

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ
دىئالېكت ۋە شېۋىلىرى لۇغىتى

تۈزگۈچى ئورۇن:

ش.ئۇ.ئا. ر. ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيىسى تىل تەتقىقات ئورنى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

تېما گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى: ئادالەت توختى
باش تۈزگۈچى: پەرھات مۇھەممەدئېلى جىلان
مۇئاۋىن باش تۈزگۈچىلەر: ئامىنە غايپار، غەيرەت
ئابدۇرەھمان ئوزغار
تۈزگۈچىلەر: (ئۇيغۇرچە ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)
ئايشەمگۈل ئابدۇرېشىت، تۈزىنسا روزى، رەپقەت رەخمىم،
كۈرەش تاھىر، مېھرىگۈل مامۇت، ئېزىزجان ھەسەن، ياسىن
تۇرسۇن ئۇلتاش .

课题组组长: 阿达莱提·托乎提

主编: 帕尔哈提·吉兰

副主编: 阿米娜·阿帕尔, 海拉提·阿不都热合曼

编者: 阿依夏木古丽·阿不都热西提, 吐尔尼沙·肉孜,
热甫克提·热合木, 库来西·塔伊尔, 米里古丽·马
木提, 艾则孜江·艾山, 牙森·吐尔逊

مۇندەرىجە

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت ۋە شېۋىلىرى ھەققىدە ئومۇمىي بايان.....	
پەرھات مۇھەممەدئېلى جىلان (1)	
«لۇغەت» تە قوللىنىلغان قىسقارتىلما سۆزلەر..... (1)	
«لۇغەت» نىڭ تۈزۈلۈش پرىنسىپلىرى..... (1)	
ئا..... (1)	
ئە..... (19)	
ب..... (26)	
پ..... (50)	
ت..... (68)	
ج..... (99)	
چ..... (114)	
خ..... (143)	
د..... (152)	
(169)	
(171)	
ز..... (176)	
س..... (176)	
ش..... (203)	
غ..... (215)	
ق..... (223)	
ك..... (248)	
گ..... (272)	
ل..... (282)	
م..... (288)	

(304)	.....	ن
(309)	.....	ھ
(317)	.....	ئو
(324)	.....	ئو
(329)	.....	ئو
(336)	.....	ئو
(338)	.....	ۋ
(340)		ئى
(343)		ئى
(351)	.....	ي
(365)	.....	«لۇغەت» تە پايدىلانغان ئەسەرلەر

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت ۋە شېۋىلىرى ھەققىدە ئومۇمىي بايان

پەرھات مۇھەممەدئېلى جىلان

1. ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەرنىڭ

شەكىللىنىشى ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلىرى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا تەدرىجىي شەكىللەنگەن بولۇپ، كۆپ قاتلاملىق مەدەنىيەت تارىخىمىز بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك. ھازىرقى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تۇراقلاشقان مىللىيلىك ئالاھىدىلىكلىرى ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى تۈرلۈك ئېتنىك تەركىبلەرنىڭ قوشۇلۇشى، بۆلۈنۈش، كېيىن يەنە قايتىدىن قوشۇلۇش ۋە قىسمەن قوشۇلۇش ۋە قىسمەن بۆلۈنۈش ھەرىكەتلىرىنىڭ ئەسىرلەر داۋامىدا ئۆزلۈكسىز تەكرارلىنىشى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن. ئەنە شۇ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا بىرلىككە كەلگەن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەڭ مۇھىم مىللىي ئالاھىدىلىكى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاساسى بارلىققا كەلدى ۋە تەدرىجىي راۋاجلىنىپ مۇكەممەللەشتى.

مەلۇمكى، ئۇيغۇر تىلى ئالتاي تىللىرى ئىچىدە ئەڭ قەدىمكى ۋە ئەڭ راۋاجلانغان تىل. ئالاھىلى، 8، 9- ئەسىرلەردىكى ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىغا ئەللىق بولغان «تېرخىن مەڭگۈ تېشى» (ئورخۇن خانلىقىنىڭ تۇنجى قاغانى بولغان ئەل ئەتمىش كۆل بىلگە قاغان شەرىپىگە ئورنىتىلغان تاش پۈتۈك) ۋە «تېس مەڭگۈ تېشى» (كۆل بىلگە قاغاننىڭ

ۋارس ئوغلى بۆگۈ قاغان شەرىپىگە ئورنىتىلغان تاش پۈتۈك) قاتارلىق يادىكارلىقلار تىلى بىلەن، شۇ دەۋرنىڭ ئالدى-كەينىدىكى يادىكارلىقلار تىلىدا گەرچە بەزى فونېتىكىلىق ھادىسىلەر ئارىلاشمىلىقى كۆرۈلىشىمۇ، لېكىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. 9- ئەسىردىن كېيىنكى دەۋرلەردىكى، يەنى تۇرپان بىلەن جىمىسارنى مەركەز قىلغان ئىدىقۇت خانلىقى ۋە قەشقەر بىلەن بالاساغۇننى مەركەز قىلغان قاراخانىيلار دەۋرلىرىدىكى ۋە بولۇپمۇ 13- ئەسىردىكى چىڭگىزخان ئىستېلاسىدىن كېيىن شەكىللەنگەن چاغاتاي ئۇلۇسى دەۋرىدىكى يادىكارلىقلاردا ئۇيغۇر تىلىنىڭ فونېتىكىلىق، گرامماتىكىلىق ۋە لېكسىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى خېلى زور دەرىجىدە خاسلاشقان. دېمەك، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئۆزىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا، تۈركىي تىللار سىستېمىسى ئىچىدىكى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرنى داۋاملىق راۋاجلاندۇرۇپ، ئەڭ ئاخىرىدا، ھازىرقى دەۋردىكى قېلىپلاشقان مىللىي تىل بولۇپ شەكىللەندى.

ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەڭ قەدىمكى، يەنى ئورخۇن - يېنسەي تۈرك رۇنىك يېزىقى قوللىنىلىشتىن بۇرۇنقى ھالەتلىرىنىڭ قانداق بولغانلىقى ھەققىدە پاكىتلىق ماتېرىياللارغا ئىگە ئەمەسمىز. مىللىي تىللارنىڭ ئومۇمىي تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىدىن ئېلىپ قارىغاندا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇيغۇر تىلى ئەڭ دەسلەپكى قەبىلە ياكى قەبىلىلەر ئىتتىپاقى تىلىنىڭ ئىپتىدائىي شەكلىدىن تەدرىجىي راۋاجلىنىپ مۇكەممەللەشكەن. باشقىچە ئېيتقاندا، ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىياتى بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. ئۇيغۇر خەلقى ئۆز تارىخىدا ھازىرقى موڭغۇلىيە

بايلاقلىرىدىكى ئورخۇن، سېلىنگا نۇغلا دەريا ۋادىلىرىدىن تارتىپ تارىم، تەڭرىتاغ، ئىلى، ئالتاي ئەتراپلىرىدىكى جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ رايوندا ياشىغان تۈرلۈك ئۇرۇق ۋە قەبىلىلەر بىلەن بىرلىشىش، بۆلۈنۈش ۋە كېيىن يەنە باشقا ئېنىق تەركىبلەر بىلەن قوشۇلۇش قاتارلىق مۇرەككەپ تەرەققىيات جەريانلىرىنى بېسىپ ئۆتكەن. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇيغۇرلار ئۆز تارىخىدا ھەر قايسى تۈركىي تىللىق ئۇرۇق - قەبىلىلەر بىلەن بىرىكىشتىن سىرت، يەنە باشقا تائىپىلەر بىلەنمۇ ئوخشاشمىغان دەرىجىدە يېقىنلىشىش ۋە ئۆزئارا سىڭىشىش جەريانلىرىنى باشتىن ئۆتكۈزگەن. ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپ ئۇيغۇر خەلقى بۈگۈنكى موڭغۇل بايلاقلىرى ۋە تەڭرىتاغنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي قاناتلىرىدىكى بوستانلىقلاردا ئوخشاشمىغان مەدەنىيەت ئەندىزىلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان تۈرلۈك ئېتنىك توپلار بىلەن قويۇق ئالاقىدە بولۇپ كەلگەن. ياۋرۇ - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان مەزكۇر بوستانلىقلار تارىختىكى مەشھۇر يىپەك يولىنىڭ مۇھىم تۈگۈنلىرىنى ھاسىل قىلغاچقا، شەرق ۋە غەرب مەدەنىيەتلىرى ئۇچرىشىپ، ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدىغان ئاۋات ماكانغا ئايلانغان. جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرى غەربتىكى ئەللەرگە توشۇلىدىغان ئەنە شۇ يىپەك يولىنىڭ تۈگۈنلىرىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرى داۋامىدا تۈرلۈك تىللارنىڭ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىش جەريانلىرى جىددىيەشتى ۋە كېڭەيدى. تارىم ۋادىسىدا ئۇيغۇر تىلى تۈرلۈك تۈركىي قوۋملەر تىللىرى ۋە ئۇلاردىن باشقا يەنە ساك، سوغدى، توخار (توخرى) تىللىرىدىن ئىبارەت شەرقىي ئىران سىستېمىسىغا كىرىدىغان قەدىمكى تىللار بىلەن ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىش ۋەزىيىتىنى بارلىققا كەلتۈردى.

ئۇيغۇر تىلى ئىنە شۇنداق مەدەنىيەت ھادىسىلىرى ئىچىدە، جۈملىدىن تۈرلۈك ئېتنىك تۈركۈملەر تىللىرىنىڭ ئۆزئارا ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىش ۋەزىمىتىدە راۋاجلاندى. كېيىنكى دەۋرلەردە تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىدىكى شەرقىي ئىران تىپىدىكى تىللارنىڭ ئىستېمال دائىرىسى تەدرىجىي تارىيىپ، ئاخىرى مەۋجۇت بولۇشتىن قالدى. ھازىر ئىلىم ساھەسىدە بۇ تىللار «تارىم نژادىسى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۆلگەن تىللار» دەپ ئاتالماقتا. بۇ تىللارنىڭ ھەقدارلىرى ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا ئۆز تىللىرىنى ئۇنتۇپ، ئۇيغۇر- قارلۇق قەبىلىلىرىگە، يەنى ھازىرقى ئۇيغۇر، ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ تەركىبلىرىگە قوشۇلۇپ كەتتى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

ئوخشاشمايدىغان مەدەنىيەت چەمبىرەكلىرىگە تەۋە بولغان خەلقلەرنىڭ ئىنە شۇنداق بىرىكىش ۋە قوشۇلۇپ كېتىش ھەرىكەتلىرى جەريانىدا قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇيغۇر تىلى غالىب تىل بولۇپ، تۈرلۈك تائىپىلەر تىللىرىنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ، ئۆزىگە قوشۇلۇپ كەتكەن ھەر قايسى قەبىلە ۋە تائىپىلەر تىللىرىنىڭ پايدىلىق ئاممىلىرىنى قوبۇل قىلىپ ۋە ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ لېكسىكا تەركىبىنى بېيىتتى، تىل تاۋۇشلىرى سىستېمىسىنى كۆپ خىللاشتۇردى، گرامماتىكىلىق تۈزۈلۈشىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈردى ۋە شۇ ئارقىلىق تىلنىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى بارغانسېرى كۈچەيتىپ باردى.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە شېۋىلەر پەرقلىرىنىڭ شەكىللىنىشىنى چۈشەندۈرۈشتە تارىختىكى ئىنە شۇنداق ئۈزلۈكسىز قوشۇلۇپ، بىرىكىپ، ئۆزئارا سىڭىشىپ كەتكەن ئېتنىك تەركىبلەرنى كۆزدە تۇتۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەر قايسى تەرەققىيات دەۋرلىرىدە ئۇيغۇرلار

ياشىغان ھەر قايسى بوستانلىقلاردا ئوخشاشمايدىغان دەرىجىدىكى ئېتىنىك تەركىبلەر جۇغلاندى. ئەنە شۇ ئېتىنىك تەركىبلەرنىڭ تىللىرى گەرچە ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ يوقىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ بىرمۇنچە تىل تەركىبلىرىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەسلىدىكى ئالاھىدىلىكلىرىگە يېڭى - يېڭى مەزمۇنلارنى قوشتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە ھەر قايسى بوستانلىقلاردا جۇغلانغان ئېتىنىك تەركىبلەرنىڭ ئۆزلىرىگە خاس تىل ئالاھىدىلىكلىرى تەدرىجىي ھالدا ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە شېۋە پەرقلىرىنى شەكىللەندۈرۈشكە باشلىغان دەپ پەزەر قىلىشقا بولىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ھەر قايسى بوستانلىقلارنى ماكان قىلغان ئوخشاشمىغان ئېتىنىك تەركىبلەر تىللىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا كۆرسەتكەن ئەمەلىي تەسىرلىرى ئاساسىدا يەرلىك شېۋىلەر ۋە يەرلىك دىئالېكتلارنىڭ بىر قىسىم ئۆزگىچىلىكلىرى بارلىققا كېلىشكە باشلىغان دېيىش مۇمكىن. دەمەك، تارىخ نۇقتىسىدىن كۆزەتكەندە، ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكتلار ۋە شېۋىلەر بىر تەرەپتىن تۈرلۈك تۈركىي تىللىق قەبىلىلەر تىللىرىنىڭ بىرلىككە كېلىشى، يەنە بىر تەرەپتىن باشقا سىستېمىغا تەئەللۇق بولغان تۈرلۈك قوۋملەرنىڭ قوشۇلۇپ، ئۇيغۇرلارغا سېڭىپ كېتىشى نەتىجىسىدە يەرلىك ئالاھىدىلىكلەرنى شەكىللەندۈرۈشكە باشلىغان.

مۇنداق تارىخىي شارائىتنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت - شېۋىلەرگە ئايرىلىشىدىكى مۇھىم ئاساسلارنىڭ بىرى دېيىشكە بولىدۇ. بۈگۈنكى ئۇيغۇر مىللىتىنى تەشكىللىگەن ئاشۇ ئېتىنىك تەركىبلەر تەبىئىي ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى تىل ئالاھىدىلىكلىرىنى بىر پۈتۈن مىللىي تىلىمىز ئىچىگە ئېلىپ كىرگەن ۋە ئەۋلادتىن -

ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇپ ساقلاپ كەلگەن. مىللىي تىل بىرلىككە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنمۇ تىلدىكى خاسلىق ۋە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلەر دىئالېكت ياكى شېۋە ئالامەتلىرى تەرىقىسىدە خېلى ئۇزاق دەۋرلەرگىچە يوقىلىپ كەتمەيدۇ.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇزاققىچە ساقلىنىشىدىكى يەنە بىر مۇھىم ئاساس شۇكى، ئۇيغۇر خەلقى ناھايىتى بۇرۇنلا كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇش شەكلىدىن ئايرىلىپ، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى ئۆزلەشتۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن، ھەر قايسى شەھەرلەر ۋە ئەتراپتىكى ئېكىنزارلىقلارنى ئاساس قىلىپ تۇراقلاشقان يېڭىچە ئىقتىسادىي بىرلىكلەر بارلىققا كەلدى. مۇنداق ئايرىم-ئايرىم ئىقتىسادىي بىرلىكلەردىن تۈزۈلگەن ھەر قايسى يۇرتلاردىكى ئىجتىمائىي ئىگىلىك دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە سودا-تىجارەتنى ئاساس قىلغان فېئوداللىق جەمئىيەتلەرنىڭ ئورگانىك قۇرۇلمىسىنى شەكىللەندۈرگەن. مەلۇمكى، فېئودالىزم جەمئىيەتلىرىدىكى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك خۇسۇسىيىتى بېكىنمە ھالەتتىكى ناتۇرال ئىگىلىكتىن ئىبارەت. شىنجاڭدىكى ھەر قايسى يۇرتلاردا يىلتىز تارتقان مۇشۇنداق بېكىنمە ھالەتلەرنىڭ بىر نەچچە ئەسىرلەرگىچە داۋاملىشىشى نەتىجىسىدە شۇ يۇرتلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ تىللىرىدىمۇ تەدرىجىي خاسلىشىش جەريانى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

تىلنىڭ تەرەققىيات تارىخى بىلەن شۇ تىلدا سۆزلەشكۈچى خەلقنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتىنى سېلىشتۇرۇپ قارىغاندا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئىگىلىكنىڭ كۆچمەن چارۋىچىلىقتىن ئىبارەت تۇرمۇش ئۇسۇلىنى ئۇزاققىچە داۋاملاشتۇرغان خەلقنىڭ تىلى بىر قەدەر مۇقىم بولۇپ،

دئالېكت ياكى شېۋە پەرقلىرى ئاساسەن كۆرۈلمەيدۇ، چۈنكى كۆچمەن خەلقلەر تۇرمۇشىدىكى توپلىشىپ ياشاش ئادىتىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي ئامىل ئۈزلۈكسىز تۈردە تىلنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، شەھەرلىشىش جەريانى بىر قەدەر كېيىنرەك ئەمەلىيلەشكەن ئەنئەنىۋى چارۋىچى خەلقلەردىن قازاق ۋە قىرغىزلارنىڭ تىللىرىدا دئالېكت ياكى شېۋە پەرقلىرى ئاساسىي جەھەتتىن بايقالمايدۇ.

ئەكسىچە، شەھەرلەشكەن خەلقلەرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرى كۆپ خىل ۋە مۇرەككەپ بولۇپ، بىر تەرەپتىن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش نەتىجىسىدە داۋاملىق تۈردە سىرتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئوتتۇرا ئەسىردە شەھەرلەر ۋە يېزىلاردىكى ئاھالىلەر ئاساسەن ئۆز يۇرتلىرىدا بېكىنىپ، باشقا يۇرتلاردىن ئايرىلىپ ياشايدۇ مانا مۇشۇنداق نىسپىي ئايرىلمىقنى شەرت قىلغان ئىجتىمائىي ئامىللار ھەر قايسى يۇرت ئاھالىلىرىنىڭ تىلىدا ئۆزگىچە خاسلىشىش جەريانىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مەسىلەن، بىر نەچچە ئەسىرلىك شەھەر ۋە يېزا مەدەنىيىتى مۇھىتىدا ياشاپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك مىللەتلىرىنىڭ تىللىرىدا دئالېكت ۋە شېۋە پەرقلىرى ئالاھىدە روشەن ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئىيتقاندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى دئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ شەكىللىنىشى تىلىمىز تەرەققىياتى جەريانىدىكى تارىخىي ھادىسە بولۇپ، ئەجدادلىرىمىز قەدىمكى كۆچمەن قەبىلىلەرنىڭ توپلىشىپ ياشاش ئادىتىنى تاشلاپ، دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىگە قەدەم قويغاندىن كېيىنكى شەھەرلىشىش دەۋرىنىڭ مەھسۇلىدۇر.

ئۇيغۇر تىلى تارىخىدا مۇنداق قوش يۆنىلىشلىك

تەرەققىيات جەريانىنى پەرقلەندۈرگىلى بولىدۇ؛ بىرىنچىدىن ، قەدىمكى ۋە ئالدىنقى ئوتتۇرا ئەسىردە ۋىزىدىكى ئاتالمىش «يىپەك يولى» ئۇيغۇر يۇرتلىرىنى تاشقى دۇنيا بىلەن باغلاپ ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇيغۇر تىلى بىلەن چەت تىللارنىڭ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىش ۋەزىيىتىنى ياراتتى؛ ئىككىنچىدىن ، شىنجاڭدىكى كونا فېئودال بەگلىكلەرنىڭ بۆلۈنمە - بېكىنمە ھالىتى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىچكى جەھەتتىكى مەركەزگە ئىنىتىلىش ۋە ئۇيۇشۇش كۈچىنى سۇلاشتۇرۇپ قويدى . شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، ئۇيغۇر تىلىدا ئىلگىرىكى كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلغان قەبىلىلەر تىللىرىدىكى نىسبەتەن پۈتۈن خاسلىقلار كېيىنكى دەۋرلەردە ئوخشاشمىغان دەرىجىدە تەڭشىلىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا تەڭرىتاغنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىغا تارقالغان ھەر قايسى بوستانلىقلاردىكى يۇرتلارنى مەركەز قىلغان يېڭىچە ۋە نىسبەتەن پارچىلانغان خاسلىقلار بارلىققا كەلدى . ئەنە شۇ پۈتۈنلۈكتىن پارچىلانغان خاسلىقلار بۈگۈنكى ئۇيغۇر تىلىشۇناسلىق ئىلمىدە «دىئالېكتلار» ۋە «يەرلىك شېۋىلەر» دەپ ئاتالماقتا .

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك تارقىلىش مەنزىرىسىدىن قارىغاندا ، تەكلىماكاننىڭ ئەڭ چەت جايلىرىغا جايلاشقان لوپنۇر ۋە خوتەن رايونلىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ تىللىرى ئۆزلىرىنىڭ بىر قەدەر گەۋدىلىك بولغان خاس ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئايرىلىپ ، باشقا يۇرتلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ جانلىق تىللىرىغا نىسبەتەن خېلى روشەن سېلىشتۇرما ھاسىل قىلىدۇ . بۇ ئىككى يۇرتنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى بىر قەدەر چەتتە بولغانلىقى ، ئۆتمۈشتە قاتناش قولايىسىز ، ئىقتىساد قالاق بولغانلىقى ئۈچۈن باشقا يۇرتلار بىلەن بولغان بېرىش - كېلىش ئالاقىلىرى ئانچە راۋاجلانمىغان ، ئۈچۈر ئالماشتۇرۇش كەمچىل بولغان . بۇ خىل

ئالاھىدە بېكىنمە ھالەت ئۇزاق داۋاملاشقان بولغاچقا، لوپنۇر ۋە خوتەن ئەتراپلىرىدىكى جايلاردا تىل تەرەققىياتى ئۆزىگە خاس يوللار بىلەن راۋاجلىنىپ، ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلەرنى شەكىللەندۈرگەن. شىنجاڭنىڭ باشقا رايونلىرىدىكى تىل مۇھىتىدىن بىر قەدەر كۆپرەك پەرقلىنىدىغان مۇنداق ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلەر ئەڭ ئاخىرىدا خوتەن ۋە لوپنۇر دىئالېكتلىرىنى بارلىققا كەلتۈردى.

دېمەك، ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكتلار ۋە يەرلىك شېۋىلەرنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرىنى مۇنداق ئۈچ نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن: (1) ئۇيغۇر مىللىتىنى تەشكىل قىلغان تۈرلۈك ئېتنىك تەركىبلەر ئۆزلىرىنىڭ نۇتۇق پائالىيىتىدىكى، جانلىق تىلدىكى خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاپ قالغان. (2) ئۇزاق داۋاملاشقان نانۇرال ئىگىلىك ئاساسىدىكى فېئودالچە بېكىنمە ھالەت ھەرقايسى يۇرت ئاھالىلىرىنىڭ جانلىق تىلىدىكى يەرلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى يېتىلدۈرگەن. (3) تەكلىماكان ۋە جۇڭغارىيە چۆللىرىنىڭ جۇغراپىيىلىك شەرتلىرى ھەرقايسى يۇرت ئاھالىلىرىنىڭ ۋە بولۇپمۇ خوتەن، لوپنۇر رايونلىرىدىكى ئاھالىنىڭ باشقا يۇرتلار بىلەن بولغان تىل ئالاقىسىنى چەكلەپ تۇرغان.

يۇقىرىدا سۆزلەنگەنلەردىن شۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇكى، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ تۇرۇشى تارىخىي ۋە جۇغراپىيىلىك شەرتلەرنى ئاساس قىلغان.

2. ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكت - شېۋىلىرى ئۈستىدىكى

ئىلمىي خىزمەتلەرگە بىر نەزەر

ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكت - شېۋىلىرى ھەققىدىكى ئەڭ بۇرۇنقى تەتقىقات ئىزلىرىنى بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد

كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» سەرلەۋھىلىك كاتتا ئىلمىي ئەسىرىدىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. مەھمۇد كاشغەرى ئۇزۇن يىللىق قېتىرقىنىپ تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش ئارقىلىق 11 - ئەسىردە مەۋجۇت بولغان بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ تىللىرىدىن بىرىنچى قول ماتېرىياللار^{۱۴} ناسدا سېلىشتۇرما تەتقىقات ئۈسۈنى قولىنىپ، ئۆزىنىڭ مەزكۇر ئەسىرىنى يېزىپ چىققان. تۈركىي تىللار، جۈملىدىن ئۇيغۇر تىلى ساھەسىدە نۇرغۇن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن ئاتاقلىق رۇس ئالىمى ن. ئا. باسكاكوۋ بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «تۈركىي تىللارنىڭ تەتقىق قىلىنىش تارىخىدا سېلىشتۇرما ئۈسۈلنى ۋە بەزەن ساھەلەردە تارىخىي سېلىشتۇرما ئۈسۈلنى قوللىنىپ سىنىتېز قىلىشقا ئىنتىلىش بۇندىن خېلى بۇرۇنلا كۆرۈلگەن ئەھۋال ئىدى.

تۈركىي تىللار ساھەسىدىكى سېلىشتۇرما تەتقىقاتنىڭ پېشۋاسى، 11 - ئەسىردىكى ئاتاقلىق ئالىم، «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ئاپتورى مەھمۇد كاشغەرى ئىدى. مەھمۇد كاشغەرى سېلىشتۇرما ئاساستا ئۇيغۇر تىلىدىن مىساللارنى كەلتۈرىدۇ. بۇ تىل دىۋانىدا تۈركىي تىل ياكى خاقانىيە تۈركلىرىنىڭ تىلى دېگەن ئاتالغۇ بىلەن تەرىپلەنگەن. شۇنداقلا، قىپچاق، ئوغۇز تىللىرىدىن ماتېرىياللار كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ تىللار ئۆزئارا يېقىنلاشتۇرۇلىدۇ ۋە ئۇيغۇر تىلىغا قارشى قويۇلۇپ، ئۇيغۇر تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇلىدۇ...

ئۇ زاماندىكى ئەدەبىي تىل ئۇيغۇر تىلى ئىدى، ياكى ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، مەھمۇد كاشغەرىنىڭ تىللار تىزىملىكىدە يېزىلىشىچە، ئۇيغۇر - قارلۇق قەبىلىلىرىدىن ۋە ئۇرۇقلىرىدىن تەركىب تاپقان خاقانىيە تۈركلىرىنىڭ تىلى ئىدى...

شۇنداق قىلىپ، مەھمۇد كاشغەرىنىڭ دىۋانى ئادەتتىكى

سېلىشتۇرۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، بەلكى لېكسىكا ۋە گرامماتىكا ساھەلىرىدىمۇ سېلىشتۇرما تەتقىقات ئۇسۇلىنىڭ قوللىنىلغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. دىۋاننىڭ ئاپتورى ئەنە شۇنداق سېلىشتۇرۇشقا تايىنىپ، ھەر قايسى تىللارنىڭ ئۆزئارا تۇغقانلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلايدۇ①.

دېمەك، «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ئىدىيەسى مەزمۇنىدىن قارىغاندا، ئۇيغۇر تىلى، يەنى كاشغەر دىيارىنى مەركەز قىلغان خاقانىيە تىلى 11 - ئەسىردىكى بارلىق تۈركىي تىللىق قەبىلىلەر ۋە ئۇرۇقلارنىڭ ئەدەبىي تىلى ئىدى. بۇنىڭغا ئاساسەن شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئەينى دەۋردىكى قاراخانىيلار زېمىنلىرىدە ياشىغان باشقا قەبىلىلەرنىڭ تىللىرى خاقانىيە تىلىغا سېلىشتۇرما بولغان ھالدا ئۆزلىرىنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە ئىدى. ئەنە شۇ يەرلىك ئالاھىدىلىكلەرنىڭ بىر قىسىمى ئەڭ مۇقىم ۋە تۇراقلىق ئامىللىرى ئەسىرلەر داۋامىدا ساقلىنىپ كېلىپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ بەزى شېۋىلىرىدە ياكى دىئالېكتلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇشى مۇمكىن.

مەھمۇد كاشغەرى خاقانىيە تۈركچىسىدىن ئىبارەت ئورتاق ئەدەبىي تىلدىن پەرقلىق سۆزلەيدىغانلارنى تىلغا ئالغاندا، «ئۇلارنىڭ تىلىدا بۇزۇقلۇق بار» دەپ ئەسكەرتىدۇ. شۇنداقلا، «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى بايان ۋە تەسۋىرلەردىن خاقانىيە تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن يەرلىك تىل ئالاھىدىلىكلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنىڭ چوڭ بولمىغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. مەھمۇد كاشغەرى مۇنداق دەيدۇ: «ئەسلى سۆزلەردە پەرق ئاز بولىدۇ. سۆزلەردىكى پەرقلەر بىر قانچە ھەرپلەر ئورنىغا باشقا ھەرپلەرنىڭ ئالمىشىپ كېلىشىدە ياكى چۈشۈپ قېلىشىدا كۆرۈلىدۇ»②. بۇ باياندىن شۇنى چۈشىنىمىزكى، 11 - ئەسىردە ياشىغان ھەر قايسى تۈركىي

قەبىلىلەر ۋە ئۇرۇقلارنىڭ تىللىرىدىكى ئاساسلىق پەرقلەر سۆزلەردىكى تاۋۇش ئۆزگىرىشلىرىگە مۇناسىۋەتلىك فونېتىكىلىق مەسىلىلەردە كۆرۈلگەن. مەسىلەن، خاقانىيلىكلەر «ئىلمان سۇ» دېگەننى «يىلىغ سۇۋ» دېسە، ئوغۇزلار بىلەن قىپچاقلار «ئىلىغ سۇۋ» دېگەن ۋە باشقىلار. بىزنىڭ ھازىرقى جانلىق تىلىمىزدىمۇ بۇ سۆزنىڭ «ئىللىق» ۋە «يىللىق» تىن ئىبارەت ئىككى خىل ۋارىيانتى تەڭلا ساقلىنىپ كەلمەكتە.

مەھمۇد كاشغەرى يەنە مۇنداق دەيدۇ: «قەشقەردە كەنچەكچە سۆزلىشىدىغان يېزىلار بار. شەھەر ئىچى خەلقى خاقانىيە تۈركچىسى بىلەن سۆزلىشىدۇ»^③. بۇ باياندىن بىز ئەينى دەۋردىكى قەشقەر شەھەر ئىچى خەلقىنىڭ تىلى بىلەن شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ تىللىرى ئوتتۇرىسىدا يەرلىك شېۋە پەرقلىرىنىڭ بولغانلىقىنى چۈشىنىمىز.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا يەنە مۇنداق دېيىلىدۇ: «خوتەنلىكلەر بىلەن كەنچەكلەر سۆزنىڭ بېشىدىكى (ا - ئەلىق) نى (ھ - h) غا ئالماشتۇرىدۇ... مەسىلەن: تۈركلەر (خاقانىيلىكلەرنى دېمەكچى) «ئاتا» دېسە، ئۇلار «ھانا» دەيدۇ؛ تۈركلەر «ئانا» دېسە، ئۇلار «ھانا» دەيدۇ»^④.

مەھمۇد كاشغەرى يەنە «ئوغۇزلار ئەمىر تېكىنى ھەمىر تېكىن دەيدۇ» دېگەننى تىلغا ئالىدۇ.

يۇقىرىقىدەك، سۆز بېشىدىكى سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ئالدىغا «ھ» تاۋۇشىنىڭ قوشۇلۇپ قېلىشىدەك فونېتىكىلىق ھادىسە بۈگۈنكى قەشقەر، ئاتۇش ۋە كەلپىن شېۋىلىرىدە ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلمەكتە. بۇ شېۋە رايونىدىكىلەر «ئابدۇرېھىم» دېگەن كىشى ئىسمىنى «ھابدۇرېھىم» دەپ، «ئابدۇللا» دېگەننى «ھابدۇللا»، «ئېزىز» دېگەننى «ھېزىز»، «ئەقىدە» دېگەننى «ھەقىدە» دەپ تەلەپپۇز

قىلىدۇ.

سۆز بېشىنى «ھ»لاشتۇرۇش ھادىسىسىنىڭ قالدۇق ئىزلىرى ھەتتا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىمۇ كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن، باشقا تۈركىي تىللاردا «ئاربا» دېيىلسە، ئۇيغۇر تىلىدا «ھارۋا» دېيىلىدۇ.

يۇقىرىقىدەك مىساللاردىن شۇنداق ئىلمىي پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا بولىدۇكى، بۈگۈنكى ئۇيغۇر مىللىتىنى تەشكىل قىلغان ئېتنىك تەركىبلەر ئىچىدە خوتەننىڭ قەدىمكى ئاھالىسى، جۈملىدىن قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ياشىغان كەنچەكلەر ۋە ئوغۇزلار بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ تىللىرىدىكى قىسمەن فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلەر ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلمەكتە. بۇ خىلدىكى پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە بولغان مىساللارنى «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىن يەنە كۆپلەپ كەلتۈرۈش مۇمكىن. بۇ جەھەتتىكى مەسىلىلەر تىلشۇناسلارنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەتقىق قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتا.

مەھمۇد كاشغەرىنىڭ يەنە «جاۋاھىرۇننەھۋى فىلىۋ» غاتىت تۈرك «ناملىق گرامماتىكا كىتابىنى يازغانلىقى ھەققىدىمۇ مەلۇمات بار. ئەپسۇسكى، بۇ ئەسەر بىزگىچە يېتىپ كېلەلمىدى.

يىغىپ ئېيتقاندا، مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىن ئىبارەت نادىر ئەسىرىنى قەدىمكى ۋە بۈگۈنكى تۈركىي تىللار، جۈملىدىن ئۇيغۇر تىلىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا بېغىشلانغان ئەڭ بۇرۇنقى ئىلمىي ئەمگەك دېيىشكە بولىدۇ. شۇندىن كېيىنكى ئۇزاق دەۋرلەرگىچە ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكت - شېۋىلىرىگە قارىتىلغان ئىلمىي ئەسەرلەر يورۇقلۇققا چىقىمىدى ياكى ئىلىم ساھەسىگە مەلۇم بولماي كەلدى.

كېيىنكى تارىخىي دەۋرلەردە پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ھەر

قايسى ئەللەر ئوتتۇرىسىدىكى سىياسىي - ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ كېڭىيىشى ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرىنىڭ جىددىي راۋاجلىنىشى نەتىجىسىدە ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشقا قارىتىلغان ئىلمىي خىزمەتلەر مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى كۆپلىگەن ئالىملارنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى تارتىپ كەلدى.

ئۇيغۇر تىلى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەرگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقاتنى ئەڭ ئاۋۋال ياۋروپا ئالىملىرى باشلىغان. 19 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ روسىيە، گېرمانىيە، شۋېتسىيە، ئەنگىلىيە قاتارلىق غەرب دۆلەتلىرىنىڭ بىر قىسىم ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى، ئارخېئولوگلىرى، تىل ۋە مەدەنىيەت تەتقىقاتچىلىرى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شىنجاڭغا كەلگەن ھەمدە جاي - جايلاردا ئىلمىي تەكشۈرۈش ۋە قىدىرش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان.

20 - ئەسىرنىڭ كىرىشى بىلەن غەرب ئەللىرىدىكى تۈركىي تىللار تەتقىقاتى يېڭى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى ۋە تەتقىقات دائىرىسى يەنىمۇ كېڭەيدى. ئالىملار كەڭ كۆلەملىك ئىلمىي خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇپ، تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى، ئەدەبىياتى، تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى سىستېمىلىق تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئېغىز ئەدەبىياتىغا بېغىشلانغان بىر قىسىم تەتقىقات نەتىجىلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە شۋېتسىيە ئالىمى گۇننار يارىڭ يازغان «شەرقىي تۈركچە (ئۇيغۇرچە) - ئىنگىلىزچە لۇغەت»، «ئۇيغۇر تىلى تېكىستلىرى»، «قەشقەرگە قايتىش»، فرانسىيە ئالىمى گ. راكۇبتى يازغان «ئۇيغۇرچە - ئىنگىلىزچە لۇغەت»، روسىيە، كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى

ئالسى س. ي. مالوۋ يازغان «لوپنۇر دىئالېكتى»، «ئۇيغۇر تىلى (قۇمۇل دىئالېكتى)»، ئىنگلىيە ئانىمى روبېرت شاۋ يازغان «ئۇيغۇرچە - ئىنگلىزچە لۇغەت»، «ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى ۋە تېكىستلىرى» قاتارلىق ئەسەرلەر ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە.

گېرمانىيىلىك ئايال تۈركولوگ ئاننا ماري گابائىن خانىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى ۋە تارىخىي مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشقا بېغىشلىدى. ئۇ قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا ئەسىر تىل يادىكارلىقلىرىغا ئاساسەن «قەدىمكى تۈركىي تىل گرامماتىكىسى» نى ئىشلەپ چىقتى. تۇرپان ۋە كۇچا مىڭ ئۆيلىرىدىكى تام رەسىملىرىگە قاراتقان ئىلمىي ئەمگەكلىرىنى ئېلان قىلدى ۋە يەنە بىر مۇنچە ئەھمىيەتلىك ئەسەرلەرنى ياراتتى.

بۇ ئىجتىھاتلىق ئالىملار ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى ۋە ئومۇمەن ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تىكلەنىشى ۋە ئومۇمىيلىشىشى ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشتى.

ھالبۇكى، 20 - ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدىن باشلاپ تۈركولوگىيە، جۈملىدىن ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئاساسلىق سالىمى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەركەزلىشىشكە باشلىدى. موسكۋا، لېنىنگراد (سانكت - پېتېربۇرگ)، ئالمۇتا، تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەردىكى پەن - تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ۋە ئالىي مەكتەپلەردە ئۇيغۇر تىلى مۇتەخەسسسلرىنىڭ زور قوشۇنى شەكىللەندى، نۇرغۇن ئىلمىي ئەمگەكلەر ئىشلەندى. سوۋېت ئۇيغۇرشۇناسلىقىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچىلىرى قاتارىدا ئالدىن بىلەن س. ي. مالوۋنى تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك. س. ي. مالوۋ ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىلمىنى بارلىققا كەلتۈرگەن مۇھىم ئالىملاردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ ساھەدە ئۇ توپتوغرا يېرىم ئەسىر ئەمگەك قىلدى. «ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت تۇنجى

ئەسىرى 1909 - يىلى ۋە ئاخىرقىسى 1959 - يىلى ئېلان قىلىنغان. س. ي. مالوۋنىڭ 50 پارچىدىن ئارتۇق ئەسىرى ئوخشاشمىغان دەرىجىدە ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكتلىرىغا، شۇنداقلا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدەبىياتى، فولكلورى، تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە ئېتنوگرافىيىسىگە چېتىلىدۇ» (ن. ئا. باسكاكوۋ «سوۋېت ئۇيغۇرشۇناسلىقى تەرەققىياتىنىڭ ئاساسلىق دەۋرلىرى»، «سوۋېت تۈركولوگىيىسى» ژۇرنىلى، 1979 - يىللىق 4 - سان، رۇسچە). بۇ ئالىمنىڭ، بولۇپمۇ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قۇمۇل ۋە لوپنور شېۋىلىرى توغرىسىدا يازغان مەخسۇس ئەسەرلىرى ئۇيغۇر دىئالېكتشۇناسلىقى ئۈچۈن ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە.

20 - ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدىن ئېتىبارەن ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىشلىرى ئالمۇتاغا مەركەزلەشتى. شۇندىن كېيىن مۇنتىزىملاشقان سىستېمىلىق تەتقىقاتلار كەڭ قانات يايدۇرۇلۇپ، كۆپلىگەن مەخسۇسلاشقان تەتقىقاتچىلار ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرى بويىچە ئىلمىي خىزمەتلەرگە كىرىشىپ كەتتى. 1940 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 1950 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قازاقىستاندىكى ئۇيغۇر تىلشۇناسلىرىدىن ئايشەم شەمىيېۋا ۋە ئىمساخان جەلىلوۋا قاتارلىقلار ئايرىم تۈزگەن ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىلىرى شىنجاڭدىكى ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەردە ناكى 1954 - يىلىغا قەدەر دەرسلىك قىلىپ قوللىنىلغان. بۇ جەھەتتە ئە. تېنىشىېۋ (تاتار)، غ. سەدۋاقاسوۋ، ئا. قايداروۋ (قازاق)، ت. رەھىموۋ، ت. تالىپوۋلار كۆپ ئەجىر سىڭدۇردى. ھازىرغا قەدەر ئالمۇتادا بىر قەدەر يۇقىرى سەۋىيىلىك ئۇيغۇر تىلى دەرسلىك ۋە ئوقۇشلۇقلىرى تۈزۈلدى. مەسىلەن، ئا. قايداروۋ، غ. سەدۋاقاسوۋ، ت. تالىپوۋلار ئاپتورلۇقىدا يېزىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» ناملىق يىرىك ئەسەر ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن بولۇپ،

بىرىنچى قىسمى لېكسىكا ۋە فونېتىكا ھەققىدە، ئىككىنچى قىسمى - مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس ھەققىدە خېلى كەڭ ۋە سىستېمىلىق مەلۇمات بېرىدۇ. 1989 - يىلى ئالمۇتادا رۇس تىلىدا نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر تىلىنىڭ تۈزۈلۈشى» ناملىق كاتتا ئەسەردە تەتقىقات نەتىجىلىرى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇلغان ۋە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىلمىيلەشتۈرۈلگەن.

سابق سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىمى ئە. تېنىشېۋ 20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا شىنجاڭدىكى كەڭ كۆلەملىك تىل تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىگە قاتناشقان ھەمدە شۇ قېتىمقى پائالىيەتلەردە يىغىلغان تىل ماتېرىياللىرى ئاساسىدا 1990 - يىلى موسكۋادا «ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى لۇغىتى» نى يورۇقلۇققا چىقاردى.

ھازىر ئۇيغۇر تىلى قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ قارىمىقىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى تىلشۇناسلىق بۆلۈمىدە تەتقىق قىلىنماقتا.

جۇڭگو تارىخىدىكى ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەردىن مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە تۈزۈلگەن خەنزۇ تىلى بىلەن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى تۈرگە ئايرىلغان سۆزلەرنىڭ سېلىشتۇرۇمىدىن ئىبارەت بولغان «ئىدىقۇت مەھكىمىسى سۆزلۈكى»، 18 - ئەسىردە بېيجىڭدا مانجۇچە - زاڭزۇچە - موڭغۇلچە - ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە تەرتىپى بويىچە تۈزۈلگەن «بەش تىللىق مانجۇچە لۇغەت» نى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن خېلى ئۇزاق بىر دەۋرلەرگىچە ئېلىمىزدە ئۇيغۇر تىلىغا قارىتىلغان ئىلمىي ئەمگەك ئىزلىرى كۆرۈلمىدى.

20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغا كەلگەندە شىنجاڭدىكى مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنىڭ زامانىۋى مائارىپنى قوللاش ھەرىكەتلىرى باشلاندى. يېڭى مەكتەپلەردە تىل ۋە يېزىققا

مۇناسىۋەتلىك بىلىملەرمۇ ئۆگىنىلدى. 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا بۇرھان شەھىدىنىڭ رۇسچە - ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە ئۈچ تىللىق لۇغىتى ئىشلەندى. 1939 - يىلى ئابدۇلئەزىز مەخدۇم چىڭگىزخان تەرىپىدىن يېزىلغان ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى (مورفولوگىيە)، ئېھتىمال، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ياراتقان تۇنجى گرامماتىكا دەرسلىكى بولسا كېرەك. بىر قىسىم چەت ئەل تۈركولوگلىرى ئۆز ئەسەرلىرىدە ئابدۇلئەزىز مەخدۇمنى «مىسىر ئالىمى» دەپ تونۇشتۇرغان. ئەسلىدە بۇ زات شىنجاڭ بۈگۈر ناھىيىسىدىن بولۇپ، مىسىردىكى «جامىئۇل ئەزھەر» ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان. ئۇ تاتار تىلى گرامماتىكىسىنىڭ يېزىلىش ئۇسۇلىغا تەقلىد قىلىپ، مەزكۇر گرامماتىكا ئوقۇشلۇقىنى مەككىگە كېتىۋېتىپ پاراخوتتا يازغان ۋە كېيىن قاھىرەدە نەشر قىلدۇرغان. 20 - ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللىرى ئىچىدە شۇي شىخۇا، چېن يۇۋېن، ئىبراھىم مۇتئى قاتارلىق زىيالىيلارنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئومۇمىي تۈركىي تىللارغا مۇناسىۋەتلىك ئىلمىي ماقالىلىرى شىنجاڭ ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ھەر قايسى گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. بۇ ماقالىلەر شىنجاڭدا 20 - ئەسىر كىرگەندىن بۇيانقى ئۇيغۇر تىلى بويىچە ئىشلەنگەن تۇنجى تەتقىقات نەتىجىلىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەھەتتە، بولۇپمۇ، ئىبراھىم مۇتئى ئەپەندىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئالىم 40 - يىللارنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى تەرجىمانلىق كۇرسىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ، ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت ئىككى پارچە دەرسلىك تۈزگەن، 1948 - يىلى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسىنى ئىشلەپ چىققان. ئۇنىڭ يەنە شۇ يىلى يازغان «تۈركىي تىللارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق ماقالىسى ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇرچە ۋە نەنجىڭدىكى خەنزۇچە گېزىتلەردە ئېلان قىلىنغان.

20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرى كىرىشى بىلەن ئېلىمىزدا ئۇيغۇر تىلىغا دائىر ئىلمىي خىزمەتلەر ئىشلىنىشكە باشلىدى. 1953 - 1954 - يىللىرى غەنىزات غەيۇرانى ۋە داۋۇت نۇرەخمەتوۋلار تۈزگەن ئۇيغۇر تىلى دەرسلىكلىرى نەشر قىلىنىپ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەردە قوللىنىلىشقا باشلىدى. بۇ مەزگىلدە ئىبراھىم مۇتئى مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتىدا مۇھەررىرلىك ۋەزىپىسىدە بولۇپ، ئاتالغۇلارنى رەتلەش ۋە قېلىپلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى نۇقتىلىق تۇتۇپ ئىشلىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىرىنچى ئاساسىي قانۇنىنى تەرجىمە قىلىشتا ئۇ رەتلەپ چىققان ئاتالغۇلار قوللىنىلغان. شۇ يىللاردا مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا لى سېن ئەپەندى ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس ئۆتكەن. 1953 - ، 1954 - يىللىرى لى سېننىڭ يېتەكچىلىكىدە مەرسۇلتان ئوسمانوۋ، خەمىت تۆمۈر، جۇڭ دىخۇا قاتارلىقلارمۇ خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن ئۇيغۇر تىلى دەرسلىكىنى تۈزۈپ چىققان. 1955 - يىلى لى سېن، مەرسۇلتان ئوسمانوۋ قاتارلىق مۇتەخەسسسلەر ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرىنى تەكشۈرۈش پروگراممىسىنى تۈزدى. 1956 - يىلى مەزكۇر پروگرامما تۈزۈلۈپ ۋە تولۇقلىنىپ قايتىدىن يېزىلدى. ئاشۇ پروگراممىلارنىڭ روھى بويىچە شىنجاڭدا ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى ۋە يەرلىك شېۋىلىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە تەكشۈرۈش ئىشلىرى قانات يايدۇرۇلدى. 1955 - يىلى دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ۋە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشىدا جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىللىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى. جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىللىرى تەتقىقات ئورنى، سابىق مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتى ۋە شىنجاڭدىكى مۇناسىۋەتلىك

ئورۇنلارنىڭ ئىلمىي خادىملىرىدىن تەركىب تاپقان ئالتىنچى شۆبە ئەترەت - «شىنجاڭ مىللەتلەر تىللىرىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى» تەشكىللەندى. مەزكۇر تەكشۈرۈش ئەترىتى شىنجاڭنىڭ جاي - جايلىرىغا تارقىلىپ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز تىللىرىنى تەكشۈرۈش ئىشلىرىغا كىرىشتى. جۈملىدىن، ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكت - شېۋىلىرى بويىچە تەكشۈرۈشلەر قەشقەر، ئىلى، تۈرپان رايونلىرىدا ئېلىپ بېرىلىپ، ئۈچ ئاي داۋاملاشتى. شۇ قېتىمقى تىل تەكشۈرۈشكە لى سېن، مىرسۇلتان ئوسمانوۋ، داۋۇت تۇراخمەتوۋ، ئامىنە غاپپار، ئابدۇلھېلىم روزى، غەنىزات غەيۇرانى، ئابلىز ياقۇپ، مۇھەممەت زەئىدى، مەھمۇت زەئىدى، ھەنىپە سالخۇۋا، مۇھەممەت رەھىمى قاتارلىقلار قاتناشقان.

1956 - يىلى 8 - ئايدىن 1957 - يىلى 5 - ئايغىچە شىنجاڭدىكى ھەممە ناھىيىلەردە ئومۇميۈزلۈك تىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭغا 1955 - يىلىدىكى تىل تەكشۈرۈشكە قاتناشقان خادىملاردىن باشقا يەنە ئە. تېنىشېۋ (موسكۋا شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ تەتقىقاتچىسى. تاتار)، ئىمىن تۇرسۇن، چېن زۇڭجېن، ئابدۇرىشىت سابىت، غاپپار مۇھەممەت، غاپپار جالالىدىن، ئەنسەرىدىن مۇسا قاتارلىقلار قاتناشتى.

شۇ دەۋردە ئامىنە غاپپارنىڭ «ئۇيغۇر تىلى فونېتىكىسى» ناملىق مەخسۇس ئەسىرى ئېلان قىلىندى. 1965 - يىلى مىرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ 3000 سۆزلۈك ئىملا لۇغىتى ئېلان قىلىندى.

20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھازىرقى زاماندىكى تەتقىقات تەلپىگە ئۇيغۇنلاشقان ئىلمىي خىزمەتلەر دەسلەپكى قەدەمدە يولغا قويۇلۇپ، بىر قىسىم كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەر كۆرۈلۈشكە باشلىغانىدى. ئەپسۇسكى،

1966 - يىلىدىن 1976 - يىلىغىچە داۋاملاشقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى چېكىدىن ئاشقان «سولچىلىق» ئېقىمى خېلى پۇختا ئاساسقا ئىگە بولۇپ قالغان بۇ ئىلمىي پائالىيەتلەرنى بىراقلا ئۈزۈپ قويدى .

ئۇزۇنغا سوزۇلغان مەدەنىيەت قەھەتچىلىكى ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنىڭ ، بولۇپمۇ ئىجتىمائىي پەنلەر تەرەققىياتىنىڭ يوللىرىنى گويىكى ئۆتكىلى بولمايدىغان قۇم بارخانلىرىدەك كۆمۈپ تاشلاپ ، «چەكلەنگەن رايون» غا ئايلاندۇرۇپ قويدى . پەقەت 70 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە كەلگەندىلا ئالىملار قايتىدىن قوللىرىغا قەلەم ئالالىدى .

1978 - يىلى قىممەتلىك تارىخىي يادىكارلىقىمىز «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى تەرجىمە قىلىش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . گۇرۇپپا ئەزالىرىنىڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ، تەرجىمە بىلەن تەتقىقاتنى بىرلەشتۈرۈپ ئىشلىشى نەتىجىسىدە بۇ دىۋاننىڭ ئۈچ تومى ئاخىر مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىندى . 1 - توم 1981 - يىلى (ئىبراھىم مۇتىئى - مەسئۇل مۇھەررىر ، ئىمىن تۇرسۇن - مۇھەررىر) ؛ 2 - توم 1983 - يىلى (ئىبراھىم مۇتىئى - مەسئۇل مۇھەررىر ، ئىمىن تۇرسۇن ۋە مىرسۇلتان ئوسمانوۋ - مۇھەررىر) ؛ 3 - توم 1984 - يىلى (ئىبراھىم مۇتىئى - مەسئۇل مۇھەررىر ، مىرسۇلتان ئوسمانوۋ - مۇھەررىر) نەشرىدىن چىقتى .

70 - يىللاردا شۇ ئارىلىقلار تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى تەرىپىدىن 10 مىڭ سۆزلۈك ئىملا لۇغىتى ئىشلەندى . 1985 - يىلى مىرسۇلتان ئوسمانوۋ ، غەنىزات غەيۇرانى ، ئابدۇرىشىم سابىت ، رەۋەيدۇللا ھەمدۇللا ، ئەنۋەر جاپپارلارنىڭ ئىشتراك قىلىشى بىلەن ئىشلەپ چىقىلغان ۋە يېڭى ئىملا قائىدىسىگە ئاساسەن تۈزۈلگەن 35

مىڭ سۆزلۈك «ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى» نەشرىدىن چىقتى.

1988 - يىلى ئامىنە غاپپار، مىرسۇلتان ئوسمانوۋ، خەلىم سالخ، سابىت روزى، غاپپار جالالىدىنلار تۈزگەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز لۇغىتى» نەشرىدىن چىقتى. بۇ ئەسەر ئۇيغۇر تىلشۇناسلىقى تارىخىدا تۇنجى قېتىم تۈزۈلگەن تەلەپپۇز لۇغىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە.

1997 - يىلى مىرسۇلتان ئوسمانوۋ، خەمىت تۆمۈر، ئامىنە غاپپار، غەنىزات غەيۇرانى، ئابدۇرىشىم سابىت، ئېلى ئابىت، ئابلىز ياقۇپلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا ۋە تەلەپپۇز لۇغىتى» نەشر قىلىندى. بۇ لۇغەت ئۇيغۇر تىلشۇناسلىقىدىكى مۇھىم تەتقىقات نەتىجىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، بۇندىن بۇرۇنقى بۇ ساھەدە ئىشلەنگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنىڭ جەۋھىرىنى ئەكس ئەتتۈردى ھەمدە ئۆز ئىچىگە ئالغان سۆزلەر سانىنىڭ كۆپلۈكى، ئىشلىنىش پىرىنسىپلىرىنىڭ ئىلمىيلىكى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت ئوقۇشلۇق ماتېرىياللىرىدىن ئابدۇكېرىم باقى، نەسرۇللا يولبولىدى، تۇردى ئەخمەت ۋە باشقىلارنىڭ گىرامماتىكا دەرسلىكلىرى كەينى - كەينىدىن ئېلان قىلىندى. ۋەھالەنكى، بۇ جەھەتتە پروفېسسور خەمىت تۆمۈرنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسى (مورفولوگىيە)» (1987 - يىلى نەشرىدىن چىققان) نى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك. ئالدى بىلەن شۇنى ئېيتىش لازىمكى، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەنئەنىۋى گىرامماتىكا دەرسلىكلىرى ئەسلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسسلرى تەرىپىدىن رۇس تىلى گىرامماتىكىسىنىڭ ئەندىزىسى بويىچە يېزىلغانىدى.

شۇڭا، بۇرۇن بېكىتىلگەن بىر قىسىم گرامماتىكىلىق قائىدىلەر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا دېگەندەك ئۇيغۇنلىشالمايتتى ياكى تىل پاكىتلىرىنى قانائەتلىنەرلىك دەرىجىدە تولۇق ۋە ئەتراپلىق، چوڭقۇر يورۇتۇپ بېرەلمىگەندى. نەزەرىيە جەھەتتىكى مۇشۇنداق يېتەرسىزلىكلەر پروفېسسور خەمەت تۆمۈرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئۇ يېتۈك نەتىقىچىلارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرىنى تەھلىل قىلىپ، يېڭىچە نۇقتىئىنەزەرلەرنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. خۇسۇسەن، مورفولوگىيە ساھەسىدىكى بىر قاتار مەسىلىلەرنى تولۇقلىدى ۋە تۈزەتتى.

1990 - يىلىدىن 1999 - يىلىغىچە ئالتە توملۇق «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى. شۈبھىسىزكى، بۇ ئۇيغۇر تىلشۇناسلىقى تارىخىدىكى ئالقىشلاشقا تېگىشلىك زور ۋەقە ھېسابلىنىدۇ. ئىزاھلىق لۇغەت تۈزۈش ئىشى ئۇزاق ۋاقىت ۋە جاپالىق ئەمگەك تەلەپ قىلىدىغان خىزمەتتۇر. ھەرقانداق تىلدا ئىزاھلىق لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى شۇ تىلنىڭ تەتقىق قىلىنىپ ۋە رەتكە سېلىنىپ، مۇئەييەن ئىلمىيلىشىش سەۋىيىسىگە يەتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» مەزكۇر لۇغەتنى تۈزۈشكە قاتناشقان تەتقىقات خادىملىرىنىڭ كۆپ يىللاردىن بېرى قېتىرقىنىپ تەكشۈرگەنلىكى ۋە مۇكەممەل ئىلمىي پرىنسىپقا ئاساسلىنىپ ئىشلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

1992 - يىلى نەشر قىلىنغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى تاۋۇشلىرىنىڭ ئاكۇستىكىلىق تەتقىقاتى» ناملىق مەخسۇس ئەسەر جۇ تۇڭچۇن، مىرسۇلتان ئوسمانوۋ، ئامىنە غاپپار، نىجات قاسىملار تەرىپىدىن ئىشلەنگەن بولۇپ،

مۇشۇ ساھە بويىچە ئۇيغۇر تىلشۇناسلىقى تارىخىدا تۇنجى قېتىم ئىشلەنگەن ئەمگەك ھېسابلىنىدۇ. ئىلگىرى تىل تاۋۇشلىرى ئادەم قۇلقىنىڭ پەرقلىنىدۇرۇش ئىقتىدارىغا تايىنىپلا تەسۋىرلىنىپ كەلگەنىدى. مەزكۇر ئاكۇستىكىلىق تەتقىقات تىل تاۋۇشلىرىنى لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ فونېتىكا تەتقىقاتىنى زامانىۋى سەۋىيىگە كۆتۈردى. 1995 - يىلى ئابدۇرەئوپ پولاتنىڭ «ئۇيغۇر تىلى لېكسىكولوگىيىسى» ناملىق كاتتا ئىلمىي ئەسىرى ئېلان قىلىندى. بۇ ئۇيغۇر تىلىدىكى لېكسىكا تەتقىقاتىغا قارىتىلغان مەخسۇس ئەسەر بولۇش بىلەن ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. تىلغا ئائىت ئىشلەنگەن قوللانمىلاردىن يەنە خالىق نىياز بىلەن مۇھەببەت قاسىم تۈزگەن «فونېتىكا ۋە تىل تەكشۈرۈش» ناملىق كىتاب ياش تەتقىقات خادىملىرى ئۈچۈن پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولالايدۇ.

80 - يىللاردىن بۇيان لۇغەتچىلىك ئىشلىرىمىز كەڭ تۈردە راۋاجلاندى. ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەر بويىچە سېلىشتۇرما ۋە ئىزاھلىق لۇغەتلەر بارلىققا كەلدى. ھەر خىل ھەجىمدىكى خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە ۋە ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە سېلىشتۇرما لۇغەتلەر، شۇنداقلا، ئۇيغۇر تىلى بىلەن چەت ئەل تىللىرى سېلىشتۇرما قىلىنغان ئىككى تىللىق ۋە كۆپ تىللىق لۇغەتلەرمۇ نەشر قىلىندى. بۇ دەۋردە ئىشلەنگەن بىر قەدەر ئەھمىيەتلىك ئەمگەكلەردىن يەنە مۇھەممەد رېھىم سايىت بىلەن مىرسۇلتان ئوسمانوۋ بىرلىشىپ تۈزگەن «قىسقىچە تىلشۇناسلىق لۇغىتى» (1991 - يىل)، ئابدۇسالام ئابباس بىلەن خەلىم سالىخ بىرلىكتە تۈزگەن «خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە تۇراقلىق ئىبارىلەر لۇغىتى» (1993 - يىل)، ئابدۇسالام ئابباسنىڭ «مەنىداش سۆزلەر لۇغىتى» (1994 - يىل)، غەنىزات غەيۇرانى، مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن، ئىسمائىل

قادىر، ئابلىمىت ئەھدەلەر تەرىپىدىن تۈزۈلگەن «چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (2002 - يىلى) قاتارلىق قورال كىتابلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن بۇيان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەر ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارمۇ مۇئەييەن تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى . 1986 - يىلى نەشر قىلىنغان غۇلام غوپۇرىنىڭ «ئۇيغۇر تىلى شېۋىلىرى سۆزلۈكى» مۇشۇ ساھەدە قولغا كەلتۈرۈلگەن بىر قەدەر گەۋدىلىك نەتىجە ھېسابلىنىدۇ . 1989 - يىلى مىرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى» سەرلەۋھىلىك ئىلمىي ئەسىرى نەشر قىلىندى . بۇ ئەسەردە مول ئەمەلىي تىل ماتېرىياللىرى ئاساسىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ مەركىزىي دىئالېكت، خوتەن دىئالېكتى ۋە لوپنۇر دىئالېكتىدىن ئىبارەت ئۈچ دىئالېكتقا ئايرىلىدىغانلىقى ئىسپاتلاپ كۆرسىتىلدى . دېمەك، خوتەن ۋە لوپنۇردىن باشقا ھەممە يۇرتلار مەركىزىي دىئالېكت رايونىغا كىرگۈزۈلۈپ ئومۇملاشتۇرۇلدى . بۇ ئومۇملاشتۇرۇلغان يۇرتلار - دىكى ئاھالىنىڭ مەھەللىۋى تىللىرى بولسا، مەركىزىي دىئالېكت تەركىبىدىكى يەرلىك شېۋىلەر دەپ ئاتالدى . ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەرنىڭ مۇشۇنداق ئايرىلىش پىرىنسىپى ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىلىم ساھەسىدە ئومۇميۈزلۈك ئېتىراپ قىلىندى ۋە بىردەك قوبۇل قىلىندى . جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىنىڭ سابىق مۇدىرى، ئاتاقلىق تىلشۇناس فۇ ماۋجى ئەپەندىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ھاشىم تۇردى، مېھراي ياقۇپ، سۈڭ جېڭچۈنلار تۈزگەن «ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر تەلەپپۇزى ئۈستىدە تەتقىقات» ناملىق ئەسەر 2000 - يىلى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئالىملارنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان دىققىتىنى تارتىپ كېلىۋاتقان لوپنۇر دىئالېكتىغا قارىتىلغان يەنە بىر قېتىملىق تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن ئىبارەت. 90 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن 2000 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە يەنە مۇستەقىل ئوسمانوۋنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قۇمۇل شېۋىسى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىئالېكتى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن دىئالېكتى» سەرلەۋھىلىك تەتقىقات نەتىجىلىرى كەينى - كەينىدىن نەشر قىلىندى. 1999 - يىلى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىنىڭ ئىلمىي خادىمى مېھراي ياقۇپنىڭ «ئۇيغۇر تىلىنىڭ قەشقەر شېۋىسى ھەققىدە تەتقىقات» ناملىق ئەسىرى نەشر قىلىندى. مۇكەممەل ئىلمىي پىرىنسىپلار ئاساسىدا ئىشلەنگەن بۇ ئەسەرلەر ئۇيغۇر دىئالېكتشۇناسلىق ئىلمىدىكى چوڭ بوشلۇقنى تولدۇردى.

يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن بىر قەدەر چوڭراق ھەجىمىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسەرلەردىن باشقا يەنە ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكت - شېۋىلىرىگە دائىر تۈرلۈك تېمىلاردا يېزىلغان ئىلمىي ماقالىلەر مەخسۇس مەجمۇئە - توپلاملاردا ۋە گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى، شۇنداقلا داۋاملىق ئېلان قىلىنماقتا. بۇلارنىڭ ئىچىدە بولۇپمۇ، ئاممىنە غاپپارنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى ۋە مىللىي ئەدەبىي تىلىنىڭ يېتەكچى تەلەپپۇزى» ماۋزۇلۇق ئىلمىي ماقالىسى ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. بۇ ماقالىدە شەرھلەپ چۈشەندۈرۈلگەن ئۈرۈمچى تەلەپپۇزىنىڭ يېتەكچىلىك ئورنى ھەققىدىكى مەسىلە ئۇيغۇر تىلشۇناسلىقىدىكى يېڭى نۇقتىئىنەزەردىن ئىبارەت بولۇپ، كېيىن ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز لۇغىتىنى تۈزۈشكە ئىلمىي ئاساس يارىتىپ بەردى.

يەنە شۇنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش لازىمكى ، 20-
ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىدىن ئېتىبارەن ئامېرىكا ، ياپونىيە
قاتارلىق دۆلەتلەردىمۇ ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق
قىلىشقا قارىتىلغان ئىلمىي كەپىيات ئەۋج ئالماقتا . شۇ
ئەللەردىكى بىر قىسىم ئالىملار ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنى
ئۆگىنىشكە ۋە ھەتتا ئۇيغۇر تىلىنىڭ يەرلىك شېۋىلىرىنى
تەكشۈرۈشكە قىزىلماقتا . 1995- يىلى ياپونىيىدە «ئۇيغۇرچە -
ياپونچە لۇغەت» نەشرىدىن چىقتى . ياپونىيىلىك تىلشۇناس
توئورۇ ھاياشى 90- يىللارنىڭ بېشىدا ئۈرۈمچىگە كېلىپ ،
ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەندى . 1997- ، 1999- ۋە 2001-
يىللىرى ئۈچ قېتىم شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيىسى تىل تەتقىقات ئورنىنىڭ ئىلمىي خادىملىرى
سابىت روزى ۋە تاھىرجان مۇھەممەدلەر بىلەن بىرلىكتە خوتەن
ۋە قەشقەر تەۋەسىگە بېرىپ ، تىل تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى . شۇ
تەكشۈرۈشلەر نەتىجىسىدە ئابدال لېكسىكىسى ھەققىدىكى
مەخسۇس ئەسەر «شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شەيخلەر
كەنتىدىكى ئاھالە قوللىنىدىغان سۆزلۈك» (خەنزۇچە -
ئىنگلىزچە ، 1999- يىلى ، كىيوتو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى
نەشرى) ، «شىنجاڭ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ گۇۋۇز ، تامبۇغىل
يېزىلىرىدىكى ئەينۇلار قوللىنىدىغان سۆزلۈك» (خەنزۇچە -
ئىنگلىزچە ، 2004- يىلى ، توكيو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى)
ئېلان قىلىندى .

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە يەرلىك
شېۋىلەر ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغان ئېلىمىز
ئالىملىرىدىن لى سېن ، مىرسۇلتان ئوسمانوۋ ، ئامىنە غاپپار ،
چېن زۇڭجېن ، غۇلام غوپۇرى ، لى جىڭئۆپى ، گاۋ شىجى ،
مۇھەببەت قاسىم ، ئارىلان ئابدۇللا قاتارلىقلارنىڭ ئەمگەك
نەتىجىلىرى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

3. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرىنى

تەكشۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتى

ھازىر ئىلىم ساھەسىدە دىئالېكت چۈشەنچىسى ئوخشاشمايدىغان مەزمۇنلارغا ئىگە بولۇپ تۇرماقتا. غەرب ئالىملىرى دىئالېكتنى بىر قەدەر كەڭ مەنىدە چۈشەندۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ تەبىرىدە مۇئەييەن تىلنىڭ بەلگىلىك زېمىن بىرلىكى، ئىجتىمائىي توپ بىرلىكى ۋە ياكى كەسىپ ئورتاقلىقىغا ئىگە بولغان تۈرلىرى دىئالېكت دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ خىل تەبىر بويىچە ئالغاندا، دىئالېكت مۇنداق ئۈچ تۈرگە بۆلىنىدۇ: (1) مەلۇم بىر رايوندىكى ئاھالىنىڭ ئالاقە ۋاسىتىسى بولغان يەرلىك دىئالېكت؛ (2) جەمئىيەتتىكى ئوخشىمىغان تەبىقىلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىجتىمائىي توپ دىئالېكتى؛ (3) ھەر قايسى ھۈنەر- كەسىپلەر دائىرىسىنى شەرت قىلغان كەسىپ دىئالېكتى.

ئۇيغۇر تىلىشۇناسلىقىدا قوبۇل قىلىنغان دىئالېكت چۈشەنچىسى تار مەنىلىك بولۇپ، پەقەت يەرلىك دىئالېكتنىلا كۆرسىتىدۇ. ئۇمۇمەن ئالغاندا، يەرلىك دىئالېكتلارنىڭ پەرقلىرى ئۇلارنىڭ تىل تاۋۇشلىرى تەركىبى، گرامماتىكىسى، سۆز ياساش ئۇسۇللىرى ۋە لېكسىكا خاسلىقىدا ئىپادىلىنىشى مۇمكىن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ يەرلىك دىئالېكتلىرىدىكى پەرقلىرى ئاساسىي جەھەتتىن فونېتىكا ۋە لېكسىكا دائىرىسىدە كۆرۈلىدۇ، گرامماتىكا ۋە سۆز ياساش ئۇسۇللىرىدا ھېچقانچە ئۆزگىچىلىكلەر بايقالمايدۇ، مەلۇم خاسلىقلار بار دېيىلگەندىمۇ بەك ئاز. بەزى مىللىي تىللاردا يەرلىك دىئالېكتلار ناھايىتى روشەن سېلىشتۇرما ھاسىل قىلىپ، ھەر قايسى دىئالېكتلاردا سۆزلەشكۈچىلەر بىر- بىرىنى تەستە چۈشىنىدۇ ياكى چۈشەنمەيدۇ. مەسىلەن، خەنزۇ

تىلىنىڭ گۇاڭدۇڭ، فۇجىيەن دىئالېكتلىرى بىلەن شىمالىي رايونلاردىكى دىئالېكتلار ئوتتۇرىسىدا ئاشۇنداق پەرقلەر مەۋجۇت. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكتلار پەرقى ئانچە گەۋدىلىك بولمىغاچقا، ھەرقايسى يەرلىك دىئالېكت ۋە شېۋىلەردە سۆزلەشكۈچىلەر ئۆزئارا تىل ئالاقىسىدە بىرەر قىيىنچىلىق ھېس قىلمايدۇ. ھەرقايسى دىئالېكت ۋە كىلىللىرى ئۆزئارا توسالغۇسىز ئەركىن تىل ئالاقىسىدە بولالايدۇ. شۇنداقلا، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى دىئالېكت ۋە شېۋىلەر بىلەن ئەدەبىي تىل ئوتتۇرىسىدىمۇ ئالاھىدە چوڭ پەرق يوق. شۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى «دىئالېكت» چۈشەنچىسى پەقەت ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان بىر قەدەر شەرتلىك ئوقۇمنى بىلدۈرىدۇ دېيىش مۇمكىن.

مەلۇمكى، دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللىي تىللاردا دىئالېكتلار ۋە شېۋىلەرنى ئايرىش پرىنسىپلىرى ۋە بۇ ھەقتىكى تەبىر-ئېنىقلىمىلار بىردەك ئەمەس. ئومۇمىي تىلشۇناسلىق ئىلمىدە دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنى بەلگىلەيدىغان تۇراقلىق ئۆلچەم ياكى بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن قائىدىلەر بارلىققا كەلمىدى. ئومۇملاشتۇرۇپ شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، دىئالېكت ئاتالغۇسى مۇئەييەن مىللىي تىل ئىچىدىكى ئۆزئارا ئوخشاشمىغان دەرىجىدە پەرقلىنىدىغان تۈرلەرنى ئايرىشقا قارىتىلغان. ۋەھالەنكى، مۇنداق ئوخشاشمايدىغان تۈرلەرنىڭ ئەمەلىي پەرقلىرى ھەر خىل بولۇشى مۇمكىن.

مۇشۇ ئومۇمىي تەبىر بويىچە ئېيتقاندا، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى مەركىزىي دىئالېكت، خوتەن دىئالېكتى ۋە لوپنۇر دىئالېكتىدىن ئىبارەت ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

مەركىزىي دىئالېكت – ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئاساس بولغان دىئالېكتتۇر. بۇ دىئالېكت رايونى شەرقتە قۇمۇلدىن تارتىپ، غەربىي جەنۇبتا

يەكەنگىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۇيغۇرلار ياشايدىغان رايونلارنىڭ تەخمىنەن تۆتتىن ئۈچ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ دىئالېكتتا سۆزلەشكۈچىلەرنىڭ سانى باشقا ئىككى دىئالېكتتا سۆزلىشىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئومۇمىي سانىدىنمۇ تەخمىنەن بەش ھەسسە ئارتۇق. مەركىزىي دىئالېكت ۋە ئۇنىڭ ھەر قايسى شېۋىلىرى تىل تاۋۇشلىرى، لۇغەت بايلىقى ۋە گرامماتىكىلىق سىستېمىلىرىنىڭ ھەممە مۇھىم نۇقتىلىرى بويىچە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىغا ئەڭ يېقىن تۇرىدۇ. مەركىزىي دىئالېكت – ئۈرۈمچى شېۋىسى، ئىلى شېۋىسى، تۇرپان شېۋىسى، قەشقەر – ئاتۇش شېۋىسى، قۇمۇل شېۋىسى ۋە تارىم شېۋىسىدىن ئىبارەت ئالتە شېۋىدىن تەركىب تاپقان. (قازاقىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار ئاساسەن ئىلى شېۋىسىدە سۆزلىشىدۇ).

خوتەن دىئالېكتى شەرقتە چاقىلىقتىن غەربتە گۇما ناھىيىسىگىچە بولغان توققۇز ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خوتەن دىئالېكتى تەۋەسىدىكى ئاشۇ توققۇز ناھىيە ئاھالىسىنىڭ جانلىق تىلىدا ئوخشاشمىغان دەرىجىدىكى قىسمەن شېۋە پەرقلىرى مەۋجۇت.

لوپنۇر دىئالېكتى جەنۇبتا خوتەن دىئالېكتى بىلەن، شىمالدا قۇمۇل، تۇرپان شېۋىلىرى بىلەن، غەربتە تارىم، كۇچا شېۋىلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. شۇڭا، جەنۇب تەرەپتىن ئالغاندا، لوپنۇر دىئالېكتى قىسمەن فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى جەھەتتىن خوتەن دىئالېكتىغا، شىمال تەرەپتىن ئالغاندا، قىسمەن مورفولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرى جەھەتتىن قۇمۇل شېۋىسىگە ئاز – تولا يېقىنلىشىپ قالىدۇ.

يۇقىرىدىكى ئۈچ دىئالېكتنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشى مەرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى

دىئالېكتلىرى» ماۋزۇلۇق ئەسىرىدىكى مەزمۇنلارغا ئاساسەن بېرىلدى. بۇ ئەسەردە يەنە كەلپىن شېۋىسى ئالاھىدە بىر خىل شېۋە تەرىقىسىدە ئايرىم تونۇشتۇرۇلغان. مىرسۇلتان ئوسمانوۋ مۇنداق دەيدۇ: «كەلپىن شېۋىسى جۇغراپىيىۋى جەھەتتىن مەركىزىي دىئالېكت رايونى ئىچىدە بولغان كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ قوللىنىدىغان شېۋىسىدۇر...»، «كەلپىن شېۋىسى دىئالېكتلارغا قويۇلغان ئاساسىي ئۆلچەم بويىچە خوتەن دىئالېكتىغا ئوخشاشسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن باشقا ئالاھىدىلىكلىرى جەھەتتىن مەركىزىي دىئالېكت تەركىبىدىكى تارىم ۋە قەشقەر شېۋىلىرىگە ئوخشىشىدۇ، شۇنىڭدەك ئۆزىگە خاس بەزى ئالاھىدىلىكلىرىمۇ بار. شۇ سەۋەبتىن بۇ شېۋە ئالاھىدە شېۋە قىلىپ كۆرسىتىلدى»^⑤.

تىلىمىزدىكى دىئالېكتلار ۋە يەرلىك شېۋىلەر تارىخىي يوسۇندا شەكىللىنىدۇ ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ يەنە تارىخىي يوسۇندا بىرلىككە كېلىپ يوقىلىدۇ.

«بىر تىل يوقالسا بىر خىل تەپەككۈر ئۈسۈلى يوقىلىدۇ» دېگەننى نەزەرىيە جەھەتتىن توغرا دەپ ئېتىراپ قىلىش كېرەك. دەرۋەقە، تىل بىلەن تەپەككۈر ئۆزئارا زىچ باغلانغان بولغاچقا، تىل يوقىلىش بىلەن شۇ تىلغا باغلانغان مۇئەييەن تەپەككۈر ئۈسۈلمۇ يوقىلىدۇ. لېكىن بىر مىللەتنىڭ تىلىدىكى دىئالېكت ياكى شېۋىلەرنىڭ شۇ مىللەتنىڭ ئەدەبىي تىلىغا قوشۇلۇپ كېتىشى ھەرگىزمۇ شۇ دىئالېكت ياكى يەرلىك شېۋە ۋەكىللىك قىلىدىغان تەپەككۈرنىڭ يوقىلىشىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. چۈنكى ئۇ دىئالېكت ياكى شېۋە ماھىيەتتە ئىزسىز يوقىلىپ كەتمەيدۇ، بەلكى باشقا دىئالېكت - شېۋىلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي ئەدەبىي تىلىنى بېيىتىدۇ، شۇنداقلا، شۇ ئەدەبىي تىلدا سۆزلىشىدىغان مىللەتنىڭ تەپەككۈر ئۈسۈلىنىمۇ بېيىتىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا،

دئالېكت - شېۋىلەر ئەدەبىي تىلغا يۇغۇرۇلۇپ، بىر پۈتۈن مىللىي تىلنىڭ ئورگانىك قىسمىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئىز-دېرەكسىز يوقىلىپ كەتمەيدۇ.

مىللىيلىك ئامىللىرى تولۇق يېتىلمىگەن تىللار ياكى شېۋىلەر يوقىلىپ كېتىشى مۇمكىن، ھالبۇكى، ئۇيغۇر تىلىنىڭ مىللىيلىك ئامىللىرى تولۇق يېتىلگەن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى گرامماتىكىلىق تۈزۈلۈشى مۇكەممەل، باي لۇغەت فوندىغا ئىگە بولغان راۋاجلانغان مىللىي تىلدىن ئىبارەت بولۇپ، ھەر قايسى دئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەرنى ئۈنۈملۈك يېتەكلەش ۋە باشقۇرۇش فۇنكسىيىسىنى بېجىرمەكتە.

دئالېكت ۋە شېۋىلەر مۇئەييەن مىللىي تىلنىڭ تەدرىجىي تەرەققىياتى جەريانىدىكى بىر خىل تارىخىي ھادىسە بولۇپ، ئۈزلۈكسىز تۈردە ئەدەبىي تىلنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى نورمىلارنىڭ يېتىلىشى، قېلىپلىشىشى ۋە ئومۇملىشىشى، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش ۋاسىتىلىرىنىڭ كېڭىيىشى ۋە كۆپ خىللىشىشى، خەلق ئاممىسى ئىچىدە پەن-مەدەنىيەت بىلىملىرىنىڭ كەڭ كۆلەمدە تارقىلىشى ھەمدە تىل ئالاقىسىدە ئورتاق ئەدەبىي تىلنىڭ يېتەكچىلىك ئورنىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى نەتىجىسىدە دئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ ئەمەلدىكى ئىستېمال دائىرىسى تەدرىجىي تارىيىپ، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردىكى ئاكتىپلىقى ۋە ئۈنۈمدارلىقى بارغانسېرى سۇسلاشماقتا. باشقىچە ئېيتقاندا، ئەدەبىي تىلنىڭ يېزىقتىكى ۋە تەلەپپۇزدىكى تەسىرى ئەڭ چەت رايونلاردىكى يەرلىك شېۋىلەرگىچە ئۈنۈملۈك كېڭەيمەكتە. ئەدەبىي تىلنىڭ ئەنە شۇنداق كۈچلۈك تەسىرى ئاستىدا دئالېكت ۋە شېۋىلەر

تەدرىجىي بىرلىككە كەلمەكتە، دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ خاسلىقى ۋە پەرقلىرى ئازايماقتا. مۇقەررەركى، ئورتاق ئەدەبىي تىلنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، ئالدى بىلەن يەرلىك شېۋىلەر، ئاندىن دىئالېكتلار يوقىلىشقا يۈزلىنىدۇ. تىلىمىزنىڭ ئەنە شۇنداق تەرەققىيات يۈزلىنىشى دىئالېكت تەتقىقاتىنى تەقەززا قىلماقتا. شۇڭا، دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، يوقىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان دىئالېكت - شېۋە سۆزلىرىنى يىغىۋېلىش ئىشى تىلشۇناسلىرىمىز ئالدىدىكى كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغان مۇھىم ۋەزىپە بولۇپ تۇرماقتا.

دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەرنى تەكشۈرۈش، قېزىش، تەتقىق قىلىش ئىشلىرى مۇئەييەن تىلنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن سەل قارىغىلى بولمايدىغان ئىلمىي ۋە ئەمەلىي ئەھمىيەتكە ئىگە. جۈملىدىن، ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى تەتقىقاتىنىڭ مۇھىم ئىلمىي قىممىتى بار. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرى تەتقىقاتىنىڭ تۆۋەندىكىدەك بىر نەچچە خىل ئىلمىي ئەھمىيىتىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

1) بۇ تەتقىقات چوڭقۇرلاشتۇرۇلسا، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى، ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر تىلى، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇنىڭغا قوشنا بولغان باشقا تۈركىي تىللارنىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىلىرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشقا بەلگىلىك پايدىسى بولىدۇ، شۇنداقلا، ئۇيغۇر تىلى بىلەن خەنزۇ، موڭغۇل، مانجۇ تىللىرىنىڭمۇ تارىخىي مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاشقا مۇئەييەن ياردىمى بولىدۇ.

2) ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرى چوڭقۇر قېزىلسا، تارىم ۋادىسىدىكى يوقىلىپ كەتكەن تىللارنىڭ، جۈملىدىن، توخار (توخرى)، ساك، سوغدى تىللىرىنىڭ قالدۇق ئىزلىرىنى تېپىشقا بەلگىلىك ياردىمى بولۇشى مۇمكىن.

3) دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنى فونېتىكا، گرامماتىكا ۋە لېكسىكا ساھەلىرى بويىچە ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ، چوڭقۇر تەتقىق قىلغاندا، ئۇلارنىڭ ئەدەبىي تىلغا پايدىلىق تەركىبلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئەدەبىي تىلنى بېيتقىلى ۋە شۇ ئارقىلىق تىلنىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى يەنىمۇ ئاشۇرغىلى بولىدۇ. دىئالېكت تەتقىقاتى ۋە دىئالېكت تەكشۈرۈش ئىشلىرى بۇ جەھەتتىكى مەقسەت ۋە تەلپكە قاراپ، يېڭى سۆز- ئاتالغۇ تەرىقىسىدە قوبۇل قىلىشقا بولىدىغان لېكسىكىلىق بىرلىكلەرنى تاللاش، يېڭى سۆز- ئاتالغۇلارنى ياساشقا پايدىلىنىشقا بولىدىغان يېڭىچە (ئۆزگىچە) گرامماتىكىلىق ئالامەتلەرنى بايقاش، سۆزلەرنىڭ ياسىلىش ۋە تۈرلىنىش يوللىرىنى ئىلمىيلەشتۈرىدىغان ۋە ئاسانلاشتۇرىدىغان ئۆزگىچە تىل تەركىبلىرىنىڭ بار- يوقلۇقىغا دىققەت قىلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

4) دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ تىل ناۋۇشلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قانۇنىيەتلىك ئۆزگىرىشلىرىنى تەتقىق قىلغاندا، ئەدەبىي تىلنىڭ فونېتىكىلىق قۇرۇلمىسىنى ئىلمىي ئاساستا قېلىپلاشتۇرغىلى بولىدۇ.

4. بىزنىڭ تەكشۈرۈشلىرىمىز

ئۇيغۇر تىلى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەرگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقاتنى ئەڭ ئاۋۋال ياۋروپا ۋە روسىيە ئالىملىرى باشلىغان. ئۇلار 19 - ئەسىردىن باشلاپ ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكتلىرى تەتقىقاتقا كىرىشىپ، قىممەتلىك تەجرىبىلەرنى يەكۈنلىدى ھەمدە مۇئەييەن تەتقىقات نەتىجىلىرىنى قولغا كەلتۈردى. شۇنداقسىمۇ، ئۇلارنىڭ مەزكۇر تېمىغا بېغىشلانغان ئىلمىي ئەسەرلىرى يەنىلا تولۇقلاشقا ۋە تۈزىتىشكە مۇھتاج. چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ناۋۇشلىرىغا، سۆزلەرنىڭ سېمانتىكىلىق مەنىلىرىگە قارىتا

سېزىمچانلىقى ۋە چۈشىنىش دەرىجىسى چەكلىك بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە كىرگۈزۈلگەن بىر قىسىم سۆزلەرنىڭ مەنىلىرى خاتا چۈشەندۈرۈلگەن، بىر قىسىم سۆزلەرنىڭ ترانسكرىپسىيىسى توغرا يېزىلماي قالغان، بىر قىسىم ئەدەبىي تىل دائىرىسىدىكى سۆزلەر خاتا ھالدا دىئالېكت سۆزلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرى ھەققىدىكى نەزەرىيىۋى ئاساسلار يېتەرلىك ئەمەس، دەلىل - ئىسپاتلار كەمچىل. شۇڭا، بۇ ئەسەرلەر تەتقىقاتتىكى باشلامچىلىق رولىنى ئويناش بىلەن مۇئەييەن پايدىلىنىش ئەھمىيىتىگە ئىگە بولسىمۇ، ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش خىزمەتلىرىدە ئىشەنچلىك قوللانما بولالمايدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا ئېلىمىز ئالىملىرى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ تىل تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى. شۇ دەۋردىكى بىر قاتار تەكشۈرۈشلەردە ئاساسەن فونېتىكا ۋە گرامماتىكا مەسىلىلىرىگە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىلىپ، لېكسىكا تەتقىقاتى مەخسۇس ئەمەل قىلىپ تۈنۈلمىغانىدى. شۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشلەردە گەرچە ئېلىمىزنىڭ تىل تەتقىقاتچىلىرى ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرىنى تەكشۈرۈش ئۈسۈلى، تەكشۈرۈش ئەھمىيىتى ئۈستىدە خېلى مول تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ بىر ئىلمىي خىزمەت تېخى چوڭقۇرلاشمىغان، سىستېمىلاشمىغان ۋە چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ ئەمگەكلىرىدە بايقالغان ناتوغرا كۆز قاراشلار تېخى تۈزىتىلمىگەنىدى. شۇنىڭدەك، ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى توغرىسىدا ئەھمىيەتلىك نەزەرىيىۋى پىكىرلەر تېخى ئوتتۇرىغا قويۇلماي تۇرۇپلا، 60 - يىللاردا باشلانغان بوران - چاپقۇنلاردا بۇ خىزمەتلەر ئۈزۈلۈپ قالدى.

ئىسلاھات ۋە ئىشلىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن 80 - يىللارنىڭ بېشىدىن ئېتىبارەن ئۇيغۇر تىلى ۋە دىئالېكتلىرىغا بېغىشلانغان بىر قاتار تەتقىقات نەتىجىلىرى ئېلان قىلىنغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە تەتقىقاتچى مرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىئالېكتى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قۇمۇل شېۋىسى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن دىئالېكتى» قاتارلىق كاتتا ئىلمىي ئەسەرلىرى ۋە كىلىك خاراكتېرگە ئىگە. بۇ ئەسەرلەردە ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكتلىرى ۋە شېۋىلىرى بىر قەدەر تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان، تەتقىقاتتىكى ئۆلچەم قىلىنغان ئىلمىي پرىنسىپلىرى خېلى مۇكەممەل بولۇپ، ھەر قايسى دىئالېكت ۋە شېۋىلەرنىڭ بۆلۈنۈشى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئاپتور بۇ جەھەتتىكى چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ بىر قىسىم نەزەرىيىۋى قاراشلىرىنى ۋە ئەمەلىي خىزمەتتىكى خاتالىقلىرىنى تۈزەتكەن ۋە ئۆزىنىڭ ئىلمىي يەكۈنلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان، ئۆزىنىڭ يېڭىچە پىكىرلىرىنى دەلىللىگەن بولسىمۇ، لېكىن لېكسىكا جەھەتتىن تولۇقلاش ۋە نەزەرىيە جەھەتتىن يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ شەرھەشكە تېگىشلىك مەسىلىلەر يەنىلا يوق ئەمەس.

تەتقىقاتچى غۇلام غوپۇرىنىڭ «ئۇيغۇر تىلى شېۋىلىرى سۆزلۈكى» ناملىق قورال كىتابىمۇ بۇ جەھەتتىكى كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۆزلۈككە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت ۋە شېۋىلىرىدىكى نۇرغۇن لېكسىكىلىق بىرلىكلەر كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، دىئالېكت - شېۋە ھەم ئومۇمەن لېكسىكا تەتقىقاتى ئۈچۈن بەلگىلىك پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. شۇنداقتمۇ، بۇ لۇغەتتىكى سۆزلەملەر يەنىلا تولۇق

ئەمەس، يەنە بىر مۇنچە مەسىلىلەرنى تولۇقلاشقا، ئايدىنلاشتۇرۇشقا ۋە قايتىدىن تەكشۈرۈپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

تەتقىقاتچى ئامىنە غاپپار ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز مەسىلىلىرىنى تەتقىق قىلىشقا ۋە تەلەپپۇز قائىدىسىنى تۈزۈش، بېكىتىشكە كۆپ ئەجر سىڭدۇردى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەلەپپۇز لۇغىتى ئىشلىنىپ چىقتى. ئۇنىڭ 1980 - يىلى ئېلان قىلىنغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى ۋە مىللىي ئەدەبىي تىلىمىزنىڭ ئاساسىي دىئالېكتى ھەم نورمال تەلەپپۇزى» سەرلەۋھىلىك ئىلمىي ماقالىسىدە «ئۈرۈمچى شېۋىسى» ۋە «ئۈرۈمچى تەلەپپۇزى» ھەققىدىكى چۈشەنچىلەر ئۇيغۇر دىئالېكتشۇناسلىقىدا تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەمدە ئېلىمىز تىلشۇناسلىرى تەرىپىدىن بىردەك قوبۇل قىلىندى. ھالبۇكى، ئامىنە غاپپار خانىم دىققەت - ئېتىبارنى ئاساسەن ئۈرۈمچى شېۋىسى ۋە ئۇنىڭ تەلەپپۇزى مەسىلىلىرىگە قاراتقان بولۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئومۇمىي دىئالېكتشۇناسلىق مەسىلىلىرىگە جاۋاب بېرىشنى مەقسەت قىلمىغان.

بۇلاردىن باشقا، ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى ۋە شېۋىلىرىگە بېغىشلانغان خېلى كۆپ ئىلمىي ماقالىلەر ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تەتقىقات ئوبوروتىغا كىرگۈزۈلدى. بۇ ماقالىلەردە، ئومۇمەن، ھەرقايسى دىئالېكت ۋە شېۋىلەردە ساقلىنىۋاتقان فونېتىكىلىق، گرامماتىكىلىق ۋە لېكسىكىلىق مەسىلىلەر ئوخشاشمىغان تەرەپلەردىن، ئوخشاشمىغان ئۇسۇللار بىلەن تەكشۈرۈلگەن ۋە قېزىلغان بولسىمۇ، بۇلار يەنىلا چەكلىك دائىرىدە ئېلىپ بېرىلغان ئۈزۈندە خاراكتېرلىك بىلىملەردىن ئىبارەت بولۇپ، دىئالېكتشۇناسلىقنىڭ تۈپ ۋە ئىلمىي

تەلەپلىرىنى تولۇق قاندۇرۇپ كېتەلمەيدۇ.

تىلشۇناسلىق ئىلمىدە دىئالېكت - شېۋە تەتقىقاتى كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ھالقىلاردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. دىئالېكت - شېۋىلەرگە مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇنلىغان مۇرەككەپ، قىيىن ۋە ئىنچىكە، كۈنكىرىت مەسىلىلەر يەنە كۆپلىگەن تەتقىقاتچىلارنىڭ كۈچ چىقىرىشىنى تەقەززا قىلىدۇ. نۆۋەتتە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئاھالىلەر تىللىرى ئەدەبىي تىلنىڭ تەسىرى ئاستىدا بارغانسېرى تەڭشىلىپ، پەرقلەر ئازىيىۋاتقان ۋە بىرلىككە كېلىۋاتقان شارائىتتا، يوقىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان دىئالېكت - شېۋە سۆزلىرىنى يىغىۋېلىپ، رەتلەپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ پايدىلىنىشىغا قالدۇرۇش ئىشى تىلشۇناسلىرىمىز ئالدىدىكى باش تارتقىلى بولمايدىغان مۇھىم ئىلمىي ۋەزىپە بولۇپ تۇرماقتا.

بىز ئاتاقلىق تىلشۇناس، تەتقىقاتچى مەرسۇلتان ئوسمانوۋ ئاكىمىنىڭ تەكلىپى پىكرىگە ئاساسەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكت - شېۋىلىرى (لېكسىكا) لۇغىتىنى تۈزۈش ئىشىنى قوللىمىزغا ئالدۇق. ئۇيغۇر دىئالېكتلىرى غەرب ئالىملىرى تەرىپىدىن 19 - ئەسىردىن باشلاپ، ئېلىمىز ئالىملىرى تەرىپىدىن 20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدىن باشلاپ ھازىرغا قەدەر كۆپ قېتىم تەكشۈرۈلگەن ۋە لۇغەتلەر تۈزۈلگەن بولسىمۇ، يەنىلا يېتەرلىك ئەمەس، بۇ ساھەدىكى ئەمگەكلەرنى ۋايىغا يەتتى، ئاياغلاشتى دېگىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. يەنىمۇ سىستېمىلىق ۋە ئەتراپلىق تەكشۈرۈشكە، قايتا تەكشۈرۈشكە ۋە تولۇقلاشقا توغرا كېلىدۇ. بىز ئەنە شۇنداق قايتا تەكشۈرۈش ئاساسىدا يوقىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان دىئالېكت ۋە شېۋە سۆزلىرىنى يىغىپ، ئىلگىرىكىلەردىن نىسبەتەن تولۇقراق بىر لۇغەت تۈزۈپ چىقىشنى مەقسەت قىلدۇق.

مىرسۇلتان ئوسمانوۋ ئاكىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە تەكشۈرۈش نۇقتىلىرى بېكىتىلدى. نۇقتا بېكىتىشتە بۇرۇنقى تەتقىقاتچىلار بېرىپ باقمىغان ياكى بارغان بولسىمۇ، لېكىن جەھەتتىكى تەكشۈرۈشلىرى يېتەرلىك بولمىغان رايونلارنى تاللىدۇق.

نۇقتىلار بېكىتىلگەندىن كېيىن سەپىرىمىزنى باشلىدۇق. 2001- يىلى ئۆكتەبىرنىڭ بېشىدا تەتقىقات ئورنىمىزدىكى ياش تەتقىقات خادىمى كۈرەش تاھىر ئىككىمىز تۇرپان شەھىرىگە باردۇق ۋە تۇرپان شەھەرلىك 1- ئوتتۇرا مەكتەپتىكى تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن بىر قىسىم شېۋە سۆزلۈكلىرىنى توپلىدۇق. كېيىن تۇرپان ۋىلايىتىگە قاراشلىق ئايدىڭكۆل يېزىسىنىڭ ئاچچىق مەھەللىسىدە تىل تەكشۈرۈش ئىشىمىزنى باشلىدۇق. ئاندىن پىچان ناھىيىسىگە بېرىپ، ئۇ يەردىمۇ ناھىيىلىك 1- ئوتتۇرا مەكتەپتىكى تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن تىل ماتېرىياللىرىنى توپلىدۇق. شۇندىن كېيىن بۇ ناھىيىنىڭ دىغار يېزىسىغا بېرىپ، كونا دىغار مەھەللىسىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردۇق.

2002- يىلى يانۋاردا تەتقىقات ئورنىمىزدىن غەيرەت ئابدۇرەھمان ئوزغار، رەپقەت رەخىم، كۈرەش تاھىر بولۇپ، جەمئىي تۆتمىز تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى جايلارغا ئاتلاندىق. بۇ قېتىمقى سەپىرىمىز ئىككى يۆنىلىش بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. غەيرەت ئابدۇرەھمان ئوزغار بىلەن كۈرەش تاھىر خوتەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق نىيە ناھىيىسىنىڭ نىيە بازىرى ۋە روكتىيە، سالغوزەك يېزىلىرىدا، شۇنداقلا كېرىيە ناھىيىسىنىڭ قارقى، جاي، شىۋول يېزىلىرىدا تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى قانات يايدۇردى. رەپقەت رەخىم بىلەن ئىككىمىز قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق مەكىت ناھىيىسىنىڭ يانتاق

يېزىسىدا، ماراۋېشى ناھىيىسىنىڭ چارباغ، تۇمشۇق يېزىلىرىدا ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق شايار ناھىيىسىنىڭ يېڭى مەھەللە يېزىسىدا تىل تەكشۈرۈش بىلەن شۇغۇللاندۇق.

مىرسۇلتان ئوسمانوۋ ئاكا بىزنى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن يېزىلغان ئۇيغۇر دىئالېكتلىرىغا ئائىت ماتېرىياللار ۋە ئۆزى توپلىغان بىر قىسىم سۆزلۈكلەر بىلەن تەمىنلىدى. ئامىنە غاپپار خانىم شەخسەن ئۆزى بىزنىڭ بۇ تېما گۇرۇپپىمىزغا قانناشتى ھەمدە ئۆزى توپلىغان بارلىق تىل ماتېرىياللىرىنى بىزگە تاپشۇرۇپ بەردى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مالىيە نازارىتى مائارىپ، پەن - مەدەنىيەت باشقارمىسى ۋە مەرىپەتپەرۋەر كارخانىچى، ئاتاقلىق يىغىپ ساقلىغۇچى ئەخمەت تۆمۈر ئەپەندى بىزنىڭ بۇ خىزمىتىمىزگە يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم قىلدى ۋە شۇ ئارقىلىق بىزنىڭ ئىشلىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا ئاسانلىق يارىتىپ بەردى. ئۈرۈمچى «ئۇيغۇر سوفت» يۇمشاق دېتال شىركىتىدىكى ئالىم ئەھد ئەپەندى سۆزلۈكلەرنى كومپيۇتېردا ئېلىپبە تەرتىپى بىلەن تىزىشقا تېخنىكا جەھەتتىن ياردەم بەردى. مەزكۇر لۇغەتنىڭ نەشر قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ ئورۇن ۋە ھۆرمەتلىك زاتلارغا چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز. بىزنىڭ بۇ كىچىككىنە ئەمگەك نەتىجىمىزدە ئۇلارنىڭمۇ مۇناسىپ تۆھپىسى بار. تەتقىقات ئورنىمىزدىكى خادىملار قوللىمىمىزدىكى ماتېرىياللار ئىچىدىن دىئالېكت ۋە يەرلىك شېۋىلەرگە تەئەللۇق بولغان لېكسىكىلىق بىرلىكلەرنى تاللاپ كۆچۈرۈپ چىقتى. ئاندىن غەيرەت ئابدۇرەھمان ئوزغار، تۇرنىسا روزى، ياسىن تۇرسۇن ئۇلتاش ۋە ئېبىزجان ھەسەنلەر مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردىن ئېلىنغان ۋە ئۆزىمىز توپلىغان سۆزلۈكلەرنى كومپيۇتېرغا كىرگۈزدى، غەيرەت ئابدۇرەھمان

ئوزغار بۇ سۆزلۈكلەرنى تاللاپ، تەھرىرلەپ بىرلىككە كەلتۈردى. كومپيۇتېردا بېسىلىپ چىققان لۇغەت نۇسخىسى جەمئىي بەش قېتىم باش تۈزگۈچى ۋە مۇئاۋىن باش تۈزگۈچىلەر تەرىپىدىن تەھرىرلىكتىن ئۆتكۈزۈلدى.

مەزكۇر لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن سۆزلەر تۆۋەندىكى ئۆلچەم بويىچە تاللاندى:

1) ئەدەبىي تىلىمىزدا لېكسىكىلىق بىرلىك سۈپىتىدىكى تەڭدىشى بولمىغان، فونېتىكىلىق قۇرۇلمىسى مەلۇم بىر دىئالېكت - شېۋىگە خاس بولۇپ، مۇستەقىل سېمانتىكىلىق بىرلىك بولالايدىغان سۆز - ئاتالغۇلار كىرگۈزۈلدى. مەسىلەن: ئاسىلىق - ئوسا قىلىنغان يەر (خوتەن); ئايىق - كۈزدە كۆممىسىمۇ بولىدىغان تەك (كېرىيە، نىيە); كۈگەن - ھەسەن - ھۈسەن ياسى (خوتەن); كامپاش - قومۇش پۆپۈكى (لوپنۇر); دوشاپ - تاۋۇز ئۇرۇقى (قۇمۇل); خەلدەك - چىش كولىغۇچ (قۇمۇل) شۇ قاتاردا دىئالېكت - شېۋىلەردە خەلق ياراتقان تۆۋەندىكىدەك بىرلىككەن ياسالما سۆزلەرمۇ كىرگۈزۈلدى. مەسىلەن: سېتىغاش - تاۋار ئاشلىق (قۇمۇل); ئۇنتۇق سوپۇن - سوپۇن پاراشۇكى (قۇمۇل); بوي ئەينەك - پۈتۈن كۆرسىتىدىغان ئەينەك (قۇمۇل); سويۇم مال - سويۇش ۋە گۆش ئۈچۈن بېقىلغان مال (ئىلى، كۇچا).

2. مەنىسى ئەدەبىي تىل بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، فونېتىكىلىق قۇرۇلمىسى ئوخشىمايدىغان، ئوخشاشلا، ئايرىم سېمانتىكىلىق بىرلىك بولالايدىغان سۆز - ئاتالغۇلار كىرگۈزۈلدى. مۇنداق سۆزلەر لۇغەتتە ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. مەسىلەن: شاپ - چاققان، تېز (خوتەن، قۇمۇل); ئاۋاپ - ئالدامچى (خوتەن); جەگەن - يانچۇق (گۇما); جەمە - تاپا - تەنە، پىتنە - ئىغۇۋا (لوپنۇر)، قارا سىيەك - چىۋىن (لوپنۇر); كۆكۈشكەن - كەپتەر (قۇمۇل); مۇڭقۇي - شىلىم;

كۆچ: دۆت، كالۋا. (قۇمۇل): چىراغ – نەزىر (لوپنۇر).

3. مەنىسى ئەدەبىي تىلدىكىگە ئوخشاش، فونېتىكىلىق جەھەتتىن مەلۇم پەرققە ئىگە سۆزلەر ئومۇمەن كىرگۈزۈلمىدى. مەسىلەن: قو – قوي (قۇمۇل): ئوتان – ئوتۇن (قەشقەر، خوتەن، ئاتۇش): بىي~بىز – بىر (خوتەن، قەشقەر) قاتارلىقلار. ئەمما بۇ خىلدىكى سۆزلەردىن فونېتىكىلىق پەرق چوڭراق، چۈشىنىش نەسرەك بولغانلىرىلا كىرگۈزۈلدى. مەسىلەن: نەت – نە، قەيەر (قۇمۇل): ئولغۇن – ئوغلان (لوپنۇر): قۇلتۇق – قۇتلۇق (لوپنۇر): تورۇن – تونۇر (خوتەن): يەكمەچچە – يەكچەشمە (لوپنۇر).

4. فونېتىكىلىق قۇرۇلمىسى ئەدەبىي تىل بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، مەنىسىدە كۆرۈنەرلىك پەرق بولغان سۆزلەر كىرگۈزۈلدى. مەسىلەن: بىزىمان – كەچ، كەچقۇرۇن: بىردەمدىن كېيىن (خوتەن، كېرىيە، ئىلى): كايماق – ئاۋارە بولماق: خاپا بولماق: خىجالەت بولماق، تارتىنماق (خوتەن): كىلىنماق – تىلىنماق (گۇما، چاقىلىق)...

5. يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن سۆز – ئاتالغۇلارنىڭ دىئالېكت – شېۋە رايونلىرىدا ئۆزلەشكەن ۋارىيانتلىرىمۇ بېرىلدى. مەسىلەن: شىپىلداق – ساپما كەش (تۇرپان): شىپەك – ساپما كەش (مەكىت): مۇچقىيام – لازىجاڭ (خوتەن)...

ئاخىرىدا شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، بىزنىڭ بۇ قېتىمقى مەزكۇر لۇغەتنى تۈزۈش مەقسىتىدە تىل نەكشۈرۈش ئىشلىرىمىزنىڭ دائىرىسى تار، ئەمەلىي ئىشلىگەن ۋاقىتىمىز چەكلىك، تەجرىبىمىز كەمچىل بولدى، شۇڭا، ئىشلىرىمىزنى كۆڭۈلدىكىدەك نەتىجىلىك بولدى دەپ ئېيتالمايمىز. دىئالېكت – شېۋە سۆزلىرىنى ئىمكانقەدەر تولۇق يىغىپ، تەلەپكە لايىق بىر لۇغەتنى قولدىن چىقىرىشقا

تېرىشقان بولساقمۇ، ئۇنداق ياكى مۇنداق يېتەرسىزلىكلەردىن خالىي بولدۇق دەپ ئېيتالمايمىز ئوقۇرمەنلەر ۋە كەسپداش مۇتەخەسسسلەرنىڭ تەنقىدىي نەزەردىن ئۆتكۈزۈپ، كەم يەرلىرىنى تولۇقلاپ، سەۋەنلىكلىرىمىزنى تۈزىتىپ كېتىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز. ئىلىم - پەندە مېڭىشقا تېگىشلىك يوللار كۆپ ۋە ئۇزۇن. بۇ يوللارغا بىر ياكى بىر توپ قەلەمكەش سەيياھلارنىڭ قەدەم تاشلىشى بىلەن ئاخىرقى نىشانغا يەتمەك تەس. تەتقىقات نىشانى ھەممىمىزنىڭ ئورتاق كۈچ چىقىرىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئىزاھلار:

- ① ن. ئا. باسكاكوۋ: «تۈركىي تىللار»، ئۇيغۇرچە، 1986 - يىل، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى، 3 -، 4 - بەتلەر.
- ② مەھمۇد كاشغەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، ئۇيغۇرچە، 1981 - يىل، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 41 -، 42 - بەتلەر.
- ③ يۇقىرىقى ئەسەر، 41 - بەت.
- ④ يۇقىرىقى ئەسەر، 44 - بەت.
- ⑤ مىرسۇلتان ئوسمانوۋ: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى»، 1990 - يىل، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 191 - بەت.

«لۇغەت» تە قوللىنىلغان قىسقارتىلما سۆزلەر

سۆز تۈركۈمى

ئى — ئىسىم

سۈپ — سۈپەت

رەۋ — رەۋىش

ئال — ئالماش

باغ — باغلىغۇچى

يۈك — يۈكلىمە

يارس — ياردەمچى سۆز

ئۈن — ئۈندەش

ئىم — ئىملىق

تەق — تەقلىد

كەسىپ تۈرلىرى

بوت — بوتانىكا

زوئول — زوئولوگىيە

ئاست — ئاسترونومىيە

دېھ — دېھقانچىلىق

بىن — بىناكارلىق

تېب — تېبابەت

مۇز — مۇزىكا

تەن — تەنتەربىيە

يېم — يېمەك — ئىچمەك

تىل — تىل — ھاڧارەت

تارس — تارىخىي سۆز

ئىد — ئىدىيوم

كۆچ — كۆچمە مەنە

«لۇغات» نىڭ تۈزۈلۈش پرىنسىپلىرى

1. سۆزلەملەر ئىزاھاتىن پەرقلەندۈرۈلۈپ، «قارا» خەت نۇسخىسىدا بېرىلدى:

2. سۆزلەمدىن كېيىن، سۆز تۈركۈمى تەۋەلىكىنىڭ قىسقارتىلما شەكلى بېرىلدى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن چېكىت (.) قويۇلدى. مەسىلەن: ئىسىم – ئى. سۈپەت – سۈپ. رەۋش – رەۋ.

3. سۆز تەۋەلىكىدىن كېيىن يالاڭ تىرناق (>) ئىچىگە كەسىپ تۈرىنىڭ قىسقارتىلمىسى بېرىلدى. مەسىلەن: تېبابەت <تېب>; زوئولوگىيە <زوئول>; بوتانىكا <بوت>... بەزى قوبۇللانغان سۆزلەرنىڭ مەنبەسى (>) بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلىپ، قايسى تىلدىن كىرگەنلىكى قىسقارتىلما شەكىلدە كۆرسىتىلدى. مەسىلەن: (خەن >) (خەنزۇچە); (ف >) (فارسچە); (موڭ >) (موڭغۇلچە); (ئەر >) (ئەرەبچە); (ر >) (رۇسچە)...

4. ئىزاھلار ئىمكانقەدەر تولۇقراق ئېلىندى، بىرنەچچە مەنىداش سۆز بىلەن ئىزاھلىنىپ، بىرلا سۆز بىلەن ئىزاھلىنىشتىن ساقلىنىلدى:

5. پېئىللار مەستەر (ماق، مەك) شەكلىدە بىر خىللا بېرىلىپ، سۆز تەۋەلىكى ئىزاھى بېرىلمىدى. مەسىلەن: ھاۋىلىماق، چا(ر)چاپ كەتمەك...

6. مىساللار «م» ھەرىپىدىن كېيىن قوش چېكىت (:م) قويۇلۇپ بېرىلدى، ناۋادا ئىككى ياكى ئىككىدىن ئارتۇق مىسال بېرىلسە، «م:» دىن كېيىن ئۈچبۇلۇڭ (Δ) بېرىلىپ، مىساللار بىر- بىرىدىن ئايرىلدى:

7 مىسال بىلەن مىسال ئىزاھاتىنىڭ ئارىسىغا سىزىق (-) قويۇلۇپ پەرقلەندۈرۈلدى. بەزى مىساللاردىكى سۆزلەر تىرناق ئىچىگە ئەدەبىي تىلدىكى شەكلى قوشۇمچە قىلىنىش بىلەن كۆپايە قىلىندى: مەسىلەن: ئاشىنىپ كەلگەيمىكەن؟

– ئۆزى خالاپ كىلەمدىكەن؟ (لوپنۇر): بايخىنىڭنى
(پاقالچىقىڭنى) چىقىۋېتىمەن.

8. ئىزاھتىكى مەنىداش ياكى مەنىسى يېقىن سۆزلەر
پەش ( ) بىلەن، مەنىسى پەرقلىنىدىغان سۆزلەر چېكىتلىك
پەش ( ) بىلەن پەرقلەندۈرۈلدى:

9. كەسىپ تەۋەلىكى، سۆز تۈركۈمى تەۋەلىكى
ئوخشمايدىغان ئىككى خىل مەنىگە ئىگە شەكىلداش سۆزلەر
ئايرىم- ئايرىم سۆزلەم قىلىپ بېرىلدى ھەم 1 2 3
دېگەن سانلار بىلەن پەرقلەندۈرۈلدى. مەسىلەن:

خۇۋا 1 ئى. سۆيگۈ، مۇھەببەت. م: 19... ياشلىق
ھۆرنىڭ خۇۋالاشقان لايىقى... (خوتەن)

خۇۋا 2 ئى. توغان. م: سۈكەلگىچە خۇۋا سال.
(لوپنۇر)

10. مىساللاردىن كېيىن تىرناق ئىچىگە شېۋە
تەۋەلىكى بېرىلدى، ناۋادا ئىككى ياكى ئۈچىدىن ئارتۇق
رايونغا تەۋە شېۋە سۆز بولسا، رايون نامى قاتار بېرىلىپ پەش
بىلەن ئايرىلدى. مەلۇم ناھىيە، يېزىلاردىن توپلانغان
سۆزلەرنىڭ ئورنى ئېنىق ئەسكەرتىلدى، مەلۇم رايونغا ئومۇمىي
بولغان سۆزلەرگە ۋىلايەت ناملا بېرىلدى. مەسىلەن: (خوتەن):
(قەشقەر، ئاتۇش، ئىلى): (مەكىت يانتاق)

11. سۆزلەملەردە رايونلار ئارا فونېتىكىلىق پەرق بولسا،
ئاخىرىغا تىرناق ئىچىگە ئېلىنىپ، (بۇ سۆز XX دە « XX »
دېيىلىدۇ) دەپ ئەسكەرتىلدى، لېكىسكىلىق پەرق بولسا،
ئايرىم سۆزلەم قىلىپ بېرىلدى:

12. بەزى سۆزلەملەرنىڭ دېئالېكتقا تەۋە ئىكەنلىكى
ئېنىق، لېكىن رايون پەرقى ئېنىق بولمىغاچقا، رايون
تەۋەلىكى بېرىلمىدى.

ئا

- ئابدانلىماق ئوبدان بولماق ، ياخشىلانماق . م : قوش
ئابدانلىسا ئېگىزگە ئۇچار ، تاپىرىق ئابدانلىسا
يۇرتىغا قاچار . (ماقال) (كېرىيە ، قۇمۇل)
ئى . بىر تۇغقان ھەدە ، ئاچا ، ئېگىچە . (كېرىيە ،
قۇمۇل)
ئى . خانىم . ئاغىچا ، ئاغىچا - خېنىم ، ئايىم .
بۇ سۆز ئەسلى ئوردا خېنىملىرىنىڭ ھۆرمەت
نامى بولۇپ ، كېيىن مۆتىۋەر ئاياللارمۇ شۇنداق
ئاتالغان . (قۇمۇل)
ئى . كۈنگە يىلىك . (مەكت)
رەختلەرنىڭ كىرىشىپ ، ياغاچ ماتېرىياللارنىڭ
قۇرۇشۇپ كېتىشى . م : Δ كۆڭلىكىڭىز
ئاپچىراپ قاپتۇ . Δ ئىشىك ئاپچىراپ قاپتۇ . . .
(ئىلى) (قۇمۇل ، تۇرپاندا «ئاپچىماق»
دېيىلىدۇ)
ئى . دۇتخۇن . تونۇرنىڭ كۈل چىقىرىدىغان
تۆشۈكى . (قۇمۇل)
ئى . ئەسۋاب . (لوپنۇر)
سۈپ . مەزمۇت ، قاۋۇل . م : ئاپتۇلۇغ ئادەم -
قاۋۇل ئادەم . (خوتەن)
ئى . ئات تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ئارغامچا ،
سالماس .
ئى . «زوتۇل» يىڭناغۇچ . (مارالۇپشى چارباغ ،
مەكت ، ئاقسۇ)
سۈپ . ناھايىتى ، بەك . زور پەرق . م : ھازىر

ئابدانلىماق

ئاپا

ئاپپاق

ئاپتاپخانا

ئاپچىرىماق

ئاپقۇناق

ئاپسپ

ئاپتۇلۇغ

ئاتالغۇ

ئاتبېشى

ئات پەرقى

ئۆتمۈشتىكىدىن ئات بەرقى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى. (مەكت)	
ئۇن. «ئوھوي، ۋايۇۋي، يائاللا» دېگەندەك ھەيران قېلىش مەنىسىدىكى ئۈندەش سۆز. (نۇرپان)	ئاتتام
ئى. رەگە تەكە. (ئاقسۇ، تۇرپان) (بۇ سۆز گۈمىدا «ئاتقاق» دېيىلىدۇ)	ئاتقۇچ
ئى. ئات، ئاتاق، نام، تەخەللۇس سۆزلىرىنىڭ ئەركىمەتمە ئېيتىلىشى. م: ئېلىپ بويلۇق ئاي سەنەم، ئاتىڭ نەدۇر يار سەنەم. ئاتقۇنەڭنى بىلمەيمەن، زاتىڭ نەدۇر يار سەنەم. (قۇمۇل)	ئاتقۇنە
ئى. ئەۋلادى ياكى تۇرى. م: ئۈزۈم ئاتۋاقى – ئۈزۈمنىڭ ھەر خىل تۇرى.	ئاتۋاقى
ئاتنى ياخشى بېقىپ، بەيگىگە تەييارلىماق. (ئىلى)	ئات ياراتماق
ئى. ۋاڭ - غوجىلارنىڭ ئۆيىدىكى ئېمىكئا - نىلارنىڭ ئەرلىرىنىڭ ئاتىلىشى. (قۇمۇل)	ئاتىغا
ئى. «زوتۇل» ئانا غاز، ئەركەك غاز. (ئىلى)	ئاتىغا
ئى. «يېم» بۇلماقسىمان ھالۋا. (قەشقەر، مەكت يانتاق)	ئاتىلا
ئى. توپ ئېلىپ پارچە ساتىدىغان ئاشلىق سودىگىرى. (كېرىيە)	ئاتجالاپ
ئى. لوڭقا. (لوپنۇر)	ئاتجامەت
ئى. «بوت» بىر خىل ئوت. كۆچ: چىمەن، ئوتلاق. (قۇمۇل)	ئاتجىرىق
سۈپ. تويماس، ئېچىر قاپ كەتكەن. م: يۆلگەنچە سالپىيپ ياتماق بۆلەك، قوپماق بۆلەك جىسمى شادلىق بۆلەكتۇر، روھىي	ئاتجىناپ

- ئاجناپلىق بۆلەك . (خوتەن) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا « ئازناپ » ، « ئازناپ » مۇ دېيىلىدۇ) ئى . « ئانات » چاتىراق . (قۇمۇل ، لوپنۇر) ئاچار
- (لوپنۇردا بۇ سۆز يەنە « ئالچا » مۇ دېيىلىدۇ) ئى . گىلەم دۈككىنىڭ يان تەرىپىدىكى ياغاچ . ئاچا قۇلاق
- (خوتەن) ئى . « بوت » كۆك تاماكا . (نىيە ، كېرىيە) ئاچىغ
- ئى . « زوئول » بوزتىكەن ، سۈتلىگەن . (قۇمۇل) ئى . « بوت » ئاچىق ئۆرۈكنىڭ قۇرۇتۇلغان قېقى ، گۈلىسى . (كېرىيە) ئاچىغچاي
- ئى . بوز يەر ، تىڭ . (كېرىيە) ئاچىقگۈل
- ئى . ئېچىق ، باشلام ، ئاچما ، ئېرىق ئېچىقى . (خوتەن) ئاچما
- ئى . ئاچا ، ھەدە (كەمسىتىش ياكى سىلكىشلەش مەنىسىدە) . (ئاقسۇ) ئاچماق
- ئى . ئايقۇت . م : ئۆتۈگە لاخپۇت ، ئۆتۈككە ئاچپۇت – ئۆتۈنگە لايقۇت ، ئۆتۈككە ئايقۇت . (لوپنۇر) ئاچىكا
- ئى . « بوت » نامازشامگۈل . (قۇمۇل ، تۇرپان) ئاچپۇت
- ئى . كېپەنلىك . (نىيە) ئاچىق
- ئى . توپا قەبىرە . (مارالۋېشى چارباغ) ئاچىق
- ئۇپراپ تۈگىمەك ! تۈگىشىپ كەتمەك . م : دەردىڭدە ئادا بولدۇم ، كويۇڭدا جۇدا بولدۇم . (قۇمۇل) ئاچىق
- ئى . « بوت » قىزىلگۈل . (خوتەن) ئاچىق
- ئى . ئاتا – ئانىلاردىن قالغان تەۋەرىۈك كونا نەرسىلەر . (ئىلى) ئاچىق
- رەۋ . ئاخىر ، ئادا . ئاداقتى . م : ئاداغى بۇ ئاداغ

- مەسىلە نۆت - بەش ئاي ئۆتۈپ كەتتى - ئاخىر
بۇ مەسىلە بىلەن نۆت - بەش ئاي ئۆتۈپ
كەتتى . (خوتەن)
- ئى . يىراقتىن كۆرۈنگەن بەلگە ياكى سېلىپ
قوبۇلغان بەلگە . (لوپنۇر) ئادە
- سۇپ . ئېگىز ، ئېگىز بوي . م : «ئەمىر قىلىسام
ئەشمۇ تىترەيدۇ» دېيەن ، مەيدە قاققان ئادى
پالۋانلار قېنى . (خوتەن) ئادى
- ئى . ئاچال ، يولنىڭ ئايرىلىدىغان يېرى ،
ئىككى كۇچا ئۆتۈشكەن جاي . (مارالۋېشى) ئارچ
- ئارىشتا قالماق ، ئىككىلەنمەك . ئارىشتا قالماق
- ئى . پارا . م : ئارالىق يېمەك - پارا يېمەك .
(لوپنۇر) ئارالىق
- ئى . «يېم» سۇ ئارىلاشتۇرۇلغان قېتىق .
(مارالۋېشى چارباغ) ئاران 1
- ئى . «بىن» ئېغىل ، قوتان . (خوتەن) ئاران 2
- ئى . پەگاھ ، بوسۇغا بىلەن سۇپا ئارىلىقىدىكى
بوشلۇق يەر . (كېرىيە) ئارەج
- ئى . «دېھ» قىزنىڭ ئىچىگە ، يەنى زىرائەتنىڭ
تۈۋىگە تارتىلغان كىچىك ئېرىق . (نىيە ،
كېرىيە) ئارەك
- ئى . يامغۇر . م : سىم - سىم ئارەن - سىم -
سىم يامغۇر . (لوپنۇر) ئارەن
- ئى . ئارپا پىششىقىدا پىشىدىغان شاپتۇل .
«تەكە» مۇ دېيىلمىدۇ (خوتەن) ئارپا تەكەسى
- ئى . سۈزمە . (قۇمۇل) ئارچا
- ئى . خامۇت ئاياق . (قۇمۇل) ئارچاڭ
- ئى . گەزلىمە ، رەخت . م : ئارچىمبەلدە تون
ئارچىمبەل

- كىيىپسىز ياقاسنى بۇزماڭ. (لوپنۇر)
- ئارداق 1 سۈپ. ئەتمۇار. م: مېلى تولىنىڭ مېلى
ئارداق. (ئەتمۇار) بالىسى تولىنىڭ بالىسى
ئارداق (ئەتمۇار) (ماقال). (قۇمۇل)
- ئارداق 2 سۈپ. ئېچىغان، سېسىغان، بۇزۇلغان. م:
ئارداق قوغۇن. (قۇمۇل)
- ئاردىماق ئېچىماق، سېسىماق، بۇزۇلماق. (قۇمۇل)
- ئاردىماس سۈپ. خورىماس، غەم يېمەس. (قۇمۇل)
- ئارزۇ- نىياز سۈپ. مەقسەت، نىيەت. م: كۈن كۆرۈشنى
ئارزۇ- نىياز قىلماسەن... (خوتەن)
- ئارغامچا قانقۇچ ئى. قويچىلار ئىشلىتىدىغان نەرسە. (تۇرپان)
- ئارغۇن سۈپ. شالغۇت. (يېڭىسار)
- ئارقال ئى. «زوتۇل» ئارقار، ياۋا قويىنىڭ چىشىسى.
(قۇمۇل، لوپنۇر)
- ئارقۇلوت ئى. «بوت» يايلاقلاردا ئۆسىدىغان بىر خىل
ئوت. (قۇمۇل)
- ئارقىن ئى. سۇ يالاپ ئويۇۋەتكەن جاي. (قۇمۇل)
- ئارۇنچىلى سۈپ. ئازغىنا. (نىيە)
- ئارۋاق ئى. سېھەر، ئەپسۇن، كۆز باغلاش، ھىلە-
نەيرەڭ. (قۇمۇل)
- ئارىچولا سۈپ. بوش، بىكار ۋاقىت. (قۇمۇل)
- ئارىز ئى. «بوت» بىر خىل دەرەخ.
- ئارىستە سۈپ. بوش، خالىي. (قەشقەر)
- ئارىش ئى. ئاچال، يول ياكى سۇنىڭ ئىككىگە
ئايرىلغان يېرى. (ئىلى، كۇچا)
- ئارىلىق ئى. كارىدور، تاشقىرىقى ئۆي: ھويلا، قورۇ.
(قۇمۇل، تۇرپان)
- ئازغاق ئى. «زوتۇل» ئازغى ئات. قورساق قىسمى ئاقۇچ

- كەلگەن تورۇق ئات. (تۇرپان)
- ئى. بۇزۇق، يولدىن چىققان، تاپتىن چىققان (ئايال). م: داپ بولاپ كەتكەن ئازگالچى... (مەكت)
- ئى. شارقىراتما، ئازگال. ئېگىزدىن چۈشكەن سۇ ئويۇۋەتكەن جاي، ئېرىق - ئۆستەڭلەردىكى كىچىك شارقىراتما؛ سۇ توشمىسى. (خوتەن، كېرىيە. نىيە) (بۇ سۆز مەكتتە «ئازمەت» دېيىلىدۇ)
- ئازما
- ئازمان 1 سۈپ. كۆچ: ياۋاش. م: مۇختەر بايمۇ چىچاتۋېتەرمىكىن دېسەك، ئازمان بولۇپ قالدى. (ئىلى)
- ئازمان 2 ئى. «زۇئۇل» ئىرىك قوي. (كېرىيە) ئاتنىڭ كىشىنىشى، ئەركەك ھايۋانلارنىڭ ھۆركىرەشلىرى. م: Δ بۇقا ئازىدى؛ Δ ئارغىماغى ئازنايدۇ. (ئىلى، لوپنۇر)
- ئازىماق
- ئاس يۈك. «ئېھتىمال، بەلكىم، شۇنداق بولسا كېرەك» مەنىلىرىدىكى يۈكلىمە. (قۇمۇل)
- ئاستى-ئەستى سۈپ. ئەسلىي. م: بۇ ئۈزۈك ئەستى بىزىزىڭ (بىزنىڭ) ئۈزۈك ئىدى. (لوپنۇر)
- ئاسقا ئى. يولدىكى يامغۇر - يېشىندا تاغدىن چۈشكەن تاش پارچىلىرى. م: ئاتلار ئاسقىغا كىرىپ قالسا چىقالمايدۇ. (قۇمۇل)
- ئاسقاق ئى. تىرنا. (پىچان)
- ئاسقۇ تاش ئى. تۈگمەن تېشىنىڭ ئۈستىدىكى تاش. م: تۈگمەننى تۈگمەن قىلغان ئاسقۇ تېشى، ئەرنى ئارقىلىغان مەزلۈم كىشى. (ماقال) (كېرىيە)
- ئاسقىلىق ئى. يامغۇر - يېشىندا تاغدىن تاش پارچىلىرى

ئېقىپ چۈشكەن جاي. (قۇمۇل)
ئاسلىماق قورساق ئاچماق، ئېچىرقىماق. م: داستىخاندا
نان ئەۋەتتىم ئاسلاپ قالسا بېسۇن دەپ.
(لوپنۇر)

ئاسمان تاپىلاق سۈپ. ھاۋا تاپان.
ئاسىغ سۈپ. بايدا، نەپ. م: بۇ ئىش ساڭا ئاسىغ
بەرمەيدۇ - بۇ ئىش ساڭا پايدا بەرمەيدۇ.
(قۇمۇل)

ئاسىغدىماق ئەتىۋارلىماق، كۆزى قىيماسلىق، قىسىنماق.
م: Δ ھالى قالماي ئاسىغداپ، باي - بەگلەرگە
قوي سويۇپ! Δ كالا سويۇپ ئاسىغداپ، تارىلغۇدا
يېيىشكە. (لوپنۇر)

ئاسىقماق ئالدىرىماق، تەتىرىمەك، ھولۇقماق،
چۆچۈمەك. م: سوپىگۈلۈمنىڭ يۈرىكى ئاسىقىپ
كېتىدۇ. (قەشقەر، خوتەن)

ئاسىق ئى. «دېھ» ئوسا قىلىنغان يەر. (خوتەن)
ئاش ئى. «يېم» بولۇ. (تۇرپان، ئىلى) (بۇ سۆز بەزى
جايلاردا «قويۇقئاش» مۇ دېيىلىدۇ)

ئاشپىت سۈپ. «ئىد» بېخىل، پىخسىق. (قۇمۇل) (بۇ
سۆز تۇرپاندا «كۆزى ئاچ» مەنىسىدە كېلىدۇ)

ئاشقورا-گەردىن ئى. چوڭ چىنە، ئاپقۇر چىنە. (قۇمۇل)
ئاشقۇنچە سۈپ. ئارتۇق، ئوشۇق، ياخشى، ئۈستۈن.
(قۇمۇل)

ئاشلىما ئى. تېرە جۇۋا، ئەستەرسىز، تېشى يوق جۇۋا.
(مەكىت يانتاق)

ئاشورۇغى سۈپ. ئاچ كۆز، تويماس. (قۇمۇل)
ئاشۇت ئى. ئاش - تاماق. (قۇمۇل)

ئاشىنماق خالىماق، ئىختىيار قىلماق. م: ئاشىنىپ

كەلگەيمىكەن؟ - ئۆزى خالاپ كېلەمدىكەن؟
(لوپنۇر)

ئاغا 1 ئى. يۇرت چوڭى، ئاقساقال، ھاكىم. م: ئاغاسىز

ئەل بولماس، ياقاسىز تون. (ماقال) (لوپنۇر)

ئاغا 2 ئى. ئاكا. (پىچان تۇيۇق)

ئاغاداش ئى. يېقىن كۆرگەن كىشىنى چاقىرغاندىكى بىر

خىل ئاتىلىش (ئاداشقا ئوخشاش).

ئاغالاماق كۈيلىمەك: بەزلىمەك، گوللىماق. م: Δ ۋە تەننى

ئاغالاماق - ۋە تەننى كۈيلىمەك: Δ كېتەدىمەن

ئەسكى تارىم ياقالاپ، يۈرۈيدىمەن مەن

دەردىمنى ئاغالاپ. (لوپنۇر)

ئاغامچى سىق. ئۇزۇنلۇق بىرلىكى. م: ئاتىش ئاغامچى.

ئاغدا: ما ئى. موللاقچى ھارۋا، توپا ئاغدۇرىدىغان ھارۋا.

(مەكت يانتاق)

ئاغرامچا ئى. ئارغامچا. (قۇمۇل، كەلپىن)

ئاغزاق ئى. «زۈئول» پۇتلىرى ئاق، تۇمشۇقى، كۆزىنىڭ

چۆرىسى ئاقۇچ ئات. (مەكت)

ئاغلاقچى ئى. ھەيدىگۈچى، سۈيلىگۈچى، نازارەتچى:

چېقىمچى، گەپ توشۇغۇچى. (ئىلى)

ئاغلىق ئى. تامبال، كالتە ئىشتان. (كېرىيە دەريا

بويى)

ئاغماق ئۆرلىمەك، كۆتۈرۈلمەك، چىقماق. م: Δ داۋانغا

ئاغدى - داۋانغا چىقتى: Δ بۇلۇت ئاغدى - بۇلۇت

كۆتۈرۈلدى. (قۇمۇل، قەشقەر پاخپۇ، خوتەن)

ئاغۇشتە بولماق ئارىلاشماق. م: تۇپراققا ئاغۇشتە بولدى -

توپىغا ئارىلاشتى. (ئىلى، قۇمۇل)

ئاغى ئى. باھانە، سەۋەب: دالدا، ئارا. م: Δ تولا ئاغى

قىلما - تولا سەۋەب كۆرسەتمە: Δ سوغۇق ۋە

- ئاچلىققا ئاغى (دالدا) بولارمىكىن . (قەشقەر)
 ئاغىچا ئاغىچا يۇغۇچ ، قازان يۇغۇچ . (ئىلى ،
 خوتەن قاراڭغۇتاغ)
- ئاغدىماق ئاغدىماق ، يامانلىماق ، باتنىماق . (قەشقەر)
 ئاغىز ياپۇق ئاغىز ياپۇق ئاغىزنى ئاغىزنى يېپىش ئۈچۈن
 بەرگەن نەپ . (لوپنۇر)
- ئاغىنىت ئاغىنىت ، خوجىدار ، خوجاينى . (كېرىيە)
 ئاقئاش 1 ئى . «يېم» سۈتئاش . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
 ئاق ئاش 2 ئى . «يېم» قورۇمىسىز لەغمەن ، لەغمەننىڭ
 چۆپى . (مەكىت)
- ئاق ئانا ئاق ئانا ، ھامما . (مەكىت)
 ئاقبالداق ئاقبالداق ، قازاندا ئېتىلدۈرۈلغان قوناق ،
 قومماچ . م : قازاندا ئېتىلدۈرۈلغان
 ئاقبالداقتەك ... (قەشقەر)
- ئاق بۇغداچ ئاق بۇغداچ ، «بوت» بىر خىل كۆكتات . قىزىل
 بۇغداچنىڭ ئېقى . (قەشقەر)
- ئاق پوستەك ئاق پوستەك ، «بوت» قوغۇننىڭ بىر خىلى . رەڭگى
 قاپاقنىڭكىگە ئوخشايدۇ . (كۇچا)
- ئاق پۇسىمىلاق ئاق پۇسىمىلاق سۈپ . ئاق پىشماق ، ئاق ھەم دۇغىلاق . م :
 ئايخاننىڭ ئاق پۇسىمىلاق يۈزى گۈرەنلىرىگىچە
 قىزىرىپ كەتتى . (ئىلى)
- ئاق پېجە ئاق پېجە ، پۈتۈننىڭ ئۈچى بىلەن تەڭ تىكىلگەن
 ئايالچە پەرىجە . (قەشقەر)
- ئاق تاپان ئاق تاپان ، ئالدامچى ، قويمىچى . (مارالۋېشى
 تۇمشۇق)
- ئاق توغاچ ئاق توغاچ ، «بوت» توغاچنىڭ بىر تۈرى . (قەشقەر)
 ئاقتۇرما ئاقتۇرما ، «بوت» تۇرۇپ . م : قىزىل ئاقتۇرما — قىزىل
 تۇرۇپ . (قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان ، لوپنۇر)

- ئاقۋاشوت ئى. «بوت» ئاق باش ئوت (تاغ چوققىلىرىدا ئۆسىدىغان ئوت، ئاياللار تۇغۇت ئىچىدە يۈيۈنۈشقا ئىشلىتىدۇ). (قۇمۇل)
- ئاق چاپان ئى. «بوت» قوغۇننىڭ بىر خىل سورتى. (كېرىيە)
- ئاق چاڭگاڭ ئى. «بوت» ئوغرى تىكەن. (لوپنۇر)
- ئاق چاي ئى. ئەتكەن چاي، سۈتلۈك چاي. (مارالۋېشى چارباغ)
- ئاق چوققا سۈپ. چوققىسىدا ئېقى بار (قوي). (تۇرپان)
- ئاق چىراغ ئى. توي ئېشى. (تارىم)
- ئاق دادا ئى. بوۋا. (خوتەن قاراڭغۇتاغ)
- ئاق دىيان ئۆرۈك ئى. «بوت» تۈكلۈك ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى، يوغان بولىدۇ. (قەشقەر)
- ئاق سەغمىز ئى. بور. (لوپنۇر)
- ئاق سەھنە ئى. پېشايۋان. (كېرىيە)
- ئاق سۈيى ئى. «دېھ» ئوسا. (پىچان)
- ئاقسىرماق ياخشى تاماقسىرماق، گۆشسىرماق، ياغسىرماق. (قەشقەر)
- ئاق شەكەر ئى. «بوت» قوغۇننىڭ بىر تۈرى. (قەشقەر)
- ئاقشىن سۈپ. ئاق سېرىق. (لوپنۇر)
- ئاققاراق ئى. «ئانات» كۆز ئېقى. (لوپنۇر)
- ئاققاش بۆلبۈل ئى. «زۈئول» تومۇچۇق. (خوتەن)
- ئاق قۇغۇلۇق ئى. «بوت» سەللىگۈل. (خوتەن)
- ئاق كۈن ئى. بوشىنىدىغان كۈن، تۇغىدىغان كۈن، تۇغۇت كۈنى. م: Δ ئاق كۈنى يېقىنلىشىپ قالدى: Δ ئاق كۈنى توشماي تۇغۇپ قويدى. (قۇمۇل)
- ئاق لەڭلەك ئى. «زۈئول» ئاق تۇرنا. (قەشقەر)

- ئاق نان ئى . «يېم» يوغان ھەم نېپىزرەك كەلگەن نان .
- ئاق ناۋات ئۆرۈك ئى . «بوت» كۆزنى ناۋات سۈيىگە چىلاپ ئۇلاشتىن بولغان ئۆرۈك . (قەشقەر)
- ئاق ھەدە ئى . چوڭ ياشلىق ئاياللار ھۆرمەتلىنىپ شۇنداق ئاتىلىدۇ . (ئىلى)
- ئاقوت ئى . «بوت» يايلاقتا ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت . (قۇمۇل)
- ئاق ئۆپكە سۈپ . يالاڭ تۆش ، سەھرالىق . (قەشقەر)
- ئاق ئۆي ئى . كىگىز ئۆي . (قۇمۇل)
- ئاقۇۋاق ئى . «بوت» ئاق ئۇۋاق ، قامغاققا ئوخشايدىغان ، يېقىلغۇ قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)
- ئاقۇپلەك ئى . (بوت) يېسىۋىلەك ، بەسەي . (قۇمۇل)
- ئاق ياغاچ ئى . بىر خىل يالىڭاچ ئۆيۈنى . بۇ ئۆيۈن ئايدىڭدا ئۆيىنىلىدۇ . ئاق ياغاچنى بىر كىشى يىراققا ئاتىدۇ ، كىم شۇ ياغاچنى تېپىپ ، «ئانىكام» (پەللە) غا ئەكىلىپ بەرسە ، شۇ ئۇتقان بولىدۇ . (مەكىت يانتاق)
- ئاق يەم ئى . قارچىغىنىڭ پوكىنىنى تازىلاش ئۈچۈن قەنتكە مىلەپ بېرىلىدىغان يەم . (ئىلى)
- ئاق يۇلتۇز ئى . «ئاست» زۆھرە يۇلتۇز ، ۋېنېرا . (قۇمۇل)
- ئاكىچا ئى . «ئاكا» سۆزىنىڭ ھۆرمەت ۋە ئەركىلەتمە شەكلى ؛ ئۆز ئاكىسى ؛ ياشتا چوڭلارنىڭ ئاتىلىشى . (شايار ، كۇچا)
- ئاگىلىشتىۋۇرۇن(ن) «ئاگال ئىشتىن بۇرۇن رەۋ . ئاۋۋال ، ئاللىبۇرۇن ، ئىشتىن بۇرۇن . (قۇمۇل)
- ئاگاي ئى . گۆر ، قەبىرە ، مازار . م : Δ ئاگاي (گۆر) كالاش (كولاش) ؛ Δ ئاگايلىق – گۆرلۈك . (لوپنۇر)
- ئاگرا~ئاگرى سۈپ . ئاجىز ، جانسىز ، ئاغرىقچان ، ئورۇق .

ناچار؛ نامرات. (كۇچا، لوپنۇر، كېرىيە)	ئاگو
ئال . ئاۋۇ. (كېرىيە)	ئاڭۋالا
باغ . شۇڭا، شۇنىڭ ئۈچۈن ، شۇڭلاشقا. م: ئاڭۋالا ئوقۇشلا(ر)نى جىق ئوقۇمىغان . (تۇرپان ، قۇمۇل ، پىچان ، توقسۇن)	ئاڭشىرماق
قاۋىماق ، ھاۋىشماق . م: ئىت ئاڭشىرىپ ياتادۇ (قاۋاۋاتىدۇ) . (لوپنۇر)	ئاڭقا
سۇپ . يارماس . (خوتەن)	ئاڭقىماق
چاڭقىماق ، ئۇسسماق . (قۇمۇل ، لوپنۇر)	ئال
ئى . چاقماق ، چېقىن . (كېرىيە)	ئالا باغىر
سۇپ . ئالا كۆڭۈل ، ۋاپاسىز . (لوپنۇر)	ئالا بوياق
سۇپ . تۇراقسىز ، شاللاق . (لوپنۇر)	ئالا بويىناق
ئى . ئالا بويۇن . م: ئالا بويىناق قالىغاچ – ئالا بويۇن قارلىغاچ . (دولان)	ئالا تارتماق
ئېتىزنىڭ سۇ چىقىمىغان يېرىگە سۇ چىقىرىش ئۈچۈن ئېرىقچە ئالماق . (ئىلى)	ئالارمەن
ئى . قول سوزغۇچى ، قول سۇنغۇچى . (لوپنۇر)	ئالاغلاپ
سۇپ . يالغانچى ، ئالجوقا ، شەككاك . (كېرىيە)	ئالاغۇرالداي
(بۇ سۆز قەشقەردە «ئالغەلەپ» دېيىلىدۇ)	ئالا – قۇرا
سۇپ . قاپباش . (تۇرپان ئاستانە)	ئالاكا
سۇپ . ئالا – بۇلماچ . (قۇمۇل ، لوپنۇر)	ئالا كۆتىلەڭ بولماق
ئى . ئاكا ، ئاغا . (تۇرپان)	م: كۆڭلى يەنە ئالا كۆتىلەڭ بولۇپ... (ئاتۇش)
ئالا كۆتىلەڭ بولماق سۇپ . بىسەرەمجان بولماق ، ئۆيمەك .	ئالا كېچە
سۇپ . يېرىم كېچە ، ئوتتۇرا كېچە م: بۇ ئالا كېچىدە نېمە قىلىسەن؟ (خوتەن)	ئاللاڭ
سۇپ . ئالا ، ئالا – بۇلا ، شالاڭ . م: بۇغدايلار ئاللاڭ بوپتۇ . (قۇمۇل)	

- ئالاغۇ سۈپ. ئېگىز- پەس ، رېتىمىسىز ، قالايمىقان .
 م: ئالاغۇ ئۇرۇۋاتقان يۈرىكى ... (قەشقەر)
- ئالاغىرىماق ئالاغلىق سۈپ. پاراكەندىچىلىك ، خاتىرجەمسىزلىك ،
 مالمانچىلىق ، قالايمىقانچىلىق ؛ بوشلۇق .
 (قۇمۇل ، مەكىت ، خوتەن)
- ئالاغلىماق ئالاغلاپتۇ ، مەن يارغا نېمە قىلغان ، يار
 مەندىن يامانلاپتۇ . (قەشقەر)
- ئالاۋۇدۇن سۈپ. قىلمايدىغان ئىشى يوق ، بەك يامان ،
 قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدىغان . (نىيە)
- ئالەك ئى . < تېب > ئاق كېسەل ، بەرەس . (خوتەن ، نىيە)
- ئالتاماق ئاتلىماق . م: قىز ئوتتو (ئوتنى) ئالتاپ
 (ئاتلاپ) ئۆيگۈ (ئۆيگە) كىرەدىكەن . (لوپنۇر)
- ئالتۇن قوڭغۇز ئى . < زوئۇل > ئوت - چۆپلەرگە
 يېپىشىۋالدىغان ، رەڭگى قارامتۇل كۆك
 كېلىدىغان قوڭغۇز . (تۇرپان)
- ئالتۇنچى ئى . زەرگەر . (قۇمۇل)
- ئالتىن رەۋ . ئاستى ، تېگى . م: Δ ئالتىندا سالغىنچا
 يوق - ئاستىدا سېلىنچا يوق ؛ Δ سەھەردە
 ناغرا چالدى ئاڭلاندى ئۇنى ، ئالتىنىدا كۆك
 ئارغىماق يەتكەندۇ كۈنى ؛ Δ بوسۇغىنىڭ
 ئالتىنىغا كۆمەگلىك . (لوپنۇر ، خوتەن ، قۇمۇل)
- ئالتىۋارىم سۈپ. ئالجوقا ، تۇراقسىز . (قۇمۇل)
- ئالچا ئى . چوڭ خوتۇن ، بۇرۇنقى دەۋردىكى بەگ -
 پادىشاھلارنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ چوڭى . م:
 ئوغۇزخان ئالچىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ ...
 (خوتەن)

- رەۋ. شۇ ئارىدا، شۇ ئارىلىقتا، شۇ ئەسنادا. م:
 ئالچاڭغا كەسەل بولۇپ... (لوپنۇر)
 ئاچچىقلىماق. (كېرىيە)
- ئالچاڭلىماق
 ئالچۇق
 ئى. «بىن» ئېتىزلىقتىكى تۆت ئەتراپى
 توسۇلغان، تۆپىسىگە ياغاچ، شاخ - شۇمبىلار
 يېپىلغان، ئادەم ئولتۇرىدىغان قۇرۇلما، كەپە.
 (لوپنۇر، پىچان، تۇرپان، قۇمۇل)
 سۈپ. تاش مايماق. (ئاقسۇ قارىتال)
 سۈپ. ھەممە ئىشتا ئالدىدا شاپاشلايدىغان،
 ئالدىدا چاپىدىغان (ئادەم). م: كۆڭلى ئالا
 گەپدانلارغا «ئالدىپەش» بولسام. (خوتەن،
 كېرىيە)
 تويدا يىگىت نەرەپ قىز نەرەپكە چاي ئاپارماق.
 (شاپار)
- ئالدىغا بارماق
 ئالغاق
 ئالغۇسى
 ئالا ئېيتماق
 ئى. تاغنىڭ ئالا كۆرۈنىدىغان جايى. (قۇمۇل)
 ئال. ھېلىقى، ھەممىسى، ھەننىۋاسى.
 كېچىدە قوشاق ئېيتماق، كىشىلەرنى زورغا
 ئويغاتماق. (ئىلى)
- ئاللى
 ئاللىچى راۋاب
 ئالمان
 رەۋ. ئالدى. م: ئىشك ئاللى - ئىشك ئالدى.
 (لوپنۇر) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «ئايلى»
 دېيىلىدۇ)
 ئى. «مۇز» قويچى راۋابى. (نىيە)
 سۈپ. ئىتتىك، تېز، چاققان، تېز ئالدىدىغان؛
 باتۇر. م: ئالغۇچە ئالمان، بەرگۈچە بەزگەك
 (ماقال) (ئاقسۇ، كېرىيە، ئىلى)
- ئالمانچۇق
 ئالۋدە بولماق
 ئالۋۇن
 ئى. «زوتول» پاتمىچۇق. (لوپنۇر)
 ئىچى ئېلىشماق. (قەشقەر)
 ئى. ئېزىتقۇ، سەراپ. (قۇمۇل، خوتەن)

(لوپنۇردا بۇ سۆز «ئالۋىن» دېيىلىدۇ)	
سۇپ. ئالا- چىپار. (قەشقەر)	ئالمپاساق
سۇپ. كاتتا، چىرايلىق. (قەشقەر)	ئالمپتە
ئى. كاتەكچە قىلىپ بويالغان مانا. (خوتەن)	ئالمچا
ئى. «زۈئول» ئالمقوڭغۇز. (ئىلى)	ئالمكۈلۈك
ئى. «ئانات» چىشى جىنىسنىڭ جىنسى ئەزاسى. (مەكت)	ئام 1
ئى. ئاۋام، پۇقرا. (خوتەن)	ئام 2
ئى. قارا، نشان. ئوق ئېتىش سىناق نىشانى. (خوتەن)	ئامچ
ئى. قورسىقى كۆپۈپ قالغان كالىلارنىڭ داۋاملىق كۆشەپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئاغزىغا سېلىپ ئىككى چېتىدىن باغلاپ قويۇلىدىغان ياغاچ. (ئىلى)	ئامغاي
رەۋ. توختىماي، دائىم. (گۇما)	ئامان ئالماي
باغ. «ھە، ئاندىن، يەنە، ئاندىن كېيىن، يەنىچۇ، شۇچاغدا» دېگەن مەنىلەردىكى باغلىغۇچى. م: شۇ مەسلەتكە كېشىلە، ئان قىلىلى توپنى، دەپتۇ – شۇ مەسلەتكە كېلىشىلە، ئاندىن قىلايلى توپنى، دەپتۇ. (نىيە، كېرىيە، خوتەن)	ئان
ئى. موما. (پىچان تۇيۇق)	ئانا
سۇپ. بوزەك، ئانى. م: ئاناي تاپماق – بوزەك قىلماق. (قۇمۇل)	ئاناي
سۇپ. ئاسان، ئوڭاي. (قۇمۇل)	ئانايى
سۇپ. ئاسانچىلىق، ئوڭايچىلىق. (قۇمۇل)	ئانايچىلىق
ئال. شۇنچىلىك، شۇ قەدەر، خېلى. (خوتەن)	ئانچىنان
سۇپ. ئورۇق، ئاۋاق، يېگىنى چىرايىغا	ئانچىرغا

- چىقمايدىغان . (تۇرپان)
- ئاندىك سۈپ . بىردەم ، ئازراق ، بىرئاز . م : جانابلار بۇ يەردە ئاندىك ھاۋالىنىپ ... (خوتەن) (قەشقەردە «ئەندەك» دېيىلىدۇ)
- ئاندىز~ئاندىزگەندە~ئاندىنمىزگەندەئال . ئاندىن ، ئاندىن كېيىن ، شۇنىڭدىن كېيىن ، يەنە . (نىيە) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «ئانكىزىزە» دېيىلىدۇ)
- ئاغچىچىلىك رەۋ . ئۇنىڭغا قەدەر ، شۇ ۋاقىتقا قەدەر ، شۇنىڭغىچە . (تۇرپان ، ئىلى)
- ئانجىرغا سۈپ . ئورۇق ، ئاۋاق ، يېگىنى چىرايىغا چىقمايدىغان . (تۇرپان ، ئىلى)
- ئانى تاپماق زاڭلىق قىلماق . (قاغلىق)
- ئانىكا ئى . «ئانا» سۆزىنىڭ ئەركىلەتمە شەكلى . (كېرىيە)
- ئانىكام ئى . چوڭ ئانام . (قەشقەر)
- ئاھادا قىلماق تەنە قىلماق ، ئاداۋەتنى تەكرارلىماق . (خوتەن)
- ئاھاغراۋا ئى . ماگىنت . (قۇمۇل)
- ئاۋا 1 سۈپ . چۈپ ، بىللە : سەگەك ، ھوشيار ؛ يېقىنلىقنى ، ھۆرمەتنى بىلدۈرىدىغان سۆز بولۇپ ، كىچىك بالىلارنى ئەتىۋارلاپ ، ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ ئورنىدا كۆرۈپ شۇنداق ئاتايدۇ . م : △ئاۋا بېرىكەل ، سېنى ئىلىداپ قويماي ؛ △ئاللا يارىم بىز ئىككۆيلىن ئاۋا بولالى . (لوپنۇر)
- ئاۋا 2 ئى . ئاتا ، دادا . م : ئاۋاڭنى ئاشىنى چىقار ، ئارام كالانى ياغىغا - ئاتاڭنىڭ نەزىرىنى بەرگىن ، ھارام كالانىڭ يېغى بىلەن . (لوپنۇر)
- ئاۋاپ سۈپ . ئالدامچى ، بىشەم . م : △كۆڭلۈمنى

بېرەرمەنمۇ ۋاپاسى يوق ئاۋاپقا؛
△ شۇنچىلىكنى بىلگەن تۇرۇپ ئەمدى بىز،
تەييارلامدۇق ئىزباسارنى «ئاۋاپ» تىن.
(خوتەن)

ئاۋاخچى ئى. باخشى، داخان. (قەشقەر)
ئاۋارنى ئى. ئارزۇ، ئارمان، تەلەپ. (قۇمۇل)
ئاۋرىق ئى. ئاغرىق. (كېرىيە)
ئاۋلاق ئى. ئوۋ قىلىدىغان جاي؛ ئوۋ ھايۋانلىرى
ياشايدىغان جاي. (ئىلى)
ئاۋلىستا قالماق ۋاقتى ئۆتمەك. (نىيە)

ئاۋورماق ئېتىلماق، ياماشماق. م: △ ئىت ئادەمگە
ئاۋۇرۇپ تۇرادۇ - ئىت ئادەمگە يامشىپ
تۇرىدۇ؛ △ يولۋاس ئۇنىڭغا ئاۋۇرۇپ كەلدى.
(لوپنۇر)

ئاۋۇش ئى. باخشىلارنىڭ داپ چېلىپ ئېيتقان قوشقى.
م: △ مۇڭلۇق يەتتە ئاۋۇشنىڭ سېھرىي
كۈچى... △ داپ چېلىپ ئاۋۇشلىرىچۇ
(ئىلى)

ئاۋۇشقا ئى. بوۋاي، قېرى. م: توقسۇن ياشتىق ئاۋۇشقا
(لوپنۇر)

ئاۋۇغاي سۈپ. ئاۋاق، ئورۇق. م: ئاۋۇغاي بالا - ئاۋاق
بالا. (لوپنۇر)

ئاۋۇلىماق غەيۋەت قىلماق، يامانلاپ بەرمەك. م: مېنى
ئۇنىڭغا ئاۋۇلاپ (يامانلاپ) بېرىتىۋ. (قۇمۇل)

ئاۋۇي قىلماق تەپ تارتماق، تۈزۈت قىلماق، ئەيىبنى
يوشۇرماق. (خوتەن، نىيە)

ئاۋى ئى. ھىڭ. (قۇمۇل)
ئاياغ~ئاياق ئى. چۆچەك، ياغاچتىن ئويۇپ، يونۇپ ياسالغان

تاماق قاچىسى . (تۇرپان ، مەكت ، نىيە .
 كېرىيە كۆكمەت)
 ئاياق سالماق «دېھ» بۇغداينى تېپىش ئۈچۈن ئۈنچىلەرنى
 خامان ئوتتۇرىسىغا دائىرە شەكلىدە يېيىپ
 قويماق . (ئىلى)
 ئاياق - قوشۇق ئى . قاچا - قۇچا ، قاچا - قومۇش . (قاغىلىق)
 ئاياغخۇ~ياغخۇ ئى . ئەكس سادا ، يانغۇ . (لوپنۇر)
 ئايانماق ئاينىماق . (قۇمۇل)
 ئاياياغ ئى . نان يايىدىغان (راسلايدىغان) ئاياق . (نىيە)
 ئايپاڭ (باش) ئى . پايئەك (باش) . (پىچان)
 ئايىجەم ئى . ئاي مومام . م : ئايىجەم (ئاي مومام)
 كەلدى . (قۇمۇل)
 ئايدىلەك سۇپ . غىل - پال ، غۇۋا . م : ئۇ بىر گەۋدىنى
 ئايدىلەك كۆرۈپ قالدى . (خوتەن)
 ئايسىخان كۆكچى~ئاياغاق كۆكچىسى ئى . «بوت» قوغۇننىڭ
 بىر خىل سورتى . (پىچان)
 ئايغاغزا ئى . ھالقا ، سۆكە . (كېرىيە دەريا بويى)
 ئايغىباقار ئى . «بوت» ئاپتاپپەرەس . (قۇمۇل)
 ئايلا ئى . ئاچا ، ھەدە ، يەڭگە : ئۆزىدىن چوڭ ياشلىق
 يات ئاياللارنىمۇ شۇنداق ئاتايدۇ . (تۇرپان ،
 پىچان)
 ئايلاڭ ئى . توي ناخشىسى (تۇرپان قاراغوجا)
 ئايلانما ھەرە ئى . ياغاچنى ئويىدىغان ھەرە . (مارالۋېشى
 تۇمشۇق)
 ئايلۇ ئى . قارانچۇق . م : مەن ئايلۇمىدىم - مەن
 قارانچۇقمىدىم . (لوپنۇر)
 ئايلىتارتقۇچ ئى . شالداما ، شالدۇرۇق . (قۇمۇل)
 ئايلىكا ئى . يەڭگە ، ئاچا . ياشتا چوڭ ئاياللارنى

ھۆرمەتلەپ ئېيتىلىدىغان سۆز: كۆچ: ھەممىگە
ئارىلىشىۋالدىغان كىچىك قىزلارنى
سىلكىشلەپ ئېيتىلىدىغان سۆز. (نىيە،
كېرىيە، مارالۋېشى تۇمشۇق)

ئايلىم ئاچا

ئى. قېرى ئايال، ياشتا چوڭ ئايال. م:
ئېشىكىم نېمە بىلەر كۈنجۈرە - ناۋاتنىڭ
قەدرىنى، ئايلىم ئاچام نېمە بىلەر دۈمبە -
تۆشنىڭ قەدرىنى. (ماقال) (نىيە)

ئايىمۇق~ئايىمۇق ئى. قىشتا كۆممەي سوغۇققا چىداملىق
قىلىپ يېتىشتۈرۈلگەن ئۈزۈم تېلى. (كېرىيە،
نىيە)

ئايىنالى

ئى. «بوت» ئەينۇلا. م: مەن باغنىڭغا
كىرمەيمەن، ئايىنالىڭغۇ ئۈزۈمەيمەن. (لوپنۇر)
ئايۋانچا~ئايۋانچە ئى. «بىن» شىپاڭ: لاپاس، دەرۋازىنىڭ
ئۈستىگە ئەگمە قىلىپ يېپىلغان قۇرۇلما،
ئىككى تەرىپى ئوچۇق كېلىدۇ. (تۇرپان)
سۈپ. تىنچسىز، بىسەرەمچان. (گۇما)

ئايۋاي

ئە

ئۈن. ئەجەبلىنىش، ياراتماسلىق تۇيغۇسىنى
بىلدۈرىدىغان ئۈندەش سۆز. (قۇمۇل)
ئۈن. ئەجەبلىنىش، قورقۇش مەنىلىرىدىكى
ئۈندەش سۆز. (تۇرپان)

ئە - ئە

ئەبەي

ئەبجۇش~ئەنجۇش ئى. بىتون، بىر خىل قاتتىق جىسىم. م:
△بۇ باغنىڭ يوللىرى مەرمەردىن، دەرۋازىسى
ئەبجۇشتىن ياسالغان ئىدى؛ △ئەنجۇشتىن
ياسالغان ئۇمۇت. (كېرىيە)
ئەسنىمەك. (قۇمۇل، لوپنۇر)

ئەپشىمەك

- ئەپلەك نان
ئەتسەن
- ئى . «يېم» بىر خىل نان . (ئانۇش)
ئى . «تېب» تىرىناق تۇۋىگە چىقىدىغان جارا-
ھەت ، سەينەك . (شايار)
- ئەتلەم
ئەتلەنمەك
- سۈپ . ھارامدىن بولغان . (قۇمۇل)
سەرمەك . (قۇمۇل ، خوتەن)
- ئەجەپتەك
- سۈپ . ئاجايىپ ، بىر قىسما ، غەلىتە . م : زەدەم
قايناپ ئەجەپتەك بولۇپ قالدىم ... (خوتەن)
- ئەجەللىمەك
- ئات . قوي قاتارلىق چارۋا ماللارنىڭ ئۆزۈكىدىن
ئۆلۈپ قېلىشىغا قارىتىلىدۇ . (كېرىيە)
- ئەجىگى
- ئى . «يېم» قۇرۇق پىشلاق . (قۇمۇل)
- ئەجىم - ئەجىم سۈپ . ئەگرى - بۈگرى . م : ئاپئاق چاچلىرىغا ،
ئەجىم - ئەجىم قورۇقلىرىغا ... (خوتەن)
- ئەدەسسز
- سۈپ . كۆپ ، جىق ؛ بەكمۇ ، ناھايىتىمۇ . م : مەن
ئەدەسسز قورقتۇم ئەينا ... (خوتەن)
- ئەدرەمكەش
- ئى . دەرەپشىنىڭ چوڭى . توقۇم تىكىشتە
ئىشلىتىلىدىغان 20 س . م ئۈزۈنلۈقتىكى ،
ناسوستەك تۇتقۇچى بار ، بېگىزسىمان ئەسۋاب .
(كېرىيە) (بۇ سۆز مەكىت يانتاقتا «ئەدرەڭگەچ»
دېيىلىدۇ)
- ئەدمىيانى
- سۈپ . كىچىك پېئىل . (خوتەن)
- ئەدناسى
- باغ . ئاددىيسى ، ئەقەللىيسى ؛ ھەتتا ، ھەتتاكى .
(ئانۇش ، قەشقەر)
- ئەدۇ
- سۈپ . دۆت ، كالۋا . (خوتەن)
- ئەرەختەن - پەرەختەن سۈپ . ئوڭتەي - توڭتەي ، ئاستىن -
ئۈستۈن . م : ھويلىنى ئەرەختەم - پەرەختەم
قىلىۋەتتىڭلار . (خوتەن)
- ئەرەك - سەرەك سۈپ . ھەرخىل - ھەرياڭزا ؛ ئوڭ - تەتۈر ،
ئېگىز - پەس .

- ئەرجىم قىلماق ھەل قىلماق ، بىر تەرەپ قىلماق .
ئەردەشمەك قېرىشماق ، ئەۋج ئالماق ، ئېغىرلاشماق . م :
كېسەل ئەردىشىپ (ئېغىرلىشىپ) قالدى .
(قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «ئەردەشمەك»
دېيىلىدۇ)
ئەردەم سۈپ . ئەدەپ - ئەخلاق . (قۇمۇل)
ئەركەچ سۈپ . ئەرگە مايىل ئايال ، ئەركەكزەدەك .
(كېرىيە)
ئەرگاىلىق ئى . زاراتگاھلىق . (لوپنۇر)
ئەرگىمەك ئەگەشمەك ، ماربماق ، كۆزەتمەك . م : مارالنى
ئەرگىپ - مارالنى ماراپ . (لوپنۇر)
ئە(ر)گىم - بۇرغۇم سۈپ . ئەگرى - توقاي . (قۇمۇل)
ئەرۋا ئېشى ئى . نەزىر ئېشى (كوچىغا قويۇپ قويۇلىدۇ) .
(ئىلى)
ئەرۋەش ئى . ئەپسۇن ، سېھىر . (قەشقەر)
ئەرىن ئى . «ئانات» لەۋ ، كالىپۇك . (قۇمۇل ، لوپنۇر)
ئەزگۈ سۈپ . ياخشى . م : ئۆزۈڭ بىلەن كېڭەشىپ ،
ئەزگۈلەرگە تويىلوغۇن ئاسماڭغا ئۇچايلۇغۇن .
(لوپنۇر)
ئەزىمدە ئى . ھەزىم ، سىڭىرىش ، ئېزىلىش . م : مەن بۇ
تاماقنى ئەزىمدە قىلالايمەن . (تۇرپان)
ئەس ئالدۇرماق دەم ئالدۇرماق ، ھاردۇقىنى چىقارماق . م :
توشقان دەرياسىدىن ئۆتۈپ خېلى ئۇزاق ئەس
ئالدۇرۇلغان ئاتلار ئۇچقانئەك ئىلگىرىلەپ ...
(ئاقسۇ)
ئەستى يۈك . ئېھتىمال ، بەلكى ، تايىنلىق .
ئەسرا ئى . پېشكەللىك . م : بۇ كىشىگە نېمە ئەسرا
(پېشكەللىك) يەتتى؟ (كېرىيە)

- ئەسنا رەۋ. ۋاقت، چاغ. (كېرىيە، قەشقەر)
- ئەش~ئەشلىك ئى. پىلە قۇرتىنىڭ غوزەككە كىرىش مەزگىلىدە تاشلاپ بېرىلىدىغان چۆل ئۆسۈملۈكى. (خوتەن)
- ئەشمە ئى. بۇلاق، چەشمە. (مەكت)
- ئەقلىدىن شېشىپ قالماق ئەقلىدىن ئازماق. (شايار)
- ئەكچە سۈپ. ئوڭچە. م: ئۇلار ئىككىسى ئەكچە پاراڭلاشتى. (قەشقەر)
- ئەكمەج ئى. ئەپكەش. (لوپنۇر)
- ئەكمەك تېرىماق، تىكمەك. م: بەرسەڭ ئالسىن، ئەكسەڭ ئورۇسەن. (ماقال) (ئىلى)
- ئەكى رەۋ. ئاندىن كېيىن. (قۇمۇل)
- ئەگرۇم~ئەگرىم ئى. ئەگىلىدىغان جاي، تۇمشۇق، دوقمۇش: ئازگال، سۇ ئەگىپ يىغىلىپ قالغان يەر. (خوتەن)
- ئەگۈرمەك سىلىكىنمەك. م: دەرەخ ئەگۈردى (سىلىكىندى). (خوتەن)
- ئەگۈش ئى. داشقال.
- ئەگۈن ئى. «بىن» قورۇنىڭ دەرۋازىدىن كىچىكرەك ئەگمە رىشاتكىلىق ئىشىكى. (خوتەن) (بۇ سۆز كېرىيەدە يەنە «ئەگىنە»، مەكت يانئاقتا «ئەگىنەك» مۇ دېيىلىدۇ)
- ئەگمەك كېسەل يوقلىماق، ھال سوراپ كەلمەك، كۆرۈشۈپ كەلمەك. (قۇمۇل)
- ئەڭئايغ ئى. كىيىم - كېچەك. (خوتەن)
- ئەڭكىزە باغ. ئاندىن، ئاندىن كېيىن. (تۇرپان، ئىلى، پىچان)
- ئەڭگى - نەڭگى بولماق بېشى قايماق، ئېسى چىقماق.

- ئەڭگىل ئى. بىر خىل قىزىل ئۈنسىمان نەرسە بولۇپ، يۈزنى ھەمدە لەۋنى بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ.
- ئەڭن ئى. ئۇچا، ئۈستۈش، كىيىم - كېچەك. م: ئەڭنىگە ئاق چۈچۈنچىدىن... (قەشقەر، خوتەن، ئىلى) (تۇرپان، پىچان، كېرىيىدە «ئەڭل» مۇ دېيىلىدۇ)
- ئەلەددامام رەۋ. دائىم، ھەر زامان. (كېرىيە) ئەلەس سۈپ. ئالغاي. (قۇمۇل، ئىلى) ئەلەس - بۈلەس سۈپ. ئالا چەكمەن. م: كۆزلىرى ئەلەس - بۈلەس بولدى. (قەشقەر)
- ئەلەڭگۈ ئى. ئېزىتقۇ، ئالۋۇن، يالقۇن. (قەشقەر) ئەلەمزادە بولماق ئەلەمگە تولماق. م: ... كۆڭلى ئەلەمزادە بولدى. (خوتەن)
- ئەلتەك سۈپ. ئەلگە ئارىلاشقاق، كۆڭۈلچەك، چىقىشقاق (ئادەم). (قۇمۇل، تۇرپان) ئەلتىۋەتمەك ئەۋەتمەك. م: مېنى ئۆيۈمگە ئەلتىۋېتىڭلار (يەتكۈزۈپ قويۇڭلار). (لوپنۇر)
- ئەلكۈن ئى. «تارس» ئامما، خالايق، جامائەت. م: ئۆيىدە پەرزەنت، سىرتتا ئەلكۈن ئىززىتىنى بىلىمىدىك... (خوتەن، قۇمۇل)
- ئەلكېزەر سۈپ. سەرگەردان، مۇساپىر. (قەشقەر) ئەللىدە رەۋ. جايىدا. م: ئەللىدە ئىش قىلماق - جايىدا ئىش قىلماق. (قۇمۇل)
- ئەل - ئولات ئى. ئۇرۇق - تۇغقان. (قۇمۇل) ئەلۋەك سۈپ. كۆپ، مول، يېتەرلىك. (قۇمۇل، ئىلى) ئەلىمە ئى. ئەتراپتىكى جامائەت، ئەل، خالايق. (قەشقەر)
- ئەلىياتقۇ رەۋ. ئەل ئايىغى بېسىققان، بارچە ئۇخلايدىغان

- چاغ . (ئىلى) ئەم
- ئى . داۋا . شىپا . م : كۆك ئىنەك (ئېشەك) نىڭ سۈتى يۆتەلگە ئەم بولىدۇ . (خوتەن)
- سۈپ . سۈركىشىپ تۇرىدىغان ، ئادەمگە يېقىن تۇرىدىغان . (كېرىيە) ئەمەك 1
- ئى . بىر خىل رەخت . (نىيە) ئەمەك 2
- سۈپ . ئېمىكداش . م : ئىككىۋىز ئەمەگداش – ئىككىمىز ئېمىكداش . (لوپنۇر) ئەمەگداش
- ئى . تېۋىپ ، دوختۇر ، تومۇرچى . م : كۆپ ئاغرىغان ئەمچى بولۇر ، كۆپ كەزگەن يولچى . (ماقال) ئەمچى
- ئى . «ئانات» ئەمچەك توپچىسى ؛ ئېمىزگە . (قەشقەر) ئەمىزەك
- ئى . كۆچ : غۇربەتچىلىك ، جاپا ، قىيىنچىلىق . (قۇمۇل) ئەمگەك
- سۈپ . جاپاكەش . (قۇمۇل) ئەمگەكشا
- سۈپ . شور پېشانىلىك ، تەلەيسىزلىك ؛ جاپا – كەشلىك . (قۇمۇل) ئەمگەكلىك
- ئالدىرىماق ، پايپىتەك بولماق ، ھارماق . م : «رازى بول» دەپ بىر گېپىڭ يوق ، شۇنچىلا ئەمگەلدۈرۈپ . (خوتەن) ئەمگەلمەك
- ئەمگىڭى قېيىشماق ، پالاكەتكە يولۇقماق ، نەس باسماق ، ئىشى ئوڭغا تارتماسلىق . (قۇمۇل)
- چارچىماق ، تالماق ، ھارماق . (قۇمۇل) ئەمگىمەك
- ئى . كۆندۈرۈلمىگەن مال . م : ئەملىك ئات – توسۇن ئات ، ئاساۋ ئات . (قۇمۇل) ئەملىك مال
- داۋالىماق . م : چېچەك ئەملىمەك – چېچەك كېسىلنى داۋالىماق . ئەملىمەك

ئەنەك~باش ئەنەك ئى . «ئانات» بارماق ، بارماق قول . (خوتەن)
ئەن تاتقۇ ئى . گىلەمنىڭ ئەن نەرىپىنى تارتىدىغان
كالتەك . (خوتەن)

ئەندامە ئال . ھەرقانداق . م : مەزلۇم خەقنىڭ
ئەندامىسىنى كۆرمىگەن . (خوتەن) (بۇ سۆز بەزى
جايلاردا «ئەنلامە» دېيىلىدۇ)

ئەندەك رەۋ . بىردەم ، كىچىككىنە ، جىندەك . م : ئەندەك
تەخىر قىلىپ تۇرۇڭ . (قەشقەر)

ئەندۇ سۈپ . قاملاشمىغان ، غەيرىي : ناتوغرا ، يامان ،
يېڭىلىش ، چاتاق . م : Δ ئەندو گەپ –
قاملاشمىغان گەپ : Δ ئەندو پاراڭ قىلىدىغان (ن)
نېمىكە (ن) – قاملاشمىغان گەپ قىلىدىغان
نېمىكەن . (قۇمۇل)

ئەندۆرىمەك~ئەندىمەك بېشى قايماق ، تېنىمەك ، تەمتىرىمەك ،
ئاداشماق . (قۇمۇل) (بۇ سۆز ئىلى ، تۇرپاندا
«ئۆندەرىمەك» دېيىلىدۇ)

ئەندىكەك چۆچۈمەك ، قورقماق . (ئاتۇش ، ئىلى ، تۇرپان)
ئەن سالماق ۋارقىرىماق . م : بالام نېمە ئەن سەپكەتتىڭ .
(قۇمۇل)

ئەنگەلمەك قوزغالماق . م : ۋاقتىمۇ كەچ بوپتۇ ، ئەمدى
ئەنگىلەمدۇق ؟ (كېرىيە)

ئەنۋەرەك ئى . «بوت» خېنىگۈل . م : يالغۇزۇمۇ بارىدا ،
گۈللەپ ئېچىلغان ئەنۋەرەك . (لوپنۇر)

ئەن يەر ئى . يەر تۆۋىنى ، تۆۋەنلەپ ماڭىدىغان يول : سۇ
چىقىدىغان ، سۇغىرىشقا ئاسان بولغان يەر .
(نىيە ، مەكت)

ئەۋمەك ئەندىشە قىلماق ، ئۆيمەك ، غەم قىلماق . م :
ئوغلۇمدىن بەك ئەۋدىم – ئوغلۇمدىن بەك

ئەندىشە قىلدىم. (خوتەن)	
رەۋ. ئاۋۋال ، ئالدىن ، دەسلىپىدە . م : يا قىلامتىڭ كېيىنچە رازى ئەۋۋىلا ئەمگەلدۈرۈپ . (خوتەن)	ئەۋۋىلا
ئى . < دېھ> ئوغۇت . م : سېرىق سۆگەتنىڭ تۇۋىگە ئەي قىلىپ قويدۇم . (خوتەن ، كېرىيە)	ئەي
قىنىماق ، ئەلەم قىلماق . م : بابامنى ئەيلەگەن – بوۋامنى قىنىغان . (لوپنۇر)	ئەيلەمەك
ئال . ئەنە ، ئاۋۇ . (نىيە ، كېرىيە)	ئەينە~ئائىنا
ئى . كۆزەينەك . (كېرىيە)	ئەينە
ئى . < ئانات> تاغاق سۆڭەك . (شايار)	ئەينەكلىك

ب

ئى . < بوت> تاتلىقياڭيۈ .	باتات
كۆز- كۆز قىلماق ، داملىماق . (ئىلى)	بات قىلماق
سۈپ . قېيىدىغاق ، يامانلىغاق (ئادەم) . (تۇرپان)	باتنىخور
باشقۇرماق ، بېجىرمەك . م : كىچىك بالىنىڭ ھارۋا باجلىغۇچىلىكى يوق . (قۇمۇل)	باجىماق
ئى . < تېب> ئاچا تۇياق ماللارنىڭ ئايغىدا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك . (قۇمۇل)	باچورۇ~ماچورۇ
ئى . < بوت> بىر خىل ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)	باچىرغىن
ئى . بادرا ، چەنزە ، بادرا ياغاچ . (لوپنۇر)	بادارغا
ئى . ئاشلىق ، سامان قاتارلىقلارنى قا- چىلايدىغان بورا ياكى تال - چىۋىقتىن ياسالغان ھارۋىغا ئورنىتىلغان يۇمىلاق ياكى تۆت چاسا سېۋەت ؛ كۆچ : يوغان ، پومپايغان . م : △ قوينى قوتاندا سات ، ئاشنى باداڭدا . (ماقال) ؛ △ كۆردۈڭلارمۇ خالايسىز باداڭ قورساق	باداڭ

بايلارنى . (خوتەن ، ئىلى ، قەشقەر ، مەكىت ، مارالۋېشى يانتاق) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «باردام» دېيىلىدۇ)

بادراكك سۈپ . پولىتسىيە چىققان . م : بادراكك كۆز –

پۇلتىيىپ چىققان كۆز . (خوتەن ، ئىلى)

ئى . يار ، تىك قىيا . (نىيە)

ئى . قىرقللمىغان پاققان ياكى ئوغلاق

تېرىسى . (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇر ، تۇرپاندا

«بارقا» دېيىلىدۇ)

ئى . شەپە ، قارا ، غۇۋا كۆرۈنۈش . بىر نەرسىنىڭ

غۇۋا كۆرۈنگەن قارىسى ؛ ھەيۋە . (قۇمۇل)

ئى . تىرنا .

ئى . خوجىدار ، ئىگىلىك ئىشلىرىنى باشقۇر –

غۇچى كىشى . (تۇرپان)

ئى . سۇ قاچىسى ، ئاياق .

سۈپ . داستىخنى كەڭ ، چوڭچى . (قۇمۇل)

ئى . «زوتول» ئالتە ئايلىقتىن ئىككى ياشقىچە

بولغان توقلا ، تۆل . (نىيە ، كېرىيە ، خوتەن ،

مارالۋېشى تۇمشۇق ، لوپنۇر)

ئى . بارغۇچى كىشى .

ئى . «دېھ» تىرنا ، تارماققا ئوخشايدىغان نەرسە .

م : Δ سەن تىغى يىڭىندەك ئىنچىكە ، 40

تىللىق بارنىدىن بىرنى تەييار قىل ؛

Δ پادىشاھنى مانا ماۋۇ تىرنا – بارنىنىڭ

ئۈستىگە ياتقۇزۇڭلار . (مەكىت يانتاق ، كورلا)

(لوپنۇردا بۇ «بارانا» دېيىلىدۇ)

ئى . «زوتول» قىرقللمىغان ئوغلاق . (ئاقسۇ

قارىتال)

بادراكك

بار-بارا

بارا

باران

بارانا

بارتۇ

بارداق

باردامچى

بار(قا)

بارغىندى

بارنا

بار ئوغلاق

بارۇيماق~ئۇتقۇماق ئىششماق . م: قاپاغىم بارۇيۇپ (ئىششىپ)
قالپىتۇ. (لوپنۇر)

بارىكاللا ئى. كىچىك توي، چوڭ چاي. (كېرىپە)
بازار- ۋىلىق ئى. بازار، شەھەر. م: بازار- ۋىلىققا بېرىپ...
(قۇمۇل) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «بازار- ئوچا»
مۇدېيلىدۇ)

بازغاشماق~بازلىماق سوقۇشقا خورازدەك ھۆرىيىشمەك،
قانات سۆرىمەك. م: قۇزغۇندەك بازلىشىپ
تۇرغان قاراچىلار... (قەشقەر)
باسقا ئى. شوتتا، پەلەمپەي. (مەكت يانتاق، مارالۋېشى
تۇمشۇق)

باسقاق~باسماق ئى. چاشقان قاتارلىق جانلىقلارنىڭ بېشىنى
بېسىپ تۇتىدىغان ئەسۋاب، تاختمۇشۇك.
(مەكت)

باسقان ئى. پىستان، پىسىلداق.
باسقان ئاش ئى. «يېم» كەسمە لەغمەن. (مەكت يانتاق)
ئى. شوتتا.

باسقۇچ ئى. تويىدا قىزغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئالتۇن
باسلاتقۇ زىبۇ- زىننەت بۇيۇملىرى؛ قىز ھەققى، مېھرى
تويلۇق. (نىيە، كېرىپە دەريا بويى)

باسما ئى. چىت (رەخت). (قۇمۇل)
باسماق ئى. سەندەل ئاياغ، باشماق. (ئىلى)
باسما نان ئى. «يېم» ئوتتۇرىدا ئويماچىقى يوق نان.
(مەكت يانتاق)

باسىق ئى. ئورۇپ قۇرۇتۇلغان ئوت- چۆپ، قومۇش-
قوراي قاتارلىق ئوت- چۆپلەر. م: باسقى
ئورۇمى - قىشلىق ئوت- چۆپ ئورۇمى.
(لوپنۇر)

باغدال	سۈپ، چېپار، چېكىم - چېكىم، چار، م:
باغرو	باغدال خوراز - چار خوراز. (ئىلى)
باغلانچى	سۈپ. باغرى قاتتىق، رەھىمسىز. (تۇرپان)
باغنا	ئى. ئارغامچا، ئارقان. (خوتەن)
باغى - تاغى	ئى. ۋاخىنا، ۋادەك. چىتلارنى قىسىپ باغلايدىغان ياغاچ بالداق. (كېرىيە) (بۇسۇز نىيىدە «باغىن» دېيىلىدۇ)
باغىرتاق	بولماق ماللىمان چىقارماق، بۇزۇلماق، قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرماق. (قەشقەر)
باقاللىماق	ئى. باغىرداق، لىفتىك. (لوپنۇر)
باكا نىياز	تازىلىماق، ئېرىغدىماق. (چىرا)
بالا - چۇلا	سۈپ. بىكار تەلەپ، ئاقنانچى. (خوتەن)
بالا قولتۇقلىماق	ئى. بالا - ۋاقا. (قۇمۇل)
	بالا قولتۇقلىماق كۆچ: كۆممىقوناق باش ئالماق. م: بۇ يىل قوناقلىرىڭ خېلى ئوبدان بالا قولتۇقلاپتۇ. (ئاتۇش)
بالامەت	ئى. تۆھمەت، بوھتان، مالمەت. م: كېچە - كۈندۈز تىلەيمەن يارىم بولسۇن سالامەت، چۆلگە كەتسۇن خۇدايىم يارغا كەلگەن بالامەت. (لوپنۇر)
بالا ياتىش	ئى. «ئانات» بالىياتقۇ. (لوپنۇر)
بالچۇق 1	ئى. ئۈزۈك. م: ئۇ يېقىمۇ ئالچۇق، بۇ يېقىمۇ ئالچۇق، ئەجەپ ئوبدان ياراشتى، يارىم بەرگەن بالچۇق. (قۇمۇل)
بالچۇق 2	ئى. ئۇلاغنىڭ تەكتىدىن، يەنى تۆشىدىن تاڭىدىغان كىگىزنى يۇمىلاق قىلىپ باغلايدىغان مۆلە قىسمى. (تۇرپان)
بالچۇق 3	ئى. «بوت» پېلەكتە يېڭى چۈشكەن كىچىك كاۋا. (تۇرپان)

- بالداق ئى . ئەپكەش . م : چېلەك ئالساڭ بالداق لازىم .
(خوتەن ، نىيە ، قەشقەر)
- باۋا ئى . ئەتىياز ، باھار . (چىرا)
- باۋاي ئى . «ئانات» ئادەمنىڭ شىرقى ، پاقالچىكى .
(كېرىيە)
- باۋشۇق ئى . «بوت» قوغۇننىڭ بىر خىل سورتى .
(پىچان)
- باي تۇسۇن ئى . «زوتۇل» ئۈچ ياشلىق بايتال . (قۇمۇل)
- بايخان ئى . بايخان ، تېپىلگەن خامان . م : تەخەيلىك
ئېشەك بايخانغا يارماپتۇ . (ماقال) (كېرىيە)
- بايخانلىماق بىرىنچى قېتىم دەسسەتىپ ، قارا ساماندىن
ئايىرىپ ، ئىككىنچى قېتىم قايتا دەسسەتىپ
قىزىل دېنىنى ئايرىماق . (كېرىيە)
- باي دادا ئى . دادىسىنىڭ ئاكىسى ياكى ئىنىسى (نىيە)
- بەتەگ ئى . «ئانات» بارماق بوغۇمى ، ئۈگە ، بوغۇم
(قول - پۇتنىڭ) . (نىيە) (بۇ سۆز كېرىيىدە
«بەتەگ~ بەتەك» دېيىلىدۇ)
- بەتكەردە سۈپ . مۇتتەھەم ، ئۇششۇق ، لۈكچەك . (خوتەن)
- بەتگۇپا سۈپ . ۋاپا قىلمايدىغان ، ۋاپاسىز ، بىۋاپا . (تۇرپان)
- بەتىنمەك ئالايماق ، ئەلپازنى بۇزماق . (نىيە)
- بەچىدان ئى . «ئانات» چىشى ھايۋانلارنىڭ جىنسىي
ئەزاسىنىڭ بالا ئۆسۈپ چوڭىيىدىغان ئىچكى
قىسمى .
- بەدەل سۈپ . قايغۇ . (قۇمۇل)
- بەدرەك سۈپ . «تىل ھا» «بەتبەخت ، ئەبلەخ»
مەنىلىرىدىكى ھاقارەت سۆزى . (كېرىيە)
- بەرە ئى . «زوتۇل» ئىتالىغۇدىن چوڭ بىر خىل قۇش .
(مەكىت)

- بەردەڭگە ئى . قارا مىلتىق . (قۇمۇل ، ئىلى) سۈپ . چىدام ، بەرداشلىق . (خوتەن) بەردەم
- ئى . «زۈئول» ئوغلاق . (مەكىت) (بەزى جايلاردا بەررە «بەرە» مۇ دېيىلىدۇ)
- ئى . بىچاق ، قىڭراق قاتارلىقلارنىڭ تىغ بىلەن بەرۋەن دەستىسىنى تۇتاشتۇرىدىغان قىسمى .
- بەزىمەك ، زىرىكمەك . م : ئۈزۈم ئىشتىن بەسىنمەك (بېزىپ) قالدىم . (لوپنۇر)
- ئى . مەھەللە دەرىجىلىك يۈگۈر - يېتىمچى . م : كېچە ئۇختاماي (ئۇخلىماي) ماڭدۇق ، بۇ بەشاڭگى (بەشاڭنىڭ) زۇلمىدا . (لوپنۇر) بەشاڭ
- ئى . قىزلارنىڭ تاش ئويۇنى . (ئىلى) (بۇ سۆز قۇمۇل ، تۇرپاندا «ئوقتاش» ، قەشقەردە «تاش تەرمەك» دېيىلىدۇ) بەشتاش
- ئى . «زۈئول» بۆدۈنە . (تۇرپان ئاستانە) بەشۋالتاق سۈپ . «ئىد» ئاقساقال . (قۇمۇل) بەشپىغىز
- ئى . توپنىڭ ۋاقتىنى بېكىتىش ۋە توپلۇق سېلىش چىيى . (پىچان) بەشىنچى تازىم
- ئى . «بوت» قىش - ياز كۆكىرىپ تۇرىدىغان ، مايلىشاڭغۇ كېلىدىغان غوللۇق دەرەخنىڭ بىر نۇرى (غولى قارامتۇل قىزىل ، ياغىچى چىڭ) ؛ يۇلغۇن يىلتىزى . م : Δ گۈلخۇمارلار باغقا كىرسۇن ، ئوت خۇمارغا مەن بەقەم ؛ Δ ئاتنىڭ ئەسكىسى لەقەم ، ئوتۇننىڭ ئەسكىسى بەقەم . (ماقال) (خوتەن ، كېرىيە ، نىيە) بەقەم
- ئى . بەگ بالىسى ، بەگزادە . م : بەگچەك تاز . (قەشقەر ، مەكىت) بەگچەك
- ئى . «بوت» قوغۇننىڭ بىر خىل سورتى . بەگزادە

(پىچان)

بەگى ئى. «بوت» ئەينۇلىغا ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە. (خوتەن)

بەگشە ئى. «يېم» بەگشەر، جۇۋاۋا. (تۇرپان، پىچان)
بەل ئى. بەلگۈرجەك، كۈل ئالىدىغان كىچىك گۈرجەك. (مەكىت يانتاق، كېرىيە) (بۇ سۆز قۇمۇل، لوپنۇردا «بەلچە»، خوتەندە «بەلچەك» دېيىلىدۇ)

بەلەن سۈپ. ياخشى، ئېسىل، ئوبدان. (مەكىت)
بەلچە ئى. تاغ باغرى. (قۇمۇل)
بەلچىر ئى. ئاچال: ئىككى ئېقىننىڭ قوشۇلغان يېرى. م: بەلچىردە كالاڭ ۋا(ر)مۇ – ئاچالدا كالاڭ بارمۇ؟ (قۇمۇل)

بەلدەڭ ئى. ئەپكەش. (قۇمۇل، مەكىت) (بۇ سۆز كېرىيە دەريا بويىدا «بەنتەي» دېيىلىدۇ)
بەلدەڭگۈچ ئى. رەگەتكە. (پىچان)

بەلدىر-بەندىر ئى. دوقمۇش، تۆت كوچا دوقمۇشى. (كېرىيە، خوتەن)

بەلدىمەك 1 تاياقنىڭ شوينا چېگىدىغان يېرىگە كېسىك چىقارماق. (ئىلى)

بەلدىمەك 2 ئۇزۇن نەرسىنى كېسىپ (توغراپ) ئىككى قىلماق. (نىيە)

بەلگۈنەك ئى. ئېدىر باغرى. (قۇمۇل)
بەللىك ئى. ئات- ئۇلاغلارنى ھارۋىغا قوشقاندا ئىشلىتىلىدىغان بەلۋاغ، ئات- ئۇلاغلارنىڭ بېلىدىن باغلىنىدىغان تاسما بەلۋاغ. (قۇمۇل)

بەللىمەك 1 بېكىتمەك، ئورناماق. م: ئۈشكە بېشىغا ياغاچ قۇلاق بەللەپ تەكرار ئايلاندۇردى. (كېرىيە)

- بەللىمەك 2 چېلىشچىلارنىڭ بەلدىن ئېلىشى؛ نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق، مىلتىققا ئوق سالماق. (ئىلى)
- بەلۋوكسى ئى. بەلنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى. (كېرىيە)
- بەمەل ئى. «ئانات» ئۈگە، بېغىش. (ئىلى، قەشقەر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «بەلدەم» دېيىلىدۇ)
- بەندىلىك ئى. ساقلىقتىن خەۋەر بېرىپ يېزىلغان خەت. (كېرىيە)
- بەۋا كەلمەك تەڭ كەلمەك، توغرا تۇرماق. (قەشقەر)
- بەيلىمەك (خەن <摆 + 摆> لە) يايماق، تىزماق. (قۇمۇل)
- بوببا ئى. چوڭ دادا. (نىيە)
- بوتتا-بوتتا ئى. زەرگەرلەرنىڭ ئالتۇن ئېرىتىدىغان چوققىدىن ياسالغان قاچىسى. (بەزى جايلاردا «بۆتە» دېيىلىدۇ) م: ئۇ تىللا- تەڭگىلەرنى بوتتا بىلەن ئېرىتىپ بولغۇچە... (خوتەن)
- بوتكام سۈپ. ئېغىر، سۆرەم، سۆرەمپالار. (كېرىيە)
- بوتۇنچاق ئى. «زوتۇل» بوتىلاق، تۆگىنىڭ بىر ياشقا توشمىغان بالىسى. (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «بوتو» دېيىلىدۇ)
- بوجا 1 ئى. ئاتنى ھەيدەپ ماڭىدىغان ئۇزۇن چۆلۈۈر. (ئىلى، قۇمۇل، خوتەن)
- بوجا 2 ئى. ئىشەنچ، كاپالەت، مۆلچەر. م: تۇغۇتقا بوجا يوق. (قۇمۇل)
- بوجاڭچى جۇۋا ئى. قايرىما ياقىلىق جۇۋا. (مەكىت يانتاق)
- بوچاق ئى. بوۋاق. (شايار)
- بوچىڭگۆش ئى. «يېم» سۈرگۈش. نېپىز تىلىپ، تۇزلاپ، ئاپتاپقا قاقلاپ، قۇرۇتۇلغان گۆش. (تۇرپان، خوتەن، ئىلى)

بوختان	ئى . « ئانات » ئۈستۈنكى بىلەك . (مارالۋېشى چارىباغ) (بۇ سۆز لوپنۇردا « بوقتۇغ » ، شاياردا « بوختىخان » دېيىلمدۇ)
بوخولور	ئى . « بوت » شاپ . بىر خىل ئۆسۈملۈك .
بوخۇلۇ	ئى . « ئانات » بۇغدىيەك . (قۇمۇل)
بودا	ئى . چوڭ مال ، قارا مال . (قۇمۇل)
بوداق	ئى . قىياس ، مۆلچەر ، پەرەز . م : ئۇ باشقىچە بوداققا كەلدى ... (قەشقەر ، كېرىيە ، ئىلى)
بودەك	سۈپ . دانلىق ، سېمىز ، تولۇق ، بۇدرۇق . (كېرىيە ، خوتەن)
بودراڭغۇ	سۈپ . غۇۋا . (قۇمۇل)
بودولغۇ	سۈپ . تاقابىل . م : بودولغۇ كەلمەك – تاقابىل كەلمەك . (لوپنۇر)
بودىماق	مۆلچەرلىمەك ، پەرەز قىلماق ، قىياس قىلماق . (قەشقەر ، كېرىيە ، ئىلى)
بوران قوپماق	بوران چىقماق . (قۇمۇل)
بورانگۈل	ئى . « بوت » مامكاپ . (قۇمۇل)
بورت	ئى . « تەن » بېلىارت . (ئىلى)
بورچا	ئى . (خەن « 菠箕 » چىۋىقتىن توقۇلغان ، ئاشلىق ئادالايدىغان جابدۇق . (قۇمۇل)
بورۇل ئات	سۈپ . خالدار (چىپار) ئات ، رەڭگى كۆككە مايىل كەلگەن ئات . (ئىلى ، تۇرپان)
بوز	ئى . توپا ، ئەت توپا . م : بۇ يەرگە بوز يانتقۇزدۇم .
بوزاڭ توپا	ئى . بوزارغان ، بوز تۈسكە كىرگەن توپا ، يول توپىسى . (خوتەن)
بوزامتۇل	سۈپ . بوز رەڭگە مايىل ، كۈل رەڭ . م : دەريانىڭ سۈيى دۇغلىنىپ ، بۇزامتۇل چايقىلاتتى . (قەشقەر)

- بوزقىيا ئى . تۇمان قىروسى . (خوتەن)
- بوزغۇن تۈلەك ئى . ئۇچار قاناتلارنىڭ بىرىنچى قېتىم تۈك تاشلىشى . (قەشقەر)
- بوزلۇق ئى . ئېچىلمىغان يەر ، بوز يەر . (ئىلى)
- بوسۇت ئى . توي قىلغۇچىغا ئاپىرىلىدىغان سوۋغات . (ئىلى)
- بوسۇرماق ئۈستى - ئۈستىگە بېسىپ قاچىلىماق . (قۇمۇل)
- بوسۇق ئى . بوسۇغا . (قۇمۇل ، تۇرپان ئاستانە)
- بوسۇنچۇق سۈپ . بوزەك ، ئانى . (ئىلى)
- بوشقا ئى . ۋاڭ ئوردىسىدىكى كىچىك ئەمەل نامى . (قۇمۇل)
- بو:غا ئى . ھارۋىغا قېتىلغان ئاتنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان جابدۇق ، جۇمبۇ . (ئىلى)
- بوغاق ئى . ھۆل - يېغىن . م : دوغچى ئاپتاپ تىلەر ، ماتاچى بوغاق . (ماقال) (قەشقەر يېڭىشەھەر)
- بوغبايماق ھەددىدىن زىيادە قېلىن كىيىنىپ قولشالماي قالماق . (خوتەن ، ئىلى)
- بوغجال قىلماق ئەۋج ئالدۇرماق ، ياڭراتماق . (لوپنۇر)
- بوغداش ئى . «بوت» بىر خىل كۆكتات . (قەشقەر)
- بوغماق 1 سۈپ . تولغان ، كېلىشكەن ، دوغىلاق ، سېمىز (ئايال) . (كېرىيە ، خوتەن)
- بوغماق 2 مىق . باغلام . (لوپنۇر)
- بوغۇنۇقماق~بوغۇنۇقماق خاپا بولماق ، غەزەپلەنمەك ، بوغۇلماق : دېمى سىقىلماق . م : Δ ياساۋۇل ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىشلارنى بوغۇنۇقۇپ - بوغۇنۇقۇپ سۆزلەپ بەردى : Δ ئۇ ئاچچىقلانغانلىقىدىن بوغۇنۇقۇپ سورىدى ... (قەشقەر ، خوتەن)
- بوغۇرساق ئى . ئۈچ ئارغامچىنى بىر - بىرىگە

كېرىشتۈرگەن تۆشۈكى كىچىك يۇمىلاق ياغاچ .
(تۇرپان)

ئى . ياغۇنچاق تېشىنىڭ تۆشۈكىدىن
ئۆتكۈزۈلدىغان ياغاچ . (لوپنۇر)

ئى . ئىنىم ، ئۇكام ، سىڭلىم : ئۆزىدىن
كىچىكلەرنىڭ ئاتىلىشى . (قۇمۇل)

ئى . «زوتۇل» ھەرىنىڭ بالىسى (نىيە)
ئى . «بوت» چىڭگىلىككە ئوخشايدىغان
ئۆسۈملۈك .

ئى . چاڭ - توزان ، توپا : تۇمان . م : توپا يولدا
بوغۇناق ، ئا(ر)غامچىدا توقۇناق ، مېنى شۇنچە
كۆيدۈرگەن ، خۇما(ر) كۆزلۈك يۇمىلاق . (خوتەن ،
كېرىيە)

ئى . بوغچا ، بوپا ، بوغجما . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
ئى . كىچىك داۋان ياكى توغرا قىر . (قۇمۇل)

ئى . قولنىڭ جەينەكتىن يۇقىرى مۇرىگىچە
بولغان ئارىلىقى ، بىلەك .

ئى . «بوت» ياڭيۇ . (گۇما)
سۈپ . گالۋاڭ ، ھۇرۇن . (مەكت)

بولجا 1 ~ بولجا تېرەك ئى . «بوت» كەسىمگەن ، يېڭى ئۆسۈپ
چىققان تېرەك . (خوتەن ، كېرىيە ، ئاقسۇ) (بۇ سۆز
قەشقەردە «بونجا» دېيىلىدۇ)

بولجا 2 ئى . «بىن» ئۆيىنىڭ خەرىياغىچى بىلەن نام
ئارىلىقىغا قويۇلدىغان ياغاچ . (كۇچا)

بولدۇرۇپ قالماق ھارماق ، ماداردىن كەتمەك . م : بۇ جانۋار
(ئات) بولدۇرۇپ قالدغۇ تاڭ . (ئىلى)

بولورماق ۋە ھايۋانلارنىڭ سېمىزلىكتىن زورۇقۇپ
مېڭىشى . (قۇمۇل)

- بولۇم سۇپ. لايىقەت، ئىقتىدار، قابىلىيەت. (خوتەن)
- بومبۇرشاھ سۇپ. قېلىن، كېلەڭسىز، قاتمۇ-قات
- بوۋاق ئى. ئۇكا، (قۇمۇل)
- بوۋا قاپاق ئى. قىشتا چۈشىدىغان قىرو. (كۇچا)
- بوۋا قۇرت ئى. <تېب> بىر خىل ھاشارات كېسەللىكى. م:
- بوۋون~بوغون پىلىلەرنىڭ بەش- ئالتىسى بوۋا قۇرت كېسىلى بولۇپ ئۆلۈپ قالغاندى. (خوتەن)
- بوۋون ياتىقى ئى. <زۇئول> ھەرە. (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «بوغۇن» دېيىلىدۇ)
- بوي ئى. ھەرە كۆنىكى. (قۇمۇل)
- بويا بوي سۇپ. بويتاق، تۇل. (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «بويبودوڭ» دېيىلىدۇ)
- بوياق بوي ئى. كەتمەن. (تۇرپان)
- بوي ئامە ئى. <ئانات> بوي، قورساق. م: بوي ئامەمدە قاپتىكەن، نۇغۇپ ساي بۆلەپ قويدۇم. (خوتەن)
- بوي ئەينەك ئى. تام ئەينەك. ئادەمنىڭ پۈتۈن بوي- تۇرقىنى كۆرگىلى بولىدىغان چوڭ ئەينەك. (قۇمۇل)
- بويچاپ ئى. تۆگە ئۇچىلىقىنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان شالنى تىرەپ تۇرىدىغان ياغاچ. (نىيە)
- بوي چوچا ئى. چاچۇاغ، جالا. م: كېچىلەردە قويغان تاناڭ ئېشىلىپ، بېلىڭدىكى بوي چوچاڭمۇ كېسىلىپ. (لوپنۇر)
- بويچىلىق ئى. بويتاقلىق.

- بويلاق ئى . «زوتول» ئىككى ياشلىق توقلا . (تۇرپان ، پىچان)
- بويلام ئى . «بوت» كېسىمگە يەتكەن تېرەك . (خوتەن)
- بويۇنچاق ئى . بوغا (ھارۋا جابدۇقى) . (قۇمۇل)
- بوي يۈرمەك بويتاق ئۆتمەك . م : قاتۇن (خوتۇن) ئالماي بوي يۈرۈپ ئۆلۈپ كەتسەم ، سىزگە ئوخشوش (ئوخشاش) بىر خانىمى (خانىمى) تامالاپ (تامام قىلىپ) . (لوپنۇر)
- بۇجەك ئى . «ئانات» كىچىك ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسى ئەزاسى . (قاغىلىق)
- بۇجۇ ئى . بۇلۇك ، بۇرجەك ؛ پارچە . م : ئۆپكىنىڭ بۇجۇسىدىن – ئۆپكىنىڭ پارچىسىدىن (كۇچا)
- بۇجۇيالماق بىكار بولماق ، ۋاقت چىقارماق . (نىيە)
- بۇخسۇتماق تۈزۈتماق . م : توپا بۇخسۇتما – توپا تۈزۈتما . (خوتەن)
- بۇخسماق تەلۋىلەشمەك ، ئەسەبىيەشمەك (كۆپىنچە ھايۋانلارغا ئىشلىتىلىدۇ) . (كۇچا)
- بۇدالڭ ئى . تۇمان . (قۇمۇل)
- بۇدىمەت سۈپ . گەپ ئۆتمەس ، قېلىن . (ئىلى)
- بۇرا-شونا ئى . سۆگەت ، تال . (قۇمۇل)
- بۇراق ئى . يۇڭنى قىرقىۋەتكەن تېرە . (نىيە)
- بۇرالقا-بۇرالقى ئى . ياقا يۈرتتىن كېلىپ قالغان ، ئىشىكمۇ-ئىشىك دوقۇرۇپ يۈرگۈچى ، مۇساپىر ، كەلگۈندى ، سەرگەردان . (قۇمۇل)
- بۇرام ئى . بولتا . (تۇرپان)
- بۇردا سۈپ . ئالدام ، دام . (قۇمۇل)
- بۇرغۇي-بۇلغۇي ئى . «مۇز» تۈگمەنچىلەرنىڭ ئۇن تارتقۇزىدىغان كىشىلەرنى چاقىرىش ئۈچۈن چالىدىغان كالا

- مۇڭگۇزىدىن ياسالغان بۇرغىسى . (كېرىيە) بۇرھان
 سۈپ . بۈك . م : بۇ يەر بۇرھان (بۈك)
 دەرەخلىقكەن . (خوتەن)
- بۇرۇغدىماق
 ئى . كۆزگە كىرگەن نەرسىنى سۇ بىلەن
 چىقىرىپ ئەملەشتىكى بىر خىل ئۇسۇل .
 (قۇمۇل ، تۇرپان)
- بۇرۇندۇق
 ئى . چۆلۈك . (كېرىيە ، لوپنۇر)
 بۇرۇندىماق
 بۇرۇندىماق . (قۇمۇل)
- بۇر(نا)
 رەۋ . بىردەمدىلا ، ھەش - پەش دېگۈچە :
 ئاللىقاچان . (نىيە ، كېرىيە)
 رەۋ . ئاللىقاچان . (خوتەن)
- بۇر(ن)سقاچان
 بۇر(ن)سكۈن
 رەۋ . بۇرنا كۈن ، ئۆلۈشكۈن ، ئالدىنقى كۈن .
 (نىيە)
- بۇزا 1
 ئى . خۇرجۇن توقۇش دۈكىنى (جاھازىسى) نىڭ
 ئاستىغا قويۇلىدىغان ياغاچ . (كېرىيە)
- بۇزا 2
 ئى . رىشاتكا قاپارتمىلىرى . (كېرىيە)
- بۇز ئادەم
 سۈپ . ئىش بۇزار ، چاتاقچى . م : بۇ بالا بۇز ئادەم
 چىقىپ قالدى . (قۇمۇل)
- بۇزۇرگا
 بۇزۇم بېشى
 ئى . مازار . (شايار)
 سۈپ . بەڭۋاش ، ئىش بۇزدى ، چاتاقچى .
 (قۇمۇل)
- بۇزۇن
 ئى . سۇلۇق يايلاق ، سۈيى بار يايلاق . م :
 Δ قويۇلۇرۇمۇ (قويلىرىمنى) ھەيدەپ ماڭدىم
 بۇزۇندىن : Δ قويۇمۇ (قويۇمنى) ھايداپ باراي .
 كۆنچۈ ياققا بۇزۇنغا . (لوپنۇر)
- بۇس گۈرۈچ
 بۇغانچى
 بۇغداي پوقاق بولماق
 ئى . «بېم» گاڭپەن . (نىيە)
 سۈپ . بوقچا ، نەرسىلەرنىڭ تۈگۈلگەن شەكلى .
 بۇغداي پوقاق بولماق بۇغداي باشاق تۇتماق . (مەكت)

بۇغداي كوجىسى ئى . «بېم» بۇغداي بولۇ . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
 بۇغدايلىق ئى . «ئانات» بۇغدىيەك . (قۇمۇل ، شايار)
 بۇغدىيەك ئى . بىر خىل ئۆسۈملۈك . (كېرىيە)
 بۇغرا مەس بولماق بۇغرىنىڭ چېتىلغۇسى كەلمەك . (نىيە)
 بۇغۇنا ئى . «بوت» مېۋىسى ئانارنىڭ ئۇرۇقچىلىك .
 تۈزلۈق بولىدىغان ئۆسۈملۈك . «ياۋا ئۈزۈم»
 دەپمۇ ئاتىلىدۇ . (نىيە)
 رەۋ . بۇ ياق ، بۇ يەر . (قۇمۇل)
 بۇق باغلىماق بىخ چىقارماق . م : دەرەخ بۇق باغلاپتۇ .
 (ئىلى)
 بۇقا ئى . دەريانى توسۇش ئۈچۈن ياغاچتىن ئاچا
 قىلىپ ياسالغان قۇرۇلما . (ئىلى)
 بۇقا پىياز ئى . «بوت» ئەركەك پىياز . (كېرىيە)
 بۇقا ھەيدىمەك سىيرغا بۇقنى ئارتىلدۇرماق . (نىيە)
 بۇقىغا چۈشمەك كۈيلىمەك . كالىنىڭ كۈيلىشى . (مەكت
 يانتاق)
 بۇل ئى . ھارۋىنىڭ گۈگۈسۈنلىرى ئورنىتىلغان
 قىسمى . (ئىلى ، مەكت)
 بۇلار ئى . «زۈئول» بىر خىل قۇش . (قۇمۇل)
 بۇل بولماق ئاشلىقنىڭ يامغۇردا قېلىپ بۇزۇلۇشى . م :
 بۇغداي بۇل بولۇپ قاپتۇ . (خوتەن)
 بۇلبۇلەك ئى . «مۇز» خەرەك . (قەشقەر)
 بۇلتۇلماق گۈللىماق . بەزلىمەك ، باھانە قىلماق ، ئاغى
 قىلماق . (قۇمۇل)
 بۇلجۇنماق يۇلقۇنماق ، مىدىرلىماق ، ئىنتىلمەك . م :
 بۇلجۇنۇپ دادىسىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرغان
 سەلىمگە . . . (خوتەن)
 بۇلغۇچلىماق سىلكىشىلمەك . ئىست ، بۆرىلەرنىڭ بىر

نەرسىنى چىشلەپ تۇرۇپ سىلكىشىشى ،
كالىنىڭ مۆڭگۈزىنى ئۇياق - بۇياققا
پۇلاڭلىتىشى .

بۇلغۇلاماق~بۇلغالاماق ئارىلاشتۇرماق ، قوچۇماق . م: قازانداغى
چالمانى بۇلغالاۋات (قوچۇۋەت) . (لوپنۇر)

بۇلغىماق پۇلاڭلاتماق ، شىلىتماق . م: قولۇڭنى
بۇلغىماي گەپ قىل . (قۇمۇل)

بۇلۇقتۇرما سۈپ . تۈرۈم - تۈرۈم ، تۈرۈلۈپ - تۈرۈلۈپ . م:
ئېگىز تۈرخۇندىن ئىس بۇلۇقتۇرما بولۇپ
چىقماقتا . (تۇرپان)

بۇلىماق مىلىمەك . م: تۈگمەنچىنى ئۈستام دېسە ،
چاپىنىنى ئۇنغا بۇلاپتۇ . (ماقال) (قەشقەر
يېڭىشەھەر)

بۇياغ كىگىز ئى . ئاق يۇڭدا بېسىلىپ ، بويالغان كىگىز .
(كېرىيە)

بۇي سالماق ئىسرىق سالماق . (قەشقەر ، كېرىيە)
بۇيسۇ ئى . ئەتىر . (لوپنۇر)

بۇيلا~بۇيدا ئى . بۇقىنىڭ بۇرىنغا ئۆتكۈزۈلگەن ھالقىغا
باغلانغان قىسقا بوقۇچ ، ئارغامچا . م: ئول
ئورۇق تۈگىنىڭ ئالدىغا باردى ، بۇيلىسىدىن
تۈتتى . (لوپنۇر ، قۇمۇل)

بۇ ئى . <زوتول> دۆ ، يوغان ئۆمۈچۈك . (شايار)
بۆتۈن سۈپ . يۈچۈن ، يات . (ئىلى)

بۆجەيمەك چەكچەيمەك . م: توخۇلار غازاڭ بىلەن تولغان
باغلاردىن پاخال ۋە سامان دۆۋىسىگە ئايلانغان
ھويلا - ئېغىللارغا ياتسىراپ بۆجىيىپ
كېلىشىدۇ (خوتەن ، ئىلى)

بۆجۈمەك كۆكلەپ تىكمەك ، يىمىرىپ تىكمەك . م: يىپتا

بۆجۈپ تىكىلىدۇ.

بۆجى ئى. بالىلارنى قورقۇتۇش ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان «جىن» مەنىسىدىكى سۆز. (ئىلى) (بۇ سۆز

قۇمۇلدا «بۆجۈ» دېيىلىدۇ)

بۆجۈلۈ-مۆچۈلۈ ئى. قايمىقنى كۆيدۈرۈپ، يېغىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن قازاننىڭ تۈۋىدە قالغان تىرىپى. (قۇمۇل)

بۆرە سويىمىسى ئى. «بوت» كەپە قوغۇن. (قەشقەر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «كەلىپغۇن» دېيىلىدۇ)

بۆرتە ئات ئى. ئېشەك رەڭگىدىكى ئات. (ئىلى)

بۆرىياڭاق ئى. «بوت» يوپۇرمىقى ئىنچىكە ئۇچلۇق، مېۋىسى غوزغا (ياڭاققا) ئوخشاپ كېتىدىغان

بىر خىل ئۈسۈملۈك. مېۋىسىنى يېگىلى بولمايدۇ. توغرىسى: بورىقىياق. (تۇرپان)

بۆز ئى. «بوت» پاختا. (پىچان)

بۆسە قىلماق ئى. سۆيمەك، ئۆپمەك. م: يۈزلىرىنى يېقىپ، بۆسە قىلىشقا باشلىدى. (قەشقەر)

بۆسكەك ئى. ئىككى مۇڭگۈزلۈك تاتلىغۇچ، ئىككى چىشلىق تىرنا. (مەكىت)

بۆشۈك تەۋەتكە ئى. «زۈئول» ياچىۋەك. (پىچان) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «بۆشۈك تەۋەتكە» دېيىلىدۇ)

بۆك ئى. جۇۋازنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى. (لوپنۇر)

بۆكە ئى. بۇرۇنقى پالۋانلارنىڭ ئاتىلىشى. (ئىلى)

بۆكەل ئى. قازاندا پۈتۈن پىشۇرۇلغان قوي گۆشى (ئۇچا)نى پارچىلايدىغان ئۈستە. (مەكىت) يانتاق، ئاقسۇ قارىتال (بۇ سۆز خوتەندە «بۆكەللە» دېيىلىدۇ)

بۆكەن ئى. تۆگىنىڭ لوككىسى، ئۆركىشى. (قۇمۇل)

- بۆكەيمەك
بۆكتەل
بۆكتۈك
بۆكسە
بۆكمەك
بۆك ياتماق
بۆگەچ
- ئى. غانجۇغا. (مەكت، تارىم) (بۇ سۆز ئىلىمدا
«بۆكتۈرگە» دېيىلىدۇ)
ئى. چاتقاللىق. (لوپنۇر)
سۈپ. پەس، تۆۋەن.
مۆكمەك. (نىيە، كەلىپن)
يېشىنمەي، پۈتۈن يېتىپ ئۇخلىماق. (كۇچا)
ئى. «دېھ» سۈنى توسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن
ئوت- چاۋار، شاخ- شۇمبا؛ پۇرۇپكا، توسالغۇ.
م: Δ نېمىشقا جوغىسىغا بۆگەچ تىقىمىدىگيا:
 Δ دىمىغىدىكىسى بۆگەچنى يۇتالمىساي...
(قەشقەر، مەكت، خوتەن، نىيە)
سۈپ. كاللىمەك. م: بۆگەنلىمەك -
كاللىكلىمەك. (خوتەن)
ئى. سەمرىشكە باشلىغان قوينىڭ مايىقى.
(قۇمۇل)
- بۆگەن 1
بۆگەن 2
بۆگمەك
- توسماق، ئالدىنى تۇغلىماق. م: Δ قاش
ياساپ، ئۆستەڭ بۆگۈپ بۇغداي سۇغارسام
كەچكىچە...: Δ سۆيگۈمىز كەلكۈن مىسال
بولمايدۇ ھۆددەس بۆگىلى. (خوتەن) (بۇ سۆز
قۇمۇلدا «بۆگەلمەك» دېيىلىدۇ)
سۈپ. قىسمى، ئۈلۈشى، پارچىسى.
ئى. خالتا، سوۋغا، خالتا- ۋىلەك. (قۇمۇل،
لوپنۇر)
بۆلەك بولماق ئايرىلىپ چىقماق، ئۆي ئايرىپ چىقماق.
(ئىلى)
- بۆلەڭگۈچ~بۆلەنگۈچ ئى. بۆشۈك (نىيە)
بۆلەنچەك~بۆلەنچۈك ئى. سەگۈنچۈك. (قەشقەر، مارالۋېشى

تۇمشۇق)

بۆلە يارماق	«دېھ» يۇمشىتىلغان خامان (ئەنجە) نى بۆلەكلەرگە بۆلمەك . (نىيە ، ئاقسۇ)
بۆلتۈرۈك	ئى . «زوتول» ئەركەك بۆرە كۈچۈكى .
بۆلگە	ئى . سوۋغا ، سوۋغا - سالام ، خالتا .
بۆمبەك	سۈپ . دومباق . (خوتەن)
بۆۋەر	رەۋ . كۈنگەي ، كۈن باقار تەرەپ . (قۇمۇل)
بۈت	رەۋ . بۇ ياق ، بۇ يەر . (قۇمۇل)
بۈتكە	رەۋ . بۇ ياققا ، بۇ يەرگە . (قۇمۇل)
بۈدۈك	ئى . ئۈسسۈل . (مەكت يانتاق)
بۈدۈكچى	ئى . ئۈسسۈلچى . (مەكت يانتاق)
بۈكمەك	تىزلانماق ، بويسۇنماق ؛ پۈكۈپ تىكمەك . م : Δ تىز بۈك - تىزلان ؛ Δ ئىشتاننىڭ ئاستىنى بۈكتۈردۈم . (قۇمۇل ، ئاتۇش)
	بۈگلۈك~بۈگلۈك ئى . ياغاچ كاڭ ، بەنچاڭ . م : ئوڭ تەرەپتىكى بۈگلۈكتە ئولتۇرغان ... (ئىلى)
بۈلە	ئى . بەل ، بەلدەم . (كېرىيە)
بۈلدۈرگە	ئى . قامچىنىڭ قارسىلىدىتىدىغان چۈچىسى ؛ ئوقنىڭ بۈلدۈرگىسى . (قۇمۇل)
بۈۋەك	ئى . بوۋاق (كېرىيە)
بۈيزى	رەۋ . بۇ يېقى ، بۇ تەرىپى . (قۇمۇل)
بېتالدى	سۈپ . ئۆز ئالدىغا ، ئۆز مەيلىگە ، بىكارغا ، بوشقا . (ئىلى)
بېتەمترا	سۈپ . ئالدىراڭغۇ . (قۇمۇل)
بېجىنبوش	سۈپ . بوشاڭ ، غەيرەتسىز . (قەشقەر ، ئاتۇش ، خوتەن ، ئىلى)
بېخى	ئى . بىگىزنىڭ ئۈچىدىكى ئىلمىكى ، يىپىنى ئۆتكۈزۈش رولىنى ئوينايدىغان ئىلمەك .

(كېرىيە)

بېخىر ئى. «ئانات» تۇمشۇق. م: كۆزى ئوت، بېخىرى شەمشەر. (قەشقەر)

بېدىش ئى. غاز، ئۆردەك تۇتىدىغان قاپقان؛ قاپقاننىڭ ھالقىسى. (ئاقسۇ قارىتال، مارالۋېشى تۇمشۇق)

بېدىيا ئى. «بوت» ئوت - چۆپ، كوكتات. بېراپتا~ بارەپتا سۈپ. تەڭ، تەپمۈتەڭ، بىردەك. (خوتەن،

كېرىيە) بېزىكاللىماق تەپسىلىي، ئىنچىكە، پۇختا ئىشلىمەك.

(كېرىيە) بېزىندە ئى. بۆشۈكنىڭ قول تارتقۇسى. (قۇمۇل،

تۇرپان، پىچان) بېسىر سۈپ. قارغۇ، كور، ئەما. (كۇچا)

بېسىقلىق ئى. «دېھ» ئۈنچە. م: ماۋۇ خاماندىكى بېسىقلىق كىمنىڭ؟ (ئىلى)

بېسىغ سۈپ. باس - باس، قىستا - قىستاڭ، ئادەم جىق. (نىيە)

بېسىلغاق ئى. «بوت» ھايۋانلار يەيدىغان بىر خىل ئوت. (نىيە، ئاقسۇ، كۇچا)

بېغىر باسماق ئۆزلىشىپ قالماق. (ئىلى)

بېغىرساق سۈپ. ۋاپادار، سادىق، مېھرىبان. (تۇرپان) بېغىش 1 ئى. تۈگمەنگە نۆۋىتىنى كۈتۈش ئۈچۈن ئاپىرىپ قويۇلىدىغان ئازغىنە ئاشلىق. (قۇمۇل)

بېغىش 2 ئى. قوغۇننىڭ پېلەك بىلەن گەۋدەسى تۇتاشقان قىسمى. (كېرىيە)

بېقىمتۇل سۈپ. يېشىل بىلەن سېرىق ئارىلىقىدىكى رەڭ. (قۇمۇل)

بېقىش ئاپماق~ بېقىم ئاپماق ياخشى بېقىلماق، قارالماق.

خەۋەر ئېلىنماق ، كۈتۈلمەك ، تەربىيەلەنمەك .
م: بۇ بالا بېقىش ئاپماتتۇ . (تۇرپان ، قەشقەر ،
ئىلى)

بېكىشمەك پۈتۈشمەك . م: ئەمىسە بۇ ئىش شۇنداق
بېكىدى .

بېگەن ئى . چوت . ياغاچچىلىق ئەسۋابى . (لوپنۇر ،
ئىلى ، قۇمۇل) (بۇ سۆز شاياردا «بۆگەن»
دېيىلىدۇ)

بېلىق سىرتى قۇم ئى . يەلپۈندى قۇم ، بارخان . (مەكىت)
بېيىپ قالماق تۈگەپ قالماق . م: بۈگۈن ئۆيدە نان بېيىپ
قايتىكەن . (نىيە) (بۇ سۆز لوپنۇردا «بايىماق»
دېيىلىدۇ . م: ئۆچكۈنۈ سۈتۈ بايىپ قالدى)

بىباقا سۈپ . ئادەمنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدىغان ،
قارمايدىغان . م: دوستلىرىم بۇ بىباقا شۇنداق
جاھان . (خوتەن)

بىتەر سۈپ . بولۇمسىز (ئاياللارغا قارىتا) . (قۇمۇل)

بىجايى سۈپ . بەئەينى ، ئەينى . (قۇمۇل)

بىجە سۈپ . بۇدۇر .

بىجىگەن ئى . «بوت» قوغۇنىنىڭ بىر خىل سورتى . (كۇچا ،
قەشقەر)

بىجىق ئى . «ئانات» بويىغا يېتىش ئالدىدىكى قىز-
لارنىڭ كۆكسى ، ئەمچىكى . (نىيە ، خوتەن) (بۇ
سۆز قاغىلىقتا «بىجە» دېيىلىدۇ)

بىجىقىم سۈپ . بولۇمسىز ، ئىقتىدارسىز ، ھاڭۋاقتى ،
ھۇرۇن ، ئىنجىق . م: بىجىقىم خوتۇن چاي
قايناتقۇچە ، چاققان خوتۇن ئاش پىشۇرار .
(ماقال) (قەشقەر)

بىجىك~بىزىك ئى . «بىن» تامنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىغا يانداپ

- بېكىتىلگەن ئەگرى تەكچە؛ قازناقتىكى نەرسە -
 كېرەك قويۇلدىغان تەكچە. (قۇمۇل، پىچان)
 بىجىك كىرمەك بوۋاقلارنىڭ ئىككى چېكىسىدىكى چاچنىڭ
 چۈشۈشى. م: بۇ بالغا بىجىك كىرىپتۇ - بۇ
 بالىنىڭ چېكە چېچى چۈشۈپتۇ. (قۇمۇل)
 بىجىنا كىگىز ئى. گۈللۈك كىگىز. (كېرىيە)
 بىجىنار ئى. «بوت» ياغلىق ئۆرۈك، ئاق ئۆرۈك. (ئىلى)
 بىچاغ سۈپ. ھېسابسىز، چەكسىز، بەك، تازا، كۆپ.
 م: راست، ئۇ بىر چاغ تارتتى بىچاغ ئەرزىيەت.
 (خوتەن، نىيە)
 بىچە ئى. تاش تېرىپ ئوينايدىغان بالىلار ئويۇنى.
 (كېرىيە)
 بىچىم ئى. ئادەمنىڭ يۈزى ياكى ئالقمىنىدىكى
 سىزىقچىلار. (قەشقەر)
 بىختى ئى. ئۆسمەيدىغان مايسا. (كېرىيە)
 بىدە - بىدە سۈپ. گۈللۈك، پۈرلەشكەن. (خوتەن)
 بىدەرەپ ئى. ھاجەتخانا. (خوتەن، كېرىيە)
 بىدىرماق قىسىلماق، ئازار يېمەك، خارلانماق. (قۇمۇل)
 (بۇ سۆز تۇرپاندا «بىرماق» دېيىلىدۇ)
 بىرە - بىرە رەۋ. بەزىدە، بەزى - بەزىدە. (كۇچا، تۇرپان)
 بىرەپتات بولماق كەلدى - باردى قىلماسلىق، ئارازلىشىش،
 نېرى تۇر - بېرى تۇر بولۇپ قالماق. (خوتەن)
 بىرەتكە سۈپ. ئازراق، كىچىككىنە، ئاندا - ساندا.
 (خوتەن)
 بىر پاساتلىق رەۋ. بىر قېتىملىق، بىر دەملىك. (قەشقەر)
 بىر توقاي مىق. بىر تالاي، بىر مۇنچە. (ئىلى)
 بىر سەت رەۋ. بىردەم. (قۇمۇل)
 بىر سەتەل مىق. بىر سىقىمىدىن ئازراق. (قۇمۇل)

- بىلە ياغ
بىمەسەل
- ئى . تەييار سۇ يېغى . (قۇمۇل)
سۈپ . بىزەڭ ، قىلىقى خەقنىڭ كۆزىگە
سىغمايدىغان ، مۇۋاپىق كەلمەيدىغان (كىشى) .
م : بولمىسام بىشەرمى ، بىننەپ ، بىمەسەل .
(ئىلى ، خوتەن)
- بىمەل بولماق
بىنەپتە
- كەچ بولۇپ كەتمەك . (كېرىيە)
رەۋ . بازار كۈنىدىن باشقا كۈن ، دەم ئېلىش
كۈنىدىن باشقا كۈن . (كۇچا)
- بىئۇچۇر
سۈپ . خەۋەرسىز ، بىخەۋەر ، ئۇچۇرسىز .
(لوپنۇر)
- بىيەھ - بىيەھ
بىيلەن
- ئۇن . كەپتەرنى چاقىرىش ئۈندىشى . (نىيە)
سۈپ . ھۇرۇن ، ئېرىنچەك ، ئېزىلەڭگۈ ، تەييار -
تاپ . (قۇمۇل تاغلىقلار سۆزى)

پ

- پاپۇز
ئى . بىيادە ئوينىلىدىغان چەۋگەن ، ياغاچ توپ .
توپى يۇمىلاق ياكى تۆت چاسا بولۇپ ، «جەي»
دەپ ئاتىلىدۇ . ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ
قوللىرىدىكى ئەگرى تاياق (پاپۇز) بىلەن
كامارغا جەينى سولاپ ئوينىدايدۇ . (مەكتەپ
يانتاق)
- پاپىلىماق
پاتاس
- ئۆمىلىمەك . (تۇرپان)
ئى . پاخال . م : قومۇشلۇقلاردىن پاتاس ،
قۇرىغان تېزەكلەرنىڭ ھىدى كېلەتتى .
(مەكتەپ)
- پاتاق
ئى . مەدەك . م : ئوڭزىگە چىقىپلا قوناق شېخى
ئارىسىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان پاتاقلارنىڭ
قىمىرلىغىنىنى كۆرۈپ قالدى . (مەكتەپ)

پاناڭغۇشلىماق گەجىگە ئۇرماق ، پاناڭغا ئۇرماق ؛ پۇلاڭلاتماق .

(ئىلى)

پاتتاك ئى . «ئانات» گەجگە . (تۇرپان ، پىچان تۇيۇق)

پاتكۆپ سۈپ . پۈتلىكاشالڭ ، تايىنى يوق . (كېرىيە)

پاتمال مىق . قورۇ ، ئېغىل ، توپ . م : بىر پاتمال مال .

(نىيە)

پاتمانچورۇق ئى . سەھراللىق ، تومپاي . م : شەھەر سېگى

پاتمانچورۇقنىڭ بېگىگە تەڭ ئەمەس (ماقال) .

(كېرىيە)

پاچىندا ئى . «زوتول» چومغاق ، تاغ قاغىسى .

پاخپاق سۈپ . قۇرۇق ، كاۋاك . م : بۇ بۇغداي پاخپاق

بولۇپ قاپتۇ . (ئىلى ، ئاقسۇ) (بۇ سۆز كۇچادا

«پارپاق» دېيىلىدۇ)

پاختا ئاتماق كۆچ : يۆتەلمەك . (نىيە)

پاختىۋەن ئى . پاختىدىن قىلىنغان ئوق ، يالغان ئوق .

م : Δ بۇ شەھەرنى بىر كۈندە ئالىمىز دەپ

پاختىۋەن بونى ئاتقان ئىدى ؛ Δ پاختىۋەن

مىلتىق – ئويۇنچۇق مىلتىق . (خوتەن)

پاخما چىگە ئى . بېسىلىپ رەڭگى ئۆزگەرگەن قومۇش .

(لوپنۇر)

پارق سۈپ . بۇغداينى نەق ئۆلچەپ پاكىز ئالىدىغان ،

ئازراقلا يارىمىسا ، قۇسۇر تېپىپ ئالماي

تۇرۇۋالىدىغان كىشى . شۇڭا كېيىنچە

مۇشۇنداق چىڭگىز ، قۇسۇرچى ئادەملەرنى

مەسخىرە قىلىپ «پاراقچىدەك چىدىماس

نېمىكەنسەن ، پاراق نېمىكەنسەن» دەپ

قويىدۇ ؛ ناھايىتى چىڭگىز ، زىل ؛ قۇسۇرچى .

(لوپنۇر)

- پاراڭخور سۈپ. جېدەلخور. (شايار، لوپنۇر، خوتەن)
 پارە ئى. ئۈچ نەزىر. (كېرىيە)
 پارەش ئى. «تارس» ۋاڭنىڭ ئوردىسىدىكى ئاشپەز،
 ۋاڭ ئاشپىزى. (قۇمۇل)
- پارتاڭچى سۈپ. بەتخەج، ئىسراپخور. (تۇرپان)
 پارلىماق تاللىماق، خىللىماق. (قۇمۇل، تۇرپان)
 پاساڭ ئى. ھارۋا شوتىسىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى
 ئىككى ياغاچنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان چېتىق
 ياغاچ، تەككىيە ياغاچ. م: ھارۋا پاسىڭى.
 (قۇمۇل)
- پاسماق~پاسماق قالماق، ئارقىدا قالماق. (كېرىيە)
 پاسپاس سۈپ. ناچار، يارامسىز. (خوتەن)
 پاسقۇق رەۋ. تۇيۇقسىز، ئۈشتۈمۈت. (كېرىيە)
 پاسمال سۈپ. مەينەت، قاسماق. (كېرىيە، نىيە)
 پاسۇڭ ئى. تەخسە. (كېرىيە)
- پاسىلداق~پاقۇل ئى. «يېم» قوماچ. (لوپنۇر)
 پاشا ئى. «زوتول» چىۋىن. (لوپنۇر)
- پاشاشماق~پەششەمەك پايلىماق، ماربماق. م: كىممى
 (كىمىنى) پاششاپ (پايلاپ) يۈرۈيسەن. (لوپنۇر)
- پاقا 1 ئى. «ئانات» كۆچ: ئاياللارنىڭ جىنسىي
 ئەزاسى. (نىيە، كېرىيە، خوتەن) (بۇ سۆز
 تۇرپاندا «پەپە» دېيىلىدۇ)
- پاقا 2 ئى. «ئانات» پۇت ۋە بىلەكنىڭ مۇسكۇلى.
 (تۇرپان)
- پاقا 3 ئى. قاقاچ. م: مۇرنۇڭغۇ پاقاسىنى كالاما -
 بۇرنۇڭنىڭ قاقىچىنى كولىما. (لوپنۇر)
- پاقا بەشىگى ئى. قۇلۇلە. (لوپنۇر)
 پاقام ئەتمەك باغرىنى باغرىغا ياقماق. م: ناخشا ئېيتىپ،

سۇلىرىغا باقام ئېتىپ چوڭ بولغان يېزىمى
سېغىنىدىم. (ئىلى)

ئى. «يېم» جۇۋاۋا، بەنشىر. (پىچان)

ئى. «زوتول» بىر خىل قۇش. (قۇمۇل)

ئى. قوماچ، پاسىلداق.

ئى. ئېچىتقۇ، خېمىرتۇرۇچ. (قەشقەر، نىيە،
گۇما)

ئى. ئاختارمىلىقتىكى يوغان چالما. م:
ئاختارمىلىقتىن پاڭپا تېپىلماپتۇ. (ماقال)
(قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپان، پىچاندا «پامپا~پاپا»
دېيىلىدۇ)

سەمىرىپ كېلەڭسىزلىشىپ كەتمەك. م: بۇ
خوتۇن سەمىرىپ، پاڭپاراپلا كېتىپتۇ. (قۇمۇل)

ئى. پانۇس. (قۇمۇل)

سۈپ. گاس، پاك، قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان.
(ئىلى)

سۈپ. دۆت، ھاڭۋاقتى؛ پاك. (خوتەن، لوپنۇر)

ئى. كامالەك، يا. (قەشقەر)

ئى. تاپسا، بەگاھ. (لوپنۇر مىرەن، نىيە،
كېرىيە)

پالچىق~پاچىق ئى. لاي، پاتقاق. م: ئەۋۋەل دۇنيا يوق ئىدى،
پەيدا بولدى يار سەنەم. پاچىق بىلەن سۈرەتنى

ئادەم قىلدى يار سەنەم. (لوپنۇر، قۇمۇل)

ئى. ئاياغنىڭ سوڭىغا ئورنىتىلغان قەلەي.
(قۇمۇل)

ئى. ئوۋچى، مەرگەن. (قۇمۇل، تۇرپان)

سۈپ. پۇتلاشقاق (ئادەمگە قارىتا). (قۇمۇل)

پالىپۇشتەك~پاخپۇشتەك ئى. موزدۇزلۇقتا خۇرۇمنى پار-

پاقچۇر

پاقلانچى

پاقۇل

باگى

پاڭپا

پاڭپارماق

پاڭدۇس

پاڭقاي

پاڭقۇش

پالاقمان

پالتۇك

پالچىق~پاچىق ئى. لاي، پاتقاق. م: ئەۋۋەل دۇنيا يوق ئىدى،
پەيدا بولدى يار سەنەم. پاچىق بىلەن سۈرەتنى
ئادەم قىلدى يار سەنەم. (لوپنۇر، قۇمۇل)

پالقان

پالگان

پالوپا

- قېرىتىدىغان ياغاچ ئەسۋاب . (كېرىيە)
 1 پاۋان ئى . ئوۋچى . (مەكىت يانتاق ، خوتەن)
 2 پاۋان ئى . نۇر ، پىرقىرىغۇچ . (پىچان تۇيۇق)
 پاۋانچىلاپ ئاتماق غۇلاچلاپ ئاتماق . (مەكىت يانتاق)
 پاۋان مىلتىق ئى . ئوۋ مىلتىقى ، قارا مىلتىق . م : ئۇ پاۋان
 مىلتىقى ياسايتتى . (كېرىيە)
 پاھ ئى . بەلەمپەي ، باسقۇچ . (قەشقەر)
 پاھك سۈپ . چىدام ، تاقت . م : ...كۆزلىرىدىكى ياش
 ئۇنىڭغا پاھك بەرمەيتتى ... (خوتەن)
 پاي بەرمەسلىك چىداشلىق بەرمەسلىك ، پايلىماسلىق . (ئىلى ،
 قۇمۇل)
 پايپاس سۈپ . سۆرەلمە ، كالامپاي . (خوتەن)
 پايپىلىقۇش سۈپ . قولى قىسقا ، ھال - ئەھۋالى ناچار ،
 نامرات ، ئوتتۇرلۇق .
 پايخان ئى . «ئانات» پاقالچاق سۆڭىكى . م :
 پايخىنىڭنى چېقىۋېتىمەن . (خوتەن ، ئاقسۇ)
 پايسوق سۈپ . پوسۇققىدە ، تۇيۇقسىز ، تاسادىپىي ،
 «پارسۇق» مۇ دېيىلىدۇ . (خوتەن)
 پايقاپ ئى . پايپاق . (مەكىت يانتاق)
 پاىكا ئى . مەخسۇس چىلىمدا تاماكا ساتقۇچى .
 (خوتەن)
 پايلامسىز سۈپ . چىدامسىز ، تاقتەسىز . (قۇمۇل)
 پايلىماس سۈپ . چىدىماس . م : چىدىماسنىڭ ئۆيى ،
 پايلىماسنىڭ قېشىدا (ماقال) . (ئىلى)
 پايناپلىق سۈپ . كۆچ : ئىشى ئوڭغا تارتمايدىغان ، تەلىيى
 تەتۈر كىشى . (مەكىت)
 پەپە 1 سۈپ . كېكەچ ، گاچا ، بەبە ، دۇدۇقلاپ
 سۆزلەيدىغان (ئادەم) (نىيە ، كېرىيە)

- پەپە 2 ئى. «ئانات» ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى .
(تۇرپان)
- پەپەزە ئى. ھالقا. (قەشقەر، مارالۇپىشى تۇمشۇق) (بۇ
سۆز ئىلىدا «پەپەزە» دېيىلىدۇ)
- پەپىلىقۇش سۈپ. ساراڭ قېتىش، قولىدىن ئىش
كەلمەيدىغان ئادەم. (خوتەن)
- پەتە ئى. نىكاھ. م: پەتە ئوقۇماق — نىكاھ ئوقۇماق .
(شايان)
- پەتەك - پەتەك ئۇن. ئۆردەكنى چاقىرىش ئۈندىشى. (گۇما)
پەتتە ئى. توي خېتى. م: ئۇ خوتۇننىڭ پەتتەسىنى
بېرىۋەتتى. (مەكت)
- پەتكۈش ئى. لىمتاق. (تۇرپان)
- پەجەمبە ئى. ئايالچە ئىشتان، تامبال. (ئاقسۇ، مەكت،
قەشقەر پاخپۇ) (بۇ سۆز خوتەندە «پەيجەمبى»
دېيىلىدۇ)
- پەجۈملىمەك يىغىشتۇرماق، جايلاشتۇرماق. (كېرىيە)
پەچمە ئى. رەددىيە، دەككە، پەشۋا. (قۇمۇل)
- پەخشە ئى. «بىن» سوقما تامنىڭ ئېگىزلىتىلگەن
بۆلەكلىرى. م: يەتتە پەخشىلىك ئەنجان تام.
(قەشقەر)
- پەدەڭ ئى. تاماق يەيدىغان سىرلىق قاچا؛ تەلەڭگە.
(قۇمۇل، پىچان)
- پەرەڭ سۈپ. قېنىق قىزىل، توق قىزىل. م: پەرەڭ
ياغلىق — قىزىل ياغلىق. (ئىلى)
- پەرەندە ئى. «زۇئول» قاناتلىقلار، قۇشلار. (خوتەن)
- پەرتەك سۈپ. ئىتتىك، جىم تۇرمايدىغان، كەپسىز،
شوخ. (كېرىيە)
- پەرسەڭ سۈپ. ھەسسە، پىرسەنت. (قۇمۇل)

پەرسۇدە بولماق يوقاپ كەتمەك، ۋەيران بولماق، كاردىن چىقماق، يىمىرىلمەك. م: شۇنىڭدىن بېرى لەشكەرلەرنىڭ چىشى ئاسانراق پەرسۇدە بولىدىغان بوپتۇ. (كېرىيە)

پەرقۇ~پەيقۇ ئى. پەر (بەي) ياستۇق. م: بېشىم شۇكرانە پەرقۇدا، غېمىم كۆپ بارچە غەملىكتىن. (خوتەن، نىيە، كېرىيە)

پەرمان ئى. «بىن» ئىككى بالا (سىنجا بىلەن ۋاسا) نىڭ ئارىلىقى؛ ئىككى بالانىڭ ئارىلىقىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن تىقىلغان پاخاللار. (نىيە، كېرىيە)

پەزلەنمەك سەپەرگە جابدۇنماق، تەمشەلمەك، تەييارلانماق. (قۇمۇل)

پەستەۋەت سۈپ. تەبىئىتى پەس، پەسكەش، ئىپلاس. م: پەستەۋەت نائەھلىلەر. (خوتەن)

پەش 1 ئى. چەللە، لاپاس؛ پېشايۋان. (نىيە، كېرىيە)

پەش 2 ئى. بەشتاما، پەرتۇق. (پىچان)

پەشتاق ئى. پەلەمپەي. (كېرىيە)

پەشخۇن ئى. ئەمبەل. (مەكت)

پەقەش ئى. يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ پوقى. م: بوۋاق پەقەش قىلىپ قويدى. (قۇمۇل)

پەكەر ئى. پەركاي، دەل ۋاقتى. م: ھەممە ئىشنىڭ پەكەرى كەتتى. (قەشقەر)

پەگەز قاپاق~پەۋەز قاپاق سۈپ. «ئانات» قېتى يوق قاپاق، ياپما قاپاق. م: بۇرۇتلۇق، گەۋدىلىك، پەگەز قاپاق ئادەم ئورنىدىن تۇردى. (ئىلى)

پەڭسە ئى. جىڭ، تارازا. (مارالۋېشى تۇمشۇق)

پەلەمما ئى. ھىيلە - مېكەر، ساختىلىق، يۈزەلىك. م:

ئەي ھۈنەرۋەن قاتمىغىن ئىشقا بەلەمما.
(خوتەن، ئىلى)

بەلەمما بولماق ھاراق ئىچىپ خۇدىنى يوقاتماق. (پىچان)
بەلەھز سۈپ. بىسەرەمجان ئادەم. (خوتەن)
بەلتەك ئى. ئەپكەش؛ ياغاچچىلارنىڭ ياغاچ رەندىلىگەندە،
ياغاچنى قويدىغان جازىسى؛ تۆت پۈتلۈك
ياغاچ ئورۇندۇق. (نىيە، كېرىيە، گۇما)
بەلچەك~بەلچەك سۈپ. مايماق. م: بەلچەك ئېشەككە پۇلىنى
ئارتىپ... (خوتەن)

بەلكەت سۈپ. ناچار، يامان، قاملاشمىغان. (قۇمۇل)
بەللەك ئى. «ئانات» ساغرا، كاسا. م: كىندىكىگە چاي
تۆكۈلۈپ، بەللىكى كۆيۈپ قالمىش. (خوتەن،
نىيە)

بەللەمچى ئى. ئالدامچى، گوللامچى. (خوتەن)
بەللىك ئى. ئىشتاننىڭ بېلى، لېپەز. (لوپنۇر)
بەللىمەك ئالدىماق، گوللىماق؛ پايلىماق. (خوتەن، نىيە)
بەلپەپىش سۈپ. كالامپاي، پالاكەت. (كېرىيە)
بەمىچۈك ئى. پەمى بار. (مەكىت يانتاق)
بەمىدىمانچى ئال. پالانچى، پۇستانچى. (خوتەن)
بەنجۇنا ئى. ئالتۇنچىلار ئالتۇن تاسقايدىغان قۇمنى
قويدىغان مەيدان. (نىيە)

بەنچاڭ ئى. كاڭنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ
كارىۋات. (تۇرپان) (بەزى جايلاردا بۇ سۆز
«بەنچاڭ» مۇ دېيىلىدۇ)

بەندۈرمەك ئازدۇرماق، ئالدىماق، قىلتاققا چۈشۈرمەك؛
ئىنتىزار قىلماق. (نىيە، كېرىيە، خوتەن)
بەۋادە~بەۋادى ئى. ناۋاتنىڭ قازان تېگى؛ مەستخۇش
قىلغۇچى دورا. (خوتەن، كېرىيە)

- بەيتارى سۈپ. «ئانات» ئورۇق، ئاۋاق، قاقشالدهك،
گۆشى يوق. (نىيە، خوتەن)
- بەينە ئى. تۇخۇمنىڭ پايىنىكى. (كېرىيە)
- پرۇ ئۇن. ئېشەكنى چاقىرىش ئۈندىشى. (گۇما)
- پرۇ- پرو ئۇن. قوينى ھەيدەش ئۈندىشى. (قەشقەر)
- پو ئى. «ئىد» ھور، پار، بۇس. م: Δ قازاننىڭ
پوسى - قازاننىڭ ھورى؛ Δ پوسىنى چىقارماق
- ھورنى چىقارماق. (قۇمۇل)
- پوپاي سۈپ. سېمىز، كېلەڭسىز، پاكار. (خوتەن)
- پوپىلماق دەسسەپ چىڭدىماق، باسماق، نىقتىماق.
- پوتلا ئى. دەرەخ پوتلىسى، ئەتىيازدا دەرەخنىڭ
يويۇرماق چىقىرىشقا بىخ يېرىشى. (ئىلى) (بۇ
سۆز لوپنۇردا «پولتۇ» دېيىلىدۇ)
- پوچا- پوچى ئى. ئۇچى ئۇچلۇق، قىسقا ساپلىق مېتىن.
(پىچان)
- بوختان ئى. «ئانات» يوتا. (مەكىت)
- بودالاق ئى. غوزەك، غوزا. (لوپنۇر)
- بوراج- بورۇچ ئى. تۈز، لازا قانارلىق نەرسىلەرنى قويۇش
ئۈچۈن ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان قاچا.
(قەشقەر، ئىلى) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «پورۇش»
لوپنۇردا «پۇرۇچ» دېيىلىدۇ)
- پورەك ئى. «يېم» قوناق زاغرىسى. (ئاقسۇ)
- پورپاك ئى. غوۋغا، توپىلاڭ. م: پورپاك چىقارماق -
توپىلاڭ چىقارماق. (قۇمۇل)
- پوزا (نان) ئى. «يېم» موما، جىڭموما. م: سەن قەلەندەرگە
پوزا قىلىپ بېرە(ر)ما؟ (مارالۇپشى چارباغ.
شايار، مەكىت)
- پوزنەك مىق. دۆۋە؛ پوزنەك. م: Δ بالامنىڭ قوۋۇزى

پوزنەك بوپ قاپتۇ؛ △ پوزنەك - پوزنەك
قەبىرلەر؛ △ پوزنەك - دۆۋىلەپ قويغان ئوغۇتلار.
(قەشقەر)

ئى. تۈگمەنچىنىڭ تېرە سۇپۇرگىسى؛ تېرە
سېلىنچا. م: سۇپا ئۈستىگە سېلىنغان ئاق
پوستەكنى ئېلىپ دەريا بويىغا كەتتى. (ئىلى،
قەشقەر)

پوستى پىياز ئى. «بوت» قوغۇننىڭ بىر خىل سورتى. (نىيا)
(قۇمۇلدا بۇ خىل قوغۇننىڭ سويىمىسى
«پوستىنەك»، بەزى جايلاردا «پوستەك»
دېيىلىدۇ)

پوسمىلاق سۈپ. يۇمىلاق، تولغان. م: پوسمىلاقتەك
سۇمباتلىق جامالىغا مەغرۇرلىناتتى. (خوتەن)
پوسۇققىمە سۈپ. تۇيۇقسىز، ئۈشتۈمتۈت. (قەشقەر، ئىلى)
پوسىنى چىقارماسلىق كۆچ: تۈيدۈرماسلىق، مەخپىي تۇتماق.
(قۇمۇل)

پوسىنى قويۇپ بەرمەك «ئىد» غەيۋىتىنى قىلماق، ئەيىپىنى
ئاچماق، يامان گېپىنى قىلماق، يېغىرىنى
ئاچماق. (قۇمۇل)

پوشكا ئى. كۆنچىلەر تېرىنى ئەيلىگەندە تېرە ئارتىدىغان
ياغاچ جازا.

پوشۇدا تەگكەن ئەر ئى. قىز تەگكەن ئەر. (قاغىلىق)
پوغۇندا ئى. توزغاق. يېكەن، قومۇش قاتارلىقلارنىڭ
توزغىقى. (قۇمۇل)

پوقا ئى. قىزلار ئوينىيدىغان بىر خىل توپ ئويۇنى.
پوق پاچاق سۈپ. لەقۇا، بوشاڭ، قولىدىن ئىش
كەلمەيدىغان.

پوقلاق ئى. ھاجەتخانا، تەرەتخانا.

پوقى قىغغىر سۈپ. تەرسا، چىگىش، ئىچى يامان. (قۇمۇل)
پوكانچى ئى. مەخسۇس سويۇم ماللارنى بوغۇزلىغۇچى:
قاسساپقا ياللىنىپ ئىشلىگۈچى. (كېرىيە،
خوتەن)

پوكۇاي (ياغلىق) ئى. قىشلىق چوڭ يۇڭ ياغلىق، تىۋىت
ياغلىق. (ئىلى)

پوكو 1 سۈپ. سېمىز ئادەم. (نىيە)

پوكو 2 ئى. «يېم» پومزەكلەپ گۈلخانغا كۆمۈپ
پىشۇرۇلدىغان قوناق نېنى. (كېرىيە)

پولاڭخەي 1 ئى. پاختىلىق ئاياغ. (مەكىت يانتاق)

پولاڭخەي 2 سۈپ. كىيىملىرى چوڭ كېلىپ قولشالماي
قالغان (ئادەم). (تۇرپان)

پولتوڭ پىشتى ئى. «يېم» قوناق ئۇنى خېمىرىغا گۆش
قوشۇپ، دۈملەپ پىشۇرۇلدىغان نان (تاماق).
(كېرىيە)

پولداق ئى. تېزەك خالتىسى. (قۇمۇل)

پولدى - سولداڭ سۈپ. ساڭگىل - سۇڭگۈل. (قۇمۇل)
پولماق ھوردىماق. (قۇمۇل)

پوم 1 ئى. «يېم» ھورلۇق نان، ھورنان، جىڭموما.
(قۇمۇل، پىچان، تۇرپان) (بۇ سۆز قۇمۇلدا يەنە
«پورنان» مۇ دېيىلىدۇ)

پوم 2 ئى. كالا تېزىكى بىلەن كۆمۈر ئۇۋۇندىسى
ئارىلاشتۇرۇلۇپ بوملانغان يېقىلغۇ، قالىغۇلۇق.

م: ئۆيىنىڭ ئالدىدا پوم تىزىلغان مەش تۇراتتى.
(خوتەن)

پومبىلاق~پومىلاق سۈپ. يۇپيۇمىلاق، دوغىلاق، سېمىز. م:

△ پومبىلاق چوكان؛ △ پومىلاق كۆمۈر.
(قەشقەر)

بومزەك بەسەي ئى. «بوت» قاتكوڭ، كاپۇسكا. (تۇرپان) پوندىلەك

سۈپ. بەدىنى تولۇق، كېلىشكەن، چىرايلىق، ئوماق. م: Δ جۇۋان ئايلام پوندىلەك: Δ يۈرىكىمنى كۆيدۈرگەن قېشى قارا پوندىلەك. (مەكت يانتاق) (بۇ سۆز ئاقسۇدا «پوندەك» دېيىلىدۇ. م: جېنىما ئالمىخان پوندەك، خېنىما ئالمىخان پوندەك.)

سۈپ. «تىل ھا» قاپاق باش. (نىيە) پوۋاش

ئى. «بوت» يۇلغۇن. (لوپنۇر) پۇتا

ئى. «بوت» ھارام شاخ، پۇتلىشقا تېگىشلىك پۇتما

شاخ. (كېرىيە) بۇچۇلماق

كۆيمەك، شورلانماق، كۆچ: دەرد تارتماق، يەنچىلمەك، ئەلەم چەكمەك. (تۇرپان) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «پۇرچۇلماق» دېيىلىدۇ) پۇچىماق

پۇرلىمەك. (كېرىيە) بۇخسارماق

دومسايماق. م: ئۇ نەچچە كۈن بولدى، چىرايىنىمۇ ئاچماي، پۇخساراپ يۈرۈيدۇ. (قۇمۇل)

ئى. قۇرۇغۇن، خېمىرغا چېچىلمىدىغان ئۇن. م: ناۋايىلار پۇخۇنلانغان قوناق خېمىرىنى چەيلەپ... (خوتەن، نىيە، كېرىيە)

قۇرۇغۇن چاچماق، ئۇن چاچماق. م: قوناق پۇخۇندىماق

خېمىرىنى پۇخۇنداپ، تونۇرغا يېقىشقا باشلىدى. (خوتەن، نىيە، كېرىيە)

ئۈزۈم غورا بولماق. (پىچان تۇيۇق) پۇراققا كىرمەك

ئى. پۇرسەت، چولا، ۋاقىت، چاغ. م: بۇ ئىشقا پۇرجا

ھازىرچە پۇرجام تەگمەيدۇ. (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «پۇرچە» دېيىلىدۇ)

- پۇرسەت رەۋ. بىر ھازا، بىردەم. (كېرىيە)
- پۇرقىدىماق بىخلانماق. (قۇمۇل)
- پۇرلىماق ئالماق، پۇرلاپ باسماق. م: ئىت مۇشۇكىنى پۇرلىۋەتتى. (قۇمۇل)
- پۇرتىپ قويماق كۆچ: ئەسكەرتىپ قويماق، گەپ بىلەن شەپە بېرىپ قويماق. (ئىلى)
- پۇسۇر يۈك. تاسادىپىي، تۇيۇقسىز، ئىختىيارسىز. (كېرىيە)
- پۇشتاڭ ئى. چۇلۇۋۇر: ئۇلاڭ، ئات توقمىغاندا كۆرپىنىڭ ئۈستىدىن تارتىدىغان ئۇلاڭ. (كېرىيە، كۇچا)
- پۇشتەكلىمەك نەچچە موللاقلاپ كەتمەك. (كېرىيە)
- پۇشقاق مۇشۇك ئى. ئوغرى مۇشۇك. م: تاختىۋېشىدا گۆش قويسام، پۇشقاق مۇشۇك يەپ قويدى. (ئاقسۇ)
- (بۇ سۆز قەشقەردە «پۇچقاق مۇشۇك» دېيىلىدۇ)
- پۇشماق چانماق. م: بەدەز قىلسا سەتتەرما پۇشمايدىكەن — بەرداز قىلسا سەتلەرمۇ چانمايدىكەن. (لوپنۇر)
- پۇشۇ(ر)قانماق پۇشايماق قىلماق، ئەپسۇسلانماق، نادامەت چەكمەك، ئىچىگە تىنماق، ئۆتكەن ئىشلاردىن ھەسرەتلەنمەك؛ ئىچى پۇشماق. (خوتەن، نىيە) (بۇ سۆز لوپنۇر مىرەندە «پۇشلانماق» دېيىلىدۇ)
- پۇقۇسلىماق قىيىدماق. (گۇما)
- پۇلتاڭ سۈپ. پۇلتايغان. م: يۇمىلاق پۇلتاڭ كۆزلىرى ئويناپ كەتتى. (قۇمۇل) (ئىلىدا بۇ سۆز «پۇلتاي» دېيىلىدۇ)
- پۇلقاپ ئى. پورتىمال، ھەميان، قاپچۇق. (كېرىيە)
- پۇلۇق ئى. سىم ياكى دەرەخ شاخلىرىدىن توقۇلغان

كېچىك سېۋەت. ئادەتتە خامان تەپكەندە،
ئۇلاغنىڭ تۇمشۇقىغا كىدۇرۇلىدۇ. (نىيە)
ئى. كۆچ: جالاپ (نىيە)

پۇلۇقچى

ئى. سۈرەت قادايدىغان مىخ، باسما مىخ.
(خوتەن)

پۇمىخ

بۇيپۇلماق 1 ئاياغ ئاستى قىلماق، بوزەك قىلماق:

زىرائەتنى دەسسەپ ياتقۇزۇۋەتمەك. (كۇچا)

بۇيپۇلماق 2 باھانە قىلماق، سەۋەب قىلماق، ئىشنى

ئەپپەلەپ - سەپپەلەپ ئۆتكۈزۈۋەتمەك:

سۇۋاشتورماق. (قۇمۇل)

بۇيپۇلماق بىرەر ئىش بىلەن ئاۋارە بولماق، بىرەر ئىشقا

مەشغۇل بولماق، پايپىتەك بولماق. (كېرىيە)

پۇرە ئى. قارىياغاچ چېچىكى. (پىچان، ئىلى)

پۆشۈلۈ~پۆشۈلۈ سۈپ. ئىنجىقلاپ گەپ قىلىدىغان ئادەم: گاچا،

دۆت، ھاڭۋاقتى. (قۇمۇل)

پۆكەن سۈپ. تېخى پۈتۈنلەي قۇرۇمىغان ئۈزۈم. (پىچان

تۇيۇق)

پۆگە ئى. مەلۇم بىر يەرگە ياكى پاسىلغا ئورنىتىلغان

بەلگە ياكى دۆڭ. (قۇمۇل، پىچان)

پۆگەن ئى. <زۈئول> بۆجەن. م: پۆگۈنۈ ئىنەسى

تۇغۇپ، ئۈچ كۈندەلا تاشتاۋاتادۇ - بۆجەننى

ئانىسى تۇغۇپ، ئۈچ كۈندەلا تاشلىۋېتىدۇ.

(لوپنۇر)

بۇپۇلمۇۋەتمەك زايە قىلىۋەتمەك، ئۇچۇرپۇۋەتمەك، سورۇۋەتمەك،

قىرقمۇۋەتمەك. م: تايىنى يوق نەرسىلەرنى

ئېلىپ بىرمۇنچە پۇلنى پۇپۇلمۇۋەتتى. (قەشقەر)

پۈتمەك م: سېنى كەچكىچە پۈتتۈم - سېنى

كەچكىچە كۈتتۈم. (خوتەن)

پۈتۈنلەنمەك . (قۇمۇل)	پۈتۈنلەنمەك
ئى . ھە - ھۈچى ، ھەمدەمچى . ياندا تۇرۇپ	پۈدەكچى
مەدەت بەرگۈچى ، كۈشكۈرتكۈچى . (كېرىيە)	
ئى . پۈشتەك ، ئۈشتەك . (قۇمۇل)	پۈرگۈچ
پۈدەمەك . چالماق . م : سۈرنەي پۈرمەك - سۇناي	پۈرمەك
چالماق . (قۇمۇل)	
سۈپ . (ف) پابەستە) بېشى باغلاقلىق ، باشقا	پۈگەستە
ئادەمنىڭ ئىلكىدە . م : ھەشقىچەك	
يۈگىلىپتۇ باغدىكى جىنەستىگە ، نېمىدەپ	
كۆڭلۈمنى بەردىم ياردىگەن پۈگەستىگە .	
(قۇمۇل)	
سۈپ . سۆرۈن . (لوپنۇر)	بۈيكۈ شەڭخۇ
چىكانكىلىماق ، چىكان قىلماق ، كېۋەز	بېپەكدىمەك
قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۈچىنى ئۈزۈۋەتمەك .	
(كۇچا)	
خورازنىڭ مېكىياننى بېسىشى . (ئاقسۇ)	بېپەكدىۋەتمەك
سۈپ . غۇجمەك ، توپ ، دۆۋە . (قۇمۇل)	بېتىلە
ئى . «بوت» پېدىگەن ، چەيزە . (كېرىيە)	بېتىنگان
ئى . پانتاق . (نۇرپان)	بېتىق
ئى . غالتەك ، يىپ غالتىكى . م : بېچەكلىك	بېچەك
يىپ - غالتەك يىپ . (قەشقەر)	
سۈپ . ئىككى پۈتىنى ئىككى يانغا قارىتىپ	بېچىك
ماڭىدىغان ئادەم . (ئاتۇش)	
ئى . «يېم» قوناق ئۇنىنىڭ خېمىرىغا گۆش ،	بېرە
پىياز ، خۇرۇچلارنى ئارىلاشتۇرۇپ تۈگۈپ ، تونۇرغا	
يېقىپ پىشۇرۇلدىغان سامسا . (مارالۋېشى	
تۈمشۈق)	
سۈپ . كۆك كۆز . (قۇمۇل ، خوتەن)	بېروزا كۆز

رەۋ. پېشىنغا يېقىن. (كەلپىن)	بېشىمقۇرۇن
سۈپ. پىژغىرىم.	بېقىرىما
سۈپ. چېقىلغان، بۇزۇلغان، سۇنغان، سۇنۇق.	بېقىش
م: بېقىش تۇخۇم. (ئىلى)	
ئى. بېلەك. قوغۇن - تاۋۇز پېلىكى. (خوتەن)	بېلەز
سۈپ. كالامپاي، پالاكەت. پۈتلىشىپلا يۈرىدىغان	بېلىش
ئادەم. (نىيە) (بۇ سۆز كېرىمىدە «بېلىشقا» دېيىلىدۇ)	
پۈتلاشماق. م: ۋىسال قەدرىگە يەتكەنلەر،	بېلىشماق
يىقىلمايدۇ، بېلىشمايدۇ. (خوتەن)	
ئەيمەنمەك، تەپ تارتماق. م: مەندىن	بېيكىسىنمەك
بېيكىسىنىپ بولسىمۇ راست گېپىنى قىلمايدۇ.	
(قەشقەر)	
سۈپ. پىتنىخور، ئۇششاق سۆز. (لوپنۇر)	پىتەڭگىز
ئى. «بوت» پىلپىل. (قۇمۇل)	پىتپىتە
سۈپ. ئازراق، بىرئاز. (نىيە، خوتەن) (بۇ سۆز	پىتكە~بىيەتكە
قەشقەر، ئاتۇشتا «پىشكە~پىشكى~پىشكەر»	
دېيىلىدۇ)	
ئى. «ئانات» قورساق، قورسىقى يوغىناپ بويى	پىتىگە
ئۆسمىگەن بالىلار «پىتىگە بوپتۇ» دېيىلىدۇ.	
(قۇمۇل)	
ئى. پىچاق. م: ئۆز پىچى ئۆزىنى كەسمەپتۇ.	پىچ
(ماقال) (كېرىيە)	
ئى. «ئانات» ياۋا توڭگۇزنىڭ خارتۇمى. (لوپنۇر)	پىچاق خارتۇم
ئى. «بوت» قومۇش. (تۇرپان)	پىچان
ئى. «بوت» چىغىرتماق، ئورۇپ قۇرۇتۇلغان	پىچەن
ئوت - خەشەك. (خوتەن)	
تەق. مىلىچ - مىلىچ. (خوتەن)	پىچتىپالاق

- پىچىلماق يېرىلىپ كەتمەك . م : پۈنۈم پىچىلىپ كەتتى .
(قەشقەر)
- پىخەي ئى . لاتا ئاياغ ، خەنزۇلار كىيىدىغان رەختتىن تىكىلگەن ئاياغ كىيىم . (پىچان)
- پىراۋەدى سۈپ . يامان ، ھەممە ئىشنى ئالا قويمايدىغان .
(خوتەن)
- پىرچەك ئى . «بوت» كېۋەزنىڭ گۈلى . م : كېۋەزلەر پىرچەك باغلاپتۇ . (مەكت)
- پىرخار بولماق بەك قېرىپ كەتمەك . (قۇمۇل)
- پىردەس سۈپ . توشۇق ، بەك جىق . (خوتەن)
- پىرغاي سۈپ . تولغىماچ ، بۈدۈر ، ئەگرى - بۈگرى .
(قۇمۇل)
- پىرقە سۈپ . ئاۋارە ، بىچارە ، يوقسۇل . (ئاقسۇ)
- پىرلاڭ ئى . «بوت» ئاق تۇرما ، بالدۇر پىشىدىغان توپچىسىمان تۇرۇپ . (قۇمۇل)
- پىرما ئى . «بوت» قويلارنىڭ يۇڭىنى يۇڭۇز - لىۋالىدىغان ، تىكەنلىك ، چېچكى سېرىق ، يېڭىلى بولىدىغان ، مېۋىسى شاكالىق ، قىزىل بولىدىغان ئۆسۈملۈك . (نىيە)
- پىرىپتە قىلماق ئالدىماق ، ئەخمەق قىلماق . (خوتەن)
- پىرىداق ئى . تۆپىلىك ، تەلپەك . م : ئۇ بېشىدىن پىرىداقنى ئېلىپ ئۈستەلگە قويدى . (خوتەن)
- پىرىشاۋىرىشان ئى . «بوت» تاغدا بولىدىغان دورىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئۆسۈملۈك . (نىيە)
- پىرىلداق ئى . شامال ، پۇرۇننا ياكى قول كۈچى ئارقىلىق ئۆز ئوقى چۆرىسىدە تېز ئايلىنىدىغان ئويۇنچۇق .
- پىسقى - پۇجۇر سۈپ . يالغان - ياۋىداق . م : ياقىمىدى ھەم ئاقىمىدى پىسقى - پۇجۇر . (خوتەن)

ئى . گىرە ، گىرەچە . (قۇمۇل)	پىسىنچا
سۇپ . سۆرەلمە ، مىس - مىس ، ئېزىلەڭگۈ ، جانسىز ، روھسىز . (قەشقەر) (بۇ سۆز نىمىدە «پىسى» ، ئىلىدا «پىسىر» دېيىلىدۇ)	پىسى يوق
ئون . مۇشۇكىنى ھەيدىۋېتىش ئۈندىشى . ئى . ساپما كەش ، شىپىلداق . (مارالۋېشى چارباغ)	پىشا پىشپاق
ئىم . مۇشۇكىنى قوغلاش ئىماسى . (گۇما) قاچماق . (خوتەن تامىغىل)	پىشت پىشتماق
ئى . «پىم» ئېرىمچىك . (لوپنۇر) پۇت بارماق ئارىلىرىنىڭ يېرىلىپ ، سۇ چىقىشى . م : ئۇنىڭ پۇتلىرى پىشلىيىپ كېتىپتۇ . (تۇرپان)	پىشپاق پىشلايماق
سۇغا چۆمۈلدۈرمەك ، سۇغا چۆمۈلمەك ، سۇغا چىلىماق . م : Δ مەكتەپ بالىلىرى بىر ئاسلاننى سۇغا پىشتى ؛ Δ تەرلەپ كەتكەن بولسىلا زەيكەشكە پىشاي . (كېرىيە ، مەكت يانتاق)	پىشماق
سۇپ . تەرىز ، نەزەر . م : كۆزگە ئىلمىغان پىشىمدا لىمنى كۆرسىتىپ ... (ئىلى)	پىشىم
خوتۇنلارنىڭ تۇغۇتى يېقىنلىشىپ ، قور- ساقلىرى يوغىناپ ، بەك كېلەڭسىزلىشىپ كېتىشى . (قۇمۇل)	پىقىراپ كەتمەك
پايتەك بولماق ، ئاۋارە بولماق . (قۇمۇل) ئى . بوۋاقنىڭ بېشىنىڭ پىسىلدىقى . (لوپنۇر) پىقىسىماق ، كۆكۈرۈپ كەتمەك . (كېرىيە)	پىقىرىماق پىقىلجۇغۇش
ئى . (خەن <李篮子> كىچىك قول سېۋەت . (قۇمۇل)	پىلاڭزا

پىلەس
پىلدىر بەلەك
سۈپ. پاسكنا، تېگى بەس (نىيە)
ئى. «يېم» قوناق ئۇنىنى چىلان شەكلىدە
يۇمىلاقلاپ پىشۇرۇلمىدىغان بىر خىل تاماق.
(قەشقەر) (بۇ سۆز خوتەندە «پىلدىپاڭ»
دېيىلىدۇ)

پىلىچەك
ئى. ماروژنى ئۇسىدىغان كىچىك ساپال
كۈرۈشكا. (قەشقەر)

پىنەك 1
ئى. تاماكا ياكى نەشە يۆگەش ئۈچۈن
تەييارلانغان (√) شەكىللىك قەغەز نەپچە.
(كېرىيە)

پىنەك 2~
سۈپ. پۈچەك. ئاشلىقنىڭ دان تۇتمىغان
شاكىلى. (كېرىيە)

پىننەش
سۈپ. ھاكاۋۇرلۇق، دىمىغى ئۈستۈن. (خوتەن)

ت

تا
تاپان چالماق
ئى. بەگاھ، كارىدۇر. (خوتەن)
يەر تەپمەك، يەر تېپىپ ئاچچىقى بىلەن
ۋارقىرىماق. م: ھاكىم ئاچچىقلاپ تاپان
چېلىپ كەتتى. (خوتەن قاراڭغۇتاغ)

تاپاندۇز
ئى. چەمچى، ئاياغنىڭ چەمىگە ئىشلەيدىغان
كىشى. (كېرىيە)

تاپ بېشى
ئى. بىر مەيدان يەرنىڭ ئىككى بېشى.
(مەكىت)

تاپىماق
سالماق، تىقماق. م: تاپىپا بەر – ئۇرۇقنى
ئورەككە سال.

تاپىرىق
تاتاق
سۈپ. قەلەندەر، ھېچنەمىسى يوق (كېرىيە)
ئى. «يېم» قەنت، كەمپۈت (بالىلارغا
قوللىنىلىدۇ). (قۇمۇل)

- ئى. تۈرگە. قار. ئەخلەتلەرنى دۆۋىلەيدىغان
سايما. كۆپىنچە خامانلاردا خامان توپلاشقا
ئىشلىتىلىدۇ. (پىچان) (بۇ سۆز لوپنۇردا
«ئا: تقۇ» دېيىلىدۇ)
- ئى. تارتسا ئاسان چىقىدىغان، يىلتىزى قۇرۇپ
كەتكەن ئوتۇن. (نىيە)
- ئى. تارتما، ئۆستەڭنىڭ تارتىمىسى. (نىيە)
- قاقشاتماق. (قۇمۇل، خوتەن)
- ئى. سوۋغا - سالام. (خوتەن)
- تارتىنماق. م: ئۇ تاتىقىپ (تارتىنىپ) ياتادۇ.
(لوپنۇر)
- ئى. «دېھ» تىرنا. (لوپنۇر)
- ئا: تىلىپ قالماق ئازلاپ قالماق: كۆچ: ئورۇقلاپ قالماق. م:
 Δ كالىنىڭ سۈتى تاتىلىپ قالدى: Δ
ئېرىقتىكى سۈت تاتىلىپ قالدى: Δ كېسەل
بولۇپ تاتىلىپ (ئورۇقلاپ) قاپتۇ. (تۇرپان،
ئىلى)
- سلىكىشلىمەك، ياقىسىدىن ئېلىپ
سلىكىشلىمەك. م: ئۇنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ
راسا تاجىغىدى. (قەشقەر)
- ئاخ~ تاخشىش ئون. توخۇلارنى ھەيدەش ئۈندىشى. (گۇما،
قەشقەر، ئىلى)
- ئاخاپەن ئى. تورۇسقا ئورنىتىلغان نەقىشلىك تاختا ياكى
تاختاي تورۇس. (قۇمۇل)
- ئاخايلى ئى. «بىن» تامغا ئورنىتىلغان جاۋەن، چىنە -
قاچا قويۇلىدىغان ئىشكاپ. (قۇمۇل)
- ئاختا~ تاختاي ئى. ئىشقىۋاز ئايال، كۆڭۈل ئېچىشقا ئامراق
ئايال، ئاشنا تۇتۇپ ئوينىغۇچى ئايال. (كېرىيە)

- تاختا پەرە ئى. «بىن» دەرۋازىنىڭ ئۈستۈنكى تاختىيى .
(قەشقەر، خوتەن)
- تاختا نوغۇچ ئى. ئاشتاختا. (نىيە)
- تاختىپەر ئى. ئېگىز جايغا ياسالغان مۇنبەر، شاھسۇپا .
(خوتەن)
- تاختىغا سالماق قوغۇننى يىغىۋالغاندىن كېيىن، قوغۇنلۇققا مال قويۇپ بەرمەك . (كېرىيە)
- تاختىغا ياتقۇزماق ماقۇل كەلتۈرمەك ، كۆندۈرمەك ؛ ئەپلىمەك ، جۆندىمەك ، باپلىماق . م : ئۇنى دەپ ، بۇنى دەپ ، توختاخۇننى ئاخىر تاختىغا ياتقۇزدۇق .
(قۇمۇل)
- تاخسا سۈپ . تېيىز . م : تاخسا سۇ – تېيىز سۇ . (قۇمۇل)
- تار ئى . كارىدور . (خوتەن)
- تاراپال سۈپ . تەييارلىقسىز ، تۇيۇقسىز . (قۇمۇل ، تۇرپان) (خوتەن قاراڭغۇ تاغدا «تەرەپبال» دېيىلىدۇ)
- تاراقا سۈپ . پاكار ، شالاڭ . م : بۇغداي تاراقا ئۈنۈپ قالپىتۇ . (لوپنۇر)
- تاراقلاغۇچ ئى . بىر خىل ياغاچ قوزۇق .
- تاراڭگا-تاراڭگۇ ئى . كالتەك ، تاياق ؛ ھايۋانلارنىڭ قېچىپ كەتمەسلىكى ياكى باشقىلارنى زەخمىلەندۈرۈپ قويماسلىقى ئۈچۈن بويىغا ئېسىپ قويۇلغان كالتەك . (قەشقەر ، كېرىيە) (خوتەندە بۇ سۆز «تايانگۇ-تايانگى» ، لوپنۇر ۋە ئىلىدا «دارانگگا» ، ئاقسۇدا «دارانگگۇ» دېيىلىدۇ)
- تاران ئى . كىگىزچىلىكتە خامراق ئېشىلگەن شوپىنا ، يىپ . (كۇچا ، قەشقەر)
- تارىپىن سۈپ . تارمار ، ۋەيران . (قۇمۇل ، تۇرپان)

ئى . ياغاچ چېلەك ، قۇدۇقتىن سۇ تارتىدىغان سوغا . (قۇمۇل)	تارتقا
ئى . شوتا ، پەلەمپەي . (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپان ، پىچاندا « تاتما » دېيىلىدۇ)	تارتما
ئى . جىلغا ياكى تاغلار ئارىلىقىدىكى تار كەتكەن تۈزلەڭلىك ، كارىدور .	تارلاق
ئى . ئېقىن ، جىرا . (پىچان)	تارلاق
سۈپ . كۆچ : ئورۇق ، ئاۋاق . (كېرىيە)	تارىشا
ئى . تاغاق . (نىيە)	تارىغۇ
سۈپ . ساغلام . (پىچان تۇيۇق)	تازا
ئى . خىراجەت ، پۇل ، چىقىم . م : بۇ تويغا نۇرغۇن تا :زا (چىقىم) قىلدۇق . (پىچان ، تۇرپان)	تا :زا
ئى . «يېم» گۆشمۇ ، مانتىمۇ باسمىغان پولو . (پىچان ، مەكت)	تاز پولو
ئى . سايلىقتىن ئېقىپ ئۆتىدىغان كىچىك ئېقىن . (خوتەن)	تازغۇن
سۈپ . خار - زارلىق ، جاپا - مۇشەققەتلىك . (قۇمۇل)	تاسقاقچىلىق
تامشماق . م : ئۇ ئاغزىنى تاسلاتىپ (تامشىپ) كەتتى . (لوپنۇر)	تاسلاتماق
مىق . سۇ ئۆلچىمى . بىر تاشلىق تۈگمەننى چۆگىلىتەلەيدىغان سۇ . (كېرىيە)	تاش 1
ئى . ياقا ، باشقا . م : تاش يۇرت - ياقا يۇرت . (كېرىيە) (بۇ سۆز لوپنۇردا « تاشا » دېيىلىدۇ . م : تاشا كەنتلىك)	تاش 2
يانغا چىقىپ ماڭماق (يولنىڭ) م : يول تاشا : قاپ ، يۈردى ھەركىم يەم بىلەن . (خوتەن)	تاشا : قىماق

- تاشراق ئى. ئىدىش، جاۋۇر، ساپال تەلەڭگە. (پىچان)
- تاشلاشتۇرماق تاش ياتقۇزماق. (قۇمۇل)
- تاشۇ ئال. تاشۇ. م: تاشۇ ساندۇق — تاشۇ ساندۇق.
- (تۇرپان ئاستانە)
- تاشۇش < تاشباش ئى. قىياتاشنىڭ ئاستى.
- تاشغداماق توشۇماق. م: كەچە - كۈندۈز ئوغۇت
- تاشغدادۇق. (لوپنۇر)
- تاشلىغ ئى. يات، چەت يۈرتلۇق. (خوتەن)
- تاغا ئاچا ئى. تاغسىنىڭ خوتۇنى (ياشتا كىچىكرەك).
- (خوتەن)
- تاغا ئانا ئى. تاغسىنىڭ خوتۇنى، كىچىك ئانا (ياشتا چوڭ). (خوتەن)
- تاغاق ئى. تاۋاق. م: ھاراق ئىچتىم تاغاققا، تەمى قالدى تاماققا. (نىيە)
- تاغا ھامما ئى. تاغسىنىڭ خوتۇنى (ياشتا چوڭراق)
- (خوتەن)
- تاغ ئېتى ئى. ئۇزاق سەپەردە ھارمايدىغان پاكار بويلۇق بىر خىل ئات.
- تاغىل سۈپ. كۆچ: ھىيلىگەر، تۇراقسىز، ئۆزگىرىشچان.
- (كېرىيە)
- تاق~تاق - تاق تېز، چاققان. (كېرىيە دەريا بويى)
- تاققاق ئى. <زۈئول> ئېتىزدا بولىدىغان چوڭ چېكەتكە.
- (مەكىت)
- تاقلىغۇچ ئى. تاقلاپ - سەكرەپ ئوينايدىغان بىر خىل بالىلار ئويۇنى. (پىچان)
- تاقى ئى. تاغچى. م: تاغقا چىقتىم، كىيىك ئاتتىم، تاقى پالگانلار بىلەن. (قۇمۇل)
- تاقىلدىغۇچ ئى. تۈگمەندە ئۈگۈتنى نەڭشەيدىغان يىپ

باغلانغان تاياق . (نييه)	
ئى . «بىن» ئىشىك ئۈستىگە قويۇلىدىغان ياغاچ . (قۇمۇل)	تاق يىغاچ
ئى . «زۈئول» پىچىلمىغان ئەركەك ئۆچكە . (مارالۋېشى تۇمشۇق)	تاكا 1
ئى . «زۈئول» ياۋا ئات . (قۇمۇل تاغلىقلار سۆزى) سۈپ . نەرسا، جاھىل؛ ئەزىمەس ئىشلار ئۈچۈن تاكاللىشىدىغان ئادەم . (نييه)	تاكا 2 تاكان 1
سۈپ . كەسمەس تىغ ، قاشاڭ ، گال . م : Δ بىر نەچچە تاكان كەتمەننى ... : Δ ئەل بىلەر كىم تىغى شەمشەر ، كىم تاكان . (خوتەن)	تاكان 2
سۈپ . ھەيران قالغۇدەك ، ئالاھىدە ، ئاجايىپ ، ئۆزگىچە . (خوتەن ، ئىلى)	تاڭسۇق
رەۋ . ئەتە (كېرىيە) (بۇ سۆز تۇرپاندا «تاڭنەتە» دېيىلىدۇ)	تاڭلا
تەلپۈنمەك ، ئىنتىلمەك (قارچىغا ، ئىت ، ئات قاتارلىقلار)؛ كۆپىنچە شۇڭقار قاتارلىقلارغا ئۈگىتىدىغان ئىم ، بۇيرۇق . كۆپىنچە ئۆردەك ياكى باشقا كىچىك ھايۋانلارنى ئۇۋلاشتا ئىشلىتىلىدۇ . (كېرىيە)	تالپۇغ~تالپۇق
ئى . جۇۋازچىلارنىڭ جۇۋاز كۆتىكىدىكى كۈنجۈرىنى ئاجرىتىشقا ئىشلىتىدىغان ئۈچى بىسلىق تۆمۈر تاياقچىسى . م : Δ ئانام ئىت توسقىلى لازىم بولار دەپ بىر تالتىزنى بەردى : Δ مەن تالتىزنى چىقىرىپ بەردىم . (خوتەن ، نييه) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «تالتۇز» دېيىلىدۇ)	تالتىز
سۈپ . تاتلىق . (لوپنۇر)	تالتىق

ئى . ئۈزۈم بارىڭى ، تەكلىك . (كۇچا)	ئالقالىق
چۇۋۇماق ، يايماق . م : قارا چاشتى ئالقتاي ، سايە بولسۇن يولۇڭغا – قارا چاچنى يېيىتاي ، سايە بولسۇن يولۇڭغا . (لوپنۇر)	ئالقتىماق
ئى . ئال چىۋىق . م : ئال قىياققا ئوخشايدۇ ، قىزىل گۈللۈ بويلورۇ – ئال چىۋىققا ئوخشايدۇ ، قىزىل گۈلدەك بويلىرى . (لوپنۇر)	ئال قىياق
سۈپ . پاپا . (تۇرپان)	ئالما
ئى . خام . ماتانىڭ بىر خىلى ؛ ئىنچىكە ئىگىرىلگەن يىپ . (كېرىيە)	ئالما
پاختا يىپنى قايتا - قايتا پىشقۇچە تولغىماق ، بۇرۇماق ، يۇڭمەك ، ئەشمەك ، ئىگىرمەك . م : ئېرىك ئوڭغا تالسا ، سەن تەتۈرىگە تالا . (نىيە ، كېرىيە)	ئالماق
سۈپ . ئاز ، كەم (تۈزنىڭ سېلىنىشىغا قارىتا) . م : ئاشنىڭ تۈزى تام ئىكەن . (قۇمۇل ، پىچان)	تام 1
ئى . تەرەپ ، ياق ، يۆنىلىش . م : Δ نىيىنىڭ كۈنچىقىش تامىدا – نىيىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە ؛ Δ تۆت تام – تۆت تەرەپ . (لوپنۇر ، خوتەن ، قاراقاش)	تام 2
ئاس قالماق ، قىل قالماق . (قۇمۇل) (بۇ سۆز خوتەندە «تەمەن قالماق» دېيىلىدۇ)	تاماس قالماق
ئى . «دېھ» دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان چىشلىق تىرنا . (نىيە)	تاماق
سۈپ . شالاڭ ، ئاراج چىش . (كېرىيە ، خوتەن) تاماقلىماق . م : قاتۇن (خوتۇن) ئالماي بوي (بويىتاق) يۈرۈپ ئۆلۈپ كەتسەم ، سىزگە ئوخشاش (ئوخشاش) بىر خانىمى (خانىمى)	تاماق چىش تامالماق

- تامالاپ. (لوپنۇر)
- تامتۇق سۈپ. تايىنى، تۇتامى. م: تامتۇغى يوق – تايىنى يوق، تۇتامى يوق.
- تام تېكە ئى. «زۈئول» بېشى كىچىك، دۆگە ئوخشايدىغان بىر خىل جانئور؛ دۆ. (لوپنۇر، تۇرپان) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «سوزۇنچاق» مۇ دەپىلىدۇ)
- تامجۇقتاماق تامچىلىماق. م: يامغۇر تامجۇقتاپ ياتادۇ. (لوپنۇر)
- تامشاخ ئى. «بوت» بىر خىل ئۆسۈملۈك. (قۇمۇل)
- تامغاق ئى. تاماق، تاغلاي. (مەكىت يانتاق)
- تامغاق تەشتى ئى. «بوت» تۈكلۈك ئۆرۈكنىڭ بىر خىلى، تاتلىق، تاماقتا قالىدۇ. (قەشقەر)
- تام غېرىچ ئويۇنى ئى. بىر خىل بالىلار ئويۇنى. تەڭگىنى تامغا ئۇرۇپ، غېرىچلاپ ئىككى تەڭگىنىڭ ئارىلىقى غېرىچقا توشسا، ئۇتقان بولىدۇ. ئىككى ئادەم ئوينىيدۇ. (تۇرپان)
- تامنتو ئى. «بوت» شوخلا، پەمىدۇر. (كېرىيە)
- تامىز قۇت ئى. «زۈئول» تومۇزغا. (لوپنۇر)
- تانا كەرمەك تويدا قىز – يىگىتنىڭ ئالدىنى توسۇماق. (نىيە)
- تانا ئوت ئى. «بوت» تانا ئوت، بىر خىل ئۆسۈملۈك. (قۇمۇل)
- تاناي ئى. نور، تۇرۇبا، ئۈستى يېپىق ئېرىق. (خوتەن)
- تاناي بېشى ئى. شەھەرگە سۈكۈرىدىغان ئېرىقنىڭ بېشى. (كېرىيە)
- تانايچى ئى. تانايىنى باشقۇرغۇچى ئادەم. (كېرىيە)
- تانماق ئازماق، سۈپىتى ئۆزگىرىپ كەتمەك. م: قوغۇن تېنىپ كەتتى.

تاۋاش كەلمەك	تاقابىل كەلمەك . تەڭ تۇرماق . (خوتەن)
تاۋاق	ئالتۇننى ئايرىش ئەسۋابى (كېرىيە)
تاۋالماق	تارالماق؛ ئەيىبلەمەك ، تاپا - تەنە قىلماق . م: Δ ئۈنۈ كىشى ئاڭلاسا ، تاشا كەنتلىك تاۋالار: Δ دۈشمان تولو پاتقۇزمايدۇ تاۋالاپ . (لوپنۇر)
تاۋىز	ئى . <تېب> دورا . م: بۇ تاۋىزلەنى ئىچمىگەنلىكتىن - بۇ دورىلارنى ئىچمىگەنلىكتىن . (يەكەن)
تاياقپەزلىك	ئى . جېدەل - ماجىرا . (كېرىيە)
تاياماق	كېمە ھەيدىمەك . م: تايادىم كېمەگە جىقتاپ ، ئولتۇرادۇ ئىزىمغا قارلاپ . (لوپنۇر)
تايئاڭشىماق	دەلدەڭشىمەك ، ماغدۇرسىزلانماق ، ئاران ماڭماق . م: مانا ھازىر ئاستىدىكى سار ئاتمۇ تايئاڭشىپ قالدى . (ئىلى)
تايدا	سۈپ . يانتۇ ، قىيپاش . (كېرىيە)
تايلاق	سۈپ . كۆچ: يالىڭاچ . (پىچان تۇيۇق)
تە	ئى . تەڭگە . م: بىر تەلىك ئاش سېتىۋالدىم . (كېرىيە)
تاپاك	ئى . ئوق . (قۇمۇل)
تەپپە	ئى . تەپ . م: تەپپە (تەپ) بولۇپ قالماق . (لوپنۇر)
تەپ - تۈمۈ	ئى . <تېب> كېزىك . (قۇمۇل)
تەپچە	ئى . <بوت> پاختىسى ئېلىۋېلىنغان كېۋەز شادىسى . (تۇرپان)
تەپكە	ئى . ئەلگەكنىڭ ئاستىغا قويۇلدىغان جازا . (قۇمۇل)
تەپ كەلمەك	تەڭ كەلمەك . م: بۇ قىزغا ھېچ كىشى تەپ كېلەممىتتۇ . (خوتەن)

تەپمە ئى . سابور . قۇم - شېغىل قاچىلانغان كىچىك خالتا . پۇت بىلەن تېپىپ ئوينايدىغان بالىلار ئويۇنى ، (كېرىيە)

تەپمە ھالال ھارام بولۇپ قالغان مالنى تېپىپ مىدىرلىتىپ قويۇپ ، بوغۇزلاپ ھالال قىلماق ؛ كۆچ : ئاران - ئاران . م : Δ تەپمە ھالال قىلىپ قۇتۇلماي... : Δ تەپمە ھالال كۈن ئۆتكۈزۈ - ۋاتىدۇ . (ئاتۇش)

تەپمە يول ئى . داۋامى ئېتىزلىققا تۇتىشىپ كېتىدىغان يول . (كېرىيە)

تەتۇر ئۇستىخان سۈپ . تەن قۇرۇلمىسى قوپال ، قاملاشمىغان ، سىپايە - سىلىق ئەمەس . كۆپىنچە كىشىلەرنىڭ قاملاشمىغان گەۋدىسىگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ . (ئىلى ، قەشقەر)

تەتۇر يەل ئى . (تېب) قورساق ئېسىلىش كېسىلى (نىيە)

تەجىلىك سۈپ . كۈچتۇڭگۈر . (لوپنۇر)

تەرەتخانا ئى . مۇنچا . (مەكت)

تەر بولماق خاپا بولماق ، تېرىكمەك . (قەشقەر)

تەرتە ئى . ھارۋىنىڭ ئوقىغا بېكىتىلگەن ئۇزۇن ياغاچ .

تەرسلىك تارتماق قىينالماق ، ئازابلانماق .

تەركىسىز سۈپ . داۋاملىق ، توختىماي . م : تەركىسىز

قىرىق كۈنگىچە كۈندە بى كېگىن - قىرىق

كۈنگىچە توختىماي كۈندە بىر كەلگىن .

(يەكەن)

تەركۈ ئى . ئىز - دېرەك . م : ئونو تاغىچا تەركۈسۈ

چىقمادى - ئۇنىڭ تېخىچە دېرىكى چىقمىدى .

(لوپنۇر)

- تەركى بولماق ئۈزۈلۈپ قالماق . (كېرىيە)
- تەركىن سۇ ئى . توختام سۇ، تۇرغۇن سۇ. (ئىلى)
- تەركىنلىك تاشلىۋەتمەك ، تەرك قىلماق . م : ئۆيۈڭڭ(ۋ)
- ئىچىدە سۆزۈۋېسەن ، تەركىنلىكنى كۆزۈۋېسەن .
(لوپنۇر)
- تەرمە ئى . «بىن» تەرمە ، كىگىز ئۆيىنىڭ كەرمە
ياغىچى . (قۇمۇل)
- تەرىك ئى . «مۇز» توي ناخشىسى . توققۇز ناخشىچى
داپ چېلىپ ئورۇندايدۇ . (تۇرپان لۈكچۈن)
- تەرىاق ئى . زەھەر قايتۇرىدىغان دورا . (ئىلى ، خوتەن)
- تەز سۈپ . ئاددىي ، ئادەتتىكىچە ، چاغلىق ، ئانچە
ئەمەس . م : Δ بىر تەزلىك ئىش : Δ بۇمۇ بىر
تەزلىك ، تېخى مۇشكۈلى ئالدىمىزدا . (قۇمۇل)
- تەسپاي سۈپ . سۆرەلمە ، چاپلاشقاق . (خوتەن)
- تەسكەن ئى . «تېب» يىڭناسقۇ : تىلغا چىقىدىغان بىر
خىل ئۆسمە . م : تىلغىغا تەسكەن چىقسۇن !
(قەشقەر)
- تەشكۈت ئى . لاپقۇت ، ئېتىز ئەمگىكىدىكى ئۆزئارا
ھەمكارلىق . (تۇرپان ، پىچان)
- تەشمەك ئى . جالاپ ، بۇزۇق ئايال . (نىيە)
- تەك ئى . ئىستىقامەت . (نىيە)
- تەكە ئى . «بوت» بالدۇر پىشىدىغان شاپتۇل .
(خوتەن)
- تەكەخان « تەركەن خان ئى . «زوتۇل» بىلە قۇرتى . (قۇمۇل)
- تەكلىمەك سەكرىمەك . (قۇمۇل)
- تەگشا بولماق بىرەرسىدىن خاپا بولماق . (نىيە)
- تەگمىش ئى . مىراس . م : Δ ئاتا تەگمىش – ئاتا
مىراس : Δ بۇ نەرسىلەر ماڭا ئاتامدىن تەگكەن

تەگمىش. (قۇمۇل)	
ئى. كۆك تاماكنىڭ قۇرۇتۇلغىنى. (خوتەن)	تەگۋاز
ئال. ئاۋۇ. (كەلپىن)	تەگۈ
ئى. غەلۋىر، ئۆتكەمە. (كېرىيە)	تەڭشەك
ئى. چېچى چۈشۈپ، بېشى ئالا - بۇلا بولۇپ قالغان ئادەم ياكى باش. (قەشقەر)	تەڭگە تاز
تاڭماق. چايقىلىپ كەتكەن باشنى تۇخۇم بىلەن تېڭىشقا قارىتىلىدۇ. (تۇرپان)	تەڭلىمەك
ئى. تەلپەك تىككۈچى (كېرىيە)	تەلپەكساز
تەگمەك. م: ئۆتكەن ئىشتى تەلگەمە. (لوپنۇر)	تەلگىمەك
ئى. بوغجۇما، بويا. م: مەنسىپىدىن نەپسى چوڭ، باغرى خىيانەت تەللىسى. (خوتەن، مەكىت)	تەللە
ئى. <بوت> ئۆرۈكنىڭ بىر خىلى، تەبىئىي ئۈنۈپ قالغان ئۇلانمىغان ئۆرۈك. م: تە:مە ياغلىغ ئۆرۈك (قەشقەر)	تە:مە~تەرمە
سۈپ. چېكىم - چېكىم، ئانچە - مۇنچە، ئاندا - ساندا، ئاران - ئاران. م: Δ تەم - تەمگىنە چېچەك ئىزى باردۇر يۈزۈڭدە، مەن ساڭا ئاشىق بولدۇم شېرىن سۆزۈڭگە: Δ بالا تەم - تەم مېڭىپتۇ. (يېڭى ئايىغى چىققان بالا).	تەم - تەم
(تۇرپان)	
ئى. تاماكا، ناسىۋال. م: دەرت كەلگەندە تاتۇرمىز تەمكە دىگەن خۇمارنى، پۇلغا سېتىۋالغىلى بولماس كۆڭۈلدىكى شۇ يارنى.	تەمكە
(قۇمۇل)	
سۈپ. ناسىۋال رەڭ، توق يېشىل. (قۇمۇل)	تەمكەرەڭ
سۈپ. مۇتلەق، پەقەت، زادى. (خوتەن)	تەمەت
ئال. ئەنە. (تۇرپان)	تەنە

ئى . ئالجىماق . م : تەنەگەن قارى – ئالجىغان قېرى . (لوپنۇر)	تەنەمەك
سۈپ . تەن قۇرۇلۇشى ، پىگورا . م : تەن پىچىمى خېلى قاملاشقان قىز . (قەشقەر)	تەن پىچىمى
سۈپ . بەك قاتتىق ، كۈچلۈك ، ئاچچىق . م : △ تاماكاڭلار ھەجەپ تەيلىگەنیا : △ ئورۇق ئاتنىڭ پوقى تەيلىگ (ماقال) ؛ △ مال ئىگىسىدىن ئوغرى تەيلىگ . (ماقال) (نىيە)	تەيلىگ
تەييار قىلماق ، تەق قىلماق ؛ قاتلىماق ، تەكشىلىمەك . م : △ جابدۇقلارنى تەي قىلدى ؛ △ كىرنى تەيلىۋەت – قۇرىغان كىرنى تەكشىلەپ قاتلىۋەت . (خوتەن)	تەيلىمەك
ئى . «زۈئول» ساپانغا قاتمايدىغان ئۆكۈز . (تۇرپان)	توپاق
ئى . تۈگمە . (تۇرپان ، قۇمۇل ، پىچان تۇيۇق) تۈگىلىمەك . م : ئۇ توپچىسىنى توپچىلىماپتۇ . (تۇرپان ئاستانە)	توپچا توپچىلىماق
ئى . «تەن» قاچقانچۇق ، قاچقانتوپ . بىر خىل بالىلار ئويۇنى . (نىيە)	توپشاھ
قاتار بولماق ، سەپكە تىزىلماق . (نىيە) ئى . «زۈئول» ئىككى چىشلىق ئەركەك موزاي . (خوتەن)	توپۇر بولماق توپچاق
ئى . «بوت» چىمەنلىك ۋە چاتقاللىقلاردا ئۆسىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك . (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «ياۋا كۆك پۇرچاق» مۇ دېيىلىدۇ)	توخا پۇرچاق
سۈپ . تەمكىن ، سالماق . (قۇمۇل) ئى . «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر خىل سورتى . (پىچان)	توختون توختى قونۇر

ئى . «بوت» خەتنەك ، ياۋا چىلگە . (تۇرپان)	توخچان
ئى . بىر تەرىپى پالتا ، بىر تەرىپى جوتۇ ئەسۋاب . (قەشقەر باخچو)	توخسا
ئى . كۆسەي . (لوپنۇر)	توخشورغۇچ
چۇخچىلىماق . م : ئوت توخشورماق – ئوت چۇخچىلىماق . (لوپنۇر)	توخشورماق
ئى . توقۇناق : بۇرۇنقى زامانلاردا قاسقاندا ياكى تونۇردا پىشۇرۇلدىغان تاماقلارنى خامانغا ئاپىرىپ ساتقۇچى . (خوتەن)	توخۇناق
ئى . كۈچ ، بېسىم ، تەسىر . م : Δ تورى بار پالتا : Δ ئۇنىڭ قولىنىڭ تورى بار : Δ چاپنى بارغا مۇشت ئاتاي ، جۇۋىسى بارغا تور كەتسۇن (ماقال) (قەشقەر)	تور
ئى . توساق . (قۇمۇل)	توراق
ئى . بېلىقچى . (لوپنۇر)	تورچى
ئى . «بىن» كىگىز ئۆيلەرنىڭ ئاستى تەرىپىگە ئورايدىغان يېپىنچا . (قۇمۇل)	تورغا
ئى . چىگەلەك ئالاسى . (لوپنۇر)	تورقۇ
ئىچى پۇشماق ، پىغانى تۇتماق . (قۇمۇل)	تورقىماق
ئى . «زوتۇل» ياۋا توڭگۇزنىڭ كۈچۈكى . (لوپنۇر)	تورۇشەن
(بۇ سۆز ئاقسۇ قارىتالدا «تارىشان» دېيىلىدۇ)	
توسۇپ تۇرۇۋالماق . م : يار بارادۇ يورغىلاپ ، ئالدىدا تۇردۇم تورۇلاپ . (قۇمۇل)	تورۇلىماق
ئى . تونۇر . (كېرىيە ، نىيە ، چىرا)	تورۇن
سۇپ . «تىل ھا» توزۇغۇر ، ھاياۋانلارغا قارىتا تىل ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ . (قۇمۇل)	توزوغۇر
توزۇپ تارقالماق . م : بۇيەردە ئولتۇرۇشماي ، ھەر تەرەپكە كەتتى توزۇلاپ . (لوپنۇر)	توزۇلىماق

- توسانجۇق ئى . توسقۇچى ئادەم ياكى نەرسە . (نىيە)
- توسانچا ئى . توساق ، توسۇنچاق . (قەشقەر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «توسۇنچا» دېيىلىدۇ)
- توسۇن سۈپ . شاش ، ئاساۋ . م : ئېتىڭىز توسۇن ئىكەن سۇندۇردى ئىگەرىمنى . (ئىلى) (بۇ سۆز كېرىيىدە «توسان» دېيىلىدۇ)
- توسىرىماق ھالسىرىماق ، كۈچسىرىمەك . (قەشقەر)
- توشقان ياڭمىقى ئى . «بوت» كاشتان .
- توشنا سۈپ . تولۇق . (كېرىيە)
- توشۇلاق~توشلاق ئى . «بوت» ئۈزۈمگە ئوخشاش بىر خىل ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)
- توغام - توغام ئى . قاتمۇ - قات ، دوقمۇش . م : قالماق خاننىڭ خېتىدە توشسۇن دېدى ياچىنى ، توغام - توغام يول توراپ چېرىك قويدى بارچىنى . (قۇمۇل)
- توغرا سېۋەت ئى . تۇتقۇچى بار ، ئۈزۈنچاق سېۋەت . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
- توغلاق ئى . «تېب» تولغاق . (قۇمۇل)
- توقاچ ئى . «ئانات» كۆچ : بىر - ئىككى ياشلىق كىچىك قىزلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى . (نىيە)
- توق ئەلگەك ئى . قېلىن ئەلگەك . (كېرىيە)
- توقسىنى تولماق پەيمانى تولماق ، ئەجەل ھەلقۇمىغا يەتمەك . م : سېنىڭ بۈگۈن توقسىنىڭ تولغان كۈن . (خوتەن)
- توقۇچاق ئى . «زوتۇل» تۆمۈر تۇمشۇق . (نىيە) (بۇ سۆز لوپنۇردا «توقتوق» ، بەزى جايلاردا «جاڭگال دۈمباقچىسى» ، «توكتوك قۇش» ، «توقۇلداق»~توكۇلداق» مۇ دېيىلىدۇ)
- توكا شاۋوي ئى . كۆچ : خۇرجۇننىڭ گۈل نۇسخىسى . (كېرىيە)

توكۇر	سۇپ . لەقۇا . (نىيە)
توڭ سالماق	كانچىلىماق . (قۇمۇل)
توڭكا~تونكا	ئى . تۈنىكىدىن ياسالغان ، سىرلىق لمگەن ، پەتنۇس . (نىيە)
توڭكاي	ئى . «ئانات» ئوشۇق سۆڭىكى . م : توڭكايلىرىغا سالغىلى تۇرۇشتى . (نىيە ، خوتەن ، ئىلى)
توڭگۇز توباق	ئى . بىر - بىرىنى تېپىپ ، بېسىپ ، ئىتتىرىپ ، قوغلىشىپ ئوينايدىغان بىر خىل بالىلار ئويۇنى . (كېرىيە ، قەشقەر ، ئاتۇش ، ئىلى)
تولا - تېرىم	سۇپ . ئانچە ، كۆپ ، تولا . م : ئۇنىڭ يېنىغا تولا - تېرىم يولمايدىغان بولدۇم .
تولدۇرما	ئى . بىر جۈپ گۈل . گىلەم نۇسخىسى . (خوتەن)
توم 1	سۇپ . قېلىن . (كېرىيە)
توم 2	ئى . «ئانات» بەش - ئالتە ياشلىق قىزلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى . (نىيە)
توماتقۇ	ئى . بۆك .
تومبۇك	ئى . ناغرا ، دۇمباق . (قەشقەر)
تومبۇلاق	سۇپ . دومىلاق ۋە سېمىز .
توم كەلمەك	ئېغىر كەلمەك . م : باشقىلار قىلسا توم كەلدىمۇ؟ (خوتەن)
توم نان	ئى . «يېم» توقاچ نان . (كېرىيە)
تومۇ	ئى . «دېھ» سۇ توسۇش توسمىسى . (مەكىت)
تومۇزغا	ئى . كۆنەلگۈ . قېتىق ئۇيۇتۇش ئۈچۈن سېلىنىدىغان ئېچىتقۇ . (قۇمۇل)
تومى	ئى . تىلتۇمار . (كېرىيە)
تومىلىماق	چانماق ؛ توسما ئارقىلىق توسۇماق . م : ئۇ بۇغداي تېرىيدىغان يېرىنى توملاپتۇ . (خوتەن ، قۇمۇل)

ئى. تەكىي، ئىچىگە پاхта قاتارلىقلار سېلىنغان يۇمىلاق ياستۇق. (تۇرپان)	نوم ياستۇق
ئى. ئات، ئېشەكلەرنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈلۈپ بوغۇز بېرىدىغان خالتا. م: چوڭ ئوغلى توۋۇرنى ئېلىپ ئېشەكنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈپ قويدى. (ئىلى) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «توۋرا» مۇ دېيىلىدۇ)	توۋۇر
ئى. نوي - تۆكۈن. (قۇمۇل)	نوي - تۇمان
ئى. «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر خىلى. باشقا ئۆرۈكلەردىن كېيىن پىشىدۇ. (قەشقەر)	نويۇن ئۆرۈك
ئى. «بوت» شۇڭ، تال شاخچىسى. (پىچان تۇيۇق)	تۇباخ
ئى. كۆيدۈرۈپ ھىد پەيدا قىلىدىغان نەرسە. م: مانا بۇ نەرسە ساڭا تۇتاتقۇ بولسۇن، بېشىڭغا قەيەردە كۈن چۈشسە شۇ يەردە مەن ھازىر. (قەشقەر)	تۇتاتقۇ
سۈپ. بوغاز؛ يېڭى چىققان تۆرەلمە. م: ئىنەك تۇتال بولماي... (مەكىت، خوتەن)	تۇتال
ئەسقاتماق، دال بولماق، رول ئوينىماق. (ئىد) خەتنە قىلدۇرماق. (قۇمۇل)	تۇتالماق
رەۋ. يېقىنلىشىپ، ئانچە كېيىن قالماي. خاپا بولماق، قاپىقى تۈزۈلمەك، رەڭگى تۈتۈلماق، غەزىپى تۇتماق. م: ئۇ بۇگەپلەرنى ئاڭلاپ، بارغانسېرى تۇتۇقۇپ كەتتى. (ئىلى)	تۇتتۇرماق
ئى. تاغ ئېتى. م: بەلگە چىگىپ پوتىنى، مىنىپ كەپسەن تۇتىنى. سەن چىقارغان ئۆگزىگە، تارتما ئەمدى شوتىنى. (خوتەن)	تۇتقۇماق
ئۇيالىماق. (لوپنۇر)	تۇتقىماق

- تۇجۇرۇم قارار، نىيەت، بىرلىك. م: ئۇ ئويلىنىپ، ئاندىن بىر تۇجۇرۇمغا كەلدى. (ئىلى)
- تۇخۇم قۇيماق تۇدى بويىناق سۈپ. ئۆيمۇ ئۆي دوقۇرۇپ يۈرىدىغان ئادەم. (كېرىيە)
- تۇرى خىلمۇ- خىل. م: تۇرى زىننەتلەر بىلەن، قېرى كىشى ياش بولماس. (قۇمۇل)
- تۇرغۇچ ئى. بېكەت، ئىستانسا، پونكىت، چازا، ئۆتەڭ. م: مەپە تۇرغۇچ (بېكەت) تا ساقلا. (قۇمۇل)
- تۇرغىچلا سۈپ. بىردەمدىلا، توساتتىن، ئۆزىچىلا. م: ئۇنىڭ تۇرغىچلا سەپرايى قوزغىلىپ قالدى. (تۇرپان)
- تۇرقۇلۇق ئى. تۇرخۇن. (قۇمۇل)
- تۇرلۇق ئى. «ئانات» ئۇمۇرتقىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۈچى. (مەكىت)
- تۇرمۇزە ئى. ئۈتۈكنىڭ ئىچىگە سانجىپ قويۇلىدىغان يىك. (كۇچا)
- تۇرۇمچا ئى. قول ھەرىسى. (مەكىت)
- تۇرۇنقاي ئى. ئۈچەي يېغى.
- تۇسقا ئى. ئۆتەڭ، بېكەت، چازا. (قۇمۇل)
- تۇشاغ ئى. چۈشەك، ئاتقا سېلىنىدىغان چۈشەك. (خوتەن) (قۇمۇلدا بۇ «تۇشاغ» دېيىلىدۇ).
- تۇغ ئى. چاڭ- توزان. م: ئاندا يارىم كىلەدۇ توققۇز داۋانلارنى داۋاب. ئاي يۈزىگە تۇغ قونۇپتۇ، يامان ئاتلارنى ساۋاپ. (قۇمۇل، گۇما، كېرىيە)
- تۇغماق كۆچ: مېۋىلىمەك. م: ئەنجۈرلەر ئاندا- مۇندا تۇغۇپتۇ. (قەشقەر)
- تۇغۇچەك ئى. خوتۇن- قىزلار چاچلىرىغا ئۇلايدىغان

جالاغا قادىلىدىغان كۈمۈش تەڭگە. (كۇچا) (بۇ سۆز تۇرپاندا «چاچتەڭگە» دېيىلىدۇ)	تۇغۇشقان
ئى. تۇغقان، ئۇرۇق - تۇغقان. م: بىر كۆرگۈن تانىش، ئىككى كۆرگۈن تۇغۇشقان. (لوپنۇر)	تۇغۇشماق
ماس كەلمەك، باب كەلمەك، ياراشماق، ئەپلەشمەك. م: Δ قىزىل بوياققا سېرىق بوياق تۇغۇشماپتۇ؛ Δ ئاكا - ئۇكا ئىككىسى تۇغۇشماپتۇ. (قۇمۇل)	تۇغۇم
ئى. باشلانما. م: بۇيەر تۆت يولنىڭ تۇغۇمى. (قەشقەر)	تۇقىپو
ئى. تۇخۇم. (لوپنۇر)	تۇگان
سۈپ. ئېتىۋار، قەدىر - قىممەت. م: تۇگانى يوق - ئېتىۋارى يوق، قەدىرسىز. (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «تۇگائىنى» دېيىلىدۇ. م: Δ تۇگائىنى يوق گەپ؛ Δ تۇگائىنى يوق ئىش)	تۇگىماق
ئېتىۋارغا ئالماق، قەدىرلىمەك، كۆزگە ئىلماق، ھېسابقا تۇتماق. م: سەن تۇگىمىساڭ مېنى، مەنمۇ تۇگىمايمەن سېنى. (قۇمۇل)	تۇڭزا
ئى. (خەن <筒子> مەشنىڭ كانىيى. (كېرىيە) ئى. مۆلدۈر. (ئاقسۇ) (بۇ سۆز شاياردا «تۇلى»، لوپنۇردا «تۇلۇ» دېيىلىدۇ)	تۇلا~تۇلۇ
ئى. قازان ئاسىدىغان ئۈچ پۇتلۇق تۆمۈر ئوچاق. (قەشقەر)	تۇلغا
سۈپ. سوغۇق. (خوتەن)	تۇم
ئى. بۈركۈتنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈلىدىغان تۇماق. م: ھاۋادىكى لاچىننىڭ بېشىدا تۇما - غاسى. (ئىلى، كۇچا)	تۇماغا
سۈپ. پىتىنخور، چېقىمچى. (قۇمۇل)	تۇمىشى

تۇمۇ ئى . كەلكۈندىن بۇرۇنقى سۇ قىسى ، قۇرغاق پەيت . (خوتەن)

تۇنجۇر ئى . «زۈئول» قارچىغىنىڭ بىر خىلى . بېشى چوڭ ، بويىنى يوغان ، بويى ئېگىز بولىدۇ .

تۇنماق ئى . تولىماق . م : كاتەك توپا بىلەن تۇندى . (كېرىيە) تۇنۇق ئى . تۇلۇقتاش . ئات - ئۇلاغ بىلەن يۇمىلىتىپ

خامان تېپىدىغان تۇلۇقتاش ؛ يەر چىڭدايدىغان نەرسە ، قالڭ . ياغاچتىن ياسىلىپ ئىككى تەرىپىگە تۆمۈر بېكىتىلىدۇ . (نىيە ، كېرىيە) جىكىلىمەك . (خوتەن)

تۇيغۇن ئى . «زۈئول» ئاق قارچىغا . قارچىغىنىڭ بىر خىلى ، پەيلىرى ئاق ، قىسقا بولىدۇ . م : تۇيغۇن بىرلا قۇش ، ھەرگىز چۈشمەس تورغا . (قۇمۇل)

تۇيلاماق پىلتىڭلىماق ، ئويناقشماق ، قىيغىتماق ، سەكرىمەك ، چېچاڭشماق . م : Δ مانجارغا تۈشكۈن (چۈشكەن) بالمىقتار تويلاماقتا (پىلتىڭلىماقتا) ؛ Δ ئاققى باشدا ئۇيلا ، تاغا يۈكتەسەم تۇيلا . (لوپنۇر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «تۇيلاقسىماق» دېيىلىدۇ)

تۇيلىماق مۆڭكۈمەك ، ئارقا ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تېپچەكلىمەك ، چېچاڭلىماق (ئات - ئۇلاغلار ھەققىدە) . (خوتەن)

تۇيۇق بولماق بىلىنىپ قالماق ، سېزىلىپ قالماق . م : بۇ ئىش تۇيۇق بولۇپ (سېزىلىپ) قاپتۇ . (قۇمۇل)

تۇيۇقماق ئى . «بوت» يېكەن ئوتىنىڭ بىر خىلى . سۇلاردا ئۆسىدۇ . يېكەندىن پەسرەك . (لوپنۇر)

تۆت بەلدىر ئى . تۆت كوچا ئاغزى ، تۆت كوچا ، كوچا

- دوقمۇشى . (قۇمۇل)
- ئۆتپاق ئى . بۇرۇنلاردا پاختا يىپ ئارقىلىق توقۇلغان رەخت ، پاختا يىپى توقۇلمىسى ، چەكمەندىن نېپىزرەك . (پىچان)
- تۆت كۆز ئىت ئى . «زۈئول» قېشىدا ئاق تەڭگىسى بار ئىت . (نۇرپان)
- تۆتۈ سۈپ . كېكەچ ، گاچا . (قۇمۇل)
- تۆتىنچى تازىم چېپى ئى . قىز نەرەپتىن ئەھۋال سوراش چېپى . (پىچان)
- تۆرە چىقارماق قۇسۇر چىقارماق ، ئىپۋەن تاپماق ، چاتاق چىقارماق . (قەشقەر) (بۇ سۆز يەنە «تۆلە» مۇ دېيىلىدۇ)
- تۆرەل ئى . دولقۇن پەللىسى ، دولقۇن پەللىلىرىدىن شەكىللەنگەن ئېگىز - پەسلىك . م : Δ دەريا ئېگىز - ئېگىز تۆرەل ھاسىل قىلىپ ھەيۋەتلىك ئاقماقتا : Δ دەھشەتلىك كەلكۈن تۆرەل ھاسىل قىلىپ ، بىر ئۆرلەپ ، بىر ئىزغا چۈشەتتى . (قەشقەر)
- تۆركۈن ئى . ئۆز ماكانى ، ئۆز ئېلى ، ئۆز جەمەتى . (ياتلىق قىلىنغان قىز ئۈچۈن ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيى «تۆركۈن» بولىدۇ)
- تۆرۈك 1 سۈپ . دۈگىلەك ، يۇمىلاق . م : Δ تۆرۈك شىرە : Δ تۆرۈك ئاي . (قۇمۇل)
- تۆرۈك 2 سۈپ . يول ئۇقمايدىغان ، قائىدە چۈ - شەنمەيدىغان ، كاج ، گىرى ، جاھىل . (قۇمۇل)
- تۆرىلىمەك ئىچكىرىلىمەك . (كېرىيە)
- تۆرىمەك بېشى ئايلانماق ، تەرەپنى ئېنىقلىيالماسلىق ، بېشى قېيىپ قالماق . م : بېشى تۆرەپ

- تۆرمەك قالماق . (قۇمۇل ، تۇرپان ، لوپنۇر)
كۆنمەك ، ئۆزلەشمەك . م : Δ مەيلىڭ يوقمۇ
كۈلمەيسەن ، تۈزۈك ئويناپ تۆزمەدىم : Δ مەن بۇ
يۇرتقا تۆزىمدىم . (لوپنۇر ، تۇرپان)
- تۆسپ ئى . داڭق - تەۋسىپ ، نام ، تەرىپ ، شوھرەت .
م : مەن سىلنىڭ داڭقى - تۆسپلىرىنى
ئاڭلىغان . (كېرىيە ، خوتەن)
- تۆسۈرمەك سىنچىلماق . م : ئۇ ماڭغا تۆسۈرەپ قاراپ تۇرادۇ .
(لوپنۇر)
- تۆشلەك 1 ئى . تۆشۈاغ ، تۆشلەڭگە . (ئاقسۇ) (بۇ سۆز
لوپنۇردا «تۆشلۈك» دېيىلىدۇ)
- تۆشلەك 2 ئى . ئات قىلى ياكى قوي يۇڭىدا يېسى قىلىپ
توقۇلىدىغان ئارغامچا ياكى كاشا . (لوپنۇر)
- تۆ:شۈك ئى . پەگاھ . (ئاقسۇ)
- تۆشۈلاق ئى . «بوت» بىر خىل ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)
- تۆكۈلچان سۈپ . تۆكۈلۈشچان . (قۇمۇل)
- تۆكۈن~ئۆسكەن ئى . سۈكەن . (لوپنۇر) (بۇ سۆز تۇرپاندا
«توكاڭ» دېيىلىدۇ)
- تۆگە تارتماق تۆگە باقماق . (نىيە)
- تۆگە قۇلاق ئى . «بوت» تاغ جىلغىلىرىدا ئۆسىدىغان بىر
خىل ئوت .
- تۆگە لەك ئى . يۈك توشۇيدىغان تۆگە توپى . (كېرىيە)
- تۆگەن 1 ئى . «بوت» باش ئاغرىقىغا داۋا بولىدىغان بىر
خىل پۇراقلىق ئوت .
- تۆگەن 2 ئى . مۇسادىرە . (قۇمۇل)
- تۆڭكە ئى . يۇمىلاق تۆمۈر ياكى ياغاچتىن ياسالغان
نوختا باغلايدىغان ھالقما . م : شوپۇر بولۇپ
ھايدايدىمەن كۆڭكەنى ، ئايلانسۇن دەپ تاقاپ

- قويدۇم تۆڭكەنى. (لوپنۇر، ئىلى) (بۇ سۆز تۇرپاندا «تۆڭگىلەك» دېيىلىدۇ)
- تۆڭگىرەك ئى. ئەتراپ، ئۆپچۆرە. م: ئۇنىڭدىن ئېگىز كىم بار بۇ تۆڭگىرەكتە. (ئىلى)
- تۆل ئى. پال. م: مەن سىزگە بى (بىر) تۆل تاشتاپ باقاي. (لوپنۇر)
- تۆلەك ئى. نەزەربەند، گۆرۈ. م: ئۇ ئادەم ھازىر تۆلەكتىن بوشىنىپ، قەشقەرگە خان بوپتۇ. (ئىلى)
- تۆل تاشتاماق پال سالماق. م: تۆل تاشتا – رەم سال. (لوپنۇر)
- تۆلچۆ ئى. رەممال، پالچى. (لوپنۇر)
- تۆلگۆ تۇغماق قوزىلىماق، تۆللىمەك. (لوپنۇر)
- تۆلۈچ ئى. قەرز. م: تۆلۈچۈڭگۈ تۆلۈ – قەرزىڭنى تۆلە. (لوپنۇر)
- تۆمۈرتىكەن ئى. ئۈجمە غورىسى، ئوغرىتىكەن. (قۇمۇل)
- تۆمۈرۆ ئى. «تېب» تەمرەتكە. (قۇمۇل)
- تۆۋە~تۆرە ئى. «بىن» ئۆگزە. م: تۆۋىگە چىقسام قارۇرەن، قاپقارا سايلار سايان. (قۇمۇل، تۇرپان، پىچان تۇيۇق، گۇما)
- تۆيۈز تام ئى. «بىن» بادىرا ۋە لايدىن قىلىنغان تام. بۇنىڭدا بادىرىنى تىلىپ، ئۆزئارا كىرىشتۈرۈپ توقۇپ، قارا چاپلاق (قارا لاي) بېرىلىدۇ. چاپلاق قۇرىغاندىن كېيىن قارا سۇۋاق بېرىلىدۇ، ئاندىن ئىنچىكە (سىلىق) سۇۋاق بېرىلىدۇ. (مەكت)
- تۈپەك ئۇلاق ئى. تۈپ ئۇلاق، مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۇلاش ئۇسۇلىنىڭ بىر تۈرى. مېۋىلىك دەرەخلەرنى

ئۇلاش ئۈسۈلمىنىڭ تۈپەك (تۈپ) ئۇلاق ، لېپىر
(نەيچە) ئۇلاق ، ئويما (كۆز) ئۇلاق دېگەن
تۈرلىرى بار .

تۈپچەك

ئى . «بوت» ئۈسۈملۈك يىلتىزى . (پىچان)
ئى . توقۇمىچىلار يىپ تۈرىدىغان كىچىك
ياغاچ . شېخى ئاپتاپپەرەس غولى ، قومۇش
قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ . سەككىز تۈتۈك يىپ
بولغاندا ماتانىڭ ئۆرۈشىگە يارايدۇ . (كۇچا)

1 تۈتۈك

ئى . نەيچە . م : ئىنەسى (ئانىسى) ئۆلۈپ قالغان
قوزۇنۇ (قوزىنى) تۈتۈك بىلەن سۈت ئەمگۈزۈپ
باقاۋىز (باقىمىن) . (لوپنۇر)

2 تۈتۈك

ئاچچىق يۇتماق ، دىلى غەش بولماق ،
ھەسرەتلەنمەك . م : ئايدىن تۈتۈن يۇتقانداك
چوڭقۇر تىندى . (ئىلى)

تۈتۈن يۇتماق

ئىسلىنىپ كۆيمەك ، ئاستا كۆيمەك ،
تۇتاشماق . م : Δ دادىسىنىڭ تۈتەپ تۇرغان
چىلىمىغا چوغ تاشلىدى . Δ قۇۋان تۈتەۋاتقان
مەدەك چۈچۈلىسىنى ... (خوتەن ، مەكىت)

تۈتمەك

تۈرپە~تۈرپۈك~تۈرپىك ئى . ياغاچ ، چام ، رېزىنكە قاتارلىقلارنى
سىيلىقلايدىغان يىرىك ئىكەك ، چوپسا .
(قۇمۇل) (بۇ سۆز خوتەندە «تۈپۈك» دېيىلىدۇ)
ئاختۇرماق ، سىلاشتۇرماق . م : ئۇ خوتۇننىڭ
ئۇيقۇلۇق ھالدا ئوغلى ھايات ۋاقتىدا ياتىدىغان
يەرنى تۈرتكىلەۋاتقىنىنى كۆردى .

تۈرتكىلىمەك

دوقۇرۇپ يۈرمەك ، بىر كىمىنىڭ ئۆيىگە خار
بولۇپ بارماق ؛ تەمتىرىمەك . (قۇمۇل)

تۈرتۈلمەك

ئى . تۈۋرۈك . (قۇمۇل)

تۈركۈك

تۈركى يېشىلمەك تۈتۈلغان كەيپى ئېچىلىپ كەتمەك . م : بۇ

- گەپنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ تۈركى يېشىلدى .
 ئى . تۈرمەل ، تۈرۈلمە ، تۈرۈم .
 ئى . سرغا . (قۇمۇل)
- ئى . «يېم» بولدۇرغان خېمىرنى ياغ ياكى
 قايماق بىلەن تۈرمەللەپ ، قورۇلغان قورۇمىنىڭ
 ئۈستىگە يېپىپ پىشۇرۇلدىغان بىر خىل
 تاماق . (قەشقەر)
- ئى . «يېم» خېمىرنى نېپىز يېپىپ ، ئۈستىگە
 سەينى يېيىتىپ يۆگەپ ، ھوردا پىشۇرىدىغان
 بىر خىل تاماق . (تۇرپان ، قومۇل)
- ئى . ئېتىپ ، يىغىپ قويۇلغان پاختا . (كۇچا)
 ئى . پۈزەك ، ھەرە قىرىندىسى . (قۇمۇل)
- سۈپ . ئىسكەتلىك ، يارىشىملىق ، قائىدە -
 يوسۇنلۇق . م : بۇ چاپان خېلى تۈزۈتلۈك
 تىكىلىپتۇ . (تۇرپان)
- ئى . «يېم» قورۇما ، قورۇلغان سەي . (پىچان
 لۈكچۈن)
- ئۈن . چۈشە ، مالنى ھەيدەش ئۈندىشى . (قۇمۇل)
- ئى . ئۆتەڭ ، قونالغۇ . (لوپنۇر)
- ئى . زەرداب ، قان - يىرىڭ . م : كېچە - كۈندۈز
 كۆپ ياش تۆكۈپ ، يۈرەك - ئۆپكەم تۈكەن
 بولدى . (كېرىيە)
- ئى . «تېب» بەدەنگە چىقىدىغان ئۇششاق يارا .
 (مەكىت)
- ئى . «بوت» ئاقلانغان تېرىق . (پىچان)
- ئى . «يېم» ئاقلانغان تېرىقتا ئېتىلگەن پولۇ .
 (پىچان)
- ئى . «ئانات» تىزنىڭ مىدىرلايدىغان يۇمىلاق
- تۈرگەك
 تۈرگۈچ
 تۈرمەك
 تۈرمەل
 تۈرمەل پاختا
 تۈزەك
 تۈزۈتلۈك
 تۈسكۆكە
 تۈشە~تۇشا
 تۈشكۈن
 تۈكەن
 تۈكۈچ ئانام
 تۈگە
 تۈگە پولۇسى
 تۈگمەن تېشى

- قىسمى . (تۇرپان)
- ئى . بىخ . م : دەرەخلەر تۇگۈر بوپتۇ - دەرەخلەر تۇگۈر
- بىخ چىقىرىپتۇ . (تۇرپان)
- تەگكۈزمەك . م : سۇغا نان تۇگۈرمەك تۇگۈرمەك
- (تەگكۈزمەك) . (قۇمۇل ، قەشقەر ، ئاتۇش)
- يۈك . ھەتتا ، تۇرماق . م : دۆلەت بارىدا ئاتنى تۇگۈل
- كۆرۈك منىگىلى يول يوق ، دۆلەت كېتىپ ئات تۇگۈل نوختىسىمۇ يوق . (ماقال) (ئاتۇش)
- ياتماق ، ئۇخلىماق ، جىمىقماق توغرىلىق تۇگۈكەلمەك
- قوپال ئېيتىلغان سۆز . (قۇمۇل ، تۇرپان)
- ۋاز كەچمەك ، ئايرىلماق ، ئۈمىد ئۈزمەك . م : تۇگۈلمەك
- بالانى ئەمچەكتىن تۇگۈلدۈردۈك . (لوپنۇر ، ئاقسۇ قارىتال)
- رەۋ . پۈتۈنلەي ، ئەبەدىي . (خوتەن) تۇلۇگۈن
- تۈلۈمەك ~ تۈلۈتمەك ھۆقىلماق ، قۇسماق ، ياندۇرماق . م : بىزى تۈلۈمەك
- (بىزنىڭ) خاتۇن يەگەن (يىگەن) غىزا سىڭمەي تۈ - لۈتۈپلا (ھۆقىلىپلا) تۇرادۇ .
- (لوپنۇر) (بۇ سۆز يەنە «ئوغۇتماق» مۇ دېيىلىدۇ)
- ئى . مومىغا كىيدۈرۈلىدىغان چەمبەر شەكىللىك تۈمبۈلۈك
- ياغاچ . (پىچان لۈكچۈن)
- دۆۋىلىمەك . (خوتەن) تۈمۈلمەك
- ئى . تۈنۈك (تۇڭلۇك) ئەن ، قويلارغا سېلىنىدىغان تۈنۈكەن
- ئەن (تامغا) نىڭ بىر خىلى ، قۇلاقنى يۇمىلاق شەكىلدە تېشىپ سېلىنىدىغان ئەن . (نىيە)
- مىق . كالىك - كالىك . (قۇمۇل) تۇۋەك
- يۈك . تۇيۇقسىز ، ئۈشتۈمتۈت . (كېرىيە) تۇيۇ
- باي بولماق ، پۇل - ماللىق بولماق . (قۇمۇل) تېپىنماق

تېتىپ قالماق ، بىرەر نەرسىنىڭ تېتىقىنى ئېلىپ قالماق (كېرىيە)	تېتىغئالماق
تېتىكلەشمەك ، جانلانماق ، سەمرىمەك ، ھاللىنىپ قالماق . (تۇرپان)	تېتىلمەك
سۈپ . ئۆلەرمەن ، جانغا تۆرەيدىغان ، تېتىقسىز . م : ماڭا شۇ تېتىمەيلەرنىڭ تەرتىنى تۆكۈش قالغان . (ئىلى) (بۇ سۆز تۇرپاندا « تېتىقسىز ، قىلىقى سەت » مەنىسىدە قوللىنىلىپ « تەتمەي » دېيىلىدۇ)	تېتىمەي
ئى . « بوت » تېرىقنىڭ ئاقلانمىغان ھالىتىدىكى نامى . (پىچان)	تېرىق
ئى . قېلىپ . م : ئاندىن قىڭغىر تۇغۇلغاننى تېزگە سالساڭ تۈزەلمەس . (ماقال)	تېز
ئى . ئوغلاق تارتىشىشتا ئوغلاقنى تېقىمىغا قىستۇرۇپ ئېلىپ قاچقۇچى چەۋەنداز . م : بۇ مەھەللىنىڭ نە ياراملىق ئاتلىرى ، نە تېقىمىچى يىگىتلىرى قالمىغان چېغى . (ئىلى)	تېقىمىچى
دېۋىتمەك . م : سەلىم ئېتىنى تېقىمداپ قويدى . (خوتەن)	تېقىمدىماق
دومىلاتماق . (قۇمۇل ، تۇرپان)	تېكىلەتمەك
دومىلانماق . م : ئۇ ئىككى تېكىلىنىپ كەتتى . (قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان)	تېكىلەنمەك
ئى . تەگكۈچى ، ئەرگە تېگىدىغان (قىز ياكى ئايال) م : خانىم بىزگە تېگەچى . (مەكىت يانتاق)	تېگەچى
تېگىل بولماق ھېساب بولماق ، كۇپايە بولماق ، م : ئاز بولسىمۇ كۆپكە تېگىل قىلماق – ئاز بولسىمۇ كۆپكە ھېسابلىماق . (قەشقەر ، تۇرپان)	تېگىل بولماق

تېگمەك ئىگە بولماق ، ئېرىشمەك . (قۇمۇل)
تېلەمەك~شەلمەك كۆرۈمەك . م: قار تېلەش (كۆرەش).
(لوپنۇر)

تېلىغا تەگمەك زىتىغا تەگمەك .
تېلىۋوش~تېلى بوش سۈپ. ئاجىز، بوشاڭ. (قۇمۇل)
تېملىماق تېتىپ باقماق . م: ئۇلار زاغرا ناننى تېملاپ
باقتى . (نىيە)

تېنى چىرقىماق تېنى شۇركۈنمەك ، سەسكەنمەك ، يىرگەنمەك .
(تۇرپان)

تېنىقماق ياتسىرىماق . يىرگەنمەك ، ئۆزىنى قاچۇرماق .
(بۇ سۆز ئىلى ، قەشقەر ، تۇرپاندا «يېتىرقىماق»
دېيىلىدۇ)

تېنىمەك ئالدىرىماق . (تۇرپان ، پىچان)
تېۋەك ئى . تونۇرنىڭ ئاغزىنى ياپىدىغان سېۋەت . م: ئۇ
كېلىپ «پۇل!» دەيدۇ تېۋەك ، بورىغا .
(مەكىت ، خوتەن)

تېۋەنە ئى . چوڭ يىگنە . (لوپنۇر)
تېۋقا ئى . «بىن» ئۆي ئىچىدىكى تامنى بويلاپ
چىقىرىلغان ئۇزۇن تەكچە ، (كۇچا) (بۇ سۆز
قۇمۇلدا «قىرمىزاق» دېيىلىدۇ)

تېبەر ئى . تىغ ، سايمان ؛ بەلگە ، قىز . يىگىتلەر
تېپىشقاندا بىر- بىرىگە بېرىشىدىغان بەلگە .
م: تىغ - تېبەر .

تېپو رەۋ . دەسلەپ ، بالدۇر . (مەكىت يانتاق ،
كەلپىن)

تېتىقلىماق ئاقتۇرماق ، كوچىلىماق . م: يانچۇقلىرىنى
خېلى ئۇزۇن تېتىقلاپ ، ئاخىرى بىر تىيىن ،
ئىككى تىيىنلىك پۇللارنى تېپىپ چىقتى .

(ئىلى)

نىتما - كاتاڭ قىلمۇئەتمەك نىتما - نىتما قىلمۇئەتمەك . (ئاقسۇ)

تىرەز سۈپ . تېتىك ، جانلىق ، تېمەن . (قۇمۇل)
تىرەڭ سۈپ . كۆرەڭ؛ ئاپا - تەنە . م : قاتۇن ئالىپ

بەرگەڭگە ، بۇ ئايلامى تىرەڭى - خوتۇن ئېلىپ
بەرگەنگە ، بۇ ئاچامنىڭ ئاپا - تەنسى .

(لوپنۇر)

تىرەن سۈپ . چوڭقۇر . (پىچان ، تۇرپان ، قومۇل)
تىرجان~تىنا~تىرنە ئى . «زۇئول» بېلىجان ، بېلىقنىڭ

نۇخۇمدىن يېڭى چىققان ۋاقتى . (شايار ،
لوپنۇر ، مەكىت)

ئى . ئوقدان .

تىردان

ئۇن . قوينى چاقىرىش ئۈندىشى . (نىيە)

تىرر

ئۇن . ئېشەكنى توختىتىش (جىم تۇرغۇزۇش)
ئۈندىشى . (نىيە)

تىرر 1

ئۇن . ئاتنى توختىتىش ئۈندىشى . (ئىلى)

تىرر 2

ئۇن . ئېشەكنى چاقىرىش ئۈندىشى . (نىيە)

تىررىشىو

ئى . «دېھ» ئېتىز قىرى؛ سۈنى توسۇش ئۈچۈن
قوپۇرۇلغان قاش . م : كەتمەنلىرىم ئالماستۇر ،

تىرگەن

چاپسام بېلەك تالماستۇر ، ھەر چاپمەن
ئاشۇنداق ، تىرگەن سوقتۇم مۇشۇنداق . (ئاقسۇ ،

كۇچا ، مارالۇشى تۇمشۇق) (بۇ سۆز خوتەن ،
كېرىيىدە «تىگەن~تىگان» دېيىلىدۇ)

ئى . ئوقيا ئوقى . (خوتەن)

تىرى كامان

ئى . چۆرۈلمە ، چۆرۈلمىلىك . ئويدا قىزنىڭ
ئاتا - ئانىسى ۋە يېقىن تۇغقانلىرىغا قويۇ -

تىز باسقۇ

لىدىغان سوۋغات . (ئىلى)

ئى . پۇتقا سالدىغان بىر خىل جازا قورالى . م :

تىزلاق

زىندان تېمى ئېگىز ئىكەن، چۆرىسى چىتلاق،
سەن يارىمنى كۆرەي دېسەم پۈتۈمدا تىزلاق.
(ئىلى)

تىشلىق

ئى. ئاتنىڭ چىشى ئۈستىگە تارتىپ قويۇ-
لىدىغان قوشۇمچە يۈگەن (يىپىتىن ياسىلىدۇ).
(كۇچا)

تىغجان

سۈپ. يالغۇز جان، بویتاق، بالا- چاقىسى
يوق. م: ئەگەر ئۆلگۈچى تىغجان بولسا، مال-
مۈلكى پۈتۈنلەي مەسچىتنىڭ بولىدۇ. (خوتەن)
ئى. تىندۇرما. م: تىقما يەر - تىندۇرما يەر.
(قۇمۇل)

تىقما

ئى. «زۈئول» بىر خىل مۇڭغۇزلۇك چاشقان. م:
تىكە پوقى - مۇشۇ خىل چاشقاننىڭ پوقى
(دورا ماتېرىيالى). (قۇمۇل)

تىكە

ئى. قۇرۇتۇلىدىغان ئۈزۈمنى ئاسىدىغان ئۈزۈن
بادىرا ياغاچ. بۇ بادىرا ياغاچقا نۇرغۇن تۆشۈك
تېشىلىپ، تۆشۈكلەرگە چوكسىمان ياغاچلار
ئۆتكۈزۈلگەچكە، «تىكەن» دەپ ئاتالغان:
مىقدار سۆز. م: بۇ يىل بۇ باغدىن 100 تىكەن
ئۈزۈم چىقتى. (ئۇرپان)

تىكەن

سۈپ. ئەنتەك، ئالدىراشغۇ (كىشى).
قارشى كېلىپ قالماق، گەپ قاتتىق تەگمەك.
م: ئۇنىڭ سۆزلىرى كۆڭلىگە تىك كەلگەندى.
(خوتەن)

تىك - تىك

تىك كەلمەك

مىق. چىشلەم، توغرام، پارچە. م: ئۇ بىرىنچى
بولۇپ بىر تىكى ناننى ئاغزىغا سالدى.
(قەشقەر)

تىكى

ئى. «زۈئول» دۇ (ئۆمۈچۈكنىڭ چوڭى): تام

تىكىر

- تېكىسى . (قۇمۇل)
- تىكىنەك ئى . «تېب» سەينەك ، تىرناق بىلەن گۆشنىڭ ئارىسىغا چىقىدىغان يارا . (مارالۋېشى تۇمشۇق) (بەزى جايلاردا «چىكىنەك» مۇ دېيىلىدۇ)
- تىگىنەك~ئاخسۇل ئى . ئاقسىل . (لوپنۇر)
- تىڭچى ئى . (خەن > 卅卅) پايلاقچى . ئايغاقچى . (قۇمۇل)
- تىڭگەن ئى . تۈگمەن . (قۇمۇل)
- تىڭلىغاق سۈپ . قۇلىقى ئۇزۇن ، ھەممىدىن خەۋەردار . (كېرىيە)
- تىڭلىغۇ ئى . قۇلاق تۆشۈكى . (نىيە)
- تىلەنمەك قاراپ قالماق ، تىلىمەك . م : Δ خەقنىڭ قولىغا تىلىنىپ قالما : Δ تىلىنىسەن كۈندە رىزقى - نېمەتنى . (قەشقەر ، خوتەن)
- تىلتاس سۈپ . لىقمۇلىق ، پەۋەس . (خوتەن)
- تىلتاقلىماق رەت قىلماق ، باش تارتماق ، قوبۇل قىلماسلىق . (پىچان لۈكچۈن)
- تىلقانات ئى . «بوت» بىر خىل سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك ، ئېرىق - ئۆستەك بويلىرىدىكى نەم جايلاردا ئۆسىدۇ .
- تىلما ئى . كارىز ئېرىقى . (تۇرپان ، پىچان)
- تىلمەن ئى . تىلما ئەن . قويلارغا سېلىنىدىغان ئەن (تامغا) نىڭ بىر خىلى ، قۇلاقنى تىلىپ چىقىرىلىدىغان ئەن . (نىيە)
- تىل ياقا چامچا ئى . تار ياقىلىق كۆڭلەك ، تىل ياقىلىق كۆڭلەك . (پىچان)
- تىم 1 سۈپ . لىق ، كۆپ . م : ھاراۋاغا تىم بوپتۇ شاققاننى باسقان ئۇنۇ . (لوپنۇر)

رەۋ. جىم. م: شوخلۇق قىلماي تىم (جىم) تۇر. (قەشقەر تاشمىلىق) ئى. گۇمان. (خوتەن)	تىم 2 تىمەسسە تىمجىمەك
كۈچەپ تارتماق. م: Δ بۇئات، ھارۋۇنى تىمجەپ تارتىۋاتىدۇ؛ Δ بۇئات تىمجىمەيۋاتىدۇ. (قۇمۇل)	تىمسىماق
تىمسىقىلىماق. م: Δ مۇشۇك بىلەن كۈچۈك چۆلدە ئۇياق - بۇياقنى تىمسىپ يۈردى؛ Δ كۈچۈك ئىشىك ۋە يوللارنى تىمسىپ ماڭدى. (كېرىيە)	تىنىكە تىۋە 1 تىۋە 2 تىۋەت تىۋەزۇن
ئى. تۈنىكە، قەلەي. (قۇمۇل) ئى. «زوتول» تۆگە. (خوتەن) ئى. كەڭ يۈزلۈك جوتو، مېتىن. (پىچان) سۈپ. جۇرئەتسىز، روھسىز، تۇرقى ئادەم. (نىيە) ئى. شاخ چانايدىغان كىچىك پالتا. م: ئۇنىڭ يېنىدا تىۋەزۇن بار ئىكەن. (خوتەن، كېرىيە) ئى. مالنىڭ قېتىپ كەتكەن مايىقى؛ قەۋزىيەت. (قۇمۇل)	تىيەك تىيزا تىيماق تىيماقچا تىنىكا
ئى. پۇل، ئاقچا. (تۇرپان، پىچان، ئىلى، لوپنۇر) تاتىلىماق. م: قويلور قارنى تىيماپ (تاتىلاپ) ئوتتوپ ياتادۇ. (لوپنۇر) ئى. «دېھ» خامان تېگىدە قالغان سامانلىق بۇغداي. (مەكىت) ئال. ئەنە، ئەينا. (كەلپىن)	

ج

ئى. «بىن» ياغاچ قۇرۇلما، جازا، چەللە. م:
گۇندىيا ئۈستىگە ئاسما كۆۋرۈكتەك تۇرغۇزۇلغان جا

جا سۇنىڭ دولقۇنىدا يېنىك تەۋرەپ غىچىرلاپ تۇرىسىمۇ، دەماللىققا ئۇرۇلۇپ چۈشمەيتتى .
(قەشقەر)

جاپسا ئى . چاك ، يېرىق ، يوچۇق . م : مەن ئىشكىنىڭ جاپىسىدىن قاراپ ، تالادىكى ھەممىنى كۆرۈپ ئولتۇردۇم . (قەشقەر)

جاپسار ئى . قىساڭ ، تاغنىڭ قىسىلچاق يېرى . (تۇرپان) جات رەۋ . جاي - ئورۇن ، تەرەپ . م : سۆزۈڭدۇ ئۆزۈنۈ جانغا - سۆزلەيدۇ ئۆز تەرىپىگە تارتىپ . (لوپنۇر)

جاتتامە رەۋ . كۈچە - كۈچە . (لوپنۇر) جاجازا ئى . (خەن <夹夹>) بەشمەت ، بىر خىل قىسقا چاپان . (قۇمۇل)

جادايى سۈپ . ئەخمەق ، قاپاقۋاش ، دۆت . م : بۇ تازا جادايى بىر نېمىكەن . (قەشقەر)

جادىكا ئى . «بىن» سالاسۇن ، رىشاتكا . (خوتەن) جارا ئى . «زوتول» كىرىپە . (لوپنۇر)

جاراستان ئى . نەق مەيدان ، كۆپچىلىكنىڭ ئالدى . ئامما ئارىسى .

جارلىماق ئۇقتۇرۇش قىلماق : ئاشكارىلىماق . (خوتەن) (بۇ سۆز تۇرپاندا «جار سالماق» دېيىلىدۇ)

جارۇپكەش ئى . مازارلارنىڭ تازىلىق خادىمى . (قۇمۇل) جارىپ كەتمەك ئىشى ئىلگىرى باسماق ، يالجماق ، يايىراپ كەتمەك . (قۇمۇل ، ئىلى)

جارسلىق سۈپ . زالىملىق ، ياۋۇزلۇق ، زورلۇق ، زومىگەر-لىك . (قۇمۇل)

جاساق ئى . خانلىق تەرىپىدىن يەرلىك تارخان بەگ (ۋاڭ - گۇڭ) لەرگە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد باشقۇ-

رۇشقا سويۇرغال قىلىپ بېرىلگەن يەر ۋە پۇقرا،
تەۋەلىك. م: بۇ مېنىڭ جاسغىمدىكى يەر.
(قۇمۇل)

جاغال سۈپ. قىزغۇچ سېرىق. م: جاغال كۆز. بېشىغا
سەللە ئورغان بىرى... (قەشقەر، ئىلى)
جاغجاق ئوت ئى. (بوت) تاغ باغرىلىرىدا ئۆسىدىغان بىر
خىل سامان غوللوق ئوت. (قەشقەر)

جاقا- جۇنداق سۈپ. ئەبگاھ، كىيىملىرى جۈل - جۈل،
چاچلىرى چۇۋۇق، پۇتلىرى يالاڭ ئاياغ.
(قەشقەر)

جاقىر جۇمبۇر جاق ئى. (مۇز) بىر خىل ئۇسسۇل. ئۇسسۇل
مەيدانىغا پۇللار تاشلاپ قويۇلىدۇ، ئۇسسۇلچىلار
بۇ پۇللارنى رېتىمغا كەلتۈرۈپ ئالىدۇ. (پىچان،
تۇرپان)

جاك ئى. كۆلتۈك. (مەكت، قەشقەر)
جاك ئى. (تېب) (خەن) (僮) زۇكام، تۇمۇ. (شايان)
جاغدۇماش ئى. (بوت) جاڭدۇ. (شايان)
جاڭدىماق تۇمۇدىماق، زۇكام بولماق. (قەشقەر، مەكت،
مارالۋېشى، شايان)

جاڭغا سۈپ. تېتىك، شوخ. (قەشقەر)
جاڭغا ئايغىر ئى. (زۈئول) باشقا ئايغىرلاردىن ئۆزگىچە
بولغان، يىلقىنى ئوبدان باشقۇرىدىغان ئايغىر.
(قۇمۇل)

جاڭگال دۇمباقچىسى ئى. (زۈئول) توكتوك قوش، تۆمۈر
تۇمشۇق. (خوتەن)

جالا: ئى. ئات- ئېشەكلەرنىڭ نوختىسى، ھارۋا
جابدۇقلىرىغا زىننەت ئۈچۈن بېكىتىلىدىغان
قىزىل يۈك پۆپۈك، ئاياللار چېچىغا قوشۇپ

ئۆرۈۋالدىغان يالغان چاچ : م : ئاق ئالما ،
قىزىل ئالما ، جالانى ئۇزۇن سالما . ئەمدى
سېنى ئالمايمەن ، كەلگەنلەرنى ياندۇرما .
(قەشقەر)

سۈپ . كۆتۈرۈشلۈك . م : بۇ ھارۋا جالاشلىق
ھارۋا ئىكەن – بۇ ھارۋا يۈك كۆتۈرۈشلۈك ھارۋا
ئىكەن . (قۇمۇل)

ئى . بۇيرۇق ، باشقۇرۇش . م : جالاققا كىرمەيدىغان
بالا – سۆزگە كىرمەيدىغان بەگۋاش بالا .
(قۇمۇل)

ئى . چاچقا سالىدىغان تۇمار . (قۇمۇل)
سۈپ . تولا گەپ قىلىدىغان ، ۋات - ۋات . م : بۇ
ئاغزىنى باسسا ، قوغى سۆزلەيدىغان تازا بىر
جالدىرچاق نېمكەنيا . (نىيە)
ئى . مائاش ، ئايلىق . (خوتەن)

بۇرماق ، باشلىماق ، يولغا سالماق . م : ئاتتى
(ئاتنىڭ) باشىنى ئوڭىۋۇ (ئوڭغا) جالا (بۇرا)
(لوپنور ، قۇمۇل)

ئى . <دېھ> زەي سۈنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن
چېپىلغان ئېرىق ، زەيكەش .

ئى . <بوت> ياۋا كۈدە گۈلى . (قۇمۇل)
جامبىلكام دېمەك خۇش بولماق ، دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتماق .
(قەشقەر)

ئى . <ئانات> ئېڭەك . (قۇمۇل)
ئى . <بوت> بىر تەرىپى قىزىرىپ پىشىدىغان
ئۆرۈك . (خوتەن)

ئى . ئاچچىق ، جونۇق ، ئوچ ، كەك . م : مەندە
نېمە جانۇغۇڭ . (لوپنور)

جالاشلىق

جالاق

جالدۇر تۇمار

جالدىرچاق

جالۇن

جالىماق

جاما

جاماگۈل

جامبىلكام دېمەك خۇش بولماق ، دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتماق .
(قەشقەر)

جاناق

جانانە ئۆرۈك

جانۇق

جاۋا

ئى . يۇڭدىن توقۇلغان رەخت؛ يۇڭ توقۇلما . م :
△ جاۋا چەكمەن : △ جاۋا گىلەم . (نىيە ،
قەشقەر)

جاۋا قىلماق

بەرمەك ، سوۋغا قىلماق . م : تاماكاڭشى جاۋا
قىلە . (لوپنۇر)

جاۋانماق

جابدۇنماق . (خوتەن)

جاۋاڭ

ئى . جاۋەن ، ئېشەكنى ھارۋىغا قوشقاندا بوينىغا
سېلىنىدىغان ئۆزئارا چېتىلغان ياغاچ . م :
ھارۋىنىڭ بۇغا - جاۋاڭلىرى . (خوتەن)

جاۋ - جاۋ

سۈپ . كەلسە - كەلمەس تولا گەپ قىلىدىغان ،
كاس - كاس ، جاۋىلداق . (ئىلى) (قۇمۇل ،
تۇرپاندا بۇ سۆز « جابجاپ » دېيىلىدۇ)

جايلىماق 1

داجىماق ، ئۆزىنى چەتكە ئالماق . (قۇمۇل)

جايلىماق 2

پىچاق قاتارلىق تىغلارنى ئىتتىكىلىتىش ئۈچۈن
بىلەي ۋە تاش قاتارلىقلارغا سۈركىمەك .
(تۇرپان)

جە

يار س . « ئىسسىت ، ئەي ، قويچۇ ، قويساڭچۇ »
دېگەندەك نارازىلىق تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدىغان
ياردەمچى سۆز : « يا ، ياكى » مەنىسىنى
بىلدۈرىدىغان باغلىغۇچى ؛ « بولدى ،
بولارمىكىن ، خوش » مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان
ياردەمچى سۆز . م : △ جە ، نېرىچۇ سېنى -
ئەي ، قويساڭچۇ سېنى ؛ △ جە ئۇنداق ، جە
بۇنداق - يا ئۇنداق ، يا بۇنداق ؛ △ جە ، بولدى
ئەمدى - خوش ، بولدى ئەمدى . (قۇمۇل ،
ئىلى)

جەببىر

سۈپ . يىرتىق ، كونا ، ئەسكى . م : جەببىر چاپان
- يىرتىق چاپان . (ئاقسۇ)

جەمەك	ئى. قىسقا چاپان، جەينەكنىڭ ئاستىدىن تۈگمىنىلىدىغان چاپان. (تۇرپان)
جەددال	سۈپ. ئاچ كۆز. (نىيە)
جەدۋار	سۈپ. پارپا. (قەشقەر)
جەرتە	ئى. (يېم) بۇغداي ئۈنىنىڭ كېپەك ئارىلاشقان قىسمىدا يېقىلغان نان. (نىيە)
جەرگە	ئى. پاسىل، چېگرا، چەك. (قۇمۇل)
جەرىدە	سۈپ. ئاۋارە، لابدۇر، نامرات. م: ئۈستىبېشى ناھايىتى جەرىدە ئىدى. (قەشقەر)
جەزۋەجەس	ئى. خىرىس. م: ئىلان جەز قىلدى - ئىلان خىرىس قىلدى. (قۇمۇل)
جەزە	ئى. تۈگىنىڭ ئۈستىگە باغلانغان ياغاچ قۇرۇلما. (نىيە)
جەگرەن	ئى. (زوتۇل) جەرەن. (نىيە، لوپنۇر) (بۇ سۆز گۈمىدا «جەگەن» دېيىلىدۇ)
جەڭزە	ئى. (يېم) خۇاجۈەر. (خەن) (花卷) (قۇمۇل)
جەڭگەل	سۈپ. غۇجمەك. مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ زىچ بولۇشىغا قارىتىلىدۇ. (قۇمۇل)
جەڭگى ئېشەك	ئى. (زوتۇل) خۇيى يامان ئېشەك، ئۇرۇشقا ئېشەك. (قۇمۇل)
جەلپۈرمەك	پۇلاڭلاتماق. (گۇما)
جەللىگۈر 1	سۈپ. يانچۇقچى. (ئىلى)
جەللىگۈر 2	ئى. دېدەك، مالاى. (قۇمۇل)
جەل يۇڭ	ئى. ئارىلاشما يۇڭ. (نىيە)
جەمە	سۈپ. تاپا - تەنە: پىتتە - ئىغۋا. م: ئارامزدا دۈشمەننى (دۈشمەننىڭ) گېپى تولا، جەمە گەپكە (پىتتە - ئىغۋاغا) كۆڭۈل بۆلمە گۈلئايىم. (لوپنۇر)

- جەمەلىك ئى. ئاپا - تەنلىك. م: ھەممە يەرگە ئاڭلانپ،
مەنما بولدۇم جەمەلىك. (لوپنۇر)
- جەمبىل ئى. <بوت> بىرىللىق خۇشبۇي كۆكات،
ئاشكۆكى.
- جەمسا باغ. يا بولمسا. (تۇرپان ئاستانە)
- جەن ئى. چوڭ ساندۇق. ئىچى بىرنەچچە بۆلۈملەرگە
ئايىرىلغان، ھەرخىل ئاشلىقلار سېلىنىدىغان
ساندۇق. (مەكتەپ يانتاق)
- جەندەك~چەندەك ئى. چاقچاق. م: مەن سىلنى بىلمەي
جەندەك ئېتىپتىمەن. (كېرىيە، نىيە)
- جەۋەندە~جۆۋەندە ئى. <يېم> بۇغداي ئۇنى بىلەن قوناق ئۇنى
ئارىلاشتۇرۇلۇپ يېقىلغان نان. (قەشقەر، ئاتۇش)
- جەۋزان ئى. <تېب> ماخاۋ كېسىلى (خوتەن، كېرىيە)
- جو ئى. <دېھ> ئېتىزنىڭ دەرەخ بار تەرەپكە چوڭقۇر
كولانغان چۆنەك. (مەكتەپ)
- جوتاڭ ئى. ئۈستىگە قورۇما سېلىپ يەيدىغان قويۇق
ئۇماچ. (تۇرپان)
- جوجاش ئى. ئاپتۇۋىنىڭ جوغىسى. (خوتەن)
- جوجەي ئى. <تېب> ئېغىزنىڭ جاۋغىيغا (لەۋنىڭ
ئىككى چېتىگە) چىقىدىغان چاقا، گەز، يارا؛
ئېغىزدۇرۇق. (قۇمۇل، مەكتەپ)
- جوجىلىماق بەس سالماق. (قەشقەر)
- جوخۇ ئى. ئېشەك كارۋىنى. (تۇرپان ئاستانە)
- جورەن سۈپ. ئاۋارچىلىق، چىقىمدار بولۇش. (قۇمۇل)
- جورۇق سۈپ. بۇيرۇق: ھۇرۇن، قاشاڭ، پاسسىپ، بۇيرۇپ
تۇرمىسا ئىشىنى ئۆزلۈكىدىن قىلمايدىغان
ئادەم؛ ھېسابات، نەتىجە. م: پۇلنىڭ جورۇقىنى
(ھېسابىنى) چىقاردىڭمۇ؟ (قۇمۇل)

جورۇقچىلىق سۈپ. بۇيرۇقچىلىق. م: بۇ مۇتتەھەمنى قارا،
مەن نەيزىنىڭ ئۇچى بولاي دەپ تۇرۇپ، بىزگە
جورۇقچىلىق قىلىۋاتقىنىنى، دېدى. (قۇمۇل،
قەشقەر)

جورۇقى يوق سۈپ. پەمسىز، دىتسىز، پىلانسىز، بولۇمسىز.
(قۇمۇل)

جورۇقچاي~جورۇقچاي ئى. شەجەرە، نەسەب تارىخى؛ پىلان،
ئۇسۇل، تەدبىر، ئامال، دىت. (قۇمۇل)
جوزا ئى. چاپان. (قۇمۇل)

جوسۇلاڭ~جوسۇلاڭ ئى. (موڭ) جوسالاڭ) يايلاق. (قۇمۇل)
جوسۇن سۈپ. فىگۇرا، بەدەن تۈزۈلۈشى، تۇرۇق، قامەت،
تۇس، شەكىل، ئوبراز؛ ئەلپاز. م: Δ چىرايىڭ
بۆلەك جوسۇن - قامىتىڭ نېمىدېگەن
كېلىشكەن: Δ جوسۇنى كېلىشكەن ئايال -
فىگۇرىسى قاملاشقان ئايال: Δ جوسۇنى يامان
- ئەلپازى يامان. (لوپنۇر) (بۇ سۆز ئىلىدا
«جوسۇن» دېيىلىدۇ)

جوغا ئى. شۈمەك. م: بالىغا جوغا (شۈمەك)
سالماق. (مەكت) (بۇ سۆز لوپنۇر، شاياردا
«جوغا» دېيىلىدۇ)

جوغجوق~تارتقاق ئى. «زوتول» قوينىڭ باشلامچىسى، قوي
پادىسىنى باشلىغۇچى. (قۇمۇل)

جوغدار~جوغدۇ~يوغدۇ ئى. خورازنىڭ بويۇن تۈكى: تۈگىنىڭ
بويىنى ۋە تىزىدىكى ئۇزۇن تۈكلەر. (قەشقەر،
قۇمۇل) (بۇ سۆز ئىلى، كېرىيىدە «جوغداي»
دېيىلىدۇ)

جوغدار باش سۈپ. پاخما باش. (قەشقەر)
جوغدار تۇماق ئى. يۇڭ تۇماق، پاخما تۇماق. (قەشقەر)

- جوغدۇن سۈپ. تېتىك، تېمەن، شوخ. م: بۇ ئەجەپ
 جوغدۇن مومايلار ئىكەن - ھە! (قۇمۇل)
- جوغۇلا~جوغۇلا ئى. ئاتنىڭ كۆكرىكىگە تاقىلىدىغان قىزىل
 پۆپۈك. م: ئات بويىنىدا جوغۇلا، بېشىدا
 يۈگەن - نوختا. ئاچچىقنىڭ تولا كەلسە، سەۋر
 قىل بىزە توختا. (قۇمۇل)
- جوگازا~جىگوزا ئى. (خەن <竹腰子> چاپان. (قۇمۇل)
 جوڭزا ئى. (خەن <盅子> رومكا، ھاراق رومكىسى.
 (قۇمۇل)
- جوڭخاق ئى. قوينىڭ پۇرىقى. (قۇمۇل)
 جوڭقۇرماق جوڭقۇرماق، ئىدارە قىلماق، ئىجرا قىلماق. م:
 جوڭقۇرۇش كومىتېتى - ئىجرائىيە كومىتېتى.
 (لوپنور، تۇرپان، قۇمۇل)
- جولوقۇق ئى. <بىسەن> دەرۋازا، زەنجىرلىك دەرۋازا،
 تاشقىرىقى ئىشك. (قۇمۇل، لوپنور)
- جولۇ ئى. قىسقا ئارغامچا، تىزگىن، چۆلۈۋۈر،
 بويۇنتۇرۇق. (قۇمۇل)
- جومباق سۈپ. تولغان، تولۇق بەدەنلىك (ئايال).
 (مەكىت يانتاق)
- جون~جۆن ئى. نىيەت، كۆرۈنۈش، قىياپەت. م: Δ جونى
 يامان - نىيىتى يامان، ئىچى يامان؛ Δ جونى
 ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك (ماقال)؛ Δ جۆنى
 پەس - يامان كۆرۈنۈشلۈك. (قۇمۇل، ئىلى)
- جونداق~جۆندەك 1 سۈپ. كونا، يىرتىق. (قەشقەر، كېرىيە،
 خوتەن)
- جونداق~جۆندەك 2 ئى. غالچا، يالاقچى، مۇتتەھەم، ئۇششۇق،
 بىشەم، ھازازۇل. (كېرىيە، خوتەن)
- جونساز سۈپ. جونى يوق، قىياپىتى سەت؛ كېلەڭسىز،

سېمىز، ئۆزىنى باشقۇرالمىدىغان ئادەم. (نىيە) **جونۇقماق**
ئاچچىقى كەلمەك، تېرىكمەك. م: جۇنوقۇپ
ئۆلگۈدەك بولدۇم. (قەشقەر)

ئى. گۆھەر، جاۋاھىر. (تۇرپان قاراغوجا) **جوھىي**
باشقۇرالماسلىق. م: بۇ ئاتنى جوۋتالمىدىم.
(قومۇل)

سۈپ. گەپ ئاڭلىماس، گەپ ئۆتمەس. م: بۇ **جوۋىزىر**
بەك جوۋىزىر بىلكەن. (كۇچا)

سۈپ. جەبىر- جاپا، جاپا- مۇشەققەت. (قومۇل) **جويى- جاپا**
سۈپ. چوكا مۇز، ئېرىپ ساڭگىلاپ قالغان مۇز: **جۇپا- جوپپاڭ**

چىپ- چىپ. م: يۈزىدە جۇپا- جۇپپاڭ تەر
ئاقماقتا ئىدى. (قەشقەر، مەكىت)
ئى. جۇۋازخانا. (پىچان لۇكچۈن) **جۇپاي**

چىپىلىدىماق. م: شىشىدىن جۇپپاڭلاپ ھاراق **جۇپپاڭلىماق**
ئاققىلى تۇردى. (قەشقەر)

سۈپ. جۇتچىلىق، قەھەتچىلىك، **جۇتىرەڭچىلىك**
قىسچىلىق، ئەتىياز كۈنلىرى ئوزۇق- تۈلۈك
قىسلىشىپ، يېمەك - ئىچمەك
غورىگىلىشىپ كەتكەن ھالەت. (قەشقەر)

ئى. «دېھ» سۇڭگۈچ، باغقا سۇ كىرىدىغان **جۇجۇڭ**
تۆشۈك. (قومۇل، پىچان)

باراڭ سالماق. م: جۇداي قىلىپ شاڭيۇ **جۇداي قىلماق**
بەككە چاكارى. (لوپنۇر)

ئاچچىقلانماق، غەزەپلەنمەك. (قەشقەر، ئاتۇش) **جۇدۇنلىماق**
ئى. «بوت» دەريا بويلىرىدا ۋە ئورمان **جۈزىنەك**
ئەتراپلىرىدا ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت.

تەتىرىمەك، شۈركۈنمەك. م: Δ تېنىم **جۇغرىقماق**
جۇغرىقۇپ تۇرىدۇ؛ Δ تېنى جۇغرىقاتتى

(ئىلى ، قەشقەر)

جۇغدىيەك ئى . «ئانات» بۇغدىيەك . م : سۇلتان جۇغدىيىكىنى لىكىلداتتى . (قەشقەر)

جۇغلىماق يىغماق . (خوتەن)

جۇغى ئى . بوي - بەستى ، تۇرقى . م : ئۇنىڭ جۇغى كىچىكرەك كەلگەن جەدە ئېتى ئاقساق ماڭغاندەك قىلاتتى . (قۇمۇل)

جۇكتۇ ئى . تاغنىڭ تىك كەتكەن يېرى . (نىيە)

جۇگۇ - جۇگۇ ئۇن . «رەھىم قىلىڭ» ، «خۇش بولۇپ كېتەي» دېگەندەك يالۋۇرۇش مەنىسىدىكى ئۈندەش سۆز . (خوتەن ، نىيە)

جۇگۇلىماق يالۋۇرماق ، ئۆتۈنمەك . م : جۇگۇلاپ كېتەي . (خوتەن)

جۇگۇنا~جۇگىنا 1 ئى . «زوتۇل» كەپتەرنىڭ ئۇرغاچىسى ، چىشى كەپتەر . (نىيە ، خوتەن)

جۇگۇنا~جۇگىنا 2 ئى . «بوت» دورا قىلىنىدىغان بىر خىل سېسىق ئوت بولۇپ ، بۇغدايلىقتا ئۆسىدۇ . (كېرىيە ، خوتەن)

جۇگىيا ئى . كاستۇم ، ئەرلەرنىڭ قىسقا چاپىنى . (نىيە)
جۇلا ئى . تەنە ، دارىتما . م : ماڭا نېمىدەپ جۇلايسەن (دارىتسەن) . (لوپنۇر)

جۇلاق 1 ئى . نەيرەڭ ، ھىيلە . م : لىڭىرچاق توقۇ - ماساڭ ، ياغىر چىقادۇر ئۇلاغنىڭ . مەن سېنى قوشماۋىدىم ، ئۇ بىزگە قىلغان جۇلاغنىڭ . (لوپنۇر)

جۇلدا كەتكەن سۈپ . ئۆگىنىپ قالغان . م : جۇلدا كەتكەن كېسەل - ئۆگىنىپ قالغان ئادەت (كېسەل) (ئىلى)

جۇلغۇماق

ئىت، مۈشۈك قاتارلىقلارنىڭ تۈك تاشلىشى، ئىلاننىڭ قاسراق تاشلىشى. م: جۇلغىدى، ئەت ئالدى بۇ يۇرت، كۈلدى شادلىق لەرزىدە. (تۇرپان، خوتەن، ئىلى)

جۇلۇق

ئى. ياماق؛ چەم. م: Δ ئۆتۈككۈ جۇلۇق (ياماق) سالماق؛ Δ ئاياق كىيىم تېشىلە جۇلۇق (چەم) سالپ يامايەن. (لوپنور) «جۇلۇق» سۆزى باشقا جايلاردا «كونا، ئەسكى، يىرتىق؛ كۆچ: ھېرىپ - چارچاش» مەنىلىرىنى بېرىدۇ. م: Δ كونىراپ جۇلۇقى چىقىپ كەتكەن چاپان؛ Δ ھېرىپ جۇلۇقۇم چىقىپ كەتتى.

جۇلۇقماق

يىرتىلماق. م: چاپانم جۇلۇقۇپ قالدى - چاپانم يىرتىلىپ قالدى (كېرىيە كۆكمەت) ئى. بوغا، ئات. ئېشەكلەرنى ھارۋىغا قوشقاندا بويىغا سېلىنىدىغان جابدۇق. (قەشقەر، مەكىت يانتاق)

جۈمبۈ

تەييارلىماق، ھازىرلىماق. م: ئىش - كۈشلەرنى جۇمقۇلاپ قويدۇڭمۇ؟ (قۇمۇل)

جۇمقۇلماق

ئى. «ئانات» يانپاش. (خوتەن) ئى. ئاشلىق بازىرى م: جۇۋا، يەل يېمىش بازىرىنى ئايلىنىپ. (قەشقەر) سۈپ. گەپكە ئارىلىشىۋالغۇچى، گەپكە قوشۇق سالغۇچى. (كېرىيە)

جۇن

جۇۋا

جۇۋاپكار

سۈپ. يىغىپ - تېرىپ، تاپقان - تەرگەن. م: بۇ مېنى (مېنىڭ) جۇپ - جۇدۇنگەن (يىغىپ - تەرگەن) پۈلۈم. (لوپنور)

جۇپ - جۇدۇن

ئى. «ئانات» بىر - ئىككى ياشلىق ئوغۇل

جۇتەك

- جۆجەي ئى. ئېغىزدۇرۇق. يۈگەننىڭ ئېغىزدۇرۇقى. بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسى. (نىيە)
- جۆگدا سۈپ. جېدەلخور، جوداچى. (نىيە)
- جۆمەك ئى. «ئانات» بەش - ئالتە ياشلىق ئوغۇل بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسى. (نىيە)
- جۆنتىمەك ئالجىماق، كاپشماق، ۋالاقشماق، ئويلماي گەپ قىلماق. (قۇمۇل)
- جۈبە ئى. بىر خىل يۇمىلاق مېتال تەخسە؛ ئىچىدە ئويمىقى بار بىر خىل قاسقان.
- جۈتىرىمەك جۇتاقىماق، جۇتقا يولۇقماق. (قۇمۇل)
- جۈجەك ئى. «زوتۇل» چۈجە. (قۇمۇل، تۇرپان، پىچان، تۇيۇق)
- جۈجەم ئى. «بوت» ئۈجمە. م: كۆك كەپتەر ئولتۇرادۇر ئاق جۈجەمنىڭ باشىدا، بىزنىڭ يارالار) ئولتۇرادۇر ئېگىز تاغنىڭ باشىدا. (قۇمۇل، تۇرپان، پىچان، تۇيۇق)
- جۈجۈلە ئى. «بوت» نەشپۈتنىڭ بىر خىلى. م: ئۇلاپ قويدۇم ئالمىغا نەشپۈت بىلەن جۈجۈلە، كەلمىدىلە ساقلىدىم ئاخشام كېلەي دېۋىدىلە. (ئاقسۇ)
- جۈسۈنلىمەك زەڭ قويماق، بىر نەرسىنىڭ تۇرقىنى، شەكلىنى ئېنىق بىلىۋالماق. (ئىلى)
- جۈكتۈ سۈپ. بېخىل، پىخسىق. (قۇمۇل)
- جۈن سۈپ. نەم (ياغاچ)، ھۆل بىلەن قۇرۇقنىڭ ئارىلىقىدىكى، شىرشىم. (قۇمۇل)
- جېدەللىمەك كۆچ: ئالدىرىماق، كۈچىمەك. م: ئۈچ ئاتلىق جېدەللەپ كېتىپ باراتتى. (خوتەن)

- جېدەل ئوينىماق جېدەل چىقارماق، جېدەلگە ئارىلاشماق .
 م: يەنە جېدەل ئوينىمىغانسەن . (خوتەن)
- جېغىرماق شارقىلماق . م: سېغىزغان(ن) جېغىرايتتۇ –
 سېغىزخان شارقىلاۋاتىدۇ . (قۇمۇل)
- جى ئى . ۋەسىقە ، ھۆججەت ، تىلخەت . م: تىلىدىن
 جى ئاپتۇ – تىلىدىن خەت ئاپتۇ . (خوتەن ،
 كېرىيە)
- جىجە ئى . موما ، چوڭ ئانا . م: جىجەم كەلدى –
 مومام كەلدى . (لوپنۇر)
- جىجۇۋۇي سۈپ . تېتىك ، جانلىق . (ئىلى)
- جىجىلاق سۈپ . جېدەلخور ، يىغلاڭغۇ . (ئىلى)
- جىجىم ئى . يوللۇق ۋە گۈللۈك توقۇلغان توقۇلما . بۇ
 يەنە باشقا نەرسىلەرنى توقۇش ئۈچۈن خام
 ماتېرىيال قىلىنىدۇ؛ ئاتقا ياپىدىغان گۈللۈك
 يوپۇق . (كېرىيە ، لوپنۇر)
- جىجىماق تەگكۈزمەك ، سۈركىمەك . م: دورا – دەرىمانلىق
 چاينى لېۋىنگىمۇ جىجىماستىن ... (قەشقەر)
- جىرجو ئى . توخۇ باقىدىغان دۈم سېۋەت . (قۇمۇل)
- جىرغىلاق ئى . بالىلار ئوينايدىغان تۆمۈر چەمبىرەك .
 (خوتەن)
- جىرقاي ئى . سۇ بۆلگۈچ . (قۇمۇل)
- جىرىم 1 ئى . بەلۋاغ ، تاسما . (تۇرپان ، ئىلى)
- جىرىم 2 ئى . جوتۇ ، ئوتغۇچ ۋە شۇنىڭدەك دېھقانچىلىق
 سايمانلىرى بىلەن ئېتىزنى جىراپ چىقارغان
 كىچىك ئېرىقچە ، چۆنەك . م: Δ جىرىم تارتماق
 – چۆنەك تارتماق؛ Δ جىرىم تارتىپ تېرىماق .
 (قەشقەر)
- جىرىم باغلىماق مۇز تۇتماق . م: سۇلار جىرىم باغلىغاندا ...

(ئىلى)

جىس سۈپ. خىلۋەت، قورقۇنچلۇق؛ سوغۇق چىراي، يىرگىنچلىك. م: Δ جىس چىراي ئادەم – سوغۇق چىراي ئادەم؛ Δ جىس يەر – خىلۋەت يەر. (قەشقەر، قومۇل)

جىسكىمەك جىغانماق كېرىلمەك. م: ئادەمگە قاراپ جىغانما (كېرىلمە). (لوپنور)

جىغىماق 1 تاشلىماق، چۆرىمەك. م: ئەركىن جىلتىسىنى ئۆگزىگە جىغىۋېتىپ، بازارغا چاپتى. (قەشقەر، ئاتۇش)

جىغىماق 2 سىيمەك. (كېرىيە) ئى. «تېب» كېسەل. (خوتەن) كېسەل بولماق. (خوتەن)

جىكىلەنمەك جىگدە ئى. «ئانات» كۆچ: ئاياللار جىنسىي ئەزاسىنىڭ بىر قىسمى، دىلچىق. (نىيە) سۈپ. ۋىجىك. (لوپنور)

جىگدىك جىڭ موللەك ئى. «يېم» قوناق ئۇنىنى پوم قىلىپ، ئىچىگە قوي يېغى، ياڭاق مېغىزى قاتارلىقلار سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل نان. (قەشقەر)

جىلا 1 ئى. «بىن» سالاۋىن، رىشاتكا. (خوتەن، كېرىيە) جىلا 2 ئى. جۇلا. م: بۇ جىلالىق تاڭغار (تاۋار). (قومۇل)

جىلدىماق تېپىچەكلىمەك، تېپىرلىماق، تاتىلىماق. م: كېيىك يەر جىلداپ، ئاۋۋال ئالدى بۇتىنى، ئاندىن ئارقا بۇتىنى پۈكۈپ، بويىنى سوزغىنىچە جىم يېتىپ قالدى. (قەشقەر)

جىن تاماكىسى ئى. «بوت» «يەر تۈزغىقى» نىڭ ئىككىنچى

- بىر ئانىلىشى ، ئوتلاقلاردا بولىدۇ. (تۇرپان)
 جىنتەك ئى . كىچىك بالىلارنىڭ ئەركىلەتمە نامى . م :
 كىچىككىنە جىنتەك ئىدى . (قەشقەر)
 جىندەك رەۋ . بىر ئاز ، كىچىككىنە . م : جىندەك تۇرۇپ
 تۇرۇڭ . (قەشقەر ، خوتەن)
 جىن شوخلىسى ئى . «بوت» «ئىت ئۈزۈمى» نىڭ باشقىچە
 ئاتىلىشى بولۇپ ، ئېتىزلاردا ، ئېرىق بويلىرىدا
 ئۆسىدۇ . (ئاقسۇ)
 جىۋات ئى . مېتىن . (كېرىيە)
 جىۋار ئى . ئىزغىرىن شامال . (قۇمۇل)
 جىۋەك ئى . قىز - چوكانلار ياقىلىرىغا تاقايدىغان
 زىننەت بۇيۇمى . (كۇچا)
 جىۋىق ئى . «زۈئول» قۇشقاچ . (دولان شاھكۈر)
 جىۋىجىل سۈپ . ئەپچىل ، چاققان : چىرايلىق . م :
 جىۋىجىل يىگىت ئىكەن - چىرايلىق يىگىت
 ئىكەن . (ئىلى)
 جىيلە ئى . «بىن» كالا سولايدىغان كىچىك قورشاش .
 (قۇمۇل)

چ

- چابدات ئات ئى . «زۈئول» قىزغۇچ سېرىق ئات . م :
 شەھەردىن كۆتەك ھارۋىسىغا قېتىلغان چابدات
 بايتالنى ئۆكرەڭ تاشلىتىپ قېچىپ چىققان
 زۇليا كاسكا ئىسىملىك ئادەم ... (ئىلى)
 چاپ ئى . يامغۇر سۈيى ئېقىتىپ ھاسىل بولغان
 ئېرىق . (نىيە)
 چاپانچى ئى . كۆچ : يالاقچى . تەخسىكەش ، خۇشامەتچى ،
 كۆتۈرمىچى . (قەشقەر)

- چاپپۇش
چاپتىكەش
ئى . قۇلاقچا ، ئولپاق . (لوپنۇر)
سۈپ . شوخ ، كەپسىز ، بەغۋاش ، ئۆكتەم :
چېپىلغاق ، ھەممە ئىشقا چېپىلىدىغان بالا .
(قەشقەر ، خوتەن ، كېرىيە) (بۇ سۆز بەزى
جايلاردا « چاپلىكەش » مۇ دېيىلىدۇ)
- چاپچا
ئى . «دېھ» ئارا . خامان ئىشلىرىدا
ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سايمان ، ياغاچ
چىشلىقى ياغاچ چاپچا ، تۆمۈر چىشلىقى تۆمۈر
چاپچا دېيىلىدۇ . (قۇمۇل ، تۇرپان)
- چاپچىل قايىنماق ئالدىراشچىلىق ، ئالدىراش بولماق .
(قۇمۇل)
- چاپسا
چاپقۇدماق
ئى . كىچىك كۈرەك . (خوتەن)
بوران - شىۋىرغاننىڭ ئايلىنىپ ئۇرۇشى . م :
بوران چاپقۇداپ ئۇرغىلى تۇردى . (ئىلى)
- چاپما
سۈپ . ئويما ، چېپىپ ئويۇلغان . م : Δ چاپما
ئۇلاق - بۈتۈن ئويۇلغان ياغاچ ئوقۇر : Δ چاپما
قېيىق - بۈتۈن ئويۇپ ياسالغان قېيىق .
(خوتەن)
- چاپمۇچاپ
سۈپ . يۈزمۇ يۈز ، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ، روبىرو . م :
بازاردا چاپمۇچاپ ئۇچرىشىپ قالدىم . (تۇرپان)
- چاپى
چاپتى
ئى . شادىلىق كەڭ كارىۋات . (خوتەن)
ئى . «يېم» كاكچا ؛ نېپىز قانلىما . (ئاقسۇ ،
كەلپىن)
- چات
سۈپ . توغرىسىغا ، پۈتۈنلەي . م : خانىدىن
كەلگەن گۇڭسىدا ، دەريانى چات كۆمسۈن دەپتۇ .
(لوپنۇر)
- چاتمال
سۈپ . تۇتاش ، چېتىش . م : مېنىڭ يېرىم
ئەينالماخۇنۇم بىلەن چاتمال . (ئاقسۇ قارىتال)

- چانەر ئى . نۆشۈدۈر .
- چاجا ئى . <زۈئول> سالجا . م : ئاتتا ئۆت يوق . چاجىدا كۆت (ماقال) . (قۇمۇل)
- چاجۇپ ئى . مېيىت قويۇدىغان جىنازا تاختىيى ، تەختىراۋان . (ئىلى)
- چاچا ئى . پۆپۈك ، چۇچا . م : چاچىلىق ياغلىق – چۇچىلىق ياغلىق . (قۇمۇل)
- چاچاپ كەتمەك زېرىكمەك ، سەسكەنمەك ، بىر نەرسىنى تولا يەۋېرىپ ، يېڭۈسى كەلمەس بولۇپ قالماق . م : گۆشنى تولا يەپ ، چاچاپ كېتىپتىمەن . (قۇمۇل)
- چاچاق ئى . <بوت> لويىا قومۇش : ئوت – چۆپلەرنىڭ پاكار ھەم شالاڭ ئۆسكەن جايى . م : پۇتتار (بۇتلار) كۆيۈپ ماڭالمىي ، چاچاق بىلەن ئورايمىز . (لوپنۇر)
- چاچقال ئى . قومۇشنىڭ قۇرۇپ قالغان يوپۇرمىقى . (لوپنۇر)
- چاچقىرىق ئى . <ئانات> كالىنىڭ بويۇن قىسمىدىكى قاتتىق سىڭىر . (ئىلى)
- چاچ گۆيەك ئى . چاچقا تاقىلىدىغان بېزەكلىك . م : قارا ياغاچ قاشتى بولۇر ، چاچ گۆيەك چاچتا بولۇر ، يارنىڭ دەردى ھەر قاچان ، يۈرەك بىلەن باشتا بولۇر . (قۇمۇل)
- چاچلىق بالا ئى . قىز بالا ، ياتلىق قىلىنىمىغان قىز . (تۇرپان)
- چاچما ئى . <بوت> ئورۇپ ئۆز ئورنىغا ياتقۇزۇپ قويغان ئوت . م : يار مېنى بەلگىلەپتۇ كۈل قوتوندا چاچماغا . (لوپنۇر)
- چاچۇلىماق چاسلىماق ، تۆت چاسا قىلماق . (لوپنۇر)

- چاچىلاڭ ئى . چاچقۇ ، نويدا چېچىلىدىغان چاچقۇ . م :
«چاچىلاڭ» تازا ئەۋجىگە چىقتى . (قەشقەر)
چاخانا~چاخىنا سۈپ . ئارتۇقمۇ ئەمەس ، ئازمۇ ئەمەس ، نەق ،
دەلمۇ دەل . (كېرىيە)
- چاخچا ئى . ئۈزۈم ئاسىدىغان ئىلغا . (پىچان)
چار 1 سۈپ . ئەيب ، ئېۋەن ، ئاللىق . م : Δ چار
چىقارماق - ئېۋەن تاپماق ؛ Δ چار قالماق -
ئالا قالماق ، چۈشۈپ قالماق . (قەشقەر)
- چار 2 ئى . «بوت» «بالدۇر پىشار خانىش» دەپمۇ
ئاتىلىدىغان ئىچى قىزىل ، سىرتى چىپار
قوغۇن . (كېرىيە)
- چارادىماق قورشىماق . (قۇمۇل)
چاراڭشىماق ۋارقىرماق ، غوۋغا كۆتۈرمەك ، غەلۋە قىلماق .
م : Δ تولا چاراڭشىماي ئاغزىڭغا ئاش ئىچ ؛
 Δ بىزنىڭ ئادەم ۋار - ۋۇر چاراڭ سالىدۇيۇ ،
يەنە بىردەمدىلا ئازغان گۈلدەك ئېچىلىپ
قالىدۇ . (خوتەن)
- چارچاپ ئى . ئۈستىگە كوزا قاتارلىقلارنى قويدىغان
ياغاچتىن ياسالغان پۇتلۇق جاھاز . (قەشقەر)
- چارچاڭ سۈپ . قىرتاق ، قاڭشىق ؛ يېقىمسىز ؛ تېرىككەك ،
قوپال . م : Δ بۇ بەك چارچاڭ ھازاق ئىكەن ؛
 Δ ئۇ چارچاڭ ناخشا ئېيتىدىكەن ؛ Δ ئۇ بەك
چارچاڭ ئادەم ئىكەن . (قۇمۇل ، تۇرپان)
- چارچاي ئى . «بوت» قارىقات . (قۇمۇل)
چارداپ كەتمەك «تېب» يېرىلماق . (مەكىت)
- چارلاڭ سۈپ . ئالا - چىپار . م : چارلاڭ ئات - ئالا - چىپار
ئات . (قۇمۇل)
- چارۋە ئى . كارىۋاتچىلىك كەڭلىكتىكى گىلەم .

- (لوپنۇر)
 چارۋىلىق پۇتلاشماق . م: ماڭا چارۋىلىق نارى (نېرى) تۇر.
 (لوپنۇر)
- چارۋاغ
 ئى. دەريالاردا بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ، ياغاچلارنى
 بىر- بىرىگە چېتىپ ، قورشام قىلىپ قويۇلغان
 دائىرە . بىر ئۇچىغا كۈنجۈت باغلاپ قويۇلىدۇ ،
 بېلىقلار كۈنجۈتنى پۇراپ ، چارۋاغنىڭ ئىچىگە
 كىرىپ تۇتۇلىدۇ . (ئىلى)
- چا: سا
 چاسا بەلۋاغ
 چا ساراڭ
 چاسا مېتىر
 چاشەنبە
- ئى. بازار ، تۆت كوچا ئاغزى . (قەشقەر ، خوتەن)
 ئى. ياغلىق بەلۋاغ . (مەكىت)
 سۈپ . جىڭ ساراڭ . (قەشقەر)
 ئى. كۋادرات ، كۋادرات مېتىر . (قەشقەر)
 سۈپ . كۆچ: ساراڭ قېتىش ، ئەقلى - ھوشى
 جايدا ئەمەس . (قەشقەر)
- چاشقان
 ئى. <تېب> ئات - ئۇلاردا بولىدىغان بىر
 خىل كېسەل . (پىچان)
- چاشكا 1
 چاشكا 2
- ئى. <بوت> زەنجىۋىل ، ئاق چەشكە . (قۇمۇل)
 ئى. <يېم> مېيىتنى ئۇزاتقاندا تارقىتىلىدىغان
 يەل - يېمىش . (قۇمۇل)
- چاشما~چەشمە ئى. كەشتە . م: چەشمە تىكىش - كەشتە
 بېسىش . (قۇمۇل)
- چاشۋاق (توي)
 ئى. كېلىن ھامىلىدار بولغاندىن كېيىن ،
 ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى مېھمان چاقىرىپ ئۆتكۈ-
 زىدىغان مەرىكە . (شايار)
- چاغ 1
 چاغ 2
 چاغا
 چاغۋا
- سۈپ . دەل ، ماس ، لايىق ، خوپ .
 ئى. كۈچ - قۇۋۋەت ، قۇرب ، مادار .
 ئى. تۈگمەننىڭ چاقىپىلىكى . (كېرىيە)
 يۈك . بەلكىم ، ئېھتىمال . (باشقا جايلاردا)

«چېغىۋا~چېغى» دېيىلىدۇ، ئەسلىسى «چېغى بار» م: قارلىق تاغلار يېقىنچۇن، ھاۋالىرى سوغ چاغۋا. جۇگانلىرى بىچارە، يىگىتلىرى يوق چاغۋا. (نىيە، قۇمۇل)

چاغالانك سۈپ. تاغلى، چار. م: چاغالانك غوروز – چار خوراز. (لوپنور)

چاغاناي ئى. «مۇز» قومۇش سۇناي. (بەزى جايلاردا

«چاغىنا~ چاغناق» مۇ دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)

چاغاناق ئى. تەخسە مۇزىكا، پىلاستىنكا. (قۇمۇل)

چاغ – چۈغ ئى. ئۇجۇر – بۇجۇر، ھال – ئەھۋال. (كېرىيە)

چاغدول سۈپ. قاقشال. (قۇمۇل)

چاغلىماق دەڭسىمەك، ئويلىماق، مۆلچەرلىمەك. (كېرىيە)

چاغانان ئۇن. ئىتنى قوغلاش ئۇندىشى.

چاقاڭدا~چاقوڭدا ئى. ئوڭدا. م: چاقاڭدىسىغا چۈشتى –

ئوڭدىسىغا چۈشتى. (قەشقەر، كېرىيە، گۇما)

چاقام – چاقام ئى. سۇغا باش چۆكۈرۈشتىن بۇرۇن ئېيتىدىغان

بالىلار سۆزى. م: چاقام – چاقام، ئىلان پاقام.

چاقان كۆز سۈپ. كۆكۈچ كۆز. (كېرىيە)

چاقىپەلك بولۇپ كەتمەك خۇشاللىقى ئىچىگە پاتماي

كەتمەك، يايىراپ كەتمەك. (قەشقەر)

چاقچا ئى. ناسىۋال قۇتىسى. (ئىلى، قۇمۇل)

چاقچاق ئى. دەررە. دولان مەشرىپىدە ئىشلىتىلىدىغان

ياپىلاق تىلىنغان ياغاچ، ئۇرغاندا ئاۋاز

چىقىرىدۇ. (مەكىت، يانتاق)

چاقچۇق ئى. ئورۇك ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش

يېمىشلەرنىڭ ئۈچكىسى، ئورۇقچا. (قۇمۇل)

چاقچىغار ئى. «ئاست» چولپان يۇلتۇز. (لوپنور)

چاقچىلىقاي سۈپ. ئالدىراش، ئالدىراشچىلىق، ئالدىراشغۇ،

بېسىق، بېسەرەمجان. م: Δ چاقچىلىقاي
كۈنلەر: Δ چاقچىلىقاي ئادەم: Δ ئاتنى مىندىم
ئىگەرسىز، باش - كۆزلىرى يۈگەنسىز.
چىرايلىق مېنىڭ يارىم، چاقچىلىقاي
كېچىقپسىز. (قۇمۇل)

چاققۇ

ئى. (زوتول) چۇسا. م: چاققۇنىڭ ئاچچىقىدا
چاپاننى ئوتقا سالما (ماقال) (لوپنۇر، كېرىيە،
نېيە)

چاقما كاۋا

ئى. «بوت» كاۋىنىڭ بىر تۈرى. (بەزى جايلاردا
«ئەنجان كاۋىسى» دېيىلىدۇ) (تۇرپان، پىچان،
قەشقەر، ئىلى)

چاقۇ

ئى. ئىلمەك، ئىلغۇچ. م: گۆشتۇ چاقۇغا ئاس.
(ئىلى، لوپنۇر)

چاقىلاي~چوقۇلاي سۈپ. يۈزنىڭ قۇرغاقلىشىپ سويۇلۇشى:
ئەتىياز كۈنلىرى چىقىپ، كېيىن يوقاپ
كېتىدىغان يۈزدىكى داغ. (قۇمۇل)

چاكان

ئى. بەش تاش ئويۇنى. تاش تېرىپ
ئوينايدىغان بالىلار ئويۇنى. (كېرىيە) (قەشقەردە
بۇ «چاكۇم» دېيىلىدۇ)

چاكان ياغلىق~چېكەن ياغلىق ئى. بەلۋاغ، چېكەن رومال.
م: ئاقسۇنىڭ يولى ياغلىق، بېلىمدە چاكان
ياغلىق. مەن كۆيسەم ساڭا كۆيدۈم، سېنىڭ
كۆيگىنىڭ چاغلىق. (قەشقەر)

چاكسا

مىق. ئېغىرلىق بىرلىكى، بىر جىڭغا باراۋەر.
م: ئۆيۈڭدە بولمىسا چاكسا پۇخۇن، جاھاننىڭ
توقلۇ. قىدىن بىر نان تېپىلماس. (ماقال)
(كېرىيە، قەشقەر)

چاكۇ

سۈپ. چوقۇر. م: سەتكەن دېمەڭ ئىشان

- ھاجىمنىڭ قىزى، چاكوكەن دېمەڭ بۇ
چېچەكنىڭ ئىزى. (نىيە)
- چاگانەم
سۈپ. <مۇز> بوم ئاۋاز. (كېرىيە)
- چاڭ ساندۇق
ئى. كارىۋات ساندۇق. ئۈستى كارىۋات، ئاستى
ساندۇق. (تۇرپان)
- چاخقاغا
ئى <زوتۇل> توڭقاغا. (قەشقەر)
- چاخقۇرۇن
سۈپ. ئالدىراش، بېسىق. م: ئىشىم تولىمۇ
چاخقۇرۇن بولۇپ كېتىپ كېلەلمىدىم. (ئىلى)
- چاڭگىز~چاڭگىز ئى. <بوت> بىر خىل دەرەخ (سوغۇقلۇق
ئۈچۈن دورا قىلىنىدۇ). (قۇمۇل)
- چاڭگا ساقال
ئى. بومبا ساقال.
- چالا~چالۇ
ئى. سۈزگۈچ، چويلا. (كېرىيە)
- چالا-چوتتا~چالا-چۈشتە سۈپ. چالا-بۇلا، چالا-پۇچۇق.
(قەشقەر)
- چالاشماق
ئۈتلەنمەك، چالا كۆيمەك. (كېرىيە)
- چالا كۆرەڭ
سۈپ. ساۋاتسىز؛ ماختانچاق، مەمەدانە. (خوتەن،
ئىلى)
- چالچۇق
ئى. نەم يەر، نەم ئۆرلەپ تۇرىدىغان يەر.
(قۇمۇل)
- چالدۇرماق
ئوتقا قويماق، دەم ئالدۇرماق. م: ئۇلار بىر
دەڭگە چۈشۈپ ئاتلىرىنى چالدۇردى. (ئىلى)
- چالغۇچ 1
ئى. <مۇز> ساز (تارلىق ياكى يەللىك).
- چالغۇچ 2
ئى. ئاياللار يىلىم چىلايدىغان قاچا. م: بىر
دېدىكى چالغۇچ تۇتۇپتۇ. (خوتەن)
- چالغۇچ 3
ئى. ئۇماچ، سىمماق قاتارلىق تاماقلارنى
ئەتكەندە، ئۇلارنى مالتىلاپ ئارىلاشتۇرىدىغان،
ئۈچىدا ئۈچ-تۆت ئاچىمىقى بار، قاتتىقراق
ياغاچلار (مەسىلەن، ئۈرۈك ياغىچى)دىن

- ياسلىدىغان ئەسۋاب . (نىبە)
 ئى . يۇقۇندا ، قاقچىلاردىكى تاماق يۇقۇندىلىرى .
 چالقماق (قۇمۇل)
- ئى . « يېم » ئۇماچ ، ئاتىلا : قۇيماق . م : بۇغداي
 چالمىسى – بۇغداي ئۈمچىسى . (لوپنۇر)
 چالما 1 (قۇمۇلدا بۇ « چاما » دېيىلىدۇ)
- ئى . مال قىغىنىڭ كېسىكى .
 چالما 2
- ئى . بالىلارنىڭ چالما ئېتىپ ئوينايدىغان
 ئويۇنى . (كېرىيە)
 چالمىچاڭ
- سۈپ . چالا ، يېرىم : ئاچ . م : بالىسى يوقنىڭ
 گېلى كالى . بالىسى بارنىڭ گېلى چالى .
 چالى (ماقال) (كېرىيە)
- ئىزدەپ باقماق ، قاراپ باقماق . م : شۇ يوللۇ
 (يولنى) چالىپ باقاي ، ئۆي تەرەپكە كەلدىمۇ ؟
 چالىپ باقماق (لوپنۇر)
- ۋەزىپە بۆلۈۋالماق . م : بۇ جامائەت ئادەتى ئۆز
 ئىچىدە چام ئالىپ ... (لوپنۇر)
 چام ئالماق
- ئى . يەكتەكتىن ئۇزۇنراق كېلىدىغان يالاڭ
 ئۇزۇن يازلىق چاپان : ئەرلەر كۆڭلىكى . م :
 ئېگىز ئازغان بويىدا ، چامچاڭنى سەن مۇرەڭگە
 ئال . شۇغىنە ئايلا جۇگاننى ، ئالمىدەك يانغۇغا
 سال . (قۇمۇل ، پىچان ، تۇرپان ، لوپنۇر)
 چامچاڭ
- سۈپ . تىك موللاق . (خوتەن)
 ئى . « يېم » ياڭاق مېغىزى بىلەن ئۆرۈك
 مېغىزىنىڭ ئارىلاشمىسى ، ئالا مېغىز . (خوتەن)
 چا : موللاق
- ئى . رەگە تىكە . (كۇچا)
 ئى . « ئانات » چېكە . م : چانچىقىغا (چېكىسىگە)
 ئاق سانجىغان ئادەم . (لوپنۇر)
 چاناق
 چانچىق

چاھ	ئى . ئورەك . ئورا . (خوتەن)
چاۋا	ئى . ياغ قاچىلايدىغان سايمان . (كۇچا)
چاۋكا	ئى . ساغرىسى چىپارات . (ئىلى)
چاۋۇپ كەتمەك	تېگىپ كەتمەك ، ئېغىر كەتمەك ، تەسىر قىلماق . م : سۆزلەۋەرسەم گېسىم يەنە ئاۋۇپ كېتەر ، ئەمەل تۇتقان جاناپلارغا چاۋۇپ كېتەر . (خوتەن ، قەشقەر تاشمىلىق)
چاۋەت	ئى . چاۋا ، ئۈچەي . (لوپنۇر)
چاۋۇش	ئى . (تارس) كوماندىر ، مەشقاۋۇل ، ئوفىتسېر (تارىخىي ئەمەل نامى) . (قۇمۇل)
چايان نو:باق	سۈپ . كۆندۈرۈلمىگەن تورباق . م : بۇ تازا چايان تو:باقكەن . (خوتەن)
چايەك	ئى . «ئانات» تۆت ئىلىك كەڭلىك . (قۇمۇل)
چاپېش	ئى . تېرىدىن تىكىلگەن چاي خالتىسى ، چاي ئوراپ قويىدىغان تۈگۈچ . (ئىلى)
چايچىر	ئى . چاي ئۈستىلى . (قۇمۇل)
چايدام	ئى . چۆللەردە سۇ يىغىلىپ قالىدىغان كۆلچەكلەر . (قۇمۇل)
چايدۇت	ئى . لوپنۇرلۇقلارنىڭ چۆگۈنى . (لوپنۇر)
چايزەك~چايجەك	ئى . يىڭناسقۇ . (قۇمۇل)
چايقاق~چايمال ئى . دولقۇن . (لوپنۇر)	
چايلىماق	كۆپەيمەك ، باراقسان بولماق ، غولدىماق . م : كېۋەزلىكىنىڭ ئارىسىغا كەندىر سالسام چايلامۇ؟ (مەكت يانتاق ، قەشقەر)
چەبە~چەپچار	سۈپ . سولخاي . (مەكت) (كېرىيىدە بۇ «چەپىكور» دېيىلىدۇ)
چەپەر	سۈپ . چىۋەر ، تېز ، چاققان . م : بۇ ئايغى چەپەر ئاتكەن . (مەكت)

- چەپەن سۈپ. تەتۇر، ئۇششۇق، ئۆكتەم، يېپىشقاق .
(پىچان)
- چەپكەن ئى . چەكمەن . (لوپنۇر)
- چەپى - غەلەت قىلماق ئازدۇرماق، كۆزنى غەلەت قىلماق . م :
نازارەتچىلەرنىڭ كۆزنى ھەرخىل يوللار بىلەن
چەپى - غەلەت قىلىپ ئىشنى جۇندەيتتۇق .
(قەشقەر)
- چەتەن~چىتەن ئى . <بىن> ياغاچتىن ياكى شاخ -
شۈمبىلاردىن ياسالغان ئۆي . (لوپنۇر)
- چەتلەمچى سۈپ. داۋاملىق توپتىن ئايرىلىپ يۈرىدىغان
ئادەم ، قاچقاق .
- چەتمە ئى . مەشۇت يىپ؛ بىر خىل چىقىرىشماق
قىلىپ ئوينايدىغان ئويۇن . (قۇمۇل)
- چەتمەك ئى . قارا قۇشقاچ تۇتىدىغان ياغاچ تۇزاق .
(ئاقسۇ)
- چەتنو ئى . ئامبۇرنىڭ بىر تۈرى .
- چەجمەك ئى . ئاياللارنىڭ ياندىن تۈگمىلەيدىغان ئۇزۇن
چاپىنى . م : خاڭدەندىن كەڭ چەجمەك
كېيىپ ... (قەشقەر، ئاقسۇ)
- چەچكە ئى . بۆزچىنىڭ يىپ تاغىقى . (خوتەن)
- چەچىرمەك سەكرىمەك (ئېگىزگە) . (قۇمۇل)
- چەرەت قالجاق سۈپ. تۇغماس جەرەن . (ئاقسۇ قارىتال)
- چەر ئى . خەپرۇك ، بەلغەم . (لوپنۇر، قۇمۇل)
- چەرمەك چەكمەك ، چالماق . م : دېپىنى چەرتسە بولۇر،
چېكىپ، سوقۇپ چەرتسە بولۇر. دېپىنى
چەرتەلمىسە، چەرتكۈچىگە بەرسە بولۇر.
(قۇمۇل)
- چەرگا ئى . ئېچىلمىغان يەر . (كېرىيە)

- چەركە ئى . چاق ، يىپ ئېگىرىش ئۈسكۈنىسى . (يەكەن)
- چە(ر)مگەر ئى . كۆن ياسىغۇچى ، كۆنچى . (مەكىت ، خوتەن)
- چەرۋە ئى . قېرىن يېغى ، چاۋاياغ .
- چەكسە~چېكسە مىق . بىر چارەكنىڭ 16 دىن بىر قىسمى .
- چەككە~چەككى سۈپ . پەقەت ، پۈتۈنلەي ، ھېچقاچان ، ئەسلا ، زادى .
(قەشقەر باخپۇ)
- چەگىدىمەك چۆرگىلىمەك ، ئايلانماق ، ئەگىپ يۈرمەك . م :
بوسۇغاڭلارنى چەگىدەۋاتقانلارنىڭ ... (قەشقەر)
- چەڭخو ئى . ھارۋىكەش . (قۇمۇل ، تۇرپان)
- چەڭگۈل ئى . چاڭگا . (تۇرپان ئاستانە)
- چەل 1 سۈپ . «دېھ» چالا پىشقان زىرائەت ؛ نەم ، ھۆل .
(نىيە)
- چەل 2 ئى . شالتاق ، داغ ، كىر . م : ئۇنىڭ
كىيىملىرىگە قونغان تېرىقچىلىك چەلىنىمۇ
كۆڭۈل قويۇپ تازىلايتتى . (قەشقەر ، خوتەن)
- چەلەڭگۈچ سۈپ . ئارىلاش ، ئارىلاش - قۇراش . (قۇمۇل)
- چەن ئى . نىشان ، ئۆلچەم . (خوتەن ، ئىلى)
- چەنەك مىق . ئۆلچەم . م : چەنەك بىلەن يەرنى كەستى .
(لوپنۇر)
- چەندە سۈپ . دەل جايدا . (نىيە)
- چەندەك ئاتماق چاقچاق قىلماق . م : چەندەك ئاتماق چوڭغا ،
كۆتۈرۈپ سالار ئوڭغا . ئورنىڭىزدىن تۇرغىچە ،
تېپىۋېتەر قوڭغا . (ماقال) (كېرىيە)
- چەندەكچى 1 ئى . «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى . (ئاقسۇ)
- چەندەكچى 2 ئى . چوڭلارغا يولسىز چاقچاق قىلغۇچى (كېرىيە)
- چەن قوشۇق ئى . ئۆلچەم قوشۇقى . م : ناس قۇتا ، چەن
قوشۇق ۋە ئالتۇن - كۈمۈشتىن ياسالغان جاملار
بار . (ئىلى)

- چەيلۇڭ سۈپ. ئۆردەك تاپان (ئادەم)، تاپىنى تۈز (ئادەم). (قۇمۇل)
- چوباش ئى. ياشانغان ئاياللار ياغلىقى. (لوپنۇر)
- چوجماق سوزماق، تارتماق، كەرمەك. م: قۇلىقىنى چوجاپ، يېتىلىگەن پېتى... (قەشقەر، خوتەن)
- چوچىماقچى رەۋ. توساتتىن، تويۇقسىز. (قۇمۇل)
- چوخچا مىق. دۆۋە، دەستە. م: چوخچا - چوخچا نان - دەستە - دەستە نان. (قۇمۇل)
- چوخرىماق قاغىرىماق. (ئاقسۇ قارىتال)
- چور ئى. سېغىز لايىدىن ياسالغان ئۈشتەك: كەپتەرگە ئېسىلىدىغان غوڭ قاپاق. (تۇرپان، قۇمۇل)
- چورغۇن ئى. شورپىنىڭ كۆپۈكىنى ئېلىۋەتمەي، قاينىتىۋېرىشتىن ھاسىل بولغان لەش. (كېرىيە)
- چورگۈل ئى. سىمىنى ئېگىپ ياسىغان جۇۋالدۇرۇز. (قۇمۇل)
- چورۇپ ئى. ئاياللارنىڭ ئاياغ كىيىمى. م: پۇتغا چىرايلىق ئالا - يېشىل گۈللەر تىكىلگەن قونجىلىق قىزىل چورۇپ كىيگەن. (قەشقەر)
- چورۇق ئى. چىگىت ئايرىدىغان چىغىرىق. («چىرۇق» مۇ دېيىلىدۇ) (تۇرپان)
- چوش ئى. «دېھ» بىر يەردىن ئىككىنچى بىر يەرگە سۇ ئۆتكۈزىدىغان ياغاچ نور؛ بىر چۆنەكتىن ئىككىنچى چۆنەككە سۇ چۈشۈرىدىغان ئېگىزلىك؛ ئۆگزىدىن يامغۇر سۈيى ئېقىپ چۈشىدىغان نور؛ تۈگمەن سۈيىنىڭ يۇقىرىدىن سۇ چۈشۈرىدىغان شارقىراتمىسى. (تۇرپان، پىچان)
- چوغ~چوغا سۈپ. قويۇق، نۇرغۇن، زىچ، كۆجۈم، توپ:

رەستە، نۇرغۇن ئادەم توپلانغان جاي. م: چوغ
مەلە - توپ مەھەللە. (خوتەن)

ئى. «بوت» قويلار يەيدىغان بىر خىل ئوت.
چوغروغدان (نىيە)

ئى. كۆل ۋە دەريالارنىڭ تېگىدىكى دەرەخ
چوغۇر قالدۇقلىرى. م: ساغىز كېمەڭنى توسور چوغۇر
- سېغىز كېمەڭنى توسايدۇ چوغۇر. (لوپنۇر)

چوغۇنتەك~چوغۇندەك ئى. «زوتول» بىر خىل قۇش. بېشى ۋە
تۇمشۇقى تەكشى ياپىلاق كېلىدۇ، تۇمشۇقى ئۈچ
بۇرجەك بولۇپ، جىيەكلىرىدە ئۇششاق تۈكلىرى
بولىدۇ؛ كېچىدە ھەرىكەت قىلىپ، ھاسارات
تۇتۇپ يەيدۇ. م: چوغۇنتەكتەك گەۋدىسىنى
كېرىپ... (تۇرپان. خوتەن)

ئى. «يېم» كۆمەچ. م: شۇ كۈنى ئەتگەندە
چوغپوشكال بۇلار ياخشى كۆرىدىغان چوغپوشكال پىشۇرۇپ
چاي ئىچىشىپتۇ. (كورلا) (لوپنۇردا
«چوقپوشكال» دېيىلىدۇ)

سۈپ. چوقۇر. (ئىلى)
ئى. ياغاچ ئاسقۇ. (قۇمۇل)

ئى. قېرى ئاچماق ياغاچ، چوڭراق پۇتاق. م:
چوقا چوقا
چوقاتماق
△ بىردە چوقاتماق تاشلارغا نىقتاپ قويسا...:
△ جىگدىنىڭ چوقا-اتمىقىدەك...: △
قولدىكى ھاسا ئورنىدا ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان
چوقاتماق...: △ قېرىپ چوقاتماقلىشىپ
كەتكەن مېۋىلىك دەرەخلەر... (خوتەن، قەشقەر،
كېرىيە)

ئى. «ئانات» كالا، ئۈچەي - قېرىن. قوي، كالا
چوقا - زاسۇ
قانارلىق ھايۋانلارنىڭ كالا - پاقالچەك ۋە ئىچ -

باغرى. م: چوقا - زاسۇنى پشۇرۇپ (مەكت) چوقام~چوقال

تونۇردىكى چوغلارنى يىغىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ ساپلىق، ئالقانسىمان ئۇزۇن تۆمۈر. م: Δ تونۇرغا بىر چوقال لازىم بولۇپ قالدى؛ Δ ئارقىدىن قوغلاپ، چوقال بىلەن سېلىشتىن يانمايتتى. (خوتەن)

چوقاي 1 ئى. ساقىي، تەقسىم قىلغۇچى: مىراس بۆلگۈچى. (قۇمۇل)

چوقاي 2 ئى. ھارۋىنىڭ ئالدى تەرىپىگە بېكىتىلىدىغان ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك ياغاچ. م: Δ ھارۋىنىڭ چوقايلىرىغا قىزىل تۇغ قادتىپ...؛ Δ ئۇ ھارۋىنىڭ چوقايىغا مەھكەم يېپىشىپ ئولتۇراتتى. (مەكت يانتاق) (بۇ سۆز پىچاندا «چوقۇ»، ئىلىدا «چوقا» دېيىلىدۇ)

چوقا ئى. قاتتىق قېتىپ كەتكەن سېغىز توپا. م: ئۇ بىر مۇش چوقا ئەمەس، يېرىم تاغار چوقا ئەكەلدى. (ئىلى) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «چوقاي» دېيىلىدۇ)

چوقۇ 1 ئى. بور. (لوپنۇر)

چوقۇ 2 ئى. چوغدان.

چوقۇلاي~غارداڭ ئى. (تېب) كۈن تەمرە تىكىسى. (قۇمۇل) چوكىلاڭ سۈپ. پەس، پاكار. م: چوكىلاڭ تاغلار - پاكار تاغلار. (قەشقەر)

چوڭرون ئى. تۈگىچەك. (خوتەن)

چوڭ قول ئى. «ئانات» باش بارماق. (كېرىيە)

چوڭقۇرچاق~چۇقۇچاق ئى. «يېم» قوناق ئۇنىدا قىلىنىدىغان بىر خىل تاماق. (مەكت. ئىلى)

چولامپاي سۈپ. توكۇر، چولاق. م: بار بولاملىق، يوق

- چولامپاي (ماقال). (قەشقەر)
- چولدۇر ئى. «ئانات» كىچىك ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى. (بەزى جايلاردا «ئۈجۈك» دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)
- چولا ئى. «ئانات» بېشانىنىڭ يۇقىرى تەرىپى. (نىيە)
- چولۇ ئى. ئۈسۈل، ۋاسىتە. م: ئىلگەرىكى چولۇڭ بىلەن – ئىلگىرىكى ئۈسۈلۈڭ بىلەن. (لوپنۇر)
- چومچاق ئى. كۆتەك، دەرەخ كۆتىكى. (خوتەن)
- چون ئى. جۇۋاز ئوقىنىڭ يۇقىرى ئۈچىغا كىرگۈزۈ – لۇپ، كىندىككە بېكىتىلىدىغان ساپلىق ياغاچ.
- چوۋاڭ ئى. بېغى يوق سېۋەت. (خوتەن)
- چۈبۇل قىلماق بۇلاڭ – تالاڭ قىلماق، ھەش – پەش دېگۈچە يەپ تۈگەتمەك: سوغۇق قول نەگكۈزمەك. (خوتەن)
- چۈجە ئى. خامان. (تۇرپان)
- چۈجىر ئى. يۈگەننىڭ ئېغىردۇرۇقى. م: جىرەن قاشقا يۈگەننىڭ چۈجىرىنى ئەپلەپ چىشلىۋالدى – دە، بويۇن بەرمەي ئەپقاچتى. (قەشقەر)
- چۈچۈك ئى. شالاڭ بولغان ئۈزۈم ساپىقى، كۆمۈلمەيدىغان تاللىرىنىڭ ساپىقى. (كېرىيە)
- چۈچۈلماق 1 تورغايىنىڭ سايىرىشى. م: تورغاي چۈچۈلدى – تورغاي سايىردى. (قۇمۇل، ئىلى)
- چۈچۈلماق 2 كىيىمنى سالىماق، كىيىمنى يەشمەك. م: چاپىنىڭنى چۈچۈلۈۋەت – چاپىنىڭنى سېلىۋەت. (قۇمۇل)
- چۇراپ تۇرماق دەس تۇرماق، دەرھال تۇرماق، چاچراپ تۇرماق. م: چۇراپ ئورنىدىن تۇرۇپ زالىدىن چىقتى. (قەشقەر)

چۇراپ كەتمەك ئاجىزلاپ كەتمەك . م : خوراز سوقۇشتۇرغاندا ئۇنىڭ خورسىزى تاياق يەپ چۇراپ كەتتى . (مەكت يانتاق)

چۇراڭ ئى . ئېگىز ، سوقا سېۋەت ؛ كەلكۈن مۇدا - پئەسىدە ئىشلىتىلىدىغان ، سىمدا توقۇلۇپ ، ئىچىگە تاش قاچىلايدىغان خالتا . م : يىغقان تاشلىرىنى چۇراڭلارغا سېلىپ ... (كېرىيە ، خوتەن)

چۇرچىلىق ئى . قومۇشنىڭ ئېتىزدا قالغان كۆتەك قىسمى . چۇرقا~چۇرقى ئى . قۇرۇپ ، سۈنۈپ يەرگە چۈشۈپ بېسىلىپ كەتكەن ئوتۇن - ياغاچلارنىڭ ئۇۋاقللىرى ؛ قامغاق ئۇرۇقى . (قۇمۇل)

چۇرقۇچ سۈپ . بۇدۇر ؛ بالىلارنىڭ بېشىدىكى چۆر - گىلىمەچ . م : چۇرقۇچ چاچ - بۇدۇر چاچ . (قۇمۇل ، ئاقسۇ قارىتال)

چۇرقۇلاڭ سۈپ . پاختا يىغان . (قۇمۇل) چۇرۇڭقاي سۈپ . تېرىككەك . (ئىلى) چۇشاڭ ئى . قوي قىرقيشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئالاھىدە قايچا .

چۇغا سۈپ . قىستا - قىستاڭ . م : قاراقچى خالىي يەردە ئالار ، يانچۇقچى چۇغادا (ئالار) . (كېرىيە) سۈپ . ئىنتىزارلىق . (قۇمۇل)

چۇقماق ئىنتىزار بولماق . (قۇمۇل) چۇلبۇيا~چۇلۇئا ئى . «بېم» ھاراق . (خوتەن) چۇلپاق سۈپ . خام لاي ؛ چالا . م : چۇلپاق ئىش قىلىدىغان گاداى . (خوتەن)

چۇلغاشماق يىغىلىشماق ، توپلىنىشماق ، ئولاشماق . (خوتەن)

چۈلۈك

ئى . < زوئول > بېلىقئالغۇچ ، چاىكا . سۇ يۈزىدە ئۇچۇپ يۈرىدىغان بىر خىل قۇش . چوڭلۇقى تورغايىدەك ، ئۆزى ئاق ، قانىتى ئالا ، قۇيرۇقى ئۇزۇن . (مەكىت ، مارالۇپشى تۇمشۇق)

چۈلۈك

سۈپ . كۆپ ، مول ، مېش - مېش ، مىخ - مىخ . م : بېلىق چۈلۈك ، قورساق توق - بېلىق كۆپ بولسا ، قورساق توق بولىدۇ . (لوپنۇر)

چۈلۈك تاۋۇز

سۈپ . پىشىپ ئۆتۈپ كېتىپ ، ئۇرۇقى بىلەن ئېتى ئارىلىشىپ ، ئېزىلىپ كەتكەن تاۋۇز . م : بۇ چۈلۈك تاۋۇز ئىكەن . (خوتەن)

چۈمبا

چۈمغۇق

ئى . چۇلدا ، كەتمەن چۇلدىسى . (خوتەن) ئى . < زوئول > قاغا تىپىدىكى قۇش ، تاغ قاغىسى . (بەزى جايلاردا « چۈمگەك » ، « چۈمغاق » مۇ دېيىلىدۇ) م : ئاۋۇ چۈمغۇقنى قورۇۋېتىڭا . (خوتەن ، قەشقەر پاخپۇ)

چۇۋادان

چۇرۇ يول

ئى . < زوئول > كەپتەرنىڭ بىر خىلى . (قەشقەر) ئى . تاغ - داۋانلاردىكى چىغىر يول ، غىلاڭلاردىكى تار ، قىيىن چىغىر يول ، بۇنداق يوللاردا ھايۋانلار ماڭالايدۇ ، ئىككى كىشى ماڭالمايدۇ . (قۇمۇل)

چۈيلۈك - چەيلۈك سۈپ . لەلەك - لۈلۈك . (قۇمۇل)

چۈيلىماق

چۈيگەز

چۈۋىماق . (قۇمۇل) ئى . < بىن > تامغا بۇلۇك چىقىرىشتا ئىشلىتىلىدىغان ھەمدە تامنىڭ قىرغاق - بۇرجەكلىرىگە سۇۋاق بەرگەندە ، سىلىق ۋە تۈز چىقىرىش ئۈچۈن قويۇلىدىغان ئۇزۇن ياغاچ . (مەكىت)

چۆچەك

ئى . ئاقلانغان پىلە قۇرتلىرىنى ئالىدىغان

تەۋەكك. (خوتەن)

چۆچەگلىك نان ئى. «يېم» گىردە نان. (مەكت يانتاق)
چۆچقار ئى. بۇغداينى خاماندىن ئۇسۇپ ئېلىش ئالدىدا

قوي سويۇپ قىلىنىدىغان نەزىر. (لوپنۇر)
چۆرنەك ئى. ناچا، كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ ئاستى

يىپىنى يۈگەيدىغان ئەسۋاب. (تۇرپان)
چۆرۈلمە ئى. تويدا ئوغۇل تەرەپ قۇدىلارغا سوۋغا

قىلىدىغان كىيىملىكلەر. (ئىلى)
چۆرىسى يوق سۇپ. ئەبگاھ، چاپىنى تىزىدىن ئاشمايدىغان.

(قۇمۇل)

چۆلمۆك ئى. كىچىك كۆلچەك؛ كۆزدىن تاراملاپ ئاققان
ياش؛ ئۆمۈچۈك، ئىلانغا ئوخشاش جانىۋارلارنىڭ

ۋە ئادەملەرنىڭ يىغىلىپ، تۈگۈ- لۈپ يېتىش
ھالىتى. م: Δ كۆزدۈن چۆلمۆك ياشى

ئىقتى: Δ چۆلمۆك ساچى - كۆزى يېشى بىلەن
نەمدەلگەن چېچى؛ Δ يىلان چۆلمۆك بولۇپ

ياتتى؛ Δ بۇ بالا مۇزلاپ كەتكەن ئوخشايدۇ،
چۆلمۆكلىنىپ يېتىپتۇ. (لوپنۇر)

چۆك ئى. تاغ چوققىسىدىكى سۇپا تاش، تۈپتۈز تاش.
(قۇمۇل)

چۆكە پۇرچاق ئى. «بوت» پۇرچاقنىڭ بىر تۈرى. (سۈيۈك
ئاشقا سېلىنىدۇ). (قۇمۇل)

چۆكەن ئى. «بوت» تالنىڭ يېڭى چىقارغان شۇڭى.
(قۇمۇل)

چۆكەنلىمەك چوكان بولماق، پۇرچاق تىپىدىكى پۇرچاق ۋە
ئۆسۈملۈكلەرنىڭ بىخ چىقىرىپ يېتىلگەنلىكىنى

بىلدۈرىدۇ. (تۇرپان)

چۆكۈچ ئى. چوكا. (قۇمۇل)

- چۆكۈچەك~سۆكۈچەك ئى. كىچىك جوزا. (لوپنۇر)
چۆكۈرمەك تېرىمەك، ئۇرۇق سالماق. م: بۇغداي
چۆكۈرۈۋالدۇق. (ئىلى)
- چۆكىلىك~چۆكۈلۈك ئى. چوكا، قوشۇقلار سېلىنىدىغان
ياكى كۆكتات، مېۋە قاتارلىقلارنى سالىدىغان
كىچىك سېۋەت. (پىچان)
- چۆگەن ئى. ئورمىچىلارنىڭ قوشاق ئېيتىپ، ھاردۇق
چىقىرىدىغان ئويۇنى. (كېرىيە)
- چۆگۈش ئى. <زوتۇل> ياۋا ئىت، چىلبۆرە. (لوپنۇر)
چۆگۈنگۈل ئى. <بوت> بۇغدايلىق ۋە يول بويلىرىدا
ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت.
- چۆگىمەك ئورماق، يۆگىمەك. (قۇمۇل)
چۆلۈكمەك چۆلەشمەك، چۆلگە ئايلانماق. م: ئالەم
چۆلۈكۈپ كەتتى - ئالەم چۆللىشىپ كەتتى.
(لوپنۇر)
- چۆمەچ ئى. چۆرگىلىمەچ، باشتىكى چۆرگىلىمەچ: يىپ
ئېگىرىدىغان چاقنى ئايلاندۇرىدىغان چوكا
ياغاچ. م: ئۇنىڭ بېشىدا ئىككى چۆمىچى بار.
(نۇرپان، كېرىيە)
- چۆمچۆمىمەك زوك ئولتۇرماق، زوڭزايماق. (لوپنۇر)
چۆمگۈچ ئى. چۆمۈچ. (ئاقسۇ)
چۆمۈمەك سۇ ئۈزمەك، چۆمۈلمەك. (قۇمۇل)
چۆنەك ئى. <دېھ> ئېتىزنىڭ پارچە - پارچە بۆلەكلىرى.
(كېرىيە)
- چۈچە ئى. <يېم> ئارىدا ئېتىلىدىغان بىر خىل
تاماق. (نىيە)
- چۈچۈك ئى. <ئانات> بىر- ئىككى ياشلىق ئوغۇل
بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسى، چوچىقى. (نىيە)

- چۈچۈن (بۇ سۆز ئىلىدا «چۈچۈ» دېيىلىدۇ)
ئى. «زۈئول» چۈسا. م: Δ چۈچۈن قاساپ تۇرىدىغان...: Δ ئەپيۈن تارتقان جاللاتلار دۆڭ يامۇلدا ياتىدۇ. چۈچۈنلۈك، بەنلىك ئۆيدە، نازۇك جۇۋان ياتىدۇ. (ئىلى)
- چۈچۈلمەك ئۈزۈمەك، قوناق قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ بېشىنى ئۈزۈمەك. (قۇمۇل)
- چۈرپە ئى. «زۈئول» چوشقا كۈچۈكى. (مەكىت، ئاقساقمارال)
- چۈرتەك تۈرمەك. چىرايىنى تۈرۈشكە قارىتىلىدۇ. (قۇمۇل)
- چۈش مىق. ئۈلۈش، قىسىم. م: يېرىمىز ئۈش چۈش با، بىر چۈشنى تېرىمىز - يېرىمىز ئۈچ ئۈلۈش بار، بىر ئۈلۈشنى تېرىمىز. (لۈكچۈن)
- چۈشەك ئى. كۆرپە، سېلىنچا. م: دەرەخنىڭ تۈۋىگە چۈشەك سېلىپ ياتقۇزۇشتى. (ئىلى، قەشقەر)
- چۈشەكمەك (بۇ سۆز خوتەندە «چۈۋەك» دېيىلىدۇ)
شەيتان ئانلىماق (چۈش كۆرۈش مەنىسى يوق). (مەكىت)
- چۈشكۈنخانا ئى. ئۇزۇن يولدىكى يولۇچىلار توختاپ ئۆتىدىغان دەڭدىن كىچىك جاي، دەم ئېلىپ ئۆتىدىغان جاي. (مارالۋېشى تۇمشۇق)
- چۈشكىنە ئى. «بوت» بىر خىل تىكەنلىك دەرەخ.
- چۈك - چۈك قاغا ئى. «زۈئول» تىرىنقى قىزىل، نوڭ قاغىدىن كىچىكرەك بولىدىغان بىر خىل قاغا. (نۇرپان)
- چۈكۈلۈك ئى. كىچىك سېۋەت. (پىچان)
- چۈكۈنەم سۈپ. پارچە - بۇرات، ئۇششاق، كىچىك، ئاددىي:

ۋىجىك، كۆرۈمسىز، ئىسكەتسىز. (نىيە، كېرىيە،
تۇرپان)

چۈگە ئى. < زوئول > قۇلقى ئىتتىڭكىدەك. قۇيرۇقى
ئۇزۇن، قۇشنى يەيدىغان ھايۋان. (نىيە)
چۈمەك سۈپ. دوک، ئالدىغا ئېڭىشىپ قالغان،
مۈكچەيگەن ئادەم.

چۈمچەيمەك نەلمۈرەك، ھېرىسمەن بولماق. (كېرىيە)
چۈمىسە سۈپ. ئۇششۇق، مۇتتەھەم، ئۆكتەم. م:
قىلدىن قىيىق كەتسە چۈمىسەلىك قىلىپ
كۆزدىن ياش قۇرمايدۇ. (قەشقەر، ئاتۇش)

چۈمۈلەك ئى. < ئانات > چىمەلتەك، چىمچىلاق. (قەشقەر
پاخپۇ)

چۈمىمەك ئۇۋاتماق، ئۇۋىلىماق. م: قوناق چۈمەش -
قوناق ئۇۋىتىش. (قۇمۇل)

چۈۋە ئى. < ئانات > ئاچا تۇياق، ئەركەك ھايۋانلارنىڭ
جىنسىي ئەزاسى.

چۈۋەش ئى. چۈگۈن. (مارالۋېشى تۇمشۇق)
چۈيچۈن ئى. < بوت > چاتقال تىپىدىكى بىر خىل
تىكەنلىك ئۆسۈملۈك. يېشىل نوتىلىرىنى تۈگە
يەيدۇ، قۇرۇغاندىن كېيىن ئوتۇن قىلىنىدۇ.
(نىيە)

چېپىن قىلماق پۈتۈن نەرسىنى يېرىم - يارتا قىلىپ قويماق،
چالا قىلىپ قويماق. (كېرىيە)

چېتىق 1 ئى. توسۇق. (تۇرپان)
چېتىق 2 ئى. چاچ چېتىقى، كۈمۈش قوڭغۇراقلىق

زىننەت بۇيۇمى. (قۇمۇل)
چېچەك ئى. كۆچ؛ خۇرجۇننىڭ گۈل نۇسخىسى (كېرىيە)

چېچىراپ كەتمەك كىچىك بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈپ كېتىشى.

(تۇرپان) (بۇ سۆز ئىلى ، قەشقەردە «چاچراپ كەتمەك» ، بەزى جايلاردا «چەنەپ كەتمەك» مۇ دېيىلىدۇ)

چېچىرماق سەكرىمەك ، چاچىرماق . (قۇمۇل)
چېچىرىغۇر سۈپ . «تىل ھا» ئۆلگۈر (قارغىغاندا ئېيتىلىدۇ) .
(قۇمۇل)

چېچىكى چاي بولماق «ئىد» خۇشال بولۇپ گۈل قەقەلىرى ئېچىلىپ كەتمەك . م : بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ چېچىكى چاي بولۇپ كەتتى .
(قەشقەر)

چېدىر ئى . ئەخلەت - چاۋار . (قۇمۇل)
چېغىچە سۈپ . كۆڭۈلدىكىدەك . م : قېپقىزىل بۆكنى كىيىپ ، سەن ئۆزۈڭنى بىلىمىدىڭ . چېغىچە يارنى كۆرۈپ ، بىزنى كۆزگە ئىلىمىدىڭ . (قۇمۇل)

چېقىش بولماق بىر - بىرىگە ماس كەلمەيدىغان يېمەكلىكلەر - نى كۆپ يەۋىلىپ ئاشقازاننىڭ بۇزۇلۇشى . م : ئۇدۇل كەلگەنلەر نەرسىلەرنى يەۋىرىپ ، چېقىش بولۇپ قاپتىمەن . (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «چېقىل - چۇقۇل بولماق» دېيىلىدۇ)

چېقىن ئى . تاغ قىيالىرى . تاغنىڭ سۇ ئېلىپ كېتىشتىن پەيدا بولغان يارلىرى . (ئىلى) (بۇ سۆز خوتەن ، نىيىدە «چېقىل» دېيىلىدۇ)

چېكى لەلەڭ چېكى لەلەڭ لاغايلاپ يۈرمەك . م : ئۇ چېكى لەلەڭ بولۇپ يۈرىدۇ . (ئىلى)

چېگەلەك ئى . «بوت» چېگە . بىر خىل ئۆسۈملۈك ، لوپنۇر - دىن چىقىدۇ . (لوپنۇر)

چېمەچى ياغ ئى . چا : ۋا ياغ . (لوپنۇر)
چېۋا - چېۋە ئى . «ئانات» يىرىق ، تېقىم .

م: Δ قۇلاقلىرى شىڭتايغان ،
چېۋىلىرى تەرلىگەن تورۇق
يورغا... : Δ بالىنىڭ چېۋىسى
پىشلاق بولۇپ قاپتۇ، ئازراق
ئۇپا بېسىپ قويۇڭلار...
(ئىلى ، خوتەن)

سۈپ. تېرىككەك ، سەپرا. (ئىلى)
ئۇن . ئۆچكىنى ھەيدەش ئۈندىشى .
ئى . «زوتۇل» ئالتە ياشقا ئۆتكەن قويلار .
ئى . پوچتىچى ، پوچتىكەش : خەۋەرچى .
(خوتەن ، كېرىيە)

ئى . پوچتىخانا . (خوتەن ، كېرىيە)
ئى . جۇۋازنىڭ ياغ چىقىدىغان تۆشۈكىگە
تىقىپ قويدىغان ياغاچ . (خوتەن) («غىپچا»
مۇ دېيىلىدۇ)

سۈپ. يېتەر - يەتمەس ، تاماقنىڭ تويغۇچە
بولماسلىقىنى بىلدۈرىدىغان سۆز . تويغۇچە
ئەمەس . م: Δ تاماق چېپىپ بولۇپ قالدى -
تاماق تويغۇچە بولمىدى : Δ ئىككى ئېغىز
كاپ - كاپتىن بىر ئېغىز چېپىپ ياخشى
(ماقال) . (تۇرپان)

سۈپ. دەلمۇ دەل ، لىقمۇ لىق . (خوتەن)
ئى . بورىدىن توقۇلغان ئىشىك بەردە ، قازان
ياپقۇچ . (لوپنور)

چىتىك ئاتماق ئى . بالىلارنىڭ شېغىل ئېتىپ ئوينايدىغان
ئويۇنى : كۆچ : چاقچاق قىلماق (كۆپىنچە
بالىلارنىڭ چوڭلارغا قىلغان چاقچاقى)
(كېرىيە)

چېۋىراقاي
چېي - چېي
چىبىرى
چىپەرچى

چىپەرخانا
چىپچا

چىپچاپ

چىپچاڭ
چىتقان

چىتىڭ~چىتىن سۇپ. شاش، تېتىك، باشقۇرماق تەس (ھايۋان):
شوخ، كەپسىز؛ ئاچچىقى يامان. م: چىتىن
خوتۇن. (نىيە، كېرىيە، خوتەن)

چىچارماق بالىنى توسماق، تەرەت قىلدۇرماق. (تۇرپان)
چىچايماق چوقچايماق. م: تاق چوققۇلارى چىچايىپ
تۇرادۇ. (لوپنۇر)

چىچچەمەك ئوتقا قاقلىماق. م: چىچچەگەن بالىق – ئوتقا
قاقلانغان بېلىق. (لوپنۇر)

چىچچى سۇپ. چىرايلىق. (قۇمۇل)
چىچقۇلۇق~چۇچۇ ئى. ئەتلەس دۈكسىدىكى سەڭگىقىز شا-
نىسىنىڭ ئاستىنقى ئۇچىغا چىگىلگەن تاش.
(خوتەن)

چىچۇش - چىچۇش ئۇن. ئۆچكىنى چاقىرىش ئۈندىشى. (قۇ-
مۇل) (بۇ سۆز قەشقەردە «چى - چى - چى»
دېيىلىدۇ)

چىچىتىمخانا تەرەتخانا (چۆكۈرۈش مەنىسىدە كېلىدۇ).
چىچىرغا تىكەن ئى. «بوت» چىچىرغان، بىر خىل تىكەنلىك
ئۆسۈملۈك. (قۇمۇل)

چىچىل ئى. چۇچۇلا. (كۇچا)
چىچىناق ئى. «ئانات» چىمەلتەك، چىمچىلاق. (قۇمۇل)

چىراغ ئى. نەزىر. (ئاقسۇ)
چىراغ ئەتمەك نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزمەك. (ئاقسۇ موغال)

چىرغاي ئى. «بوت» بىر خىل قاتتىق غوللۇق
ئۆسۈملۈك. (قۇمۇل)

چىرغول ئى. ئىككى قىيالىقنىڭ ئارىلىقى. م: چىرغول
يە (ر) - ئۈستىگە چىققىلى، ئاستىغا چۈشكىلى
بولمايدىغان يەر. (قۇمۇل)

چىرمىغۇت ئى. «بوت» چىگىلەك (ئوت). (تۇرپان)

چىقما سۈپ. يېڭى ئىشلەنگەن، يېڭى پېتى. (قۇمۇل)
چىقىش قىلماسلىق پايدا بەرمەسلىك، يەتمەي قېلىش،
پايدىسى زىيىنىنى كۆتۈرەلمەسلىك، پايدىسى
يوق. (قۇمۇل)

چىقىشىپ كەتمەك نىكاھتىن ئاچرىشىپ كەتمەك. (تۇرپان)
چىكارىگە سۈپ. كارى يوق، پەرۋايى پەلەك، مۇنا-
سەۋەتسىز. (نىيە)

چىكاڭ قاغا ئى. <زۈئول> قىزىل تۇمشۇق قاغا. (قۇمۇل)
چىكانكىلىماق كېۋەزنىڭ ئۇچىنى ئۈزۈمەك. (كۇچا)
چىكىچۈڭگۈل ئى. <بوت> يەر بېغىرلىغۇچى ئۆسۈملۈك.
غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرگە يامىشىپ ئۆسىدۇ. (نىيە)
چىكىنەك ئى. <ئانات> قۇلاقنىڭ ئالدىدىكى چاچ بىلەن
ساقال ئارىلىقىدىكى تۈك. (نىيە)

چىكىنەكتىمەك جەينەكلىمەك. (لوپنۇر)
چىگىت ئى. <ئانات> تۇخۇمدان. م: تاقۇنۇ (توخۇننىڭ)
چىگىتى (تۇخۇمدانى). (لوپنۇر)

چىگى - چىگى ئۇن. ئۆچكىلەرنى چاقىرىش ئۈندىشى. (كۇچا)
چىگىلە ئى. چىلگە؛ قارىغايىنىڭ چۈشۈپ چىڭدىلىپ
كەتكەن غازىڭى. (قۇمۇل)

چىگىن ئى. بۇغداي پەنجىسى. م: ئومىنى ئورۇپ
بولدۇم، خامان قىرىمەن ئەمدى. چىگىنلىرىم
مۇشۇنداق، توشۇپ بولىمەن ئەمدى. (ئاقسۇ)

چىڭ سۈپ. دەل، نەق. (كېرىيە)
چىڭغاق~چىڭغاق ئى. چوڭ تاغار؛ ئىدىش، كۈپ. (نىيە)

چىڭكىرىش سۈپ. چىداملىق، سەۋرچان. (قۇمۇل)
چىل ئى. <تېب> ھۆل تەمرەتكە. (خوتەن)
چىلە ئى. <بوت> يۇلغۇننىڭ يوپۇرمىقى. (لوپنۇر)
چىلەك 1 ئى. <ئانات> چىمچىلاق. (تارىم)

چىلەك 2 ئى. تورۇسقا ئېسىپ قويۇلىدىغان، قاچا-
قۇچىلارنى ساقلايدىغان شوتتا شەكىلدىكى
سايما. (مەكت يانتاق)

چىلەك 3 ئى. يىپ ئېگىرىدىغان ئەسۋاب. (نىيە)
چىلەك چۆرمەسلىك (ئىد) تەڭ كېلەلمەسلىك، يىپ ئېشىپ
بېرەلمەسلىك. (قۇمۇل)

چىلتەك ئى. ئاياللارنىڭ جىلتىكىسى. (مەكت يانتاق)
چىل قاغا ئى. «زوتۇل» ئالا بويناك كىچىك قاغا. (تۇرپان)
چىلگە~چىلگە ئى. كەپە، لاپاس، كەپە ئۆي. (نىيە)

چىلگىن سۈپ. دېلىغۇل، مەيۈس، غەمكىن. م: روھ
چىلگىن بولسا كىشى - روھى چۈشكۈن بولسا
كىشى. (كۇچا)

چىللاشقا ئى. چىللاق، قۇدىلارنىڭ ئۆزئارا بىر- بىرىنى
چىللىشى. (تۇرپان)

چىللە ئى. «تېب» بىر خىل كېسەل نامى. (قەشقەر)
چىماش سۈپ. ۋاتىلداق، كوت- كوت.
چىمالتا ئى. پاقالچاققا يۆگەيدىغان پايىتما، لاتا-
گۆجەي. (لوپنۇر)

چىمدىق ئى. زىرە، ھالقا. (قۇمۇل)
چىمقىلماق يېمەكلىكنى ئاز- ئازدىن، كۆڭلى تارتماي،
تتىپ يېمەك. (تۇرپان)

چىمىت قول~چىمىداق قول ئى. «ئانات» چىمەلتەك،
چىمچىلاق. (نىيە، كېرىيە، خوتەن) (بۇسۆز
ئىلىدا «چىمەلتەك»، خوتەندە يەنە «چايماق

~قولچەمەك» مۇ دېيىلىدۇ)
چىمىتمەك كەمىستىمەك، چۆكۈرمەك. (تۇرپان)

چىمىدان ئۆرۈك ئى. «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر خىل تۈرى.
ئۇششاق، تاتلىق پىشىدۇ. (قەشقەر)

چىمىگەن سۈپ. تىترەك . (قۇمۇل)
چىنىماق تەڭلىمەك ، شىلتىماق . م : ... دەپدى ئۇنىڭغا
قولىنى چىناپ . (خوتەن)
چىنا كۆز ئى . چوڭ كۆز ، يوغان كۆز . (قۇمۇل)
چىنەي سۈپ . « ئانات » بىر كۆزى كۆرمەيدىغان . (نىيە)
چىنىپششىغ سۈپ . بەك ، ھەقىقەتەن ، راستتىنلا ، چوقۇم
جەزمەن . م : چىنىپششىغ ئوخشايدىيا . (خوتەن ،
نىيە)
چىندان ئى . « بوت » سەندەل چىنارنىڭ بىر خىلى .
(لوپنۇر)
چىن قىچقىرىش ئى . توي ئويۇنى . توي كۈنى چوڭ ياشتىكى تۆت
خوتۇننىڭ گىلەمنىڭ تۆت ئۇچىنى تۈتۈپ ،
قىزنى گىلەمگە ئولتۇرغۇزۇپ ، قوشاق ئېيتىپ ،
يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ مېڭىشى . (ئىلى)
چىۋەكىمەك م : نېمىدىن چىۋەكىسە شۇ
بولۇپتۇ . (ماقال) (كېرىيە)
چىۋىقىغا ئالماسلىق نەزىرىگە ئالماسلىق ،
كارى بولماسلىق ، خىيالىغا
كەلتۈرمەسلىك ، ھېسابقا
ئالماسلىق . م : ئۆزىڭىزنى
ئۇپراتقۇچە چىۋىقىڭىزغا ئالماي
يۈرۈۋېرىڭ ... (مەكت)
چىۋىلاشماق بىچىرلاشماق ، شىۋىرلاشماق . م :
قىۋلاق تۇۋىدىكى
چىۋىلىشىشتىن باشقا ئاۋاز
ئاڭلانمايتتى . (قەشقەر)
چىيان قىلماق ھۆل قىلماق ، ھۆل
قىلىۋەتمەك .

خ

- خا . ئى . «بىن» لىم ياغاچ . (خوتەن)
- خاپا بولماق . ئىزا تارتماق ، خىجىل بولماق . م : گەپ سورىغىلى خاپا بۇتكەن ئەدەم - گەپ سو - رىغىلى ئادەم خىجىل بولىدىكەن . (خوتەن ، كېرىيە)
- خاپان . ئى . تارازنىڭ نەرسە سالىدىغان تەخسىسى ، كىچىك ساندۇقچە . (خوتەن ، كېرىيە)
- خاخۇڭ~خالاڭ . سۈپ . قاڭرۇق ، دىمغىدا گەپ قىلىدىغان ئادەم . (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «خاخۇڭ» دېيىلىدۇ)
- خادا قۇيۇن . ئى . تىك قۇيۇن . م : ساي تەرەپتىن ئىككى خادا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ ، ئاسمانغا بۇرغا قويغاندەك پىقىراپ - پىقىراپ ئۆتۈپ كەتتى . (قەشقەر)
- خادىپاچاق . سۈپ . شادىپاچاق . ئورۇق ھەم ئېگىز . (كېرىيە)
- خار . ئى . تىكەن . (خوتەن)
- خاراز . ئى . جۇۋاز . (قۇمۇل ، پىچان ، تۇرپان)
- خاراۋان . سۈپ . ھەيۋەتلىك ، چوڭ ، بۈك - باراقسان . م : خاراۋان تېرەك ئىكەن بۇ! (خوتەن)
- خارايلىماق . ئاللىماق . م : شۇنچىلارنىڭ ئىچىدە خارايلاپ تۇتتۇم سېنى . (لوپنۇر)
- خارەت . ئى . ياغاچچى . (خوتەن ، نىيە ، كېرىيە)
- خارساكتاش . ئى . گرانىت تاش ، ئۇيۇلتاش . (خوتەن)
- خاس . ئى . دۈشمەن . م : يۈرگۈزمەيدۇ تەلگەشىپ ، ئۆز تۇغقانلار خاس بولۇپ ، كۆڭلۈنۈ بۆلۈپ كەتتى ، قېرىنداشلار يات بولۇپ . (لوپنۇر)
- خاسقا . سۈپ . داۋاملىق . (گۇما)

ئى . دوست ، ئاغىنە ، بۇرادەر . (كېرىيە قارلۇق)	خاشتا
سۈپ . ياپما قاپاق . (خوتەن)	خاش قاپاق
ئى . توپا ، تۇپراق . (خوتەن)	خاك
ئى . سامانلىق لاي ، سامان ئارىلاشتۇرۇلغان لاي . (لوپنۇر)	خاكى لاي
ئى . «يېم» گۈرۈچنى خالتىغا سېلىپ ، سۇدا پىشۇرۇلدىغان بولۇ . بۆرەكنى توغراپ گۈرۈچ بىلەن يېمىش سېلىپ سۇدا پىشۇرىدۇ . (مەكت يانتاق)	خالتا بولو
سۈپ . دەلتە ، دەلدۈش . (مارالۋېشى چارباغ)	خالخۇش
ئى . نوغۇچ ، سېكىلەك . م : خالو چىراق – نوغۇچ چىراغ . (قۇمۇل ، پىچان ، تۇرپان ، قەشقەر ، خوتەن)	خالو
بىخەۋەر بولماق ، ئۇنتۇپ قالماق ، ئېسىدىن كۆتۈرۈلمەك . م : ئاكىم ئۆزلىرىنىڭ كېلىشلىرىدىن خالىزم بولۇپ كېتىپ قاپتۇ . (كېرىيە)	خالىزم
خالىسۇن بولماق ئۇنتۇپ قالماق ، بىخەستەلىك قىلماق . (كېرىيە)	خالىسۇن بولماق
ئى . بىر – بىرىنى بېسىپ ئوينايدىغان بىر خىل بالىلار ئويۇنى . (بۇ سۆز «خامباس» مۇ دېيىلىدۇ) (كېرىيە)	خام باستى
ئى . چىگىتتىن ئايرىپ چىقىرىلغان ، تېخى ئېتىلمىغان پاختا . (كۇچا)	خام پاختا
ئى . پىششىقلانمىغان پىلە يېمىكى . (كېرىيە)	خام پىلە
سۈپ . «تىل ھا» تىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان سۆز . (ئىلى)	خام تاسما
ئى . خام تەمە : كۆچ : سىناق . م : كەلسىلە	خام تاما

خېنىم دېسەم ، قارىماي كەتكەن يارىم . خام
تامادا داڭگال ئاتسام ، ئاچچىقى كەلگەن يارىم .
(قۇمۇل)

خامتۇر ئى . تاشتىن يۇمشاق ، ئادەتتىكى توپىدىن
قاتتىق توپا ياكى ماددا . (پىچان) (بۇ سۆز
قۇمۇلدا «خامتۇي~خامتي» مۇ دېيىلىدۇ)

خام - چارا~خام - تارا سۈپ . خام - خۇتا . (لوپنۇر)
خام سىكىرمەك تونۇردىكى ناننىڭ چالا پىشىپ چۈشۈپ
كېتىشى . م : نان خام سىكىرىپ قاپتۇ - نان
چالا پىشىپ قاپتۇ . (قۇمۇل)

خانا ئى . ئۇرچۇقنىڭ بىر قىسمى . (كۇچا)
خانئاچا ئى . كېلىنلەر قېيىنانىسىنى ياكى كىچىكلەر
ئاكىسىنىڭ خوتۇنىنى خانئاچا دەپ چاقىرىدۇ .
(قەشقەر)

خان ئاغىچا ئى . خاننىڭ خوتۇنى ، خانىش . ياشانغان
ھۆرمەتلىك ئاياللارغا قوللىنىدىغان ھۆرمەت
نامى .

خاناقىماق ئادەم ، نەرسە ياكى ئىش توغرىلىق دەرگۇمان
بولماق ، ئىككىلەنمەك ، بىخۇدلاشماق . م :
خاناقاپ قاپتىمەن - بىخۇدلىشىپ قاپتىمەن .
(ئىلى)

خانئانا ئى ئانىسىنىڭ ئاچىسى . (نىيە)
خانەيجو ئى . (خەن) (河南) بىر خىل يۇپقا يىپەك
رەخت . (قۇمۇل)

خان بېلىق ئى . «زۇئول» بېلىقىنىڭ بىر تۈرى .
خانچە ئى . خاننىڭ خوتۇنى ، خانىش . (لوپنۇر)
خان كاتىكى~ئوردا كاتىكى ئى . بىر خىل بالىلار ئويۇنى .
ئوتتۇرىغا چوڭراق ئورەكتىن بىرى كولىنىپ

خان كاتىكى (ئوردا كاتىكى) قىلىنىدۇ، ئويۇنغا نەچچە ئادەم قاتناشقان بولسا، چۆرىسىگە شۇنچە كىچىك ئورەك كولىنىدۇ. ئويىنىغۇچى كىچىك ساقا (توپ) نى ئاۋۋال ئۆزىنىڭ ئوربىكىگە 3 قېتىم ئاتىدۇ، 3 قېتىمنىڭ ھەممىسىدە چۈشۈرەلسە، ئاندىن ئوتتۇرىدىكى خان كاتىكىگە 3 قېتىم ئاتىدۇ، 3 قېتىم چۈشۈرەلسە خان بولىدۇ. (كېرىيە)

ئى. مەلىكە، خاننىڭ قىزى. (كۇچا، قەشقەر، ئاتۇش)

ئى. «زوئول» جۇغى كىچىك ئىت، پىستەك ئىت. (پىچان)

سۇپ. (ف > خواب الود) چالا ئۇيقۇ. (قۇمۇل)

سۇپ. سېسىق گەپ. (خوتەن)
سۇپ. ئىختىيارى بىلەن، مەيلىچە، خاھىشىچە.
ئى. ھېچبىر سەۋەبى يوق، بىكاردىن - بىكار، ئوچۇقتىن ئوچۇق؛ ئېھتىمال، ھەرقاچان، بەلكىم. (كۇچا)

ئى. خېمىرىپەش، خېمىرتۇرۇچ يۆگەپ قويدىغان ياكى ئادەتتە ئائىلە ئەزالىرى ئۆزلىرى تاماق يېگەندە سالىدىغان ئاددىي، كىچىك داستىخان. (ئاتۇش)

ئى. سەھرايى خەتمە دەپمۇ ئاتىلىدۇ، بۇ كۈندە پۈتۈن يۇرت ئەھلى تۈزلەڭگە ئايرىم - ئايرىم قازان ئېسىپ تاپقاننى تەڭ يەپ، ئۆزئارا مېھىر - شەپقەت يەتكۈزۈشىدۇ. (خوتەن)

ئى. «بوت» ياۋا چىلگە، ئويىنىغۇچ. قوغۇننىڭ بىر خىل سورتى (يېڭىلى بولمايدۇ). (قۇمۇل)

«خەندىلەك» دېيىلىدۇ	
سۈپ. يوغان، قاۋۇل، بەستلىك. (قۇمۇل)	خەددەك
ئى. كېكىردەك، كاناي. (لوپنۇر)	خەرك
ياقا سىقىشماق. م: ھېلى باكا خەرەگلىشىپ قالماي... (مەكت)	خەرەگلەشمەك
سۈپ. پۈتۈنلەي، ھەممە، ساپ. (تۇرپان)	خەس
ئى. راستتىن، قەستەن. (قۇمۇل)	خەستە
ئى. شېغىل. (نىيە)	خەشەك
ئى. «بوت» ئۈرۈك سورتى. يەر تاللىماي ئۆسۈ-ۋېرىدىغان تۈكلۈك ئۈرۈك. (كېرىيە، ئاقسۇ)	خەشەك ئۈرۈك
ئى. چىش كولىغۇچ. م: سوقماڭ مېنى بەلدەك بىلەن، چىش كولىغۇچ خەلدەك بىلەن. (قۇمۇل)	خەلدەك
ئى. (خەن < 汗衫 >) ئەرلەر كۆڭلىكى. (قۇمۇل)	خەنتەي
ئى. «ئانات» بۇغدىيەك. (تۇرپان)	خەنگەردەك
خەۋەندە خالىق سۈپ. خەيرخاھلىق. م: Δ كىم خەۋەندە خالىق قىلىپ ھالىغا يېتىدۇ؛ Δ ئۇنىڭ يولىدا خەۋەندە خالىقنى قىلمىسا... (قەشقەر، مەكت)	خەۋەندە خالىق
ئى. پايپاق ئاستىغا شىرىپ تىكىلىدىغان پېتەك شەكىللىك كۆپ قاتلىق رەخت.	خەيلەمچى
ئى. «ئانات» ئوشۇق. (كېرىيە)	خەينەك
ئى. چوڭ چىنە. (شايار)	خەيۋەن
ئى. (خەن < 温酒壶 >) ھازاق ئىسىتىدىغان قاچا. (قۇمۇل)	خو
ئى. «يېم» نانچۆپ، نانقايناق. (قۇمۇل)	خوپۇرئاش
ئى. چوغدان. م: بۇ زاماندا خوپىڭ يوق، شاڭپاڭلاردا مەش قويدى. (قۇمۇل)	خوپىڭ

خوت - خوت خوتۇق	ئۇن . تەخەينى چاقىرىش ئۈندىشى . (قۇمۇل) ئى . (زۇئول) تەخەي ، خوتەك . م : ئارىدىيان ئىچكەنلەر ئەمدى ئىچەر چاي ، قوتۇر خوتۇق مىنگەنلەر ئەمدى مېنەر تاي . (قۇمۇل)
خوتۇن يەرلىك خوجا بېكە خوچا خودۇك خوردا	«ئىد» ئايالنىڭ ئۆيىگە كىرگەن ئەر . (مەكت) ئى . ئايال خوجاينى ، خوجاينىنىڭ ئايالى . (ئىلى) ئى . سامان توشۇيدىغان جازا . (قۇمۇل) ئى . چۆگۈننىڭ بىر خىلى . (قۇمۇل) ئى . «يېم» شوۋىگۈرۈچ .
خوردا قىلماق خوشخىنەك	ئازابلماق ، قىينىماق ، خورلىماق . م : سەن مېنى خوردا قىلىۋەتتىڭ . (كۇچا) سۈپ . چىرايلىق ، گۈزەل ، ساھىبجامال (قىزلارغا قارىتىلىدۇ) . (لوپنۇر)
خوشلاق خوشو خوشۇلغاي	سۈپ . خۇشاللىق ، شادلىق . (خوتەن ، لوپنۇر) سۈپ . (خەن) (火速) دەررۇ ، دەرھال . (قۇمۇل) سۈپ . قاتتىق ھەزەر ئەيلەش مەنىسىدىكى سۆز . م : مەھشەتلىكنى بىلەمسىز ، خوشۇلغاي دەڭ . (ئاتۇش)
خولا ياغاچ خولاڭخېچىر	ئى . رەندىلەنمىگەن يوغان ياغاچ . (قۇمۇل) ئى . «بوت» بىر خىل زەھەرلىك ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)
خولەك خولۇپئاش	سۈپ . سېمىز ، يوغان (ئادەم) . (مەكت) ئى . «يېم» نېپىز يېيىلغان خېمىرنى يوغان - يوغان تاشلاپ ئېتىلىدىغان سۇيۇقئاش . (قەشقەر ، ئىلى ، تۇرپان) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «خالاپ» دېيىلىدۇ)
خولىگىر	سۈپ . بوم ، قوپال ، يىرىك : قول ئۇچىدا ئىشلەنگەن ، گادا - گۇدۇ . (بەزى جايلاردا

- «خۇلاگىر» مۇ دېيىلىدۇ (قۇمۇل) خونا
 ئى. تىكەن، يانتاق؛ يانتاققا ئوخشايدىغان بىر
 خىل ئۆسۈملۈك. (ئاتۇش، قۇمۇل)
 بىردەم چىدىماق، سەل تاقت قىلماق. (نىيە،
 گۇما) خوناۋۇتماق
- ئى. «بوت» ئۆرۈكىنىڭ بىر خىل سورتى. 5-
 ئايدا پىشىدىغان ئۆرۈك. م: ئۆرۈكلەرنىڭ تۇنجى
 ئەلچىسى ساپسىرىق خوندەكلەر. (خوتەن) خوندەك
- بۇرۇقتۇم بولماق، تويۇپ كەتمەك، بىزار
 بولماق. م: دەككە - دۈككە تۇرمۇشتىن بەكمۇ
 خونۇقۇپ كەتتۇق. (قەشقەر) خونۇقماق
- ئى. «ئاستىر» خۇپپە يۇلتۇز، تۆمۈر قوزۇق
 (يۇلتۇز ئىسمى). (لوپنۇر) خۇتمۇ يۇلتۇز
- (خەن «糊塗 + را») ئازماق. (قۇمۇل) خۇدۇرماق
 ئۇيالماق. (مەكىت) خۇدۇنماق
- ئى. دېھقان. م: Δ خۇرجانىڭكىدە ئىشلەۋزە...
 Δ خۇرجا ئىت بولسا، سىلى ئىتنىڭ
 تاۋىقىنى يالاپ بېيىغاندىلا. (تۇرپان، ئىلى) خۇرجا
- خۇرۇجى تۇتماق «ئىد» مەجەزى قوداغشىماق، جىلە بولماق.
 (كۇچا) خۇرۇشچى
- سۈپ. شوخ، كەپسىز (باللارغا قارىتىلىدۇ).
 (قۇمۇل) خۇرۇشلۇق
- سۈپ. شوخلۇق. م: خۇرۇشلۇق قىلما.
 (قۇمۇل) خۇستى
- سۈپ. ھۆرمىتى، ئىززىتى، ئابرويى. م: سۇلتان
 پادىشاھنىڭ خۇستىنى بىز قىلماي كىم
 قىلسۇن. (ئىلى) خۇشپىچىم
- سۈپ. قەددى - قامىتى كېلىشكەن،

- چىرايلىق . (ئىلى)
- خۇشكۈرەم سۈپ . خۇشخۇي ، چىرايلىق . م : خۇشكۈرەم يىگىت ... (قەشقەر)
- خۇشما~خوشمۇ سۈپ . خويمۇ ، ئەجەبمۇ ، تازىمۇ . (كېرىيە ، خوتەن)
- خۇناۋا يۇتماق تەخىر قىلماق . (كېرىيە)
- خۇنخار ئى . قانخور . (قۇمۇل)
- خۇنگان ئى . «بوت» كالىك بەسەي .
- خۇۋا 1 ئى . سۆيگۈ ، مۇھەببەت . م : 19 ياشلىق ھۆرنىڭ خۇۋالاشقان لايىقى ... (خوتەن)
- خۇۋا 2 ئى . تۇغان ، توسما . م : سۇكەلگۈچە خۇۋا سال . (لوپنۇر)
- خۇۋالاشماق مۇھەببەتلەشمەك . تويلىشىشقا پۈتۈشمەك . بىرلىككە كەلمەك ؛ يېقىنلاشماق ، ھەمئەپەس بولماق . (خوتەن) (بۇ سۆز يەنە «قۇۋالاشماق» مۇدەپىلىدۇ)
- خۇۋالىق سۈپ . يېرىم ئۇيقۇلۇق ، چالا ئۇيقۇلۇق . م : ساندۇقنى ئېچىپ مال - دۇنيانى تاغارغا تىقىپ ماڭغۇچە ، خۇۋالىق ياتقىنىمنى دېمەمدىغان . (ئىلى)
- خېتىپ ئى . تاغ رايونلىرىدا نىكاھ ئىشلىرىنى بېجىر-گۈچى . (قۇمۇل)
- خېخىنەك~خېنەك ئى . «ئانات» كېكىردەك . (كېرىيە ، خوتەن) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «خىردەك» دېيىلىدۇ)
- خېمىر يۇغۇرغۇچ ئى . «زوتول» ياچىۋەك . (مەكىت)
- خېنە ئى . شوينا ، تانا . م : چاقنى بۇزغان خېنىسى ، قىزنى بۇزغان ئانىسى . (ماقال) (كېرىيە)
- خېنى ئى . بېدە - سامان سېلىقى . (قەشقەر ، قۇمۇل)

خېنى يەر	ئى . خان يېرى ياكى ۋەخپە يەر . (خوتەن)
خېنزەك	سۈپ . جاپا تارتمايدىغان ، بەختلىك ئايال . (نىيە)
خېنىكام	ئى . ئوكا (ئۆزىدىن كىچىكلەر) . (شايار)
خېنىم سوکسۇك	سۈپ . ھەرىكىتى تېز ، ئىتتىك ، چاققان . سوکسۇك ئاتقا ئوخشىتىش (قىز - چوكانلارغا قارىتىلىدۇ) . (مەكىت يانتاق)
خېمىچى	ئى . چاقچاقچى ، ھازىر جاۋاب . (پىچان)
خىتەختەخى	خى ئۇن . ئېشەكنى ماڭدۇرۇش ئۈندىشى . (نىيە ، ئاتۇش)
خىچىك	ئى . مۇزنىڭ ئۈستىگە تېشىپ چىققان سۇ . (قۇمۇل)
خىدىر	ئى . ھەد ، چەك . م : خىدىرىدىن ئېشىپ كەتتى - ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى . (ئىلى)
خىدىڭ	سۈپ <ئىدى> گەپكە قوشۇق سالغۇچى . (قۇمۇل)
خىر	سۈپ . يۈزى قېلىن ، ئۇياتسىز . م : تازا خىر نېمىكەن . (قۇمۇل)
خىراجە	ئى . <تېپ> سۈرگە . (خوتەن)
خىرەك	ئۇن . ئېشەكنى ھەيدەش ئۈندىشى . (قەشقەر)
خىرىبە	ئى . <بوت> سېمىز ئوت .
خىرتىڭ - سىرتىڭ	سۈپ . قوپاللىق ، قىرىچە - يېنىچە . م : ئىمامغا خىرتىڭ - سىرتىڭ نەگمەگتە . (ئىلى)
خىرگەي	سۈپ . خىر - خىر ، بوغۇق . م : خىرگەي ئاۋازدا مۇنداق دېدى ... (قەشقەر)
خىرىت	ئى . رەخت ، ئىن ماتېرىيال . (خوتەن) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «خىرنەك» مۇ دېيىلىدۇ)
خىقۇق	ئى . <بىن> دەرۋازا ، تاشقىرىقى ئىشىك . (قۇمۇل)
خىڭ	سۈپ . بىر نەرسىنى بىلىشىمۇ بىلمەسكە

سالمدىغان ئادەم، ئىچ سىرىنى ئاشكا-
 رىلىمايدىغان ئادەم، ئۆزىنى ئۇپراتمايدىغان
 ئادەم: مەرد، گاڭگۈڭ، نوچى. (خوتەن، كېرىيە)
 خىمخام قىلماق دۇدۇقلىماق، ھودۇقماق. (قۇمۇل)
 خىمىنەك ئى. (ئانات) ئوشۇق. م: خىمىنەككە ئورا كولاپ،
 جان تاللىشار بۇچچى. (ماقال) (كېرىيە)
 خىنا ئى. توي سوۋغىسى. م: بۇ تويغا خىنا كۆپ
 چۈشۈپتۇ. (قۇمۇل)
 خىنلىق ئى. سوۋغاتلىق. (قۇمۇل)
 خىي ئى. (خەن) 街) مەھەللە، كوچا، تالا. (قۇمۇل)
 خىي كۆت سۈپ. (ئىد) تالادىن كىرمەيدىغان، لالما.
 (قۇمۇل)

د

داپەندى سۈپ. ئورۇق، ئاجىز (ھايۋانلارغا قارىتىلىدۇ).
 م: پۈۋ دەپسە ئۈچۈپ كېتىدىغان داپەندى
 نېمىكەن. (خوتەن)
 داپخانا ئى. تونۇرنىڭ ھاۋا كىرگۈزۈش تۆشۈكى.
 (مەكىت يانتاق)
 داپساقال سۈپ. يۇمىلاق، قويۇق ساقال. (خوتەن)
 داپشايماق بېزەڭلىك قىلماق، يۈزى قېلىنلىق قىلماق،
 بېشەملىك قىلماق. (تۇرپان)
 داپشۇنماق خىرس قىلماق، ھەمە قىلماق، باغلاقتىن
 بوشىنىشقا ئۇرۇنماق. م: بىر ئىت يەنە بىر
 ئىتقا قاۋايتتى، چاپناپ پاكپاكىز يەۋەتكۈدەك
 ئەلپازدا داپشۇناتتى. (خوتەن)
 داتخور سۈپ. دادلىغاق، قاقشىغاق. (قەشقەر)
 داخشالماق سىلكىنمەك، قېقىلماق. م: تولا يۆتىلىپ

بەدەنلىرىم داخىملىق كەتتى .	
سۈپ . يۈزى قېلىن ، ئۇياتسىز ، نومۇسىز . (شايار)	داخىماي
سۈپ . ھاكاۋۇر چوڭچى . (ئىلى ، تۇرپان)	داخىمىگەي
ئى . «بوت» دادۇر . (قۇمۇل)	دادۇزا
ئى . دادا ، ئاتا (مېھرى يېقىنلىق ، ھۆرمەت مەنىسىدە ئېيتىلىدۇ) . (خوتەن ، قەشقەر)	دادىكا
ئى . كىيىم ئاسقۇچ . (شايار)	دارر)
ئى . ئېقىن ، جىرا ، ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدىكى سۇ ئاقىدىغان جىلغا . (خوتەن)	دارا 1
سۈپ . ئۇدۇل ، تۈز . م : گەر بېشىڭغا كەلسە تاللاش مەزگىلى ، پۇلنى قوي ، چاپقىن دارا – ئاۋۋى كېرەك . (خوتەن)	دارا 2
سۈپ . يەككە ، يالغۇز ، سالتاڭ . م : داراتىغ ئادەم – سالتاڭ ئادەم . (لوپنۇر)	داراتىغ
ئى . تىغى كىچىك ، ئۇزۇن رەندە . (مارالۋېشى تۇمشۇق)	دارازا رەندە
ئى . سەيناق يىپتىن توقۇلغان رەخت . (خوتەن)	دارايى
سۈپ . كېرىلگەن ، يېيىلغان . م : دارداڭ قۇلاق ئادەم – قۇلقى كېرىلىپ تۇرىدىغان ئادەم . (ئىلى)	دارداڭ
ئى . دەللىە ، ۋاستىچى ، تونۇشتۇرغۇچى . م : ئاراۋىززا ئايىمخاللا دارۇغا – ئارىمىزدا ئايىمخاللار ۋاستىچى . (لوپنۇر)	دارۇغا
تارتماق ، جەلپ قىلماق ، مەپتۇن قىلماق . م : ئاق – ئاقىنە چىشلىرى ، دىلىنى دارادۇر . قاشلىرى قازى بولۇپ ، يۈرتىنى سوراۋۇر . (قۇمۇل)	دارىماق

- دارى ئى . غوزەك يىپ ئارقىلىق توقۇلىدىغان رەخت ،
توقۇلما . (پىچان)
- داسى سۈپ . ھەممىسى ، بارچىسى . م : داسى مېنى
بىر تۇققانم – ھەممىسى مېنىڭ بىر
تۇغقانلىرىم . (لوپنۇر)
- داشمان سۈپ . شورلۇق . (كېرىيە)
- داشى ئى . شورلۇق كۆل ، كۆلچەك . م : داشى ھەم بار ،
داشلاردا ياۋا ئۆردەك ، ياۋا غازلار بار . (لوپنۇر)
- داغال سۈپ . قوپال ، يىرىك . م : داغال قول – يىرىك
قول . (خوتەن)
- داغ چاي ئى . «يېم» چاي ئورنىدا ئىچىلىدىغان قايناق
سۇ . (مارالۋېشى چارباغ)
- داغدىرىماق~داۋدىرىماق هولۇقماق ، ئالاقزادە بولماق ، تەسلىكتە
قالماق ، ئىككىلەنمەك ، چارچىماق ، قېتىپ
قالماق . (بۇ سۆز «داغدارماق» مۇ دېيىلىدۇ)
(خوتەن)
- داغلىما سۈپ . داغلانغان . م : ئۈستىگە بېسىلغان داغلىما
گۆش . (قەشقەر)
- داغۇل سۈپ . ھىلىگەر ، قۇۋ ، مەككار ، ئالا كۆڭۈل .
(خوتەن)
- داغى~داقى سۈپ . قاقشال ، قۇرۇپ كەتكەن دەرەخ ؛ كۆچ :
ئاۋاق ، ئورۇق ، ئەتسىز . م : Δ بىر پۈتۈمنى
شاققا ئىلدىم ، بىر پۈتۈمنى داغىغا . ئەمدى
مەن قانداق قىلاي ، بىۋاپانىڭ ھالىغا ؛ Δ
داقى قوي – ئورۇق قوي . (لوپنۇر ، ئاقسۇ ،
كۇچا ، مەكىت)
- داققالچى ئى . چاپانچى ، تەخسىكەش . (قەشقەر)
- داقراتما ئى . لەگلەكنىڭ داقراتمىسى . م : داقراتمىلىق

- داڭگۈر
داڭزا
داڭغىل
داڭگىر
دالتەك~دەلتەك سۈپ.
داغلتقۇ
دالۋاي چۆرۈمەك كۆز-
داللىك
دام
دامان
دامبۇغ
- لەڭلەك . (ئىلى)
ئى . ئىلمەك . (ئىلى)
ئى . (خەن > 本) نېسى ھېسابات دەپتىرى .
(قۇمۇل)
سۈپ . ئېگىز - پەس ، ئوڭغۇل - دوڭغۇل . م :
داڭغىل يولدا مۇڭلۇق غىچىرلاپ كېلىۋاتقان
شاھ ھارۋىسى . (قەشقەر)
سۈپ . قىرچاڭغۇ . م : داڭگىر ئات . (لوپنۇر)
دەلتەك سۈپ . گەپ توشۇغۇچى ، ئاقساقال ، قوشۇق
سالغۇچى ؛ غالچا ، يالاقچى ، سۇخەنچى . م :
ئادەمنىڭ ئەسكىسى دالتەك ... (قەشقەر ،
خوتەن ، نىيە ، كېرىيە)
ئى . داغلتقۇ ، كۆيدۈرگە . (لوپنۇر) (بۇ سۆز
تۇرپاندا «داغلتقۇ» دېيىلىدۇ)
دالۋاي چۆرۈمەك كۆز- كۆز قىلماق ، كۆپتۈرمەك ، بازارغا
سالماق ، داملاتماق . م : تەكەببۇر بولمىغىن
يۇرتقا ، كىبىردىن چۆرىمە دالۋاي ... (نىيە ،
خوتەن) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «دالۋاي قاقماق»
دېيىلىدۇ ۋە «قاش - كۆزنى ئويناتماق»
مەنىسىنى بېرىدۇ.)
ئى . خۇرجۇن . م : بىزنىڭ ئۆيلەر بۇلاقتا ، داللىك
قاچا ئوتلاقتا ، بىزنى دېگەن يارەنلەر ، ئۈرۈمچىدە
سولاقتا . (قۇمۇل)
ئى . سىرتماق ، تۇزاق . (خوتەن)
ئى . تونۇر داپخىنىنىڭ ئىچكى ئەتراپى ؛
تونۇرنىڭ ئەڭ پەستىكى گىرۋىكى ؛ چوڭ گىردە
نان . (خوتەن ، نىيە ، مەكىت يانتاق ، كېرىيە)
سۈپ . قۇرۇق ؛ بوش ، بىكار . (گۇما)

ئەخمەق تاپماق ، كولدۇرلاتماق ، مازاقلىماق . (قەشقەر)	دامدالماق
ئى . گۆش پىشۇرغاندا تۇۋاقنىڭ ئىككى چېتىگە قويۇلىدىغان ياغاچ . (قۇمۇل)	داملۇر
داڭلىماق ، ماختىماق . (ئاقسۇ ، چىرا ، قەشقەر)	داملىماق
سۈپ . ماختانچاق ، پوچى . (خوتەن) (بۇ سۆز شاياردا «دامخور») دېيىلىدۇ	دامىگى
ئى . «تېپ» يۈزگە چىقىدىغان مۇدۇر ، دانخورەكنىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى . (خوتەن)	دانا
ئى . «بوت» يۇمغاقسۇنتىڭ ئۇرۇقى . (مارالۋېشى تۇمشۇق ، شايار)	دانەكچە
ئى . «دېھ» بۇغداي باشاق چىقارغاندا قويدىغان سۇ . (مەكىت)	دان سۈيى
ئى . «تېپ» گىرىژ ، يەنى سېرىق ئەتنىڭ يىرتىلىپ كېتىشى بىلەن ئۈچەينىڭ بۆرەك خالتىسىغا چۈشۈپ قېلىپ ، تاشاق يوغىناپ كېتىدىغان بىر خىل كېسەل : پورداق . كۆچ : ھەرىكىتى چەبەس بولمىغان ، يولنى تېز ماڭالمايدىغان كىشى ، سۆرەلمە ، قاشاڭ . (تۇرپان)	داۋا
ئى . جىگدە قاقىدىغان تاياق . (قۇمۇل)	داۋان 1
ئى . سۇپا . (تۇرپان)	داۋان 2
ئى . بىر خىل بالىلار ئويۇنى . بىر توپ ئادەم ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ ، توپنى ئادەم يوق بوش يەرگە ئاتىدۇ . قارشى تەرەپنىڭ ئادىمى توپنى تۇتۇۋېلىپ ، توپنى ئاتقان ئادەمگە ئاتىدۇ . توپنى دەسلەپتە ئاتقان ئادەم ئۆزىگە توپ	داۋاي

تېگىشتىن ئاۋۋال ئۆز جايىغا كېلىۋالسا ئۇتقان بولىدۇ. (مەكىت يانتاق)

داۋزا قۇلاق

ئى. دەرۋازا قۇلاق، يوغان قۇلاق، سالىپاڭ قۇلاق. (كېرىيە)

داۋغان

ئى. «زىئول» سۇغۇر. (نىيە، ئىلى، قەشقەر پاخپۇ)

داۋىماق

ئارتىلماق، داۋان ئاشماق. م: بارادۇرمىز، تۇرادۇرمىز، ياخشى قېلىڭلار. ئېگىز داۋان داۋادۇرمىز، شوتا قويۇڭلار. (قۇمۇل)

دايمال

ئى. ساڭگىلاپ كەتكەن شاخ ياكى قىغىيىپ قالغان تام قاتارلىقلارنىڭ يېرىلىپ كەتمەسلىكى، يېقىلىپ چۈشمەسلىكى ئۈچۈن تىرەپ قويۇلىدىغان ياغاچ؛ تىرەك؛ چوڭ قوزۇق. (كېرىيە دەريا بويى)

دايماق

تەمىنلىمەك، قامدىماق. م: ئۆزىنى ئۆزى دايمايدۇ - ئۆزىنى ئۆزى قامدايدۇ. (ئىلى)

دەپسە 1

ئى. ئېگەرنىڭ بېلى (قوڭقىسى) ئۈستىگە سېلىنىدىغان، يۇمشاق كۆن ياكى خۇرۇمدىن ئىشلەنگەن كۆرپە.

دەپسە 2

ئى. پىيما. م: Δ چەلمەنگەن دەپسە؛ Δ ئوڭ ئايغىننىڭ دەپسىسى يېرىم سېلىنىپ... (مەكىت يانتاق) (بۇ سۆز خوتەندە «دەپسەن» دېيىلىدۇ)

دەپسەتمەك

ئۇرۇقلاندۇرۇش ئۈچۈن مالنى مالغا چاقتۇرماق. (تۇرپان)

دەپسەن

ئى. دەسسەپ يانچىلغان پاخال. ئى. ۋېلىسىپىتنىڭ تەپكىسى، پېدال.

دەپسەنگە

يەر تەپمەك، يەر تېپىپ ئاچچىقى بىلەن

دەپسىنمەك

ۋارقىرماق . م : مەلىكە دەپسىنىپ جالاتقا
ۋارقىراپتۇ . (تۇرپان)

دەپشىگۈچ ئى . ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ ئاتنى دېۋىتىش
ئۈچۈن ئۆتۈكىنىڭ ئۆكچىسىگە بېكىتىلىدىغان

دەپشىمەك مېتال غىلدۇرغۇچ . (تۇرپان)
دېۋىتمەك . ئات ياكى ئېشەك مىنگەندە تېز

دەپلەنمەك ماڭدۇرۇش ئۈچۈن ئىككى بېقىنغا
تېقىمىدماق . (تۇرپان)

دەتتە - دەتتە قىزىتىلغان تونۇرنىڭ نان يېقىشقا ماس
ھالەتكە كېلىشى . م : ئوت - ھارارەت تونۇرىدا

دەپلىنىپ ... (خوتەن) دەپلىنىپ سۈپ . بىر ۋاراقى ، بارا - بارا ، ئاستا - ئاستا ،
پەيدىنپەي . (تۇرپان) (بۇ سۆز نىيىدە «دەت -

دەت» دېيىلىدۇ) دەتتە - دەتتە دەشكۈشلىمەك ئىتتەرمەك ، نوقۇماق ،
سىلكىشلىمەك . (قەشقەر)

دەپچە ئى . تارتما . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
دەخمە ئى . دەپنە . م : دەخمە قىلىش - دەپنە قىلىش .

دەخۋىچى سۈپ . ئاغلاقچى ، خەۋەرچى ، گەپكە ئارىلاشقۇچى .
(خوتەن)

دەر ئى . شارىك ، ساقا . (قۇمۇل)
دەرە ئى . پوتا . (مەكىت يانتاق)

دەرەبزۇن ئى . «بىن» دېرىزىگە ياغاچتىن چىقىرىلغان
گۈل ، نەقىش ؛ نەقىشلەنگەن ياغاچ تام .

دەرەپچە - دەرەپچى ئى . بېگىز ، موزدۇزنىڭ بېگىزى . (لوپنۇر)
(بۇ سۆز خوتەن ، ئىلىدا «دەرەش» ، نىيىدە

دەرەپچە - دەرەپچى ئى . بېگىز ، موزدۇزنىڭ بېگىزى . (لوپنۇر)
(بۇ سۆز خوتەن ، ئىلىدا «دەرەش» ، نىيىدە

- «دەرەپشە~دەرەپشە» دېيىلىدۇ
- دەرەپچىل ئى. «بىن» ۋادۇك، ۋادەك. م: ھويلۇنۇ
(ھويلىنىڭ) دەرەپچىلى (ۋادىكى). (لوپنۇر)
دەرۋەڭ ئى. ئىشك. (خوتەن)
- دەس سۈپ. تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت، توساتتىن. م:
ناخشى دەس ئېسىمدىن چىقىپ كىتىڭلىگ -
ناخشا تۇيۇقسىز ئېسىمدىن چىقىپ كېتىپتۇ.
(خوتەن)
- دەسسەڭگۈ ئى. ئاياغ ئاستى، دەپسەندە. م: دەسسەڭ(گۈ) قە
(ل) - غان گاختى. (نۇرپان ئاستانە)
دەسلەنچۈك ئى. «زوتۇل» كەسلەنچۈك. (قۇمۇل)
دەشە رەۋ. ئاشۇ يەر. (تۇرپان)
- دەكچە~دەكچەك ئى. ئۈچ بۇتلۇق كىچىك قازان. (خوتەن،
پىچان، ئىلى)
- دەكە - دۇرۇم سۈپ. دەككە - دۈككە. (قەشقەر)
دەڭدەپ قالماق قېرىپ ئەس - ھوشىنى بىلەلمەيدىغان بولۇپ
قالماق. (قۇمۇل)
- دەڭگىدۇگا ئى. «بوت» مىڭ دىۋانە. (قۇمۇل)
دەڭگىرەك سۈپ. چوڭچى، پوچى: قولى كەڭ، مەرد: تولا
سۆزلەيدىغان (نىيە، كىرىيە، خوتەن)
- دەڭگىرەكلىمەك پو ئاتماق، ماختانماق، چوڭ سۆزلىمەك.
(نىيە، كېرىيە، خوتەن)
- دەڭگىرما سۈپ. قوتۇر ئات. («سوكسوك ئات» مۇ
دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)
- دەڭگىم ئى. رەگەتكە. (پىچان لۈكچۈن)
دەگدەك ئى. ئەندىشە. (قۇمۇل)
- دەگدىمەك ئەنسىرمەك، تەشۋىش قىلماق، ساراسىمىگە
چۈشمەك، قورقۇنچ باسماق، دەككە - دۈككە

بولماق . م : بۇ يەر يۇرتقۇرلار سېنى خاپا قىلىپ
قويارمىكىن دەپ دەگدەۋاتمەن . (قۇمۇل) (بۇ
سۆز قەشقەردە «دەكە - دۇرۇم بولماق»
دېيىلىدۇ)

دەلەزەدە
دەلدەيمەك
تىنچلىق جاۋابىنى قايتۇرماق . (خوتەن)
دىڭگايماق . ھايۋان قۇلاقلىرىنىڭ تىك
تۇرۇشى . (خوتەن)

دەلەپكۇر
دەيىدىن ئۆتالمايمىز . (لوپنۇر)
ئى . دلوقۇن . م : دەلەپكۇر يامان ئىكەن . ھازىر

دەلگۇ
ئى . ئون ئىككى بۇرچىنىڭ بىرى ، كەچ كۆز . م :
دەلگۇنىڭ ئاپتېپىغا ئالدىنما ، دۈشمەننىڭ
كۈلكىسىگە . (خوتەن)

دەلۋانچى
دەمبى
ئى . دەللال ، تېپىشتۇرغۇچى . (كېرىيە)
ئى . «تېپ» قورساق كۆپۈش ، دەم سىقىلىش
كېسىلى . (قۇمۇل)

دەمزەك
دەمكۈتە
ئى . ياردەمچى ، يار - يۆلەك . م : دەمزەك بولىدۇ
- ياردەمچى بولىدۇ . (قۇمۇل)

دەنە
دەندەرەكلىمەك
دەۋەمەك
ئى . «تېپ» دەم سىقىلىش كېسىلى ، نەپەس
بوغۇلۇش كېسىلى ، زىققا . (نىيە ، خوتەن) (بۇ
سۆز شاياردى «دەمكۈتۈ» دېيىلىدۇ)
رەۋ . ئەنە . (تۇرپان)

دەۋەسكەل
دەيخاڭلىماق
دەلدۇگۈنمەك ، سەنتۇرۇلمەك . (خوتەن)
تەۋرىمەك ، جىغىلدىماق . م : ئۈرەگىم دەۋەپ
تۇرادۇ - يۈرىكىم جىغىلداپ تۇرىدۇ . (لوپنۇر)

دەيخاڭلىماق
ئى . قېلىن كۆرپە . (لوپنۇر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا
«دۆرەسكەل» دېيىلىدۇ)

دەيخاڭلىماق
ئاشماق . م : سەن تولا دەيخاڭلىما ، ئاكام سېنى
(خەن + 得 - لا) كۆرەڭلىمەك ، ھەددىدىن

- دەياڭلىقتار، ئالا ئاتنى مىندۈرۈپ قۇمۇل سايان
دوڭغاقلىقتار. (قۇمۇل)
- دوبازاس-دوۋازا ئى. (خەن) 刀把子 <يېم> ھورنان. (قۇمۇل،
تۇرپان)
- دوبدۇلماق دىۋەيلمەك، تومشۇقنى سوزۇپ كۆزىگە
كىرىۋالماق، قادىلىۋالماق. م: ماڭا نېمە
دۇبدۇلسەن (دىۋەيلەيسەن)؟ (قۇمۇل)
- دوپ سالماق داۋراڭ سالماق. (قۇمۇل)
- دودا 1 سۈپ. خاپىلىق، خۇي. م: دودىسى تۇتماق –
خۇيى تۇتماق. (تۇرپان)
- دودا 2 سۈپ. دۆت، مۆڭ. (قۇمۇل)
- دورايجى رەۋ. تەخمىنەن، پىلانسىز، قارىسىغا. م:
دورايجىلا (قارىسىغىلا) گەپ قىلىپ قالدۇڭغۇ؟
(قۇمۇل)
- دورايجىسىغا سۈپ. تەخمىنەن، قىياسەن، قارىسىغا. م:
دورايجىسىغا گەپ قىلما! (قۇمۇل)
- دورغىلىق قىلماق گەپ توشۇماق، ئاقساقاللىق قىلماق.
(قۇمۇل)
- دورىدىن سۈپ. دەستىدىن. (قۇمۇل، تۇرپان)
- دوزاخ ئويۇنى ئى. بىر خىل بالىلار ئويۇنى. يەرگە
كاتەكچىلەرنى سىزىپ، مەلۇم كىچىك نەرسىنى
پۇت بىلەن تېپىپ ئوينايدۇ. نەرسە سىزىق
ئۈستىدە توختاپ قالسا، ئۇتتۇرغان بولىدۇ.
(تۇرپان)
- دوزو سۈپ. ئىلگىرى باسمايدىغان، كېپىنى تىزىدىن
ئاشمايدىغان. (خوتەن)
- دوزولە بولماق ۋەيران بولماق، زىيان تارتىپ دەسمايسىنى
يوقىتىپ قويماق. (خوتەن)

دوشاپ 1 ئى . تېرە ئاشلايدىغان ئاش . م : پوستەك
جۇۋىدىن دوشاپنىڭ ئۆتكۈر ھىدى كېلەتتى .
(قەشقەر)

دوشاپ 2 ئى . تاۋۇز ئۇرۇقى . (قۇمۇل)
دوغ دېمەك م : دوغ دېدىڭمۇ؟ - قورقتىڭمۇ؟
(مەكت يانتاق)

دوغدىرا ئى . <زۈئول> سايدا ياشايدىغان توخۇچىلىك بىر
قۇش .

دوغۇلا سۈپ . چېقىمچى ، گەپ توشۇغۇچى ، قۇۋ ،
ھىلىگەر ، جاسۇس ، ئىشپىيون . (قۇمۇل)

دوقال 1 ئى . توقۇنۇش ، پەسىل ئالمىشىش ۋاقتى ،
پەسىل ئالمىشىشىدا بولىدىغان ھاۋا توقۇنۇشى
ياكى جۇدۇن - چاپقۇن . م : ئالدىرمايلى
سەيلىگە . ئالدىمىزدا دوقال بار . (ئىلى)

دوقال 2 ئى . دوقمۇش . (مەكت)
دوقۇل رەۋ . تۆۋەن تەرەپ . (تۇرپان)

دوك - دوک سۈپ . ئالدىراڭغۇ . سالماق ئەمەس . (قەشقەر)
دوكسا سۈپ . بىر ئېغىز گەپ ئازلىق ، ئىككى ئېغىز
گەپ جىقلىق قىلىدىغان ئادەم . (خوتەن)

دولخاي ئى . <ئانات> گەجگە ، پاتاڭ ، شىللە . م :
دولخايغا بىرنى قويۇۋىدىم . تىك چۈشتى .
(ئىلى)

دومبا 1~دۇمبۇر ئى . سۇدان . (پىچان ، تۇرپان)
دومبا 2 ئى . بويىنى ئۇزۇن ، قورسىقى يوغان ، نۇتقۇچى
يوق ناھارەت چۆگۈنى . (كېرىيە)

دومبۇل ئى . خام . (كېرىيە)

دومبىلەك سۈپ . دومباق ، دومبايغان ، تومپايغان (نەرسە) .
م : دۇتار دېگەن ياغاچتۇر ، ئاۋاز بەرگەن

دۆڭگىلەك . مېنىڭ ئىچىمنى كۆيدۈرگەن
مەيدەڭدىكى دومبىلەك . (مەكت يانتاق)
دومساق سۈپ . يۈزى يۇمىلاق ، سېمىز . (قەشقەر)
دومساق تەڭلىمەك . م : ئۇ مېلىنى ئۇ يەرگە دومساپ ، بۇ
يەرگە دومساپ ئاخىرى ساتالمىدى . (قەشقەر)
دونمقاي ئى . توقاي ، يارنىڭ دوقمۇشىنى ئەگىپ
ئۆتىدىغان يەر . (ئاقسۇ)
دۈپ ئى . <بوت> كوكات ، چۆپ . (خوتەن)
دۇخۇلۇر ئى . تۇغۇر ، قۇيرۇق سۆڭىكى . (قۇمۇل)
دۇرغۇن ئى . ئېقىن ، دەريانىڭ ئېقىنى . م : سۇ دۇرغۇنى
بويىدا - سۇ ئېقىنى بويىدا . (لوپنۇر)
دۇرۇشلىماق گەپ تالاشماق ، ئەيىبلەمەك ، سۆكمەك ،
سىلكىشلىمەك . (قۇمۇل)
دۇرۇقلىماق تاراقلىماق ، تاراق - تۇرۇق قىلماق . (نىيە)
دۇرۇن سۈپ . دەلتە ، دەلدۈش ، مۆڭ . (شايار)
دۈز سۈپ . قىزىقچى ، ھەييار . (قۇمۇل)
دۇزارمەن سۈپ . كەپسىز ، ئاللىقاپ . (قۇمۇل)
دۇشالقا ئى . <ئانات> شىراق ، مىلتىق شىرقى .
(قۇمۇل)
دۇغ دېۋىنمەك ، ئۆزىنى توختاتماي ، ئۈسكەندەكلا ،
پالاق - پۇلۇق قىلىپ كىرمەك . م : دۇغۇڭكۇ
(ئۆزۈڭنى) تۇتالماي كىرۋەردىڭ . مېنى
(مېنىڭ) بارىمى (بارىمنى) بىلمەي . (لوپنۇر)
دۇغدۇر - دۇڭدۇرسۇپ . كوت - كوت ، غودۇڭشىغاق ، ئۇششاق
گېپى تولا . (خوتەن)
دۇكان پاقىقى ئى . گىلەم دۈكىنى گۈندىسىنىڭ يان تەرەپتىكى
ياغىچى . (خوتەن)
دۇكان قىلىچى ئى . گىلەم دۈكىنىنى چوڭلىتىدىغان ۋە

- كېچىكلتىدىغان ياغاچ . (خوتەن)
 دۇكان گۇندىسى ئى . گىلەم دۈكىنىنىڭ ئاستى تەرىپىدىكى
 ياغاچ . (خوتەن)
 دۇككا ئى . كىچىك قايچا . (قەشقەر)
 دۇگىنا سۈپ . ساراڭ . (كېرىيە)
 دۈمبۇل 1 سۈپ . خامراق ، چالا پىشقان ؛ نادان . م : Δ بۇ
 بۇغداينىڭ مايپىرى سەل دۈمبۇلراقكەن : Δ بۇ
 بالا تىخى دۈمبۇلكەن : Δ دۈمبۇل نان .
 (قەشقەر)
 دۈمبۇل 2 ئى . «مۇز» ئىدىشسىمان چۆيۈن تەشتەكنىڭ
 ئاغزىنى كالا تېرىسى بىلەن يېپىپ ياسالغان ،
 ناغرىغا تەڭكەش قىلىپ چېلىنىدىغان يوغان
 دۈمباق . (تۇرپان)
 دۈمبۇلا ئى . «بوت» جۈجەمنىڭ يېڭى چىققان غورىسى .
 (كۇچا)
 دۇۋاز~دېۋەز ئى . قىزىل ئۇن ، كېپەك ئارىلاش ئۇن ، توزۇندى
 ئۇن ، جىرىس ئۇن . (كېرىيە ، نىيە) (بۇ سۆز
 خوتەندە «دۆۋەزۇن~دۆۋەزىن» مۇ دېيىلىدۇ)
 دۆتۈلۈمەك تېڭىرقىماق . (لوپنۇر)
 دۆرە 1 ئى . تۆت ئۆزگىرىشتىن تەركىب تاپقان بىر
 مەيدان دولان مەشرىپى . (مەكىت يانتاق)
 دۆرە 2 ئى . ئىسقات ، سەدىقە . (كېرىيە دەريا بويى)
 دۆرەسكەل ئى . تاۋار ، دۇخاۋىدىن تىكىلگەن يۇمشاق ،
 قېلىن كۆرپە .
 دۆرە كەلمەك قىماردا ئارقا - ئارقىدىن كەلمەك ، ئۇدا
 كەلمەك . م : دۆرە كەلدى . (مەكىت يانتاق)
 دۆرخەي ئى . «بوت» دېۋىرقاي . (قۇمۇل)
 دۆرۈلمە سۈپ . ئۆيدىن - ئۆيگە كىرىپ يۈرۈپ كۈن

- ئۆتكۈزگۈچى ، ساياق . م: نەدە دۆرۈلۈپ يۈردۈلگەن؟
 (قۇمۇل) (تۇرپاندا «تۆرەلمە» دېيىلىدۇ)
- دۆرى ئى . ئەتلەسنىڭ يىپىلىرىنى يىغىدىغان
 چاقپەلەك . (خوتەن)
- دۆش ماڭلاي سۈپ . دۆڭ پېشانە . (تۇرپان ، لوپنۇر ، قەشقەر)
- دۆشمەل ئى . قوناق سوققاندا ئاستىغا قويۇپ
 ئولتۇرىدىغان شال . (لوپنۇر)
- دۆشۈلگە ئى . دۆشە ، گۆش چانايدىغان ، گۆش - سەي
 توغرايدىغان كۆتەك . (لوپنۇر) (ئىلى ، تۇرپاندا
 «دۆشە» ، «قۇمۇلدا» «دۆڭزا» دېيىلىدۇ)
- دۆشكاسا ئى . ئوتتۇرىسىغا دۆشە چىقىرىلغان كاسا
 (تاۋاق) . (كېرىيە)
- دۆشمەل سۈپ . ساراڭسىمان ، قوپال (ئادەم) . م: دۆشمەل
 ئادەمكەنەن . (لوپنۇر)
- دۆك ئى . «جىن» ، قورقۇنچ مەنىسىدە . م: قور-
 سىقىمدا دۆك بولمىغاندىن كېيىن ... (خوتەن)
- دۆڭگە ئى . كۆتەك ، ھەرلەپ قويۇلغان كۆتەك .
 (قۇمۇل)
- دۆڭگەنمەك دۆڭگىمەك . (خوتەن)
- دۆڭگۈرچەك ئى . يانتاق كۆتىكى ؛ يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ
 قۇرغان يىلتىزى . (قۇمۇل)
- دۆڭگۈلۈك ئى . كېلەڭسىز ئاياغ . (قۇمۇل)
- دۆلەت قوڭغۇزى ئى . «زوتۇل» بۆك - بۆك قوڭغۇز ، ماي قوڭغۇز .
 (مەكىت)
- دۆللەپ قالماق «تېپ» تۇتقاقلىقى تۇتماق ، تېلىپ قالماق .
 (مەكىت)
- دۆم سۈپ . ئۆرە ، تىك . م: دۆم تۇرماق - ئۆرە
 تۇرماق . (قۇمۇل)

دۆمبە ئى . تۆپە ، تۆپىلىك يەر . (لوپنۇر) (بۇ سۆز كېرىمىدە «دۆمبەل» ، مارالۋېشىدا «دۆ-ۋىلىك» ، مەكتتە «دۆڭچەك» دېيىلىدۇ) ئۇن . تۈ- تۈ- تۈ ، توخۇنى چاقىرش ئۈندىشى . (قۇمۇل) دۈ- دۈ- دۈ

دۈر ئى . دۇغ . م : ياققى دۈرۈ - ياغنىڭ دۇغى . (لوپنۇر)

دۈرت قويماق تىككۈتمەك ، قېچىپ كەتمەك . (قۇمۇل) دۈركە سۈپ . قوپال . م : دۈركە ئادەم - قوپال ئادەم . (ئاقسۇ قارىتال)

دۈركۈن رەۋ . كەينى - كەينىدىن ؛ توپ ، نۇرغۇن . م : Δ دۈركۈن ئېتىلغان مىلتىقنىڭ ئۈنى ؛ Δ بىرىنچى دۈركۈن - بىرىنچى توپ . (ئىلى) دۇڭگە سۈپ . دوقا ماڭلاي . (قۇمۇل) دۇڭگەل ئى . چوققا . (قۇمۇل) دۇڭگەي ئى . «ئانات» دۈمبە ، ئۇچا . (تۇرپان ئاستانە) دۇڭگىلەك ئى . ھالقا . (تۇرپان) دۇڭلە ئى . «يېم» قورۇما . (خوتەن) دۈڭجىمەك سەنتۇرۇلمەك ، ئالدىغا مۇدۇرۇلۇپ كەتمەك . م : ئالدىغا ئىككى قەدەم دۈڭجۈپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشتى . (خوتەن ، مەكت) دۈڭدەك سۈپ . غۇجمەك ، تۈگۈلگەن ، دۈڭدەيگەن . (ئىلى)

دۈلەي سۈپ . دۆت . (ئىلى) دۈمبەك سۈپ . دۈك ، دۈمچەك . (نىيە) دۈمچە ئى . «ئانات» دۈمبە . (خوتەن) دۈمچە ئى . توم قاسقانلىق ، دوخاۋا تاشلىق ئەرەنچە قارا كۆرىپە تۇماق . (قەشقەر)

ئال . ئاۋۇ، ئاشۇ (كۆرسىتىش ئالماش). (قۇمۇل)	دېيۈ~دېۋۇ
ئال . ئاۋۇ يەر (كۆرسىتىش ئالماش). (قۇمۇل) سۈپ. تەڭ، بىردەك. (خوتەن)	دېبۇت دېرەپتا
رەۋ. كېچىكمەي، كۆپ تۈرمايلا، ھايال قىلمايلا.	دېرەڭسىز
ئال . ئەنە (كۆرسىتىش ئالماش). (قۇمۇل) بېرى كېلىڭ، مەيرگە كېلىڭ، بۇياققا كېلىڭ. (كىچىك بالىلارنى ئەركىلىتىپ ئېيتىلىدىغان سۆز) (قەشقەر)	دېگىنە دېكىلىڭ
دېۋىنمەك، ئورنىدا تۇرۇپ ئاچچىقلاپ دېۋىنمەك، بويىنىنى ئۇچلاپ گەپ قىلماق. م: دېكىنمەي گەپ قىل! (قەشقەر)	دېكىنمەك
ئى. كارىز چاپقاندا ياكى كان قۇدۇقىغا كىرگەندە ئىشلىتىلىدىغان ئەينەك شېشى يوق پانار چىراغ. (تۇرپان، ئىلى)	دېڭخۇلۇ
دېلىگەي قىلماق كۆز- كۆز قىلماق، بازارغا سالماق. (ئىلى) ئى. قوشۇمچە. (ئاقسۇ قارىتال)	دېمىجە
دېمىغىزا قىلماق قورساقنىڭ ئاچلىقىنى باسقۇدەك ئاز- تولا بىر نەرسە يېمەك. (خوتەن، ئىلى)	دېمىغىزا
ئى. سەيياھ، ساياھەتچى، جاھانكەزدى. (يەكەن) تېتىك، تىمەن، چەبدەس، كۈچلۈك. م: ھارۋىنىڭ ئاتلىرى بەك دىداڭ ئىكەن. (قۇمۇل)	دېۋۋار دىداڭ
تارتىشماق (بەدەن ھەققىدە)، ھوشىدىن كېتىپ قېتىپ قالماق. (قۇمۇل)	دىرايماق
سۈپ. چەبدەس، يەڭگىل. ئى. پاشنا، ئاياغ كىيىمنىڭ پاشنىسى. (خوتەن)	دىرىڭدىرىڭ دىستە

دستىمەك خېمىر چەيلىگەندەك مۇشتى بىلەن چەيلىمەك .
(خوتەن)

دېغ سۈپ . راسا سەمرىگەن ، سەمرىپ تۈلۈم بولۇپ
كەتكەن . م : بۇ ئېشەك دېغ بولۇپ كېتىپتۇ .
(قۇمۇل)

دېغمارلىماق دۆشكەلىمەك ، ئازار بەرمەك . م : ئۇششاق
سۆزلۈك قۇشناچنىڭ ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن
دېغمارلاپ ، ھەتتا بەزىدە قاتتىق - قاتتىق
چىمدىۋېلىشلىرىغىمۇ چىداپ يۈردى . (قۇمۇل)
(بۇ سۆز مەكىتتە «دېغمارلىماق» دېيىلىدۇ)

دېغىر - دېغىر تەق . غىچىر - غىچىر . م : تاغلار يولى
توپىلىق ، ھارۋالىرى دېغىر - دېغىر . يېڭى
يارنى يار دېمەڭلار ، كونا يار يۈرەك - بېغىر .
(قۇمۇل)

دېغىرلىماق يايىرماق ، يايىراپ كەتمەك (ھايۋانلار ھەققىدە) .
(كېرىيە)

دېغچىش سۈپ . توڭكاي چىش ، ھىڭگاڭ چىش . (كېرىيە)
دېغكىل قاش سۈپ . تىك قاش ، ئۇچلىما قاش . (قەشقەر)
دىگەك ئى . ھېكايە ، نۇتۇق ، بايان . م : ئاتا - ئانىمىز
دىگەكنى ئاڭلىغان - ئاتا - ئانىمىزنىڭ
دېگىنىنى ئاڭلىغان . (كېرىيە كۆكمەت)

دىگەلىمەك ھېسابلىماق ، خۇلاسىلەپ چىقماق . (ئاقسۇ)
دىك - دىك سۈپ . تەنتەك ، ئالدىراغۇ (ئادەم) . (كېرىيە)
دەريا بويى)

دىگىلدەي ئى . «بىن» چەنزىلەرنى تىكلەپ ياسىغان كەپە .
(قۇمۇل)

دىلخا سۈپ . خىللانغان ، تاللانغان ، ئەلا . (كېرىيە)
دىلكار~دىلخا ئىمارەت سالغۇچى ، نەققاش : سۇۋاقچى . م :

ئۈزۈن يىل دىلخا ئىشلەپ كەلگەن . (خوتەن)
دىلى قەيىق سۈپ . دىلى ئەگرى ، بەتئىيەت ، قارا كۆڭۈل .
(كېرىيە)

دىلىۋوش ئى . <تېب> كالىنىڭ تىلىدا بولىدىغان بىر
خىل كېسەللىك . (قۇمۇل)

دىم - دىراي ئى . دەم . م : دىم - دىراي ئىچىگە كىرىپ
كەتتى - دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى .
(قۇمۇل)

دىمىسەڭ ئى . قىش ، زىمىستان . م : دىمىسەڭ تالا - قىش
ھاۋاسى . (لوپنۇر)

دىم - دام سۈپ . چالا ئۇيقۇلۇق ھالەت ، سەگەك ئۇيقۇلۇق
ھالەت . (تۇرپان)

دىمىقىنى قاقماق «خېڭ! ھې!» دەپ نارازىلىق بىلدۈرمەك .
(ئىلى)

دىۋانىخان سۈپ . دەلدۈش ، دۆت ، كالۋا . (گۇما)
دىۋە پىچەك ئى . <بوت> ئېتىزلىق ۋە ئوتلاقلىرىدا يۆگىشىپ

ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت . (خوتەن)
دىۋەڭ سۈپ . كالۋا ، دۆت ، ھاماقەت . (خوتەن)

دىيەك ئى . تىرەك ، شۇشاڭنىڭ تىغىنى قايچىلاشتۇ -
رۇپ تۇتۇپ تۇرىدىغان شوتا ياغاچ . (قەشقەر)

ر

راسكا:لىماق راسلىماق ، تەييارلىماق ، جايلاشتۇرماق ،
يۈرۈشتۈرمەك . م : قوي سويۇپ ، قۇدىلارغا سورۇن

راسكا:لىدىم . (مەكىت)
راگازا قىلماق ئۆتكەن - كەچكەن گەپ - سۆزنى تەگىمەك .

(ئاقسۇ)
رالماق بوزەك قىلماق ، دەپسەندە قىلماق ، ئاياغ

ئاستى قىلماق؛ پاسكىنا قىلىۋەتمەك .
(قۇمۇل)

راۋات ئى . قونالغۇ، ئۆتەڭ، چۈشكۈن . م : قارىسام
كۆرۈنمەيدۇ دۇنيانىڭ ئۇچى ، دۇنيا دېگەن
ئەسكى راۋات ، مەن يول ئۆتكۈنچى . (قۇمۇل)
(بۇ سۆز خوتەندە «رايات» دېيىلىدۇ)

راۋتە ئى . بېرىش - كېلىش ، ئالاقە ، مۇناسىۋەت . م :
△ بىز ئىككىمىز راۋتە قىلىشمايمىز :
△ مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن راۋتەم يوق .
(قەشقەر)

رەپتا - رەپ سۈپ . تۇتامى يوق ، تايىنى يوق . م : ئەمدى
كۈن ئۆتمەيدۇ «رەپتا - رەپ» بىلەن . (خوتەن)

رەخپا ئى . دېرىزە تەكچىسى . (كېرىيە)
رەزگى ئى . بۇغداي ، شال ، تېرىق قاتارلىقلارنىڭ
ئىلغىنىپ قالغان دېنى .

رەڭگىۋا سۈپ . رەڭ ، رەڭگى ، رەڭلىك . (كېرىيە)
رەل ئالماق قايىل بولماق ، تەن ئالماق . (ئاقسۇ)
روجات ئى . قەدىمكى جەڭ قورالى ، ئوقيانىڭ بىر
خىلى . (خوتەن)

روزى - شەپ رەۋ . كۈندۈز - كېچە . (خوتەن)
روكۇلدىماق تەق . توخۇنىڭ «روك - روک» قىلىشى . م :

كاتەكلەردىن توخۇلار باشلىرىنى چىقىرىپ
روكۇلدىشاتتى . م : داننى ئۈزمەي چېچىپ
تۇرساڭ روكۇلدىسا ، نەپ يەتكۈزسەڭ تاپان
بېسىپ سوكۇلدىسا . (قەشقەر ، خوتەن)

رومال تاشلىماق يىگىت تويى ئۈچۈن مەسلىھەت چېيى ئۆتكۈز-
مەك ، مەسلىھەت چېيى بەرمەك . (مارالۇشى چارباغ)
سۈپ . كونىرىغان ، يىرتىلىپ ، ئەسكىرىپ

روۋۇدا

كەتكەن، ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن. (خوتەن)	روياچىلىق
سۈپ. ئادالەتسىزلىك، ئادىل بولمىغان ئىش، ئۇۋالچىلىق. (ئاقسۇ)	رۇلچاق
ئى. ئوقيا. (كېرىيە)	رۇمچە
ئى. كۆن كېسىدىغان يانتۇ تىغ. (مەكتەپ يانتاق)	رىزە
سۈپ. نازۇك، نېپىز؛ جاپاغا چىدىمايدىغان (ئادەم). (خوتەن)	رىشۋە
ئى. پارا، ئىلاجسىز بېرىلىدىغان سوۋغا. سالام. (خوتەن)	

ز

ئى. «تېب» ئىلما، ئىلغا. دۈمبىگە قىزىل قاپارتقۇ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك. م: زاتۇل (ئىلما) ۋۇلۇپ قالىپتىمەن. (لوپنۇر) (بۇ سۆز مارالۋېشىدا «زاتىل» دېيىلىدۇ)	زاتۇل
تەگمەك، چىقىلماق. م: بىزگە زاخا قىلمىدى — بىزگە چىقىلمىدى، تەگمىدى.	زاخا قىلماق
ئى. نەشىنىڭ ناچار سورتى. (كېرىيە)	زاغپىر
ئى. «يېم» قورۇمىغا زاغرىنى چىلاپ قاينىتىپ يېيىلىدىغان تاماق. (نىيە)	زاغرا قايناق
سۈپ. كالىسىنىڭ سۈيى بار، ساراڭ قېتىش. (نىيە)	زاغۇنباش
زاڭلىق قىلماق، مازاق قىلماق. (شايار) (بۇ سۆز خوتەندە «زاغۇ تۇتماق»، لوپنۇردا «زاغۇ قىلماق» دېيىلىدۇ)	زاغۇتاق
ئى. ئازار، دەشەنە. (ئاقسۇ)	زاقا
ئى. بىر خىل بۆز. (كېرىيە)	زاك 1

- زاك 2 سۈپ. ئاق بوزغا مايىل بىر خىل رەڭ .
(كېرىيە)
- زاكاۋەت سۈپ. زىرەك ، ئۆتكۈر (كۆپرەك كىچىك بالىلارغا قارىتىلىدۇ).
- زاڭ ئى . « يېم » ئۇماچنى قويۇقراق ئېتىپ ، تۇپسىگە قورۇما سېلىپ يەيدىغان تاماق . م : ھالۋىنى كۆپ يېسەڭ زاڭ تېتار (ماقال) .
(خوتەن ، قەشقەر)
- زاڭاق ئى . « ئانات » ئېڭەك . (شايار ، خوتەن)
- زاڭكار سۈپ. پاسكىنا ، مەينەت ، كىر . (تۇرپان)
- زاڭكار باسماق دات باسماق ؛ بىر جايدا ئۇزاق يىللار يۆتكەلمەي تۇرۇپ قالغانلىقىنى ياكى قىزلارغا ئەر چىقماي تۇرۇپ قالغانلىقىنىمۇ «زاڭكار باستى» دەيدۇ . (قەشقەر)
- زاڭگۈل - زۇڭگۈل سۈپ. ئۇششاق - چۈششەك ، ئىكىر - چىكىر ئىشلار . م : ئۆي دېگەندە زاڭگۈل - زۇڭگۈل ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ . (قەشقەر)
- زال سۈپ. گەپ ئۆتمەس ، قاشاڭ ، قۇۋ ، تادان .
(خوتەن)
- زاماگەش ئى . ئاشپەز . م : زاماگەش (ئاشپەز) قاتۇنلار (خوتۇنلار) . (لوپنۇر)
- زانانە سۈپ. نازۇك . نەپىس . م : بۇ تولىمۇ زانانە قىز بوپتۇ . (تۇرپان) (بۇ سۆز قەشقەردە «ھەزىلەك مىجەز» مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ)
- زاۋان ئى . «بوت» «پەنجە» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزى . دورا قىلىنىدۇ .
(نىيە)
- زاياڭ سۈپ. ئاجىز . (قۇمۇل)

- زە:دەك ئى . «بوت» سەۋزە . (كېرىيە ، نىيە ، خوتەن ، قۇمۇل)
- زەرت سۇپ . سەت ، بەتەشەرە . (كېرىيە)
- زەرگىزە ئى . دەرد ، ھەسەرت . م : تورغايىمى (تورغايىمنىڭ) دەردىدە يۈرۈيدىمەن (يۈرمەن) زەرگىزە (ھەسرەتتە) . (لوپنۇر)
- زەشو ئى . زەي ۋە شور . زەي ۋە شور ئۆرلەپ كەتكەن يەر . (كېرىيە)
- زەكچى سۇپ . باشلامچى ، قوي پادىسىنى باشلىغۇچى سەرکە . (قۇمۇل)
- زەمباقى سۇپ . ھاۋارەڭ ، كۆك بىلەن يېشىلنىڭ ئارىلىقىدىكى رەڭ . م : كۆرپە جۇۋا ، بارا جۇۋا ، زەمباقى تاشلىق . مېنىڭكى ئاندا بىر يارىم بار . قەمبەرخان ئاتلىق . (قۇمۇل)
- زەن ئى . خوتۇن . (خوتەن)
- زەۋەي سۇپ . ئويۇنچى ، نازلىق ئايال . (لوپنۇر)
- زەۋىڭ ئى . زېمىن ، جاي ، ئورۇن ؛ تىنچ - ئامانلىق . (لوپنۇر)
- زەي ئى . «دېھ» ئۈزۈم تەكلىرىگە سۇ باشلايدىغان ئېرىق . (خوتەن)
- زەيتاپ ئى . تار ياسىغۇچى .
- زەيدان ئى . زەيكەش ، زەي چىقىرىش ئۆستىڭى . (خوتەن ، كېرىيە) (مەكىتتە بۇ سۆز «زەيلاڭ» دېيىلىدۇ)
- زەي رەندە ئى . ئىشك - دېرىزىلەرگە گۈل چىقىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان رەندە . (خوتەن)
- زەيسا گۈل ئى . شارسىمان گۈل . (خوتەن)
- زوتالىماق خەن (糟踏) سەتلەشتۈرمەك ، يۈزىنى تۆكمەك .

دەپسەندە قىلماق . (پىچان ، قۇمۇل)
زۈچۈ ئى . نېپىز ، يۇمشاق يىپەك رەخت . م : گۈلى
زۈچۈ پوتىنى ، ئىككى چىرماپ باغلاپتىلا ، يار
ئۈستىگە يار تۇتۇپ ، يۈرەك - بېغىرنى
داغلاپتىلا . (قۇمۇل)

زور سۈپ . باتۇر ، چېلىشچى ، پالۋان : يوغان ، چوڭ .
(قۇمۇل ، تۇرپان)

زور ئانا ئى . ئاتا - ئانىسىنىڭ ئانىسى . (مەكىت)
زور چىقماق يەڭمەك ، غالىب كەلمەك . (قۇمۇل)

زور قىلماق چېلىشماق ، كۈچ چىقارماق ، كۈچمەك . م :
«قېنى ، سەن زور قىل دېسە ، سەن زور قىل
دەپ چېلىشنى باشلاپ كېتىدۇ . (ئىلى)

زۈلپۈك ئى . «زۈئول» ھەرە ، بوغۇن . م : ئۇنىڭ قولىنى
زۈلپۈك چېقىۋاپتۇ . (تۇرپان)

زۈلپىكەش ئى . ئاياللارغا چاچ سالغۇچى . (كېرىيە ، خوتەن)
زۇۋانداشماق سۆھبەتلەشمەك . (لوپنۇر)

زۆتىنە ئى . زەيتۇنە . م : ئاقتونۇڭنى نەدە كۆردۈم ، زۆتىنە
تونۇم تۇرۇپ ، بىگۇپانى نەدە سۆيۈم ، غۇنچىدەك
يارىم تۇرۇپ . (قۇمۇل)

زىدىقىماق~زىدىكىمەك زىرىكىمەك ، يالچىماق . م : دەۋا
توغرىسىدا تولا يول مېڭىپ زىدىقاپ كەتكەن
سادىق چەكەدى مېڭىسىدىن ئېزىپ ، ئالسىجوقا
سۆزلەيدىغان بولۇپ قاپتۇ . (قەشقەر ، ئاتۇش)

زىغىرلاش ئى . تەكنى كۆمگەندە يېپىلىدىغان توپا .
(پىچان تۇيۇق)

زېھنىيات ئى . ئەس - ھوش ، زېھىن - ياد . م : بارىكالا ،
زېھنىياتىڭغا ! (خوتەن)

زىب - زىب سۈپ . بىر جايدا تۇرالمايدىغان (بالا) . (تۇرپان)

زىبىز	سۈپ. زادى، پەقەت. م: بىزنىڭكىدە تۇرۇڭلار دېسەم زىبىر ئۇنىمايدۇ ئۇلار. (ئىلى)
زىبىلدىماق	بىر جايدا جىم تۇرماي سەكرەپلا يۈرمەك. (تۇرپان)
زىخو	سۈپ. (خەن <自豪> نامدار، باي. (قۇمۇل)
زىرپ	سۈپ. ئىنچىكە، زىل؛ ئىنچىكە ئىش (يىڭنە ئىشى) قىلىدىغان ئادەم، تىككۈچى. م: Δ ھاكىمجاننىڭ مۇنچىلىك زىرپىلەپ سورايدىغانلىقىنى بىلمەپتىمەن؛ Δ بۇ تازا بىر زىرپى بالا. (خوتەن)
زىرى يامان	سۈپ. نىيىتى يامان، ئىچى قارا. م: سەيپۇڭ توختى ناھايىتى ئاچ كۆز، جېنىغا جۈت كىرگەن، ئىچى تار، ھەسەتخور، زىرى يامان ئادەم ئىكەن. (قۇمۇل، ئىلى)
زىزىلمەك	ئەركىلىمەك. (قۇمۇل)
زىلپۇش	ئى. يوپۇق. (قۇمۇل)
زىل - زىلاي	سۈپ. زىلۋا بوي، نازۇك، چىرايلىق، كېلىشكەن. م: بىر قاتىلسام (قوشۇلسام) ئارمانىم ئىدى، قاشى ئەڭلىك زىل - زىلايغا. (لوپنۇر)
زىمات	ئى. <تېب> يارىغا سۈرتۈلىدىغان مەلھەم دورا. م: ئەجەپمەس دەرتلەرنىڭ پۈتسە، ئىجادىمنىڭ زىماتىدىن. (خوتەن)
زىمىندار	ئى. دوپپىنىڭ زەر باسقان توقۇشى. م: زىمىندار باسقان دوپپا كىيىپتۇ پۇغۇندا باسقان بېشىغا. (قۇمۇل)
زىندىپاي	ئى. پەلەمپەي. (خوتەن)

ژ

ئى . بۇلاق . (مەكت)

ژۇل

س

ئى . تاشلاندىق بالا ، شۇم ، شۇمتەك . (قۇمۇل)

ساپاق

ئى . سالغا ، تاش ئاتقۇچ . (قەشقەر)

ساپقان

ئى . قوشۇق . (لوپنۇر)

ساپتىق

رەۋ . بەيت ، ياخشى پۇرسەت ، قۇلاي پۇرسەت:

سات

ۋاقت ، چاغ . م : ساتىم توشۇپ بىر بارسام

ئويما كۆلگۈ - قۇلاي پۇرسەت كېلىپ قېلىپ ،

ئويما كۆلگە بىر بارسام ئىدىم . (لوپنۇر) (بۇ

سۆز قۇمۇلدا «سەت» دېيىلىدۇ)

ئى . بېلىق سانجىدىغان ئارا . (لوپنۇر) (بۇ سۆز

ساچقاق

بەزى جايلاردا «سانچقاق» ، خوتەندە

«سايغاق» دېيىلىدۇ)

ئى . تامنىڭ ئۈستىگە سانجىلغان تىكەنلىك

ساخال

شاخ . م : گەپ ماقۇلدىن ئاشماس ، تام

ساخالدىن (ئاشماس) (ماقال) . (نىيە ، كېرىيە)

سۈپ . (خەن) (傻货) ساراڭ ، مۆڭ ، دۆت ،

ساخو

گومۇش ، كالۋا ، كاللىسى ئىشلىمەيدىغان .

(قۇمۇل ، پىچان ، نىيە ، خوتەن ، قەشقەر)

ئى . چوقان سالماق ، ۋارقىرماق . م : سارا

سارا سالماق

سېلىپ توۋلاشتى . (خوتەن) (بۇ سۆز تۇرپاندا

«سۈرەن سالماق» دېيىلىدۇ)

ئى . «بوت» شورلۇق يەرلەردە بولىدىغان كۆك

ساراغا

قومۇشقا ئوخشاش بىر خىل ئوت : قويۇق

ئۆسكەن قومۇشلۇق يەر . (لوپنۇر)

- سار ئالار ئى . «زۈئول» قارچىغىنىڭ بىر خىلى . ئايغى ئاق ، يۇڭلىرى قاتتىق ، پەنجىسى يوغان بولىدۇ .
- سارسىلماق تاسقالماق : قىينالماق ، خارلانماق ، سەرسان بولماق . م : مۇنداقمۇ بولۇرمەنمۇ ، شۇم تەلەي بولۇرمەنمۇ . سۆيگەن ياردىن ئايرىلىپ ، سارسىلىپ يۈرمەنمۇ . (قۇمۇل)
- سارسىماق سىلكىشلىمەك ، دۈشكەلمەك . (تۇرپان)
- سارغاق ئى . ئولجا . (كېرىيە)
- سارغىشىن سۈپ . سارغۇچ . (لوپنۇر) (بۇ سۆز خوتەندە «ساغرىنجى» دېيىلىدۇ)
- سارۋا ئى . «زۈئول» غونان تاي . (لوپنۇر)
- سارۋاڭ سۈپ . پاخما ، چىچىلاڭغۇ ، چىڭگىلىماچ ، پاخىمىپ كەتكەن . م : سارۋاڭ چاچ – پاخما چاچ . (قۇمۇل) (بۇ سۆز قەشقەر ، كۇچادا «سالۋاڭ» دېيىلىدۇ)
- سارىغۇچ ئى . ئاياللار رومىلىنىڭ بىر خىلى . (ئاتۇش ، قەشقەر تاشمىلىق)
- سازىكەپ سۈپ . تۈزكۈر . نەزىقىغاق ، قەيدىغاق . (قۇمۇل)
- سا – سا ئۇن . ئوۋ قۇشلىرىنى (قۇرغۇينى) چاقىرىش ئۈندىشى .
- ساغدىقىنى ئاسماق ئۇرۇشۇشقا تەييارلانماق ، غەزەپلەنمەك . م : سانىخان بىر نېمە دەسە ، ساغدىقىنى ئېسىپ ئۇنى ئېغىز – بۇرنىغىچە تويغۇزاتتى . (قەشقەر ، ئىلى)
- ساغرا كېپىش ئى . ئېشەك تېرىسى ئايغى . (قۇمۇل)
- ساغرو سۈپ . گاس ، پالڭ . (پىچان ، تۇرپان) (بۇ سۆز خوتەندە «ساغروغى» ، پىچاندا يەنە «سارۋ» مۇ دېيىلىدۇ)

ساق ئى . «ئانات» باچاق ، باقالچەك . (مەكت يانتاق)
ساقانقاساقانقۇ ئى . «زۇئول» كانا . يايلاق ماللىرىنىڭ قېنىنى
شورايدىغان ھاشارات . (نىيە)

ساقاق 1 ئى . «بوت» بىر خىل ئۆسۈملۈك . م : ئۆستەڭ
بويىدىن چۆپ ئورسام ، تەڭدىن تولسى
ساقاق . ئىككى يۇرت ئاتلاپ بېرىپ ، ئالغان
خوتۇنۇڭ پوقاق .

ساقاق 2 ئى . «ئانات» بېلىقنىڭ نەپەس ئېلىش ئەزاسى
(«ئايقولاق» مۇ دېيىلىدۇ) . (لوپنۇر)

ساقام ئى . «بالام ، قوزام» دېگەن مەنىدىكى
ئەركىلەتمە سۆز . (ئىلى)

ساققاش ئى . ئامبارچى . (لوپنۇر)
ساقلاندى سۈپ . «تىل ھا» «يېتىم ئوغلاق ، ھارامزادە»

ساقۇن مەنىسىدىكى تىللاش سۆزى . (كۇچا)
سۈپ . خالاس ، خالاسلىق . (قۇمۇل)

ساقۇن بولماق قۇتۇلماق . (قۇمۇل)
ساقىسى ئالچۇ چۈشمەك (ئىد) ئامىتى كەلمەك ، تەلىيى

ئوڭدىن كەلمەك . (ئىلى)
ساقىلوت ئى . «بوت» سۈتلۈكئوت ، تېكىساقال . (لوپنۇر)

ساقىساق سۈپ . گالۋاڭ ، ھۇرۇن . (مەكت)
ساققارا ئى . «زۇئول» سار . (تۇرپان ئاستانە) (لوپنۇردا

«سالۋا» ، قۇمۇلدا «ساقارا» ، بەزى جايلاردا
«ساققارا» مۇ دېيىلىدۇ)

ساققالماق ئاڭقىرالماسلىق ، چۈشىنەلمەسلىك ، دىققەت
قىلالماسلىق ، ئەستە تۇتالماسلىق . (مەكت

يانتاق)
ساققىماق 1 كۆزگە ئىلماق ، ئەھمىيەت بەرمەك ، ئېتىبار
بەرمەك . م : Δ ئۇنداق نېمىگە كىم ساققىپتۇ!

△ئۇ ھېچكىمنى ساڭقىمايدۇ. (قۇمۇل) (بۇ سۆز يەنە «سەڭگىمەك» مۇ دېيىلىدۇ)

ماياقلىماق، تېزەكلىمەك. م: قۇش ساڭقىدى؛
△ساڭقاڭ ئېشىكىم ساڭقاڭ، ئالتۇن - كۈمۈش ساڭقاڭ.

سالات سالاشماق
ئى. باش كىيىم. (خوتەن)
ئارقىسىغا كىرىۋالماق. م: تامغا چىقتىم يا -

مىشىپ، پەسكە چۈشتۈم سالىشىپ. (خوتەن)
سالىپاك ئى. قۇلاقچىنىڭ ساڭگىلاپ تۇرىدىغان قىسمى.
م: ئېشىكىنىڭ ئاستىدىن سالىپىڭىنى چىگىۋالغان... (ئىلى)

سالتاڭ ئى. ھارۋىكەشكە ياردەملىشىپ، قىغ ئۇسۇشۇپ
ۋە توشۇشۇپ بېرىدىغان ئىشچى. (قۇمۇل)

سالجىماق يۇرتتىن چىقىپ كەتمەك، مۇساپىر بولماق.
(ئىلى)

سالچە ئى. پالاز. (خوتەن)
سالدار ئى. «زوتول» ئانىسىدىن ئايرىپ باققان قوزا.

(لوپنۇر)
سالدۇ سۈپ. ئېشىنچا، قالدۇق.

سالدۇرماق يورغىلاتماق، بۆرە مېڭىشىدا ماڭدۇرماق. م:
ئاتلىرىنى سالدۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. (ئىلى)

سالغۇ ئى. ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە سېلىنىدىغان يالغۇز
ئايغلىق كۆۋرۈك. (لوپنۇر)

سالقىن قاتراتماق ئاستا يورغىلاتماق، ئۆز يورغىسىغا قويۇپ
بەرمەك. م: سەلىم ئاتلىرىنى سالقىن

قاتراتتى. (خوتەن)
سالما ئى. چاچقا چىگىلگەن جالا؛ سېلىنچا، كۆرپە.

(تۇرپان)

سالماق ئالمماق ، يۆگەشتۈرمەك . م : ئارغامچىنى مەن قاتاي . سەم (سەن) ماڭغا (ماڭا)سالپ (ئالماپ)بەر . (لوپنۇر)

سالۋاڭ تەق . پاخپاق ، رەتسىز . بىر نەرسىنىڭ رەتسىز ساڭگىلاپ تۇرۇشىنى بىلدۈرىدىغان ھالەت تەقلىدى . م : سالۋاڭ تۇماق – ئۇزۇن تۈكلۈك . تۈكلىرى ساڭگىلاپ تۇرىدىغان تۇماق . (خوتەن)

سالۋاسلىماق قەدەمنى چوڭ ئېلىپ تېز ماڭماق . م : سالۋاسلاپ ماڭماق . (ئىلى)

سالىك ئى . ئەگەشكۈچى ، قولچوماق ، غالچا . م : ئارقىدا ھېلىقى ئىككى سالىكى تۇرسا . (ئاتۇش)

سامانچى ئى . «زۈئول» ياۋا مۈشۈك ، تالا مۈشۈكى ، ئوغرى مۈشۈك . (قۇمۇل)

سامبا ئى . پىلە قۇرتىنى ئالىدىغان قاچا . (خوتەن)

سامدىماق بىر تەرەپكە بېسىپ كەتمەك ، يەڭدەپ كەتمەك : كۆچ : يان باسماق ، ئاغماق . (خوتەن)

سان سۈپ . ئەھمىيەت ، ئېتىبار ، قىممەت . (قۇمۇل)

سانچالاق ئى . تىكەن . (لوپنۇر)

ساندىكتاز ئى . «زۈئول» بۆلبۈلىنىڭ بىر تۈرى . كۆچ : ھانناز ، تۇتۇرۇقسىز ئادەم . (كۇچا)

سانسالماق بۇلغۇشلماق ، دۆشكەلمەك . م : Δ سار چۈجىنى سانسالۋەتتى : Δ بالامنى تولا سانسا – لاپ قورقۇنچاق قىلىپ قويدۇم . (قەشقەر)

ساي 1 رەۋ . ھازىر ، ھېلىلا ، ئەمدىلا ، ھازىرلا . (كېرىيە ، خوتەن)

ساي 2 ئى . قارىلغۇچ ، قارىغا ئېلىش تۆشۈكى . م : مىلتىقنىڭ ئىستوۋۇلىغا ساي چىقىرىلمىغانلىقى ئۈچۈن ئېتىلغان ئوقنىڭ مۇساپىسى قىسقا .

- دەللىك دەرىجىسى تۆۋەن ئىدى. (كېرىيە) سايا
- رەۋ. بايا، ھېلى. (خوتەن) ساياپ كەتمەك
- يوقاپ كەتمەك. م: قوش - كەپتەرلەر ساياپ كەتتى. (كېرىيە)
- سايات
- ئى. ئوۋچى. م: قارچىغىدەك بويۇڭغا بولدۇم سايات يار - يار. (ئىلى، قۇمۇل)
- ساياتىن
- رەۋ. باياتىن، ھېلىلا. (خوتەن) ساياز
- سۈپ. ئانچە چوڭقۇر بولمىغان، دۆڭ. م: ساياز كۆل. (ئاتۇش) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «سايانغۇ» دېيىلىدۇ)
- سايانغۇ
- ئى. دەريانىڭ سۈيى تارتىلىپ كېتىپ سايلاشقان يەر، دەريا سۈيىنىڭ تېپىزلەشكەن يېرى. (خوتەن) (بۇ سۆز ئاتۇشتا «سايان» دېيىلىدۇ. م: قېيىقنى سايازىدىن ئىتتىرىپ چىقىرىپ...)
- سايان
- رەۋ. تەرەپ، تامان، ياق. م: قارلىغىم قارلىق سايان، سەگەنچۈگى سەرۋەڭ سايان. زاماننىڭ دۇشقارىدا، سەن بىر سايان، مەن بىر سايان. (قۇمۇل)
- سايپاق
- سۈپ. سۆرەلمە، پۇتمىنى تېز يۆتكىمەيدىغان كىشى. (خوتەن)
- سايىزا
- ئى. (خەن) (篩了) غەلۋىر. (قۇمۇل) ساياغىتاق
- كالىنىڭ سايغاق (كالىنى چاقىدىغان بىر خىل ھاشارات) تىن قېچىشى. (ئىلى)
- سايغاق
- ئى. سانجىغاق. بېلىق تۇتىدىغان سايمان. (لوپنۇر)
- سايىقى ئۈزۈم~سايىك ئۈزۈم ئى. «بوت» كۆك كىشىمىش ئۈزۈم، ئۇرۇقى يوق ئۈزۈم. ئۈزۈمنىڭ بىر خىل سورتى. («سايىقى ئۈزۈم~سايلا ئۈزۈم» مۇ دېيىلىدۇ)

(خوتەن، كېرىيە)

ساي كەلمەك ياپسا كەلمەك، ئۇيغۇن كەلمەك، مۇۋاپىق كەلمەك، دەل كەلمەك. (ئىلى)

سايلاتما ئى. سايىۋەنلىك لاپاس. م: ئىشك ئالدى سايلاتما، سايلاتمغا تاش ئاتما. مەن سېنىڭ خىلىڭ ئەمەس، قاش - كۆزۈڭنى ئويناتما. (قۇمۇل)

سايماق 1 سانجىماق: ئۇچلۇق نەرسە بىلەن دېۋەيلىمەك. م: Δ نەيزە سايماق - نەيزە سانجىماق: Δ ئۇ قوللىرىنى كۆزۈمگە سايىپ تۇرۇپ تىللىدى. (خوتەن)

سايماق 2 سانماق، ھېسابلىماق، كۆرمەك. سايۋاغ ئى. كۆكتاتلىق. (كۇچا) سايىسىغا قارىماق تەرزىنى تۈزىمەك، ئۆزىنى ياساپ يۈرمەك. م: سايىسىغا قاراپ ماڭىدىغان ئادەم - ياسانچۇق ئادەم. (ئىلى)

سايىقى رەۋ. ھېلىقى، بايقى. (خوتەن) سايىل ئى. دىۋانە. (لوپنۇر) سەپ ئى. كېلىن بولغۇچى قىز ئۈچۈن تەييارلانغان زىبۇ- زىننەت، زىننەت بۇيۇملىرى ۋە ئۆي جاھازىلىرى. (قەشقەر، لوپنۇر)

سەپچى 1 ئى. <بوت> قوغۇننىڭ بىر تۈرى. (قۇمۇل) سەپچى 2 ئى. قىرنى تۈزلىگۈچى. (ئىلى) سەپكىلىمەك سېپىلمەك، تامچىماق. م: ئاخشام يامغۇر سەپكىلەپ ئۆتتى. (ئىلى)

سەجە~سەچە ئى. تورۇسقا ئېسىپ قويۇلىدىغان بىر خىل جاھاز (ئىچىگە سۈت قاچىسى ياكى باشقا نەرسە قويۇلىدۇ): ئۆيلەردە گۆش ئېسىپ ساقلايدىغان

قارماق . (نىيە)

سەجۇ ئى . ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى يىغىدىغان ھەربىي گازارما . م : يۈسۈپ بەگ سەجۇ قۇرۇپ سامان ، پىچان ئالۇنقى يىغىشقا باشلىدى . (كېرىيە)

سەجى ئى . ئۇلاغ باغلايدىغان ر شەكىللىك ياغاچ تۇۋرۇك . (خوتەن)

سەددەك سۈپ . بەستلىك ، قاۋۇل . (قۇمۇل) سەدىلىك سۈپ . خاسلىق ، مەجەز ، ئادەت ، خۇسۇسىيەت . (ئىلى)

سەر ئى . « ئانات » بەدەننىڭ پاتاڭدىن تۆۋەن ، بەلدىن يۇقىرى قىسمى ، دۈمبە . (قۇمۇل ، لوپنۇر)

سەرسەرلىك ئى . تۆپە ، تۆپىلىك ؛ دۈمبە . بۇ سۆز « سەر » مۇ دېيىلىپ « ئېگىز - پەس يەرلەردىكى دائىرىسى تار دۆڭلۈك » دېگەن مەنىدىمۇ كېلىدۇ . م : چوڭ تارىمى ياقاسى پۇتا سەرلىك ، ئۆيۈڭۈزۈ ئارقاسى ناما يەرلىك . (لوپنۇر)

سەراتىغا چىقماق ئەمەلگە ئاشماق ، ئىشقا ئاشماق ، ھەل بولماق ، بىر باشقا چىقماق . م : بۇ ئىش مۇشۇ كەمگىچە سەراتىغا چىقمىدى . (ئاتۇش)

سەرىبەر ئى . شامال . (كېرىيە) سەرتەمەك تاشلىماق ، چەتتە قويماق . م : ئۆي - يۇرتۇنى سەرتەپ چىقىپ - ئۆي - يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ . (لوپنۇر)

سەرجانلىماق ئى . ئوتۇننى 50 - 60 س م ئۇزۇنلۇقتا كەسلەپ ، يېقىلغۇ قىلىش ئۈچۈن مەلۇم ھەجىمدە تىزىپ قويماق . م : ئوتۇنلارنى لاپاسقا

- سەر خۇش   لەققىدە سەرجانلاپ قويدۇم . (ئىلى) سۈپ . ئېلىشاڭغۇ ، ساراڭ قېتىش ، تەلۋە .
(قۇمۇل)
- سەرساراڭ   سۈپ . چاچلىرى چۇۋۇلغان ، كىيىملىرى رەتسىز ئاياللارغا قارىتىلىدۇ . (تۇرپان)
- سەرسۇك   سۈپ . بېشى قايغان ، ھوشىنى يوقاتقان .
(قۇمۇل)
- سەركىچۈك   ئى . «زۈئول» ئىككى - ئۈچ ياشلىق ئەركەك ئۆچكە ، سەركە . (قۇمۇل)
- سەرگەنچۈك   ئى . تاغدىكى جەينەك ، ئايلانما ؛ سۇنىڭ ئايلىنىپ ئاققان جايى . (قۇمۇل)
- سەرمە   ئى . تارتما ، سىيرىتما . (قۇمۇل)
- سەرمە چاپان   ئى . سىيرىتمىلىق چاپان . (قۇمۇل)
- سەرىچ   ئى . سەربۇش ، سەربۇش تۇماق . چۆرىسىگە قاما تېرىسى تۇتۇلغان تۇماق .
- سەرىخ~سەرىق~سەرىق قۇرۇق ئى . «زۈئول» چاشقانغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل جانئۇر . (گۇما)
- سەرىمەس   سۈپ . غەم يىمەس . (ئىلى)
- سەرىمەك   غەم قىلماق ، غەم يېمەك . (ئىلى)
- سەرى ئوت   ئى . «بوت» يىلتىزى ، يۇپۇرمىقى ، گۈلى ھەمدە ئۇرۇقمۇ يوق بىر خىل ئۆسۈملۈك بولۇپ ، يۆگىمەچكە ئوخشايدۇ ، رەڭگى سېرىق بولۇپ ، پارازىت ئۆسىدۇ .
- سەسۈك   سۈپ . بەڭۋاش ، گەپ ئاڭلىماس ؛ پاڭقۇش ، گومۇش ، گالۋاڭ . (نىيە)
- سەزمەك   تەزمەك . م : تاقۇ (توخۇ) ئۇگاسىدىن (ئۇۋىسىدىن) سەزىپ كېتىپتۇ . (لوپنۇر)
- سەكسەك   ئى . ئىنتايىن تېز يۈگۈرىدىغان بىر خىل

ھايۋان: كۆچ: ئۆيمۇ- ئۆي دوقۇرۇپ يۈرىدىغان
كىشى. م: ئاتنىڭ يامىنى تەپكەك، ئادەمنىڭ
(خوتۇننىڭ) يامىنى سەكسەك. (ماقال) (ئىلى)
سەكسەن پاچاق ئى. كەلكۈننى توسۇش ئۈچۈن ياسالغان ياغاچ
قۇرۇلما. (خوتەن)

سەكسەن پۇت ئى. «دېھ» خامان ياكى ئېتىز ئىشلىرىدا
ئىشلىتىلىدىغان نۇرغۇن پۇتلۇق ياغاچ تۇلۇق.
«سەكسەن ئاياغ» مۇ دېيىلىدۇ. (قەشقەر)
سەكلەشمەك ئىركەك ئىت بىلەن قانجۇق ئىتنىڭ
جۈپلىشىشى. (بۇ سۆز بەزى جايلاردا
«چاقلاشماق» مۇ دېيىلىدۇ)

سەگ ئى. «زوتول» ئىت. (نىيە، گۇما، كېرىيە،
خوتەن)

سەگۈنچەك ئى. چاققا ئېسىلىدىغان زىننەت بۇيۇمى. م:
قارا قاش باشتا بولۇر، سەگۈنچىكى ساچتا
بولۇر. مەن يارمىنى كەچتە كۆرسەم، ئەتىلىك
ناشتا بولۇر. (قۇمۇل)

سەگۋاز ئى. ئىتۋاز، ئىت ئوينىغۇچى. (كېرىيە، خوتەن)
سەگىن سۈپ. چۈچىمەل. (قەشقەر پاخپۇ)
سەگسەك ئى. «زوتول» ئاتىسى ئىتالغۇ، ئانىسى لاچىن،
پېيى قارا، بويى چوڭ، تۈكى كۆك بىر خىل
قۇش.

سەگىرمەك سەگىرمەك زەن سالماق، سەپسالماق، دىققەت
قىلماق، سەزمەك، چۈشەنمەك، پەرق ئەتمەك،
ئاڭقارماق. م: ئۈكۈمىندۇر ئىزدىمەكچى
بولغاندەك سەگىرەپ قارىدى. (قۇمۇل، تۇرپان)
(بۇ سۆز خوتەندە «سەگىمەك» دېيىلىدۇ)
ئى. تەخسە. (گۇما)

سەلەڭگىرىمەك ساڭگىلىماق . (قۇمۇل)
 سەلىقلىق سۈپ . ئۇستا ، ماھىر . (خوتەن)
 سەلكەچ سۈپ . توختاپ ، ئاتلاپ . م : بۇ مۇسەللەسنى
 ئىككى پىيالىدە سەلكەچ يۈرگۈزىمەن . (خوتەن)
 سەللە ئى . (ئەرد) قىيىقچە . م : سەللە پىشۇرماق .
 سەلىدىخە ئى . (بوت) بىر خىل ئۆسۈملۈك .
 سەمەن ئى . (زوتول) يۈگۈرۈك ئات . (خوتەن)
 سەمەيگىنە~سەمەيلىكچە سۈپ . يوشۇرۇنچە ، ئوغرىلىقچە . م :
 سەمەيگىنە (سەمەيلىكچە) تىڭشاۋالدىم - يو-
 شۇرۇنچە ئاڭلىۋالدىم . (لوپنۇر)
 سەمبە گۈل ئى . (بوت) سەبدە گۈل . (كېرىيە)
 سەندەل پەۋادىسى ئى . ناۋات قىيامىنىڭ كۆپۈكىدىن ياسالغان
 يېمەكلىك ؛ ناۋاتنىڭ قازان تېگى . (كېرىيە)
 سەندى ئى . (تىل ھا) سەتلەش ، يامانلاش ، ئوچ
 كۆرۈش سۆزى . م : سېنىڭدەك سەندىنى ، سەنمۇ
 دىمەسمەن . قەنت - ناۋات بەرسەڭ ، ھە(ر)گۈز
 يېمەسمەن . (قۇمۇل)
 سەنسەن ئى . يۇڭى سەل ئۆسۈپ ، چېچىلىپ تۇرىدىغان
 پاققان تېرىسى . م : ئۇ سەنسەن جۇۋىنى
 يېپىنچاقلىدى . (ئىلى)
 سەنۋى ئى . پەگاھ . (خوتەن)
 سەيە ئى . (بوت) (خەن) (菜芋) ياڭيۈ . (قۇمۇل)
 سەيپۇڭ ئى . كۆچ : غىتمەك ، ئەرلىكى زەئىپ ، زەيبانە ،
 ئاياللىق مەجەزگە ئىگە ئادەم . (كېرىيە)
 سەيچى ئى . ئىلغۇ ، كانار . م : گۆشتۈ (گۆشنى) سەيچىگە
 ئاسماق . (لوپنۇر)
 سەيخاللىماق ماي ياكى چاق قۇمى بىلەن ئەسۋابنى
 پارقراتماق .

- سەيدۇ ئى . تېرە كېسىدىغان يا شەكىللىك پىچاق .
(تۇرپان)
- سەيراش ئى . (ئەرد) سەرراچ . ئات - ئېشەك قاتارلىق
ئۇلغارلارنىڭ جابدۇقلىرىنى ياسىغۇچى . (كېرىيە)
- سەي قەلەم ئى . «بىن» بىناكارلىق نەقىشلىرىنىڭ
بىرىنىڭ نامى . م : Δ ئۇ كۈچۈك چىش چىقىرىپ
سىرلانغان سەي قەلەملەرگە
قاراپ ... : Δ مېھراب شەكىللىك نەقىشلىرى .
سەي قەلەم قىيما تۈۋرۈك زىننەتلىرىمۇ ئۆزگىچە
ئىدى . (خوتەن)
- سەيلە ئى . گۈللۈك چاسا پوتا . م : بېلىمنى سەيلىدە
باغلىدىم . (كېرىيە)
- سەيلەك ئى . «يېم» قورۇما . (گۇما)
- سەيلىمەك (خەن $\text{西} + \text{里}$ لە) ئاپتاپقا سالماق ، قاقلىماق :
رەتلىمەك تەرتىپكە سالماق . (قۇمۇل ، قەشقەر)
(بۇ سۆز كېرىيىدە «سايلىماق» دېيىلىدۇ)
- سەيما ئى . كوڭۈل ئېچىشقا ئامراق ئايال ، ئىشقىۋاز
ئايال ، بۇزۇق خوتۇن . (خوتەن)
- سەينىگە ئى . «تېب» سەينەك . تىرناق ئىچىگە چىققان
يارا ، جاراھەت .
- سەيۋە سۈپ . كاللىسى ئېلىشىپ قالغان ، گالۋاڭ ،
ھاڭۋاقتى . (ئادەم)
- سەييات ئى . ئوۋچى . (خوتەن)
- سەيىغ شامال ئى . ئەتىياز ۋاقتىلىرى يوپۇرماق ۋە چاڭ -
توزانلارنى ئۇچۇرتۇپ چىقىدىغان سېرىق شامال .
(گۇما)
- سۈپەك ئى . قول تراكتور . (خوتەن)
- سوت ئى . داكا . (قۇمۇل)

- سوتۇق ئى . «مۇز» ئاھاڭ، كۆي، ئۈن، ئاۋاز؛ كۈپلەت، بېيىت: قائىدە - نىزام . م: Δ سوتۇقى يوق ئادەم - ناخشىغا ئاۋازى كەلمەيدىغان ئادەم: Δ سەن مېنى ئۇردۇم دەمەن، سېپى يوق قامچاڭ بىلەن . سەن مېنى سۆكتۈم دەمەن، سوتۇقى يوق ناخشاڭ بىلەن . (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «سۇتۇغ~سۇتۇق» دېيىلىدۇ)
- سوچى ئى . ۋاستىچى ، ئەلچى . سوختا 1 سۈپ . بەستلىك ، قاۋۇل . (كېرىيە) سوختا 2 ئى . «يېم» قازان سوقتىسى ، گۆش نان: قىيمىلىق كۆمەچ . (ئاقسۇ ئاقساقمارال) (بۇ سۆز كېرىيە دەريا بويىدا «سوقتا» دېيىلىدۇ) مۇزلىماق ، توڭماق . (تۇرپان ، پىچان) سوختانماق سوخۇرۇن سۈپ . ئىلگىرى كەلمەس ، روناق تاپماس . (ئىلى)
- سوخو ئى . «تېپ» ماڭقا كېسەللىكى . (قۇمۇل) سورانماق تەلەپ قىلماق ، ئۆتۈنمەك ، ئىلتىماس قىلماق . (تۇرپان)
- سورۇق ئى . تېپىلگەن بۇغداي ، بۇغداينى خاماندا سورۇپ تازىلاش ئىشى . م: بۈگۈن سورۇق سورىدۇق . (ئىلى)
- سوزا 1 ئى . لەغمەن ، گاڭپەن قاتارلىقلارنىڭ قورۇمىسى ، سېپى . (نىيە ، كېرىيە) سوزا 2 ئى . ناچا . كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ ناچىسى .
- سوزماق ئى . رەگەتكە . (خوتەن) (بۇ سۆز تۇرپاندا «سوزۇلداق~دەڭگىم» دېيىلىدۇ)

- سوغات~سوۋغا ئى . < يېم > پشلاق . قېتىقنى ئۇيۇتۇپ ، يېغىنى سۇزۇۋېلىپ ، قالغىنىنى قايناتسا «سوغات» بولىدۇ . (خوتەن)
- سوغالماق ئازلىماق ، ئازىيىپ كەتمەك . تارتىلىپ كەتمەك . م : دەريا سۈيى سوغالدى ، بېلىقلىرى بوغالدى . (ئاقسۇ ، قەشقەر) (بۇ سۆز تۇرپان ، پىچاندا «سوغۇلماق» ، نىمىدە «سۇغۇلماق» دېيىلىدۇ)
- سوغتانماق توغلىماق ، توغماق ، ئۇششۇمەك . (تۇرپان) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «سوقتۇنماق» مۇ دېيىلىدۇ)
- سوغچى سۈپ . دادىسىز بالا .
- سوغۇن~سوغۇنا ئى . ئىشىك - قوۋۇق ياكى دەرۋازىلارغا ، دېرىزىنىڭ كۆزنىكىگە ئوخشاش ئېچىپ قويۇلىدىغان تۆشۈك . (قۇمۇل)
- سوغىچاق ئامبارئى . سوغىغا ئوخشايدىغان ئامبار . (مەكىت)
- سوق ئى . قىزىقچى ، ھەزىلكەش ، سوغۇق گەپ قىلىپ ، قىزىقچىلىق قىلىش . (قۇمۇل)
- سوقا 1 ئى . سۇ ئارقىلىق گۈرۈچ ئاقلايدىغان سايمان . (قەشقەر)
- سوقا 2 ئى . كۈرۈشكا . (قۇمۇل)
- سوقا جىگدە ئى . «بوت» نان جىگدىدىن چوڭراق بولىدىغان جىگدە سورتى . (نىيە)
- سوقان ئى . «زوتۇل» لەيلەك .
- سوقۇما ئى . تۇۋرۇك . م : ئايۋاننىڭ سوقۇمىسى . (گۇما)
- سوقتا~سوختا ئى . «بوت» تەكنىڭ يېڭى ئۆسۈپ چىققان نوتىسى . (پىچان)
- سوققا ئى . زەربە ، دەككە . (ئىلى)
- سوقما تاش ئى . تام سوقۇشقا ئىشلىتىلىدىغان تاش ئەسۋاب

- سوقماق 1 ئى. < يېم > قۇرۇق ئۈزۈم بىلەن ياڭاق مېغىزىنى سۇقۇپ تەييارلانغان يېمەكلىك. (كېرىيە، خوتەن)
- سوقماق 2 ئېگىرمەك، توقۇماق. (لوپنۇر)
- سوقنەپەس~سوغنەپەس سۇپ. قىلىقى سەت، قىلىقسىز؛ سورۇن تاللىمايدىغان گەپدان، ھاياسىز قىزىقچى. (قۇمۇل، شايار)
- سوقىچىلان ئى. < بوت > چىلاننىڭ بىر خىلى. (قەشقەر)
- سوك ئوغلاق سۇپ. يېتىم ئوغلاق. م: سوك ئوغلاقتەك مەرەۋەرمە. (مەكت)
- سوكا ئى. < ئانات > كىچىك ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى. م: سۇننەت قىلغان بالىنىڭ سوكسىغا پاختا يۆگىگەندەك... (قەشقەر، مەكت)
- سوكسوك ئى. قومۇش ئېڭىزى. (خوتەن)
- سوڭچى ئى. < ئانات > پۇتنىڭ سوڭى. (قۇمۇل) (بۇ سۆز خوتەن، نىيىدە «سونجاق» دېيىلىدۇ)
- سوڭدىماق پۇتنىڭ سوڭى بىلەن چەيلىمەك، دەسسەمەك، چىڭدىماق. م: سوقمىنىڭ نەم توپىسىنى سوڭدىماق (دەسسەپ چىڭدىماق). (ئىلى)
- سوڭسارماق زوڭزايماق. (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «سوڭسايماق» دېيىلىدۇ)
- سوڭسار ئى. < زوئول > تىيىن. (قۇمۇل)
- سولاش سۇپ. ئېزىلەڭگۈ، روھسىز، جانسىز. (ئىلى، خوتەن)
- سولۇما يىڭنە ئى. بۇلاپكا. (قۇمۇل)
- سوم 1 ئى. پۇل بىرلىكى، كوي، يۈەن. (ئىلى)

سۇپ. كۆپ، جىق. (كېرىيە)	سوم 2
ئى. تاۋۇت قويۇلىدىغان ئۆي. (قۇمۇل)	سومەن
قىرلىماق، ياغاچنىڭ تۆت تەرىپىنى ئوخشاش چوڭلۇقتا رەندىلەپ چىقماق. (بۇ سۆز بەزى جايلاردا، «يۇمشاق نەرسىلەرنى پومىداقلاش» مەنىسىدە كېلىدۇ) (قۇمۇل)	سوملىماق
ئى. تىزىملىك، ئىسىملىك، رۇيخەت، تىزىملىك دەپتىرى؛ ئالۋان - ياساق ئىسىملىكى. (قۇمۇل)	سومۇن
سونچاق~سونچاق ئى. «ئانات» پۇتىنىڭ سوڭى. (خوتەن، نىيە)	سونچاق (سونور)
سۇپ. غەلىتە، يۈچۈن، ئۆمىسە. (تۇرپان، قۇمۇل)	
(بۇ سۆز تۇرپاندا يەنە «سون» مۇ دېيىلىدۇ)	
ھەيران قالماق، ئەجەبلەنمەك، غەلىتلىك ھېس قىلماق. (قۇمۇل)	سونورقىماق
نەقمۇ نەق كەلمەك، دەل جايغا كەلمەك. م:	سونۇ كەلمەك
بۈگۈن ئىش تازا سونۇ كەلدى. (ئىلى)	
رەۋ. سەھەر؛ دەسلەپ، ئىلگىرى. م: ئەتە سونۇندا (سەھەردە) كەلەي. (لوپنۇر) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «سونۇر» دېيىلىدۇ)	سونۇن
ئى. مېۋىنىڭ باش بۇرىندىن قىلىنىدىغان سوۋغا. (لوپنۇر)	سونۇن بۆلۈك
سۇپ. سوۋۇتۇق، ھاردۇق. (قۇمۇل)	سوۋۇتۇق
ئى. قومۇشنىڭ يېڭى چىققان مايسىسى. م:	سويا
ئىسسىق، يەر بېتىگە تېپىشى بىلەنلا قومۇشنىڭ ئىنچىكە سويىسى تۇپراقنى يېرىپ چىقىشقا باشلىدى. (خوتەن) (لوپنۇردا «سويو» دېيىلىدۇ)	
ئى. «ئانات» ياۋا توڭگۇزنىڭ مەرگەن چىشى.	سويا تىش

(قۇمۇل)

سويمان سویتۇپ كەتمەك يانداپ كەتمەك ، بىر ياققا ئېغىپ كەتمەك .
م: Δ تاغار سویتۇپ كەتتى: Δ ئۇ خىيالغا
چۆمگەن ھالدا يەنە بىر ھازا بېشى سویتۇقان
تەرەپكە ماڭدى .

سويسوك ئى . «زۈئول» مایسۇڭدىن تۇغۇلغان موزاي .
(قۇمۇل)

سوила ئى . چىۋىق . م: Δ ئۇلارنىڭ قولىدا سوила بار:
 Δ قولىدىكى ئۇزۇن سويللىرىنى پۇلاڭلاتتى .
(ئىلى)

سويلماق تېز ھەم سىلىق ئۈزمەك : بوي تارتىپ
كەتمەك : ئويناقلماق ، پىلتىڭلىماق . م:
 Δ گۈللەر كۈن تەگمەي سويلاپ كېتىپتۇ:
 Δ تاغدىن چۈشتى تاغ بېلىق ، سۇدىن چىقتى
ئاق بېلىق . سويلاپ - سويلاپ ئويناڭلار ،
ھەيران قالسۇن خالايمىق . (قەشقەر ، كېرىيە ،
قۇمۇل ، خوتەن)

سویمەك سۇپ . بۇ «سویمان» سۆزىنىڭ كىچىكلىتىلمىسى
بولۇپ ، كىچىك بالىلارغا قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .
(ئاقسۇ)

سۇپساق سۇپ . لاۋزا ، تېتىقسىز . (خوتەن)
سۇ تۈگۈم ئى . «يېم» جۇۋاۋا ، بەنشىر . (تۇرپان)
(مارالۋېشى چارۋاغدا «سۇمانتىسى» دېيىلىدۇ)

سۇجا سۇپ . قىيسىق ، قىڭغىر . م: Δ نېمە تۈز
ئولتۇرماي سۇجا ئولتۇرسەن! Δ بۇ ئەدىيالىنى
سۇجا سېلىپ قويۇپسەن . (قەشقەر)

سۇخسۇر ئى . «زۈئول» قوشماق ئۆردەك . (قۇمۇل ،

لوپنۇر

سۇخۇنەك ئى . ئۈزۈك . (لوپنۇر)

سۇرداماق سېغىنماق . (لوپنۇر)

سۇرقى سۈپ . ئورۇق ، ياداڭغۇ .

سۇرقىدىماق يادىماق ، ئورۇقلىماق .

سۇزماق (تاماق) ئۇسماق . (قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان)

سۇغا ئالماق غۇسىل قىلدۇرماق ، مېيىتىنى يۇيماق .

(تۇرپان)

سۇغا پىشماق سۇغا شۇڭغۇتماق ، سۇغا چۆكتۈرمەك (كېرىيە)

سۇغان (بۇ سۆز گۈمىدا «سۇغا پىشنىماق» دېيىلىدۇ)

ئى . ئاسما قىلتاق ، غاز- ئۆردەكلەرنى تۇتۇش

ئۈچۈن سۇ ئۈستىگە قۇرۇلىدىغان قىسماق . م :

ئوۋچى تۇتار سۇغاندا ، ياۋۇز تۈلكە بۆرۈنۈ .

(لوپنۇر)

سۇغۇرتما ئى . ئۈستەل تارتىمىسى . (تۇرپان ، پىچان)

سۇق كېسەل ئى . «تېب» سىغىلىس . (لوپنۇر)

سۇقۇشماق يۇقۇشماق . م : سۇقۇشۇپ قاپتۇ - يۇقۇشۇپ قاپتۇ .

سۇقۇلۇشماق كىشىنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىۋالماق . م : Δ

خەقنىڭ ئىشىغا نېمە سۇقۇلۇشۇپ يۈرۈيسەن؟

Δ گەپكە سۇقۇلۇشماي جىم ئولتۇرساڭچۇ!

(قۇمۇل)

سۇقلىت سۈپ . ھەممە ئىشقا بەھۈدە ئارىلاشقۇچى ، يوق

ئىشلارغا ئارىلىشىدىغان ، چات كېرىۋالىدىغان ،

مەمەدان . (قۇمۇل)

سۇقىلماق مالنى ياكى نەرسىنى بۇلغا ئايلاندۇرماق .

سۇكالىتىكى ئى . «يېم» تاماقنىڭ بىر تۈرى . (نىيە)

سۇلاغ-سولاغچى ئى . سۇ باشقۇرۇش ئىشى : سۇ باشقۇرغۇچى ، سۇ

نازارەتچىسى . م : سۇلاخ قىل دېدى . سۇنى
باغلاپ قويپ ، بۇيان كىيدۈك . (خوتەن) (بۇ
سۆز تۇرپاندا «سۇلاقچى» دېيىلىدۇ)

ئى . «يېم» سۇلاما نان ، سۈت قوشۇپ يېقىلغان
نان . سۇلاما

سۈپ . چىرايلىق ، گۈزەل . م : زىل كۆڭۈلنى خار
قىلما ، كەڭ قوينۇڭنى تار قىلما . ئۆزگىلەرنى
يار قىلما ، يارىم سۇلۇ ياخشى قال . (لوپنۇر)

ئى . تاغار . م : بۇغداينى سۇمالغا قاچىلاپ قوي .
(قۇمۇل) سۇمال

ئى . «بوت» سۈمبۇل . م : ساچىڭ سېنىڭ
سۇمتارا ، ئۈرەڭگىدە بىر جۈپ ئانار . (لوپنۇر)
ئى . زەمچە . (قۇمۇل) سۇمتارا

ئى . مانجا ، سىمكار ، ئىش ھەققى . (نىيە)
رەڭگى سۇنماق ، رەڭگىدىن كەتمەك . م :
مەنسىتمىدى ئۇ بىزنى ، رەڭگىمىزدىن
سۇنۇقتۇق . سۇنۇقماق

قىسىر قالماق ، بوغاز بولماسلىق . بۇقا ياكى
قوچقار ئارتىلىسىمۇ بوغاز بولماسلىق . (نىيە ،
لوپنۇر) سۇۋاي قالماق

ئى . «بىن» گەمە . (خوتەن ، نىيە)
سۇيۇقلاندۇرماق . (قەشقەر) سۇۋۇق

ئى . «ئانات» ساغرا ، كاسسا ، يانپاش ، سۆڭگەج .
م : سۆجەسى يوغان جۇگان ، كۆرۈنمەيدۇ
ماللەسىدە . (لوپنۇر ، تۇرپان ، قۇمۇل) (بۇ سۆز
نىيەدە «سۆڭگەج» دېيىلىدۇ) سۇيۇلتماق

ئى . «بىن» ئوت - چۆپ دۆۋىلەنگەن لاپاس ،
لەمپە . (لوپنۇردا قالق چەللە «سۆرۈ» سۆجە

دېيىلىدۇ) م: سۆزۈدە ئات يۈگۈرتمەك –
چەللىدە ئات چاپتۇرماق . (لوپنۇر، قۇمۇل ،
نىيە)

سۆزۈندىمەك
سالىقىندىماق ، سەگىدىمەك . (تۇرپان) (گۈمىدا
«سۆزۈمەك» دېيىلىدۇ)

سۆزەڭگۈر
سۈپ . ئۇششاق سۆزلەيدىغان ، تولا سۆزلەيدىغان ،
قۇسۇرچى . م: بۇ سۆزەڭگۈر ئايالنىڭ ئۇششاق
گەپلىرىنى بىر كېچە بولسىمۇ ئاڭلىماي...
(قۇمۇل ، تۇرپان)

سۆز سالماق
ئېغىز ئاچماق ، ئوتتۇرىغا قويماق ، تەلەپ
قىلماق ، ئەلچى قويماق . (تۇرپان)

سۆز قويماق
ئەيىبلىمەك ، زاڭلىق قىلماق . (خوتەن)
سۈپ . سۆزمەن ، گەپدان . (خوتەن)

سۆزىنى بە(ر)مەك
خوتۇننىڭ خېتىنى بەرمەك ، نىكاھتىن
ئاچراشماق . (نىيە)

سۆسۈك
سۈپ . نىمجان ، يېرىم جان . م: بالىق سۆسۈك
ۋۇلۇپ قالسىتۇ . (لوپنۇر)

سۆكە
ئى . سۇپا . (خوتەن ، نىيە ، كېرىيە ، چىرا)

سۆكەن
ئى . سۆك ئەن . قوينىڭ قۇلقىنى بېقىندىن
ئىككىسى – ئۈچ س م ئارىلىقتا كېسىپ
سېلىنىدىغان ئەن . (نىيە)

سۆكچەك
ئى . تاكچا . (شايار)

سۆككە
ئى . «زۈۈل» چاشقان تۈرىدىكى بىر خىل قان
شورىغۇچ جانىۋار . شەپەرەڭگە ئوخشاپ كېتىدۇ .
(قۇمۇل ، خوتەن)

سۆگە~ئۇرۇقچۇ
ئى . ئۇرۇقچا . م: جىگدەنى سۆگۈسى –
جىگدىنىڭ ئۇرۇقچىسى . (لوپنۇر)

سۆڭۈچكۈ
ئى . يالاقچى . (لوپنۇر)

- سۆل سۈپ. «يېم» قىزىرىپ پىشمىغان، خام، چالا پىشقان: كۆچ: چېنىقمىغان. (نىيە، خوتەن)
- سۈنىگە ئى. «تېب» بەدەنگە چىقىدىغان كۆيدۈرگە خاراكتېرلىك بىر خىل كېسەللىك.
- سۈپتەمەك~سۇۋۇلمەك ساپماق، ئۆتكۈزۈمەك. م: ئىگىنەگە ئىپ سۈپتەش - يىڭىنىگە يىپ سېپىش. (لوپنۇر)
- سۈپرەندە ئى. ئەخلەت، چاۋا. (تۇرپان، پىچان) (بۇ سۆز كېرىيىدە «سۈپۈندە»، قۇمۇلدا «سۇۋۇ) - رىندى» دېيىلىدۇ)
- سۈبۈتمۈرە ئى. «مۈز» بۇرغا، قۇلۇلە قېپىدىن قىلىنغان كاناي. (قۇمۇل)
- سۈتلىگەن ئى. «بوت» سۈتلىۈكئوت. م: شاخاراپ كەتكەن سۈتلىگەنلەر... (خوتەن، ئىلى)
- سۈت ھەققى ئى. توي قىلغاندا قىز تەرەپكە بېرىشكە تېگىشلىك مېھىر ھەققى. (تۇرپان)
- سۈتۈن سۈپ. دېنى پىشمىغان، قاتمىغان. (خوتەن)
- سۈدۈكلۈك ئى. «ئانات» دۇۋسۇن. (ئاقسۇ قارىتال، شايان) (بۇ سۆز لوپنۇردا «سىيگۈلۈك~سۈگۈلۈك» دېيىلىدۇ)
- سۈر ئى. ئەپ، پەم، يول، ئىشنىڭ ئېپى. م: ئىشنىڭ سۈرىگە كىرىۋالدى - ئىشنىڭ ئېپىنى تېپىۋالدى. (قۇمۇل) (بۇ سۆز كۇچا، تۇرپاندا «سۈرۈم» دېيىلىدۇ. م: ئۇلار ئىشنىڭ سۈرۈمىگە كىرىۋالدى)
- سۈرەن سالماق ۋارقىرماق. (بۇ سۆز يەنە «سىرەن» مۇ دېيىلىدۇ) (تۇرپان)
- سۈردىمەك ھودۇقماق. (قۇمۇل)
- سۈرۈچكە سۈپ، توغرا - خاتاسىنى ئايرىماسلىق، ئاق -

- سۈزۈك قارىنى بەرق قىلماسلىق. (نىيە)
 مىق. توپ، پادا، گۈرۈھ. م: Δ مېلىمنى
 سۈزۈككە قوشتۇم — مېلىمنى پاداغا
 قوشتۇم: Δ سايدا كىيىكلەر سۈزۈكى بىلەن
 يۈرۈيدۇ — سايدا كىيىكلەر توپى بىلەن يۈرۈيدۇ.
 (قۇمۇل)
- سۈز سۈپ. سۈزۈك. م: باغدىكى مارجان تېرەكتەك،
 بويىڭىزنىڭ تۈزلۈكى. باغدا پىشقان ئاق
 يېمىشتەك، ئۈزىڭىزنىڭ سۈزلۈكى. (قۇمۇل)
- سۈزگار ئى. كۆزنىڭ قارىقى، گۆھىرى. م: سەھەر
 ۋاقتىدا ئۆتتۈ، قارا كۆزۈ سۈزگار: Δ سۈزگارم
 كۆڭلۈم ئاچتى، ھاممەسىنى ئۈنۈتتۈم. (لوپنۇر)
 ئۈسمەك. (قۇمۇل، تۇرپان، پىچان)
- سۈزمە ھۆل سۈپ. چىلىق - چىلىق ھۆل. م: كىيىمنىڭ
 سۈزمە ھۆل بولۇپ كېتىپتىغۇ. (تۇرپان)
- سۈكۈنمەك بىراۋنى قىستىماق، سۈركەشمەك، ئىتتىرمەك،
 قىستاشماق.
- سۈگۈن ئى. «بوت» رەڭگى قارا، ئۆزى تىكەندەك بىر
 خىل تاغ دەرىخى.
- سۈڭۈچ ئى. «زۈئول» سۈندۈك. (قەشقەر) (بەزى جايلاردا
 «سۈڭۈت-سۈڭۈلۈغۈچ» دېيىلىدۇ)
- سۈلەي سۈپ. ئىشتىھاسى ناچار. م: ئەپرۇزخان بەكمۇ
 سۈلەي. (قەشقەر)
- سۈلەيسۈن ئى. كۆچ: ھېچقىز، ئەرلىكى زەئىپ ئادەم.
 (كېرىيە)
- سۈلۈك ئى. يول، مەسلەك، ئېقىم. (ئىلى)
- سۈمەل ئى. دورا سۈرىدىغان تاش. كۆچ: گەپ ئۆتمەس،
 خىجىل بولمايدىغان. (قەشقەر)

سۈمبەتچى سۈمبىلىمەك
سۈپ. ماختانچاق ، پوچى . (مەكت)
ئوققا تۆمۈر ياكى مىس باشاق بېكىتمەك . م :
پاۋان مىلتىقلىرى سۈمبىلەپ ئوقلاندى .
(كېرىيە)

سۈمۈلەك
ئى . (يېم) ئۈجمىنىڭ سۈيىنى قاينىتىپ ، بىر
ئاز ئۇن چېلىپ پىشۇرۇلىدىغان ، ھالۋىغا
ئوخشاش تاماق . (تۇرپان ، قەشقەر)

سۈنگۈ
ئى . نەيزە ، مىلتىقنىڭ نەيزىسى . (ئىلى)
سۈۋەت
ئى . خۇش خەۋەر . ئاياللار يەڭگىگەندە
يەتكۈزۈلگەن خۇش خەۋەر . (قۇمۇل) (لوپنۇر ،
تۇرپان ، پىچاندا «سېۋىت» دېيىلىدۇ)

سېرىغىئوي
ئى . (بوت) چۈچۈكبۇيا . (كېرىيە دەريا بويى)
سېرىق سەيۋى ئى . (بوت) ئۈزۈمنىڭ بىر تۈرى . (قەشقەر)
سېرىق - سۇرۇق سۈپ . سېرىق (چۈپ سۆز) . (قەشقەر) (بۇ سۆز
تۇرپاندا «سېرىق - سۈمۈل» دېيىلىدۇ)
سېرىق قۇش~ھۈيتقۇش ئى . (زۈئول) ئۈكە ، ھۇۋقۇش ، قارىغۇ
ياپىلاق . (قۇمۇل)

سېرىق قۇيرۇق ئى . (زۈئول) كۈسۈتكە . (مەكت)
سېرىق ئېتىگە كىرىۋالماق «ئىد» قېتىمغا كىرىۋالماق ،
ئىشەنچسىگە ئىگە بولۇۋالماق . (ئىلى)
سېرىلما ئى . دولان مەشرىپىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى .
(مەكت يانتاق)

سېسىق لويلا ئى . (بوت) بىنەملەردە ۋە يول بويلىرىدا
ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت .
سېغىن چېچىكى ئى . (بوت) نەمخۇش جايلاردا ئۆسىدىغان بىر
خىل ياۋا چېچەك . (كۇچا)

سېقىمە ئى . ئادەت ، ئەنئەنە . (ئاقسۇ قارىتال)
سېكىرگۈچ ئى . (زۈئول) چېكەتكە . (لوپنۇر)

سېكرمەك	سەسكەنمەك . م: ئۆزۈم ئىچتىم ھاراقنى . سېكرىپ ساي باشدا. (قۇمۇل)
سېلىق	ئى . يېڭى كەلگەن كېلىننىڭ ئالدىغا قويۇ- لىدىغان نەرسىلەر. (قۇمۇل)
سېۋەبخانا	ئى . مۇنچا . (خوتەن)
سېجىماق	يانپىشى بىلەن سىيرىلىپ ئىلگىرىلىمەك ، سىلجىماق (بوۋاقلار) . (ئىلى) (قۇمۇل) . تۇرپاندا «شىۋجىماق» دېيىلىدۇ
سېپا	ئى . ئالامەت ، نىشان ، بەلگە .
سېپايالماق	ئەيمەنمەك . م: باشقالا ئۇ موللۇدۇن سېپايلا- ناتتى – باشقىلار ئۇ موللىدىن ئەيمىنەتتى . (لوپنۇر)
سېپەچ	ئى . سەللىنىڭ تۆۋەنگە ساڭگىلىغان قىسمى . (خوتەن)
سېپەر	ئى . قالقان . (قۇمۇل)
سېپۇڭ 1	ئى . «زوتول» (خەن 刺蜂) ھەرە ، ياۋا ھەرە . (قۇمۇل ، لوپنۇر)
سېپۇڭ 2	ئى . ياغاچ قاتارلىقلارنى كېسىدىغان چىشلىق تۆمۈر ئەسۋاب ، ھەرە .
سېتەر	ئى . ۋاقىت ئۆلچىمى ؛ كۆچ : ۋاقىت ، زامان . (كېرىيە)
سېجاق	ئى . سىزىق ، جىجىق .
سېجىماق	جىجىماق .
سېرە	سۈپ . دانلىق . (كېرىيە)
سېرەك	سۈپ . شالاڭ . (ئىلى)
سېرت	ئى . «ئانات» قوي ، كالا قاتارلىقلارنىڭ ئۆمۈرتقىسى . (كېرىيە ، مەكىت)
سېرتلىق ئۆرۈچ	ئى . گىلەمنىڭ يان تەرىپىنى تەڭشەپ

	تۇرىدىغان يىپ . (خوتەن)	
سىرتىق	ئى . خەۋەر ، ئۇچۇر ، دېرەك . (قۇمۇل)	
سىركايە	ئى . پىيالىە . (ئىلى ، تۇرپان) (خوتەن ، نىيە ، كېرىيىدە «سىنچاي چىنە» دېيىلىدۇ)	
سىركە	ئى . «يېم» ئاچچىقسۇ : ئۈزۈم شەرىپتى . ئۈزۈم سۈيىنى ئېچىتىش يولى بىلەن تەييار-لىنىدىغان چۈچۈمەل ئىچىملىك . (تۇرپان ، ئىلى ، كېرىيە)	
سىركە پىياز	سۈپ . تاۋى نازۇك ، گەپ كۆتۈرەلمەيدىغان : ئىشنى تۇجۇپىلەپ قىلغۇچى . (قەشقەر)	
سىركىسى	سۈ كۆتۈرمەسلىك (ئىد) گەپ ياكى چاقچاق كۆتۈرەلمەسلىك . (ئىلى)	
سىرلىما نوچى	سۈپ . «ئىد» تېشى پال - پال ، ئىچى غال - غال . (خوتەن)	
سىرى	سۈپ . سەرخىل ، دانلىق . (كېرىيە)	
سىغۇنوت	ئى . «بوت» ئادەمگىياھ . (قۇمۇل)	
سىقماق 1	ئى . «يېم» بىر خىل تاماق . م : ئۇ بىر تاۋاق سىقماقنى خولوپلىتىپ ئىچىۋەتتى . (خوتەن)	
سىقماق 2	ئى . تېزەك بىلەن كۆمۈر ئارىلاشتۇرۇلۇپ ، قول بىلەن سىقىپ ياسىغان يېقىلغۇ . (خوتەن)	
سىقىق-سىقىم	سۈپ . ئازاب ، جاپا ، چەكلىمە . (ئىلى)	
سىڭا - پاتا	سۈپ . جايىدا ، لايىقىدا . م : گەپنى سىڭا - پاتا قىلساق بولارمىكىن ؟ (خوتەن)	
سىڭا(ر) كۆز	سۈپ . قىيا كۆز ، كۆز قۇيرۇقى . م : سىڭا(ر) كۆزدە قارايدۇ - قىيا كۆزدە قارايدۇ . (مەكىت يانتاق)	
سىڭا(ر) يان	سۈپ . ئەگرى . م : سىڭا(ر) يان كەتتى . (تۇرپان)	
سىڭىر	ئى . بۇرچەك ! دوقمۇش ! تۆت كوچا ئاغزى .	

(قۇمۇل)

سەئىرى قوش . گویا ، دەك ، تەك . ئوخشىتىش

قوشۇمچىسى . (كېرىيە ، تۇرپان) (بۇ سۆز بەزى

جايلاردا «سەئىرى» مۇ دېيىلىدۇ)

سەنەككە ئېتىبار بىلەن قارىماق ، دىققەت ئېتىبارىنى

قويماق . م : مۇنداق ئىشلارغا سەنەككەپ

كەتمەيمەن . (نىيە ، قەشقەر)

سەنەم سۈپ . (مۇز) ئىنچىكە ئاۋاز ، زىل ئاۋاز . سەنەم .

(كېرىيە)

سەنچەككە قالق ياكى باراڭ ھالىتىگە كەلتۈرمەك .

سەنجا ئى . «بىن» تام ئۈستىنىڭ تۆت تەرىپىگە بالانى

كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن قويۇلىدىغان ياغاچ . م :

تاملاردىكى خە ، سەنجا تۆشۈكلىرىدىن ئۇنىڭ

بۇرۇن پېشايۋان لاپاسلىرى بار ئۆيلىكى

بىلىنىپ تۇراتتى . (خوتەن)

ئى . شورلۇق سېغىز توپا . (مارالۋېشى)

سەنچاي 1 ئى . قۇدىلىشىشتا قىز تەرەپكە دەسلەپ ئاپارغان

چاي . (مەكىت يانتاق)

سەنچاي 2 ئى . ھۆرمەتلىك مېھمانلار كەلگەندە ساھىبخانا

چىنىگە ئازراق (بىر ئوتلام) چاي قۇيۇپ ، ھەر

بىر پىيالىنى چاي قاپ مېھمانلارنىڭ كۆز ئالدىچە

ئىچىۋېتىدۇ ، بۇ چىنەم پاكىز ، چىيىمدا زەھەر

يوق دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ . بۇ مەشغۇلات

مېھمانلارغا رەسمىي چاي قۇيۇش ئالدىدا

داستىخاندا ئېلىپ بېرىلىدۇ . بۇ «سەنچاي»

قۇيۇش دېيىلىدۇ . بۇ مېھمانلارغا تۇتۇلغان

«كۆڭۈل چىيى (سەنە چاي)» دۇر . بىر - بىرى

بىلەن ئازارلىشىپ قالغانلارمۇ سەنچاي قۇيۇش

ئارقىلىق ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتلەرنى يۈمىدۇ.
(كېرىيە) (قەشقەردە بۇ سۆز «سەنچەي»
دېيىلىدۇ)

ئى. بېدىش، قالىق، باراڭ. م: سەنچەك
بولمىسا كاۋا ئۆگزىگە چىقمايدۇ. (ماقال).
(خوتەن)

ئى. «بىن» جەگە، لىم. (لوپنۇر)
سۈپ. بېجىرىم. (خوتەن)
ئىشەنمەك. (قۇمۇل)

سۈپ. نازۇك، ئاجىز، قورقۇنچاق. م: ھەجەپمۇ
جېنى سۈپل بالا ئىكەنەن! (قەشقەر)
ئى. ئۆكۈزنىڭ بويىغا سالىدىغان بوغا.
(مەكىت يانتاق)

ئى. سۇۋاق. (تۇرپان ئاستانە)
ئى. «تېب» بەدەننىڭ بىر نەرسىگە سۈركىلىپ
يارا بولۇپ قېلىشى. (قۇمۇل)

مىق. قېتىم، نۆۋەت؛ ھازىر، شۇ تاپتا. (نىيە،
كېرىيە، گۇما، خوتەن)
ئى. ئاياللارنىڭ چاچ تارايدىغان سۈزگۈچى.
(كېرىيە) (بۇ سۆز تۇرپان، پىچاندا «سۈزگۈ»
دېيىلىدۇ)

ئى. ھەرىكەتلەندۈرگىلى بولىدىغان تارتما. م:
 Δ سىيرىما ساندۇق؛ Δ سىيرىما كۈلتۈك
بەدەنگە ئۇششاق قىزىل ئۆرلەپ كەتمەك. م:
بالا سىيىكىنىپ كېتىپتۇ. (قەشقەر)

ئى. ھاجەتخانا، خالا. (مەكىت)
ئى. رەھىم، شەپقەت. م: سىيلە - رەھىم -
رەھىم - شەپقەت. (قەشقەر)

سەنچەك

سەنچى

سەن - ساپ

سەنماق

سەۋىل

سەياچۇك

سەيپاق

سەيپاڭ

سەيپە

سەيىرغۇ

سەيىرما

سەيىكىنمەك

سەيىگىلخانا

سەيلە

- سىيلە قەۋرە ئى . ئادەم ئۆلۈپ يەرلىكىگە قويغان كۈننىڭ ئەتىسى قىرئەت ياكى موللامنىڭ قۇرئان تەپسىرىنى ئاڭلاش پائالىيىتى . (كېرىيە) سىيلماق غەمخورلۇق قىلماق ، شەپقەت كۆرسەتمەك . كۆيۈنمەك . م : يامان كىشى سىيلىغاننى بىلمەس . (ماقال) (قەشقەر) (بۇ سۆز پىچاندا «سىخولى قىلماق» دېيىلىدۇ) سىينە ساندۇق ئى . كۆڭۈل ساندۇقى ، قەلب ساندۇقى ؛ مەيدە ، كۆكرەك . (كېرىيە) سىينە ئى . (فى) (سىينە) «ئانات» كۆكرەك ، مەيدە . م : سىينە بەل – لىپتىك . (قۇمۇل) سىينەك ئى . (زۇئول) ئىككى ياشلىق چىشى ئۆچكە . (قۇمۇل)

ش

- شا بولماق ھوشىدىن كەتمەك ، ئېسىنى يوقاتماق . م : ئىمام شا بولۇپ يىقىلىپ چۈشتى . (ئىلى) شاپ رەۋ . تېز ، چاپسان ، ئىتتىك . م : بالام شاپ بولاڭ ، بومىسا كېچىكىپ قالسىز – بالام تېز بولۇڭ ، بولمىسا كېچىكىپ قالسىز . (نىيە ، كېرىيە ، خوتەن ، قۇمۇل) شاپاق دوپپا ئى . ئاق خەسىدىن شىرىپ تىكىلگەن دوپپا ، لانا دوپپا . (پىچان) شاپاق ئەن ئى . قوينىڭ قۇلىقىنى تىلىپ ، بىر ياپرىقىنى قىسقراق قىلىپ كېسىپ سېلىنىدىغان ئەن . (نىيە) شاپاللىماق قاناتلىرىنى ھۆرپەيتىپ قورۇقدالماق (ئۇچار قاناتلار) . (خوتەن)

شاپتۇك ئى . شۆپۈك ، پوست . (نمىه)
شاپتۇل قاقماق كۆچ: كۆرەڭلەپ ئۆزىنى كۆرسەتمەك ، بوپىنى
سىلكىمەك . (كۆپىنچە ئاياللارغا قارىتىلىدۇ)
(ئىلى)

شاپتۇل مونكى ئى . شاپتۇلنىڭ يارماي قۇرۇتقان قېقى ،
مونكى . (قەشقەر)

شاتاۋا ئى . گۈللۈك مانا . (قەشقەر)
شاخارماق شاخلىماق ، شاخ ئايرىماق . م: ئۇلار ناش
ئارىلىقىدىن شاخاراپ ساڭگىلاپ تۇرغان ئەگرى
قارىغا تىكىلدى . (خوتەن)

شاخشا سۈپ . زىلۋا ، قاملاشقان ، كېلىشكەن . م: تام
بېشىدا ئولتۇرادۇ ، شاخشا بويۇق شا يىگىت .
ئاغزىدىن شەرۋەت ئاقادۇ ، شەرۋىتى ئالتۇن
يىگىت . (قۇمۇل)

شاخشارما سۈپ . چۆل - چۆل ، پاچاق - پاچاق ، كۈكۈم -
تالقان . م: ئوتۇنىنى يېرىپ شاخشارما
قىلىۋەتتى . (قۇمۇل) (بۇ سۆز «شاخشا» مۇ
دېيىلىدۇ)

شاخشاق ئى . «ئانات» قوي - كالىلارنىڭ تۇۋىقىنىڭ ئارقا
تەرىپىدە بولىدىغان بىر جۈپ كىچىك
كۆمۈرچەك: كۆچ: ئاغزى ئىتتىك ، يەڭگىلتەك ،
جىم تۇرمايدىغان ، ھەممە ئىشقا ئارىلىشىپ ،
ئۆيۈم ئۆي دوقۇرۇپ گەپ توشۇيدىغان ئايال .
م: Δ قوي پاچىقىنىڭ شاخشىقى! Δ شاخشاق
خوتۇن . (لوپنۇر)

شاخشۇر~شۇراڭقا ئى . تاغ جىنىلىرىنىڭ يىمىرىلىشى بىلەن
ھاسىل بولغان ئۇششاق تاشلار . (قۇمۇل)

شاخشىلە ئى . كۈن نۇرى چۈشمەي پىشقان تاماكا .

(كېرىيە)

شاخىنە ئى. شاتراق . م: شاخىنە قويۇۋەتتى - شاتراق

قويۇۋەتتى . (قەشقەر)

شاخىنەك 1

ئى. ئويماق ، تىككۈچىلەر يىڭنە ئىشىدا يىڭنە

سانجىلىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بارمىقىغا

كىيىۋالدىغان ئويماق . (قەشقەر ، خوتەن ،

مەكىت)

شاخىنەك 2

ئى. <بوت> پىشىپ ئېزىلىپ كەتكەن ئۆرۈك .

(قەشقەر)

شاخىنەك 3

ئى. بىلەزۈك . م: ئوڭ قولۇغا ياراشپتۇ ، يارى

بەرگەن شاخىنەك . (لوپنۇر)

شادا

ئى. ئۆسۈملۈكنىڭ غولى: چاقنىڭ گۈگۈسۈنى ،

ئوقى: قاشا (رىشاتكا) . م: Δ كېۋەز شادىسى:

Δ چاقنىڭ شادىسى: Δ شادىلىق كارۋات -

رىشاتكىلىق كارۋات . (خوتەن ، لوپنۇر)

شاراجىل~شاراچىن ئى. <بوت> توپ ئۆسىدىغان ، يوپۇرمىقى

ئۇششاق ، ئەمەنگە ئوخشاش سارغۇچ ئېچىلىدىغان

بىر خىل ئوت . قوي ئامراق . (قۇمۇل)

شارۇپ

ئى. مەنچاناق . قۇدۇقتىن سۇ تارتىدىغان ياغاچ

قۇرۇلما . (خوتەن)

شاقارەت قىلماق ھاقارەت قىلماق ، زاڭلىق قىلماق ، مازاق

قىلماق . م: بىززى (بىزنى) شاقارەت

ئايتىۋاتادۇ . (لوپنۇر)

شاقاڭلىماق

پالاقلىماق ، شالاقلىماق . م: ئۇ دەرياغا

شاقاڭلاپ چۈشۈپ كەتتى . (كېرىيە)

شاق - شاق

مىق . چىپ - چىپ . م: شاق - شاق تەرلەش

- چىپ - چىپ تەرلەش . (لوپنۇر)

شاقۇر

ئى. شارقىراتما . (كۇچا) (بۇ سۆز لوپنۇردا

«شاقۇرۇن» دېيىلىدۇ

شاقىدىماق تاش بەدەنگە تۇخۇم چېپىپ بەرمەك . م : بالىنى تۇخۇمدا شاقىداپ بەرسە ، ئاسان ساقىيىدۇ (مەكت)

شاقىلداق ئى . بىر خىل ئويۇنچۇق .

شاكال بەدىيان ئى . «بوت» كاۋاۋىچىن ، خاجو . (قەشقەر باخپۇ)

شاكال توپ ئى . «نەن» تىكتاك توپ . (قەشقەر)

شاكۇم ئى . توپغا ئاپىرىدىغان سوۋغات ، بوسۇت . (نىيە)

شاكىلاك كېپىش ئى . ساپما كەش . (پىچان)

شاڭ 1 ئى . ئۆتۈكنىڭ قونچىغا ئورنىتىلغان ياغاچ قېلىپ . (تۇرپان)

شاڭ 2 ئى . يەرلىك ئۇسۇلدا توقۇلغان پاختا رەخت .

(شايار) (بۇ سۆز خوتەندە «ماتا ، بۆز ، يەرلىك

رەخت» مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ)

شاڭغۇر- شۇڭغۇر تەق . جاراڭ- جۇرۇڭ . (قۇمۇل)

شالاسىن ئى . شالا . مەشنىڭ كۈل چۈشىدىغان تەڭلىكى .

شالاڭزا سۈپ . بۇرنى ئاق (قوي) . (تۇرپان)

شالدام سۈپ . شالى ئېقىپ تۇرىدىغان ئادەم . (مەكت)

شالدۇرۇق ئى . شالداما . (مارالۋېشى چارباغ ، مەكت) (بۇ

سۆز شاياردا «شالدامچى» دېيىلىدۇ)

شالدىرشاپ~شالدىراپ ئى . ئۈجمە ياكى ئۆرۈك قېقىپ چۈشۈ-

رىدىغان داستىخان . (قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان)

(بۇ سۆز قەشقەر ، خوتەندە «شىدىشاپ~

شىدەشاپ» دېيىلىدۇ)

شالدىرشاق ئى . «بوت» قويلار يەيدىغان بىر خىل ئوت . (نىيە)

شالۇق ئى . شال ، شۆلگەي ، شالۋاق . م : شالۇق

ئېغىز . (خوتەن) (بۇ سۆز تۇرپاندا «شالۋاق» ،

- قەشقەر، ئىلىدا «شال»، بەزى جايلاردا
«شۆلگەي» دېيىلىدۇ
- شالىغۇچ ئى. سەۋزە قاتارلىقلارنى شالايدىغان (قىرىدىغان)
سايما، سەۋزە قىرغۇچ. (قۇمۇل)
- شالىماق 1 سەپمەك. (قۇمۇل)
- شالىماق 2 قىرماق، ئاقلىماق (سەۋزە): ئىلغا ئاغرىقنى
ئىلماق. (قۇمۇل)
- شالىماق 3 قىمىغا تۈز ئىلەشتۈرمەك. (خوتەن)
- شامال ساندۇقى ئى. قول ياكى دۈنگاتېل بىلەن ئايلاندۇرۇپ
شامال چىقىرىش ئارقىلىق تېپىلگەن دانلىق
زىرائەتلەرنىڭ سامىنى بىلەن دېنىنى
ئايرىدىغان بىر خىل قۇرۇلما.
- شامال كېسىلى ئى. «تېب» بىر خىل كېسەللىك. (قۇمۇل) (بۇ
مەكتتە «قارا شامال كېسىلى» دېيىلىدۇ)
- شامبا ئى. چوڭ سۈپۈرگە. (شايان)
- شام قۇشقىچى ئى. «زۈئول» بويىنى قارا، بېشى ئاق قۇشقاچ.
(قۇمۇل)
- شاناز كەتمەن ئى. ئۈزۈنچاق، بۆرەكىسمان كەتمەن. (قەشقەر)
- شاۋۇكا ئى. «بىن» سىنجا ياكى بالاغا قىزىل رەخت
ياكى قەغەز ئوراپ ياساش ئۈسۈلى. (كېرىيە)
- شاي سۈپ. شاش، كۆندۈرۈلمىگەن، تېز، يۈگۈرۈك.
(قۇمۇل، ئىلى)
- شاياردى سۈپ. داۋراڭچى، پوچى. (قۇمۇل)
- شايلىماق 1 خۇش قىلماق.
- شايلىماق 2 نەشنى ئۇۋىتىپ تەييارلىماق. (كېرىيە)
- شەپشۈك سۈپ. شەپشەك، شوخ، بەڭۋاش، شاللاق،
تەنتەك، بەتخۇي. م: Δ شەپشەك ئات؛ شەپشەك
چوكان. (قۇمۇل)

شەتتارى شەترەنجى شەررەك

سۈپ. ئورۇق، ئاۋاق. (كېرىيە) ئى. «تەن» شاھمات. (خوتەن) ئى. ھايۋانلارنى سويغاندا بويىدىن كېسىپ تاشلىۋېتىلىدىغان قان ئارىلاش نېپىز گۆش؛ كۆچ: ئورۇق، ئاۋاق كىشىلەرنى تىلىغاندىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. (نىيە)

شەر- شەر يۈك. بارىكالا، ھەشقالالا، رەھمەت. «ھەششەرە» مۇ دىيىلىدۇ (قۇمۇل)

شەشكىن شەك تارتماق شەلپەران-شەلپە نان ئى. چوكانتال. (كېرىيە) كاۋىنىڭ تۇۋىگە قىغ يۆلمەك. (كېرىيە) شەلپەران-شەلپە نان ئى. «يېم» كاكچا نان، چاۋات. (لوپنۇر) شەللەك ئى. گۆشنىڭ چاندىرى. (قۇمۇل) (تۇرپاندا بۇ سۆز «شەللەت» دىيىلىدۇ)

شەللەك گويەك ئى. چاچتەڭگە. (خوتەن) سۈپ. گالۋاك، ھاماقەت؛ ۋالاقتەگكۈر، شەلگا گېپىنىڭ تۇتۇرۇقى يوق. (قۇمۇل)

شەيتان سىيمەك قول ئالقانىلىرى سارغىيىپ قالسا «شەيتان سىيىپتۇ» دەپ قويدۇ. (مەكت)

شەيدا ئى. كۆتۈرمە بۆك. پوسما. م: بالانى شەيداسى - بالىنىڭ پوسمىسى. (لوپنۇر)

شەيلىمەك چەنلىمەك. م: ئۇ جىنىنى شەيلىپ بىرنى ئۇردى.

شوپۇرچى ئى. شىرىق چاپان. (مەكت يانتاق)

شوپۇق ئەتمەك مېتكوت بولۇپ، ئوشۇق ئىششىپ كەتكەندە، تۆگە يۇڭىنى شاكاراپقا چىلاپ شوپۇق ئېتىپ تاڭماق. (ئىلى)

شوتا ئات ئى. ئىچ ئات، شوتىغا قوشىدىغان ئات. (خوتەن)

شوت - شوت سۈپ. ۋالاقتەگكۈر. (قەشقەر)

- شوپا ئى . «يېم» بىر خىل تاماق . گۆش ، كۆكتات ، پىنتوزا قاتارلىقلارنىڭ شورپىسىغا ، دورا - دەرەكلەرنى تېتىتىپ تەييارلىنىدۇ . (قۇمۇل)
- شوخلا ئى . «بوت» ئىت ئۈزۈمى . (كېرىيە)
- شوخلا چۆپ ئى . «يېم» شوخلا سېلىپ ئېتىدىغان چۆپ . (قەشقەر)
- شودالغ سۈپ . ئىنچىكە ، ئېگىز ، توغرىسىغا يوغىنىماي ، ئېگىزگە ئۆسكەن ھەر قانداق نەرسە . (ئىلى)
- شودرۇق ئى . سويلا ئىنچىكە ، ئۇزۇن بادرا ، خادا ياغاچ . (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «شورۇق» دېيىلىدۇ)
- شوركا ئى . «زۈئول» بۆدۈننىڭ مېكىيىنى ، چىشى بۆدۈنە .
- شوغ مىق . پارچە ، دانە ، تال . م : بىر شوغ قىزىل مۇرچ - بىر تال قىزىلمۇچ .
- شوكۇم ئى . ئىتائەت ، يېلىنىش : مېھمانلار نوي ئىگىسىگە ئېلىپ كەلگەن سوۋغات .
- شوللۇكۋاز ئى . سۇخەنچى ، گەپ توشۇغۇچى . (كېرىيە)
- شوم ئى . داۋرالغ . (قۇمۇل)
- شومچى سۈپ . كۆز - كۆزچى ، دامدامچى ، داۋراڭچى ، ماختانچاق . (قۇمۇل)
- شوم قىلماق كۆز - كۆز قىلماق ، داملىماق ، ماختىماق . (قۇمۇل)
- شوۋا ئى . ئۆزىگە يېقىن ھېسابلانغان كىشىلەرنى ئاتاش سۆزى . «ئاداش ، دوست» مەنىسىدە . (كېرىيە)
- شويىنا بەل سۈپ . نازۇك ، ئاجىز ؛ بېلى بوش ، بوشالغ ، ئېزىلەڭگۈ ، جاپادىن قاچىدىغان ، ئاقىنچى . (قۇمۇل)

- شۇپتاق ئى . ياۋىداق ، ئېگەرسىز ياكى ئۈچلۈقسىز ئات - ئۇلاغ . (نىيە)
- شۇبۇر 1 ئى . كېسىلگەن شاخ - پۇتاق ، شاخ - شۇمبا . (تۇرپان)
- شۇبۇر 2 ئى . شاپتۇلنىڭ شۆپكى . م : يېگەن شاپتۇلنىڭ شۇبۇرىدا ئۆتكەمنىڭ تۆشۈكلىرىنى چاپلاپ ... (لوپنۇر)
- شۇبۇڭ ئى . «بوت» چىۋىق . (مەكت)
- شۇت ئى . شوتا . (نىيە)
- شۇدايماق گەۋدىلەنمەك ، يالڭاچلىنىپ قالماق . م : قاتتىق مۆلدۈردىن كېيىن ، كۆممىقوناقلا يالڭاچلىنىپ شۇدىيىپ كېتىپتۇ . (قەشقەر)
- شۇدلۇق~شۇدى بار سۇپ . ئىشنىڭ ئېپىنى بىلىدىغان ، بىر ئىشنى يولىدا قىلالايدىغان : قابىلىيەتلىك ، چىداملىق ؛ شوخ ، ئوچۇق . م : بەكمۇ شۇدى بار ئايال ئىكەن ، شۇنچە دەرد - ئەلەمگە چىداپ ، يەنە ئۆرە يۈرۈۋاتىدۇ . (خوتەن ، قەشقەر ، ئاتۇش ، بۇ سۆز نىيىدە «شۇنلۇغ» دېيىلىدۇ)
- شۇر ئى . چىلە ، قىغ . ئېغىلدىكى پوق - سۇيدۈكنىڭ ئارىلاشمىسى . (قۇمۇل)
- شۇرداق ئى . زىننەت ، بېزەك . (قەشقەر)
- شۇرلىما ئى . «بوت» كۆممىقوناق . (قۇمۇل)
- شۇرلىماق چالا كۆيدۈرمەك ، پۇچۇلماق . م : قوناق شۇرلىماق - قوناق پۇچۇلماق . (قۇمۇل)
- شۇشماق ياغسىرماق . م : بالىلار شۇشاپ كەتتى - بالىلار ياغسىراپ كەتتى . (ئىلى)
- شۇغۇر - شۇغۇر سۇپ . ناھايىتى كۆپ . (تۇرپان)
- شۇغۇنۇتتە رەۋ . شۇ يەردە . (قۇمۇل)

- شۇڭغۇتماق ئى. «يېم» قوناق ئۈنىدىن خېمىر قىلىنىپ پىشۇرۇلىدىغان تاماق. قوناق ئۇنى سۇيۇقراق يۇغۇرۇلۇپ، قايناۋاتقان قازانغا كۈمۈلەك قىلىپ سېلىنىپ پىشۇرۇلىدۇ. (خوتەن، كېرىيە)
- شۇمبا ئى. كەكە ياكى كەتمەنىڭ دەستە كىرگۈ-زىدىغان تۆشۈكى. (خوتەن)
- شۇمقۇش ئى. «زۈئول» مۇشۇك ياپىلاق. (لوپنۇر)
- شۇنا ئى. جىگدە شېخى. (خوتەن)
- شۆبۈك ئېغىز سۈپ. گەپ تاپقاق، گەپ توشۇغۇچى، ئاغزى بوش. (تۇرپان)
- شۆرلىمەك ئاقتۇرماق، مالتىلىماق، ئارىلاشتۇرماق. (قۇمۇل)
- شۆلتەك سۈپ. ۋالاقىتەگكۈر. (قۇمۇل)
- شۆلتەڭلىمەك ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلىمەك، كاپشىماق. (قۇمۇل)
- شۆلۈمدىمەك ئاغزىدا شوراپ ھۆل قىلىپ قويماق. (قۇمۇل، ئىلى)
- شۆۋەك سۈپ. «ئىل ھا» ئادەم تىللايدىغان ھاقارەت سۆزى. م: ھاي شۆۋەك! نېمە بولدى ساڭا؟ (نىيە)
- شۈپتۈر ئى. پوق - سۈيۈدۈكلەرنىڭ سېسىق پۇرىقى (پاسكىنا ئادەملىرىنىمۇ «شۈپتۈر» دەپ تىللايدۇ) (تۇرپان، قۇمۇل، ئىلى)
- شۈت رەۋ. شۇ يەر. (قۇمۇل)
- شۈتە ئى. يىپەك. (قۇمۇل)
- شۈنۈمە قىلماق يىتۈپ كەتتى، دەپ تۇرۇۋالماق. (نىيە)
- شۈدە سۈپ. قاسماق، ماي يۇقى ئۈستىگە توپا قونۇپ ھاسىل بولغان قاسماق. (تۇرپان)

شۈشە	ئى . «بوت» بىر خىل خۇش پۇراق ئوت .
شۈكلۈك	ئى . يۈكلۈك . ئاسقۇ . ئىلغۇچ . (نىيە)
شۈللە	ئى . «يېم» شوۋىگۈرۈچ . (كېرىيە)
شۈمەك	ئى . قوناق مەدىكى . (خوتەن)
شۈمدەكلىمەك	شمايلىماق . تۈرمەك . (ئىلى) (بۇ سۆز تۇرپاندا «شمايلىماق» دېيىلىدۇ)
شۈمشۈك	سۈپ . گېلىغا ئامراق ، ئاچ كۆز ، نەرسىلەرنى ئوغرىلىقچە يەۋالىدىغان بالا (قۇمۇل)
شۈمۈر	ئى . «يېم» ئۇماچ . (خوتەن تامىغىل)
شۈيزى	رەۋ . ئاشۇ تەرەپ ، شۇ يۈزى . (قۇمۇل)
شېپ	ئى . «بىن» تورۇس ، ئۆي ئىچىنىڭ ئۈستى . (قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان ، خوتەن)
شېپا	سۈپ . سۆز - ھەرىكىتى نازاكەتلىك ، تۇرمۇش ، ئىش - پائالىيىتى رەتلىك . پۇختا ھەم پاكىز ئادەم . (تۇرپان ، قەشقەر)
شېپاق كەش~شېپەك كەش ئى .	ساپما كەش . (قەشقەر) (بۇ سۆز مەكتتە «شېپەك» ، نىيە ، تۇرپاندا «شېپىلداق» دېيىلىدۇ)
شېپە	ئى . يەر قوشنا ، ئېتىز قوشنا . (كېرىيە)
شېپىشدار	سۈپ . ناھايىتى زىچ ، ناھايىتى قويۇق ، ناھايىتى قېلىن . (ھەم كۆپ ھەم زىچ ، ھەم مىخ - مىخ ھالەتنى بىلدۈرىدۇ) م : شېپىشدار دەرەخلەر - قويۇق دەرەخلەر . (قۇمۇل)
شېپىقماق	ئالدىغا سۈرۈلمەك . ئولتۇرۇپ تۇرۇپ ئالدىغا سۈرۈلمەك . م : قارا ساقال كىشى شېپىقىدى . (ئىلى) (قۇمۇل ، تۇرپاندا «شېۋىقماق» دېيىلىدۇ)
شىت	ئۇن . ئۆردەكنى ھەيدەش ئۈندىشى .

شىداق	سۈپ. ئاۋاق، ئورۇق. (خوتەن، نىيە، كېرىيە) (شاپاردا بۇ سۆز «شىرداق» دېيىلىدۇ)
شىددەت	سۈپ. مۇتەئەسسەپ، دوگما. (نىيە)
شىرا	ئى. كالا تېرىسى. (قۇمۇل)
شىراغول	سۈپ. جاھىل، گەپ ئۆتمەس، قېلىن. (قۇمۇل)
شىرەم 1	ئى. سىزىپ ئاققان سۇ. (قۇمۇل)
شىرەم 2	ئى. سالىق يەر. م: شىرەمگە باغلىغان ئېشەك. (خوتەن)
شىرداگا	سۈپ. تويماس، ئوپقان. (قۇمۇل)
شىرغا	ئى. سىپىتىلانغان كۆن. م: شىرغا توقۇم. (كۇچا)
شىرلىشىپ قالماق	قاسقاندا پىشۇرۇلغان يېمەكلىكنىڭ ياخشى پىشماي، قېتىپ قېلىشى. (بەزى جايلاردا «شىردىشىپ» دېيىلىدۇ). (خوتەن)
شىش	ئى. ساڭزا سالىدىغان چوكا: ئارغامچا تۈگۈنلىرىنى يېشىدىغان مۇڭگۈز ياكى ياغاچ زىخ. م: بالىنىڭ ئىشى ئىش بولماس، ئوغلاق مۇڭگۈزى شىش (ماقال). (قۇمۇل)
شىشى	ئى. مانا، خام. (ئاقسۇ)
شىغا	سۈپ. سۇس قىزىلغا مايىل بىر خىل رەڭ. (كېرىيە)
شىغىلداق	سۈپ. يەڭگىلتەك، مېجەزى يېنىك، ئويۇنپەرەس. م: شىغىلداق ئايال. (ئىلى)
شىكاراپ	ئى. «يېم» زاغرا. (قۇمۇل)
شىكىشىن	ئى. ئۆتكۈنچەك. بۇغداي، تېرىق قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ دان ئالماي قالغان قالدۇقى ياكى تاسقىغاندىن كېيىن قالغان قالدۇقى. (قۇمۇل)
شىڭ	ئى. يىپ ئېگىرىشتە ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ

سايمان . (كېرىيە)	
دىڭگايماق ، تىك كۆتۈرمەك . م : Δ ئاتلار	شىڭتايماق
قۇلاقلىرىنى شىڭتايىتىپ تېپىرلايتتى : Δ	
كېيىكلەر ئەتراپقا شىڭتايىپ قارايتتى : Δ	
كېيىك بىچارە غېمىدە يوق شىڭتايىپ جىم	
تۇراتتى . (ئىلى) (بۇ سۆز خوتەندە	
«شىڭتايماق» دېيىلىدۇ)	
ئى . پىلتە ، لەغمەن پىلتىسى . (خوتەن)	شىڭلى
ئى . ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن يامغۇرلۇق	شىلدېپ
يېپىنچا . (ئىلى)	
ئى . كىرلىك ، يوتقان - كۆرپە كىرلىكى . (قەشقەر)	شىلدېشاپ
ئى . خالات ، شالدۇرۇق . (خوتەن)	شىلگەي
ئى . تاياق ، تەستەك ؛ پەشۋا . (كېرىيە) (بۇ سۆز	شىللىپاتاڭ
نىيىدە «شاللىپاتاڭ» دېيىلىدۇ)	
ئى . «بوت» تاغدا ئۆسىدىغان جىگدىگە	شىلۋە
ئوخشايدىغان مېۋىلىك دەرەخ . (قۇمۇل)	
چاپلاشماق ، يېپىشماق . (كېرىيە)	شىلشماق
كېسىپ ئاجراتماق ، كۈرمەك . م : قار شىلەش	شىلىمەك
- قار كۈرەش . (لوپنۇر)	
ئى . يىپ بىلەن باغلايدىغان ئىشتان . (پىچان)	شىمچى
تىمىسقىلماق ، مارباق . (قۇمۇل)	شىمشانماق
قورۇلۇپ كىچىكلەپ كەتمەك . م : Δ ھۆل قوناق	شىمىقماق
شىمىقپ كىتىپتۇ : Δ ئۇنىڭ پۈتمىدىكى	
ئىششىق شۇمۇقاپ قاپتۇ . (ئىلى ، قۇمۇل ،	
تۇرپان) (بۇ سۆز قۇمۇل ، تۇرپاندا يەنە	
«شۇمۇقماق» مۇ دېيىلىدۇ)	
شىنەك ئوينىماق بىر - بىرى بىلەن قوغۇن - تاۋۇزنىڭ	
پىششىق - خاملىقى ھەققىدە بەسلەشمەك .	

(كېرىيە)

شىنەك ئۇرماق چاقماق ئۇرماق ، قوغۇن - تاۋۇزنىڭ پىششىق -

خاملىقىنى بىلىش ئۈچۈن كىچىك يېرىنى

كېسىپ سىناپ كۆرمەك . (كېرىيە)

ئى . سازلىق ، چىملىق . (قۇمۇل)

شۇۋاق

ئى . تېرىدىن تىكىلگەن ئاياغ . (پىچان)

شۋانچى

شۋە~شۋەدان سۈپ . تولا سىيدىغان ، سىيگەك . (نىيە)

ئى . ئېغىلنىڭ چىلىسى ، قىغى . (قۇمۇل)

شۋەر

ئى . سازلىق ، كىچىك دائىرىدىكى سازلىق .

شۋەلىك

(خوتەن ، پىچان)

سۈپ . گەپ تاپقۇچى ، گەپ توشۇغۇچى . (تۇرپان)

شۋەكچى

ئى . «ئانات» چارۋا ماللارنىڭ تۇيىقى ئىچىدىكى

شۋىرغاق

سۆڭەك . (قۇمۇل)

غ

ھاۋشىماق ، قاۋىماق . م : ئىت غايشىدى .

غايشماق

ئى . كۆتەك . م : غاناڭدەك ئادەم - كۆتەكتەك

غاناڭ

ئادەم . (قەشقەر)

قايماق ، قېيىپ قالماق . م : ئېشىك غاجىپ

غاجىماق

(قېيىپ) قاپتۇ . (لوپنۇر)

ئى . «بوت» چار ئوت ، سۈنلۈكئوت ، بىر خىل

غاچچا

ئوتنىڭ ئىسمى . م : غاچچا ، چۈجگۈن ، يالپۇزلار

ئۆسۈپ كەتتى . (نىيە ، مەكىت) (بۇ سۆز شاياردا

«غاچچى» ، ئاقسۇدا «غەچچەي» دېيىلىدۇ)

قېرىماق ، ئاجىزلىماق ، زەئىپلەشمەك (كېرىيە)

غاداڭشىماق

سۈپ . دائىملىق ، تۇراقلىق . م : غادان بوغان

غادان

مۇساپىرغا - دائىملىق مۇساپىرغا . (كۇچا)

ئاختۇرماق ، تىنىتماق . م : ئۆيگە بېسىپ

غادىر - سۈكۈر

كېرىپ ھەممەيلەننى غادىر - سۈكۈر قىلدى .
(قەشقەر)

غارا
غارال 1 ئى . قويۇق جاڭگاللىق . (كېرىيە دەريا بويى) ،
ئى . «بوت» قوتانىنىڭ شادىلىق ياغاچ ئىشىكى ،
بالداقلىق توساق ، رىشاتكىلىق قاشا .
ئېغىللارنىڭ ياغاچ بالداقلىق توسىقى .
(كېرىيە ، خوتەن)

غارال 2 سۈپ . ساپ ، پۈتۈنلەي ، تامامەن . م : غارال
قومۇشلۇق . (خوتەن)

غارەك سۈپ . خىر - خىر ، خىرىلداپ سۆزلىگۈچى .
(ئاقسۇ قاراتال)

غار - غار ئى . يىپ ئېگىرىدىغان چاقنىڭ ئوقى .
غارغالتا ئى . پورت ، قولۇق ياكى كېمە توختىتىدىغان
ئورۇن . (لوپنۇر)

غارىشتامال ئى . «زوتول» شەپەرەڭ . (لوپنۇر)
غاز قوغۇن ئى . «بوت» قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى . (خوتەن)

غالجاق ئى . «زوتول» چىشى كېيىك . (قۇمۇل) (بۇ سۆز
بەزى جايلاردا «قالجاق» دېيىلىدۇ)

غالغۇي سۈپ . تەرسا ، سەپرا ، ئەڭگىز ، كاج .
غالغىماق م : قورقۇپ غالغىپ تىترەپ كەتتىم .
(لوپنۇر)

غالمۇس - غۇلمۇس تەق . شالاپ - شۇلۇپ . (قۇمۇل)

غالۋارماق پايىپتەك بولماق ، تەمتىرمەك ، ئالدىراپ -
تېنىمەك . (ئىلى ، پىچان)

غانجۇغا ئېرىق ئى . تارماق ئېرىق . (قۇمۇل)

غانجۇ قاۋاق ئى . «بوت» بوغما قاپاق . (قۇمۇل)
غايلىماق دەلدەڭشىمەك ، چەتلىمەك ، قېيىپ كەتمەك ؛
غۇلىماق . م : Δ مىللىتىق ئوقى يامان نېمە

ئۇيان - بۇيان غايلىماس ، يىراقتىكى يار كەلگۈچە يۈرەك - بېغىر پايلىماس؛ Δ ئۆزگۈدۈن (ئۆگزىدىن) غايلاپ (غۇلاپ) چۈشتۈم . (قۇمۇل ، لوپنۇر)	
ئى . (زوتۇل) قارا قارلىغاچ . (قۇمۇل)	غايىمۇق
ئى . (زوتۇل) ئارغۇن . قوتازنىڭ يەرلىك كالا بۇقىسىدىن تۇغقان بالىسى . (قۇمۇل)	غايىنۇق
سۈپ . بەك ، ناھايىتى ، ئەجەب . م : غەپسە يوغان ئادەم ئىكەن . (قەشقەر)	غەپسە
ئى . خەتكۈچ ، كىتاب ئوقۇغاندا ، يەتكەن يەرگە قىستۇرىدىغان گۈل چىقىرىپ ياسىغان قەغەز ئايرىغۇچ . (قۇمۇل)	غەجەپ
غەجەپ سالماق پۈكۈمەك . م : غەجەپ سېلىپ قويدۇم كۆڭلۈمگە - كۆڭلۈمگە پۈكۈپ قويدۇم . (قۇمۇل)	غەجىرۇق
ئى . «بوت» كۆك چېچەكلەيدىغان ، دەم سىقىلىشقا پايدا قىلىدىغان ئۆسۈملۈك . (نىيە)	غەزىنە
ئى . يىپەك ۋە بۆز ئارىلاشتۇرۇلۇپ توقۇلغان بىر خىل رەخت . (كېرىيە)	غەزىمەت
ئى . «بوت» ئالىمىنىڭ بىر تۈرى . م : بىر مەڭزى قىزىل غەزىمەت ئالىمىسى . (خوتەن)	غەزىنەت
ئى . مېيىتىنى يۇيىدىغان ، غۇسلى قىلدۇرۇ- دىغان ئادەم . (ئىلى ، نىيە)	غەسسال
مىق . ئېغىرلىق بىرلىكى 1. غەلبىر=71.68 كىلوگرام	غەلبىر
غوپ - غوپ كەلمەك بوش كېلىپ قالماق . م : چاپان ئۇچامغا غوپ - غوپ كېلىپ قالدى . (تۇرپان ، خوتەن)	

غوجا خونەك ئى . «زوئول» بىر خىل ياۋايى قۇش . (لوپنۇر)
غوجا كۆرسۈن سۈپ . «ئىد» خوجايسىن ياكى باشلىققا ياخشى
كۆرۈنۈش ئۈچۈن ئىشنى كۆرسىتىپ قىلىپ ،
ياخشىچاق بولۇشقا خۇشتار ئادەم . م : تازا غوجا
كۆرسۈن نېمىكەن . (ئىلى)

غوجام چاڭگىلى قىلماق «ئىد» ھەممىگە چات كېرىۋالماق ،
مونوپول قىلىۋالماق . (قەشقەر)

غوجۇ بولماق 6- ، 7- ، 9- ئايلاردا غاز- ئۆردەكلەرنىڭ تۈك
تاشلىشى . (لوپنۇر)

غودۇراڭغۇ سۈپ . كوت- كوت ، غۇدۇڭشىغاق . (قەشقەر)
غودىرا ئى . ئورۇلماي قالغان باشاقلار . م : غۇدىرانى

غودىرماق قويىموي - باشاقلارنى قالدۇرماي . (لوپنۇر)
كوتۇلدىماق ، نارازى بولۇپ سۆزلىمەك . (خوتەن)

غوراپ ئى . خام ئۈزۈم ، توك مېۋىنىڭ سۈيى . (كېرىيە ،
خوتەن)

غوزاق ئى . مېشەك ، پىستان ، مىلىتىق ئوقىنىڭ
غوزىكى . (قۇمۇل)

غوزو ئى . مەڭگەن ، بۇغداي پاخىلى ، ئۈيە . (لوپنۇر)
غوش ئۇن . قوينى نېرىغا ھەيدەش ئۈندىشى . م :

قويۇڭنى چەتكە «غۇش» قىلغىن . (خوتەن ،
نىيە)

غوڭ قاپاق ئى . كەپتەرلەرنىڭ قۇيرۇق تەرىپىگە ئېسىپ
قويىدىغان كىچىك قاپاق ، كەپتەرلەر ئۇچقاندا

غوڭۇلداپ ئاۋاز چىقىدۇ . م : كەپتەرۋازلار
ئىشلىتىدىغان غوڭ قاپاقچە بار ئىدى .

(قەشقەر)
غول ئى . دەريا ، ئۆستەڭ ، ئېقىن ؛ تەكتى ، ئەسلى .

م : ئۇلۇغ - ئۇلۇغ سۈنى كەچتىم ، يەنە بارمۇ

غول ، ئاسان قىل پەرۋەردىگار مەن يېتىم
ئوغۇل . (قۇمۇل)

غولجا ئى . «ئانات» قاقشار؛ قولاقنىڭ تۇۋى . م : Δ بۇ

تازا غولجالىق بالا ئىكەن ؛ Δ غولجاسىغا
كېلىشتۈرۈپ بىرنى قويسام تىك چۈشتى . (نىيە)

غول ئۈستىخان ئى . «ئانات» ئۇمۇرتقا . گەردەندىن بەلگىچە

بولغان ئۇمۇرتقا سۆڭەك . (مارالۋېشى ، شاپار)

غولى~غۇلى نىر . زادى ، پەقەت ، ھەرگىز . ئاشۇرۇش ، تەكىتلەش

تېركەلمىسى . (خوتەن ، نىيە ، كېرىيە)

غۇچچۇق ئى . قىچىق .

غۇجۇرى كەلمەك تەسىرلەنمەك ، قاينىماق ، غەزەپلەنمەك ، ھايا .

جانلانماق . (قۇمۇل)

غۇجۇم ئى . سېپىدىن ئاجراپ كەتكەن ئۇۋاق ئۈزۈم .

(خوتەن)

غۇجىكا ئى . كۈيئوغۇل بولغۇچى قېيناتىسىنى ياكى

ھامما ۋە ئۆزىگە يېقىنراق تۇغقانلىرىنىڭ

ئەرلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ . (قەشقەر)

غۇدا ئى . ئورەك ، ئازگال . (پىچان)

غۇرتەك 1 سۈپ . شوخ بالا . (خوتەن) (تۇرپان ، قەشقەردە بۇ

سۆز «شۈمتەك» دېيىلىدۇ)

غۇرتەك 2 مىق . يۈتۈم ، ئوتلام . م : ئۇنىڭ بىر - ئىككى

غۇرتەك ئاتقۇسى كەلدى . (قەشقەر) (بۇ سۆز

لوپنۇردا «غۇرتتام» دېيىلىدۇ)

غۇرتتاما ق ئوتلىماق ، سۈمۈرمەك ، يۇتماق . م : مەن تاغى

(تېخى) ئاغزىمغا سۇما غۇرتتامادىم (ئوتلىمىدىم) .

(لوپنۇر)

غۇزغۇن سۈپ . تېز ئاچچىقى كېلىدىغان ، سەپرا ؛ زىچ ،

قويۇق .

غۇست - غۇست ئۇن . قوينى ھەيدەش ئۈندىشى . (گۇما)
غۇلۇ ئى . تۈگمەننىڭ كويلسى . م : تۈگمەننىڭ غۇلۇ -

سدىن پۈتۈن چىقىدىغان نەرسە . (مەكت)
غۇلاچىماق . م : ئوغلنىڭ چالغىنى غۇلا -

جىپ ، پۈتلىرىنى كېرىپ ، تولغىنىپ
چېپىشلىرىنى كۆرۈپ ... (ئىلى)

غۇلاچىن ئى . «زۈئول» يىڭناغۇچ . (پىچان)
غۇلاسەن سۈپ . چوڭ ، گەۋدىلىك ، قامەتلىك . (قەشقەر)

غۇلجا ئى . «زۈئول» ياۋا قوي (ئارقار) نىڭ ئەركىكى ،
غۇلجا . (قۇمۇل ، ئىلى)

غۇلغۇر سۈپ . چوناق ، قۇلغى كەمتۈك . (قۇمۇل)
غۇلغۇن مىق . توپ ، ئادەملەر توپى . م : Δ غۇلغۇن بازار :

Δ ئۇ قەدىمىنى چوڭ - چوڭ يۆتكەپ
غۇلغۇندىن تېزلا ئايرىلدى . (قەشقەر)

غۇلغۇي ئى . غۇلغۇلا ، توپىلاڭ ، مالمان ، ئەنسىزلىك .
م : غۇلغۇي كۆتۈرمەڭلار . (قەشقەر)

غۇلۇتمان ئى . گۇلخان . م : غۇلۇتمان بولۇپ يالچىپ
يانادۇرمەن . (غۇلۇتمان - تالادىكى ئوچاق

بولۇپ ، يەرلىك ئاھالىلەر جاڭگالغا چىققاندا
يەرنىڭ ئۈستىگە ئوت قالايدۇ . بۇنداق ئوت

ئوچۇق يەردە بولغاچقا كېچىسى ناھايىتى
يىراق يەرگە كۆرۈنىدۇ ھەمدە بەكمۇ يالقۇنلۇق

كۆيگەندەك بولىدۇ . (لوپنۇر)
غۇم - غۇم يېمەك ئىتتىك يېمەك ، تېز - تېز يېمەك . (كېرىيە)

غۇملىماق دەرد ئېيتماق ، كوتۇلدىماق . (خوتەن)
غۇمۈكلەشمەك بىرلەشمەك ، تىل بىرىكتۈرمەك . م : ئۇ ئاباق

بىلەن غۇمۈكلىشىپ ... (قەشقەر)
غۇنچا ئى . ساپالدىن گۈل چىقىرىپ ئىشلەنگەن گۈل

- لوڭقىسى . (قۇمۇل)
- غۇياڭشماق غۇيۇلدىماق .
- غېجىر سۈپ . ئىچى تار ، مىجەزى ئوسال ، تەرسا .
- غىپچا (قۇمۇل)
- ئى . جۇۋازنىڭ ياغ چىقىدىغان تۇشۇكىگە تىقىپ قويىدىغان ياغاچ (پورۇپكا) .
- غىپچىدىماق چىڭدىماق .
- غىپچىنماق ئەيمەنمەك ، تارتىنماق .
- غىجەك ئى . «زۈۋول» ھايۋانلارنىڭ ئۆلۈكلىرىنى يەيدىغان قۇش ، تاپخور قۇش . (ئىلى) (بۇ سۆز خوتەندە «غېچىش» دېيىلىدۇ)
- غىجىدىماق مىچىقلىماق ، سىقىمىداق . (قەشقەر)
- غىجىملانماق پۈرلەشمەك ، قاتلىشىپ كەتمەك . م : كۆينەك غىجىملىنىپ كېتىپتۇ . (قەشقەر)
- غىجىنماق سەسكەنمەك ، يىرگەنمەك . م : گۈلنار غىجىنغاندەك قىلىپ ... (خوتەن)
- غىدىك سۈپ . غىڭشىق ، غىڭشىغاق . (قۇمۇل)
- غىرتىلداق ئى . «ئانات» بوغۇز ، كېكىردەك .
- غىرلاڭ سۈپ . تۈز يەر . (مەكىت)
- غىزما سۈپ . جاھىل ، كاج : نېرۋىسى ئاجىز ، ساراڭقېتىش (ئادەم) . (نىيە) (بۇ سۆز كېرىيىدە «غىزمال» دېيىلىدۇ)
- غىزمۇدۇن سۈپ . يىغلاڭغۇ ، يوق باھانىلەر بىلەن يىغلايدىغان بالىلار : غەلۋىچى ، جېدەلخور بالا . (ئىلى ، قەشقەر)
- غىل 1 سۈپ . تۈز ، سىلىق ، تېيىلغاق . م : غىل تېيىلماق – سىلىق نەرسە ئۈستىدە تېيىلماق . (خوتەن) (مەكىتتە «غىلتاڭ»

دېيىلىدۇ

غىل 2 غىلام - غىلام
سۈپ. ھېچ نەرسە يوق؛ پەقەت، ساپ. (مەكت)

سۈپ. لۆم - لۆم، م: كۆزىگە غىلام - غىلام
ياش ئېلىپ، سۈرۈپ كەتتى بىر خىيال.

(خوتەن) غىلتاڭ

ئى. قوڭالتاق، ئاياغنى پۇتقا پايپاقسىز
كىيمەك. م: ئاياغنى غىلتاڭ كىيىپلا
چىقتىم. (نىيە)

سۈپ. ئەيب. م: قىزنى غىلجىرنى ئۆزۈ
ئايتتى - قىزنىڭ ئەيبىنى ئۆزى ئېيتتى.
(لوپنۇر) غىلجىر

سۈپ. ئەلەس كۆز، ئالغاي. (قۇمۇل)
ئى. غالتەك (بالىلار ئويۇنچۇقى): تۆمۈر ھالقا.
(ئىلى) غىلجىق
غىلدېرەك

ئى. قىيىقچە، بوغۇرساق خېمىرلىرىنى
كېسىدىغان چىشلىق غالتەك. (تۇرپان) غىلدىرغۇچ

تېيىلماق. (قۇمۇل) غىلدىرماق

ئى. ئۆكتە. (خوتەن) غىلىم
سۈپ. يوشۇرۇن، پىنھان، بۆلۈڭ - پۇچقاق،
خىلۋەت؛ تارىيول. م: چوڭقۇر، غىمسا دەڭ
ئىچىگە قاراپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.
(قۇمۇل، خوتەن، تۇرپان) غىمسا

ھەۋەس قىلماق، قىزىقماق، ياخشى كۆرمەك.
(قۇمۇل) غىمىسىماق

سۈپ. ئاستىلا، تۇيۇقسىزلا. م: غىمىسىدە
يەردىن ئۈنۈپ چىققانداك... (مەكت)

غۇمۇس تەق. شالاپ - شۇلۇپ. تېز تاماق
يېگەندىكى ئاۋاز تەقلىدى. (قۇمۇل) غىمىس

غىنچىرئەن ئى. قوش ئەن، ياندىشىپ تۇرغان ئەن. قوينىڭ قۇلىقىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئويۇپ چىقىرىلىدىغان ئەن. (نىيە)

غىنچە ئى. ئىتنىڭ بويىغا باغلاپ قويىدىغان كالتەك: ئىتنى باغلايدىغان ئارغامچا ئورنىدىكى كالتەك. م: تاغىل تايغانى غىنچىدە يوقتۇر. (خوتەن، لوپنۇر)

غىنچىباغ ئى. چانا ياغىچىنى ئاتقا تاغىدىغان ئارغامچا. (ئىلى)

ق

قاپ سۈپ. يالغان. م: Δ قاپ ئېيتماق – يالغان ئېيتماق: Δ راست گەپنىڭ چېچىكى قاپ گەپ (ماقال). (قۇمۇل)

قاپاق ئۇيقۇسى ئى. پىلە قۇرتىنىڭ ئىككىنچى قېتىم ئۇخلىشى. (خوتەن)

قاپاق ياردى ئى. قىش پەسلىدىكى مەۋسۈملەرنىڭ بىرى. بۇ «دەلۋە» مەۋسۈمىدىن كېيىن كېلىدۇ. يېڭىچە 1 - ئاينىڭ 20 - ، 21 - كۈنلىرىدىن باشلىنىپ، قىش پەسلى مۇشۇ مەۋسۈم بىلەن ئاياغلىشىدۇ. (قەشقەر)

قاپالاق سۈپ. غالجىر. (قۇمۇل)

قاپتۇرغا ئى. قاپچۇق، پۇل قاپچۇقى. (ئىلى)

قاپ تېشەر سۈپ. ئۆز بېشىمچى، باشباشتاق.

قاپتىلىغا ئالماسلىق نەزىرىگە ئالماسلىق، ئېرەن قىلماسلىق، پەرۋا قىلماسلىق. م: دۇنيانى سۇ بېسىپ كەتسە، ئۆردەكنىڭ قاپتىلىغا كەلمەپتۇ. (ماقال) (ئىلى)

- قاچچى ئى . يالغانچى : چاقچاقچى ، ھازىر جاۋاب .
(قۇمۇل ، پىچان)
- قاچچىمال ئى . ھەر خىل ياغلىق دانلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ تارتىلغان سۇ يېغى : كۆچ : ساراڭ قېتىش .
(كېرىيە)
تىللىماق .
- قاچسىماق ئى . دەرۋازا ، دەرۋازا قاننى . (ئىلى)
قايقا ئى . تۆت ئەتراپى تاغلار بىلەن ئورالغان يەر .
قابلاڭغۇ (قۇمۇل)
- قابلىچەك ئى . ئېڭەكتىن باغلايدىغان ئاياللار ياغلىقى .
(پىچان)
- قابىلاق ئى . قۇلاقچا . (قۇمۇل تاغلىقلار سۆزى)
قابىلاق سۈپ . يالغانچى ، ئالدامچى . (ئىلى)
قات مىق . مەرتەم ، قېتىم . (قەشقەر)
- قاناشىماق قېرىپ مۇنۇپ قالغان ئادەم ياكى مېۋە بەرمەيدىغان بولۇپ قالغان دەرەخلەر شۇنداق دېيىلىدۇ . (قەشقەر)
- قانايماق قېتىپ تۇرماق ، بەدىنىنى تىك تۇتماق .
(كېرىيە)
- قانىلاڭ سۈپ . ئالدىراش ، جىددىي . (ئاتۇش)
- قاچار ئى . «ئانات» يۈز ، چىراي ، مەڭز . م : يار سەپەرگە ئاتلانپتۇ ، مىنگەنى دۈلدۈل .
قاچارلارى قىزىل ئالما ، ساچلارى سۈمبۈل .
(قۇمۇل)
- قاچارە ئى . پەنەركە . (لوپنۇر)
- قاچا - ساۋا ئى . قاچا - قۇچا . (لوپنۇر)
- قاچانمىستەم ئال . نەدىمۇ ، قاچانمۇ . م : قاچانمىستەم قىز بالىنىڭ رايىغا بارغان بار؟ (خوتەن ، قۇمۇل)

- قاچورا-قوچورا ئى. <بوت> قارىغاي، ياغلىق قارىغاي. (قۇمۇل)
 (تۇرپاندا بۇ سۆز «قوچورا» دېيىلىدۇ)
- قاچوراگۈل ئى. <بوت> قارىغايگۈل. (قۇمۇل)
 قاچىماق قىسماق، تولغىماق، بۇرۇماق، قايرىماق.
 (كۇچا)
- قاخشىراق ئى. <ئانات> ئوشۇقنىڭ ئۈستى قىسمى،
 پاقالچەك. (قۇمۇل) (بۇ سۆز شاياردا
 «قاخشىرا»، نىيىدە «قاقپاچا» دېيىلىدۇ)
- قاخشىماق غاقلىدىماق. م: قارىغىلار قاخشىدى - قاغىلار
 غاقلىدىدى. (قۇمۇل)
- قادا-قادى ئى. <يېم> مۇز قىرىندىسىغا قېتىق بىلەن
 شىرنە ئارىلاشتۇرۇلۇپ ياسىلىدىغان سوغۇق
 ئىچىملىك، دوغاپ. (مۇز قىرىندىسى قارىغا
 ئوخشايدىغانلىقى ئۈچۈن «قادا» دەپ ئاتالغان)
 (خوتەن، نىيە، كېرىيە)
- قاداق ئى. <تېب> سانجىق. (نىيە)
- قاداڭ سۈپ. قاتمال. ئۈدۈر. بۈدۈر. قوپال.
 قوپاللاشماق. قاتماللاشماق.
- قاداغلىشماق قادىغالىشماق دىۋەيلىمەك، ھۈرپىيىپ كەلمەك. م: ئەركىنمۇ
 ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ
 ئالدىغا قادىغالىلاپ كەلدى. (قەشقەر)
- قادى ياغ ئى. ئەبجەش ياغ، قوي يېغى بىلەن سۇ يېغى
 ئارىلاشتۇرۇلغان ياغ. (كېرىيە)
- قارا ئەتكۈلۈك سۈپ. قارىلىق (ماتەم بەلگىسى): قارىلىق
 ئۇشتۇش سوۋغىسى. (قۇمۇل)
- قارا بالىق ئى. <زۈئول> ئاغزى ئۇچلۇق، قورسىقى يېرىق
 بېلىق. (لوپنۇر)
- قارا بۇيا ئى. <بوت> چۈچۈكبۇيا. (تۇرپان)

- قاراپاچۇق ~ قارا پانچۇق ئى . قارا پاتقاق ، قارا لاي . (پىچان)
- قارا پېشىن رەۋ . كەچ پېشىن . (ئىلى)
- قارا تاپشۇرماق قىز تەرەپكە توپلۇق تاپشۇرماق .
- قارا تۈلەك ئى . ئۇچار قاناتلارنىڭ ئۈچىنچى قېتىم تۈك تاشلىشى . (قەشقەر)
- قارا تۈنىكە ئى . سىرسىز قاڭالتىر .
- قارا چاققا ئى . قارا كۈيە . (لوپنۇر)
- قاراچۇقتانماق ~ مىختانماق بىخلانماق . م : تو : رو . (توغراق)
- قاراچۇقتانپىتۇ (بىخلاپتۇ) . (لوپنۇر)
- قاراچى 1 سۈپ . ئاددىي پۇقرا . (لوپنۇر)
- قاراچى 2 ئى . تىلەمچى ، قەلەندەر ، ئىشىكىمۇ ئىشىك يۈرىدىغان تىلەمچى . (خوتەن)
- قارا چىراغ ئى . «يېم» نەزىر ئېشى . (ئاقساقمارال)
- قارا چىلان ~ قارا چىلەن ئى . «زۈئول» تۇمشۇقى ، پۈتى ئۈزۈن ، بېلىق يەيدىغان بىر خىل قۇش : قاقىرا . (مەكىت ، لوپنۇر)
- قارازەل ئى . كۆزى ، قۇلىقى تۇمشۇقى قارا قوي . (نىيە)
- قاراسۇ 1 ئى . سازلىق سۈيى ، بۇلاق سۈيى . (ئىلى)
- قاراسۇ 2 ئى . شۆلگەي . (لوپنۇر)
- قارا سىڭگەك ئى . «زۈئول» چىۋىن . (لوپنۇر)
- قارا شامال كېسىلى ئى . «تېب» تېرە يېرىلىش ئالامىتى كۆرۈ-لىدىغان كېسەل . (مەكىت)
- قاراشقا ئى . قارانچۇق . (مارالۋېشى تۇمشۇق) (بۇ سۆز شاپاردا «قاراشقى» دېيىلىدۇ)
- قارا شېتىراق ئى . «تېب» كالىدا بولىدىغان بىر خىل كېسەل . (قۇمۇل)
- قارا غاز ئى . «زۈئول» رەڭگى قارا ، پارقىراق كېلىدىغان ، تۇمشۇقى ياپىلاق ، بېلىق تۇتۇشقا ماھىر بىر

خىل سۇ قۇشى . (مەكت) (بۇ سۆز لوپنۇردا
«قارۇنا» دېيىلىدۇ)

قارا غازاڭ ئى . «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى . (ئاقسۇ)
قارا قۇمچاق ئى . «زۈئول» قۇمچاق ، پاقا بالىلىرى . (خوتەن ،
كېرىيە)

قارا كۆرۈم كۆرۈنمەك سۈپ . قارىسى كۆرۈنمەك . م : ئەمدىلا قارا
كۆرۈم كۆرۈنۈشكە باشلىغاندا... (خوتەن) (بۇ
سۆز ئىلىدا «قارا كۆرۈنەر» دېيىلىدۇ)

قارا كۆز بېدىيان ئى . «بوت» رەڭگى قارا ئارپا بېدىيان . (مەكت)
قاراڭغۇ راتما ئى . «تېب» زۇكام . م : قاراڭغۇ راتما تەگمەك –
زۇكام تەگمەك . (لوپنۇر)

قارا – گۈجۈر سۈپ . قارام ، تەۋەككۈلچى ، قارىسىغا . (قۇمۇل)
قارامتۇرلۇق سۈپ . كۆڭلى قارا ، زالىم ، قارام . م : مېنى
چاققان سەن ئايلام ، قارامتۇرلۇق ئوسمانغا .
(لوپنۇر)

قارا ياما(ن) سۈپ . شەپقەتسىز ، گىرى . (قۇمۇل)
قارا يېلىم ئى . يار يېلىم . (قۇمۇل)
قارتا ئى . «ئانات» ئاتنىڭ توغرا ئۈچىيى (كۆتەن
بېشى) (ئىلى)

قارساق ئى . «زۈئول» تۈلكە جىنىسىدىكى بىر ھايۋان .
(تۇرپان ، قۇمۇل)

قارغۇ ياپىلاق ئى . «زۈئول» شەپەرەڭ . (بەزى جايلاردا بۇ سۆز
«ھۇۋۇقۇش» مەنىسىدە قوللىنىدۇ) (قۇمۇل)

قارىغنا ئى . «بوت» قارىغان ، ئوتۇن قىلىنىدىغان بىر
خىل ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)

قارقارماق چىرقىرماق ، غەزەپ بىلەن ۋارقىرماق .
قارنىيورۇق ئى . «بوت» كاۋاۋىچىن . (قۇمۇل)

قارۇبىسە ئى . «زۈئول» پاتمىچۇق . (تۇرپان)

- قارشىقۇ ئى. «زۈئول» بۆرە. م: قارشىقۇ يامان ئاپەت، تۈگەتەدۇ قويۇمۇ. (لوپنۇر)
- قازانق قايى ئى. «زۈئول» قۇلۇلە. (لوپنۇر)
- قازانقىردى ئى. «زۈئول» قازانقىردى، سۇ ئۈستىدە يۈرىدىغان بىر خىل ھاشارات. (قۇمۇل)
- قازانچۇق ئى. ئاشخانا. (لوپنۇر)
- قاساڭ ئى. قىر، قاش (دەريانىڭ). (نىيە)
- قاش ئى. ئوردا خېنىملىرى تاقايدىغان بىر خىل زىننەت بۇيۇمى. (قۇمۇل)
- قاشا(ر)دى بولماق قاشىرىۋالماق، گاللىشىۋالماق، قاشاڭ بولۇۋالماق. (كېرىيە)
- قاشاق سۈپ. ئالغاي. كۆز قارىچۇقىنىڭ ئورۇنلىشىشى نورمال بولمىغان.
- قاشاماق ئاجىزلاشماق، ماغدۇرسىزلانماق. م: زومىگەر قاشادى، كامبېغىل ياشادى. (كېرىيە كۆكمەت)
- قاشراق ئى. ساپال ئىدىش، جاۋۇر. قەدىمدە تاماق ئىچىدىغان قاچا. (پىچان)
- قاشقا چىۋىن ئى. «زۈئول» ئادەم چاقىدىغان چىۋىن. (مەكىت)
- قاشقا دەسسەمەك ئىشى ئاۋۇماسلىق. (قەشقەر)
- قاشقالداق 1 ئى. «زۈئول» ئاق تاجىلىق، قىزىل تۈمشۈقلۈك، قارا ئۆردەك. م: بۇ يەردە يەكەن قۇشقىچى، قاشقالداق، ئۆدەكلەر بار. (لوپنۇر، مەكىت)
- قاشقالداق 2 سۈپ. كۆچ: ھازازۇل، داپيۇز؛ شاللاق ئايال. (نىيە)
- قاشقانچۇق ئى. بالىلار ئويىنايدىغان پوڭزەك ئويۇننىڭ بىر تۈرى.

- قاشقنا ئى . قاش ، يان .
- قاش كۆتۈرمەك قاش چىقارماق ، قىر چىقارماق . (كېرىيە)
- قاشلىقتۇت ئى . «بوت» ئوتلاق ، ئېتىز ، نەم يەرلەردە ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت . (كۇچا)
- قاغا قامغىقى ئى . «بوت» پالەككە ئوخشاش يوپۇرماقلىق ، كۆك چېچەكلەيدىغان بىر خىل ئوت . (مەكىت)
- قاغجىرىما (يەر) سۈپ . ھېچ نەرسە ئۈنمەيدىغان ، تېتىر (يەر) . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
- قاغداڭ ئى . «بوت» قۇرۇپ كەتكەن قومۇش . م : قېرىدىم ، قاغداڭدى ئۆمۈر باغلىرىم . (قۇمۇل ، خوتەن) (بۇ سۆز يەنە «قاغداڭ» مۇ دېيىلىدۇ)
- قاغداڭما سۈپ . جىق ئىش كۆرۈپ تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن كىشى (سەلبىي مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ . «قاغجالما» مۇ دېيىلىدۇ) . (ئىلى)
- قاغدان قامۇش ئى . «بوت» قۇملۇق چۆلدە ئۆسىدىغان قومۇش . م : قاغدان قامۇشۇ . (لوپنۇر)
- قاغماق~جەقۇلاق ئى . «بوت» چۆلدە ئۆسىدىغان بىر خىل تىكەنلىك چۆپ . (لوپنۇر)
- قاغىچاق ئى . كىچىك كېمە . (ئاقسۇ قاراتال)
- قاغىزاپپاق سۈپ . زىل ، ئىنچىكە . م : قاغىزاپپاق ئادەم - زىل ئادەم . (قۇمۇل)
- قاغىناق ئى . «بوت» ئاق قېيىن . (نۇرپان)
- قاقان سۈپ . قۇرغاقچىلىق . (ئاقساقمارال)
- قاقپاچا ئى . «ئانات» تىزنىڭ ئاستى قىسمى . (نىيە) (بۇ سۆز قەشقەردە «قاقپاچاق» دېيىلىدۇ)
- قاقپو ئى . تاڭ سەھەر . (كېرىيە)
- قاقرام سۈپ . قېقىر ، تېتىر ، ھېچنېمە ئۈنمىگەن (يەر) . م : ئاپئاق قاقرام شورلۇق ئېتىزلار . (قەشقەر)

- قاقما 1 (بۇ سۆز مەكتىتە «قاتراڭ» دېيىلىدۇ)
- قاقما 2 سۈپ. كاتاڭ. يولنىڭ ئويمان يېرى. (كۇچا)
- قاقىتماق ئى. مېتىن، تاش چوقۇيدىغان ئەسۋاب. (لوپنۇر)
- قاقىلاق ئىتنىڭ غەزىپىنى قوزغىماق.
- قاقىلاق سۈپ. ئالدىراشچىلىق، بېسىقچىلىق، تېنەشچىلىك. (قەشقەر) (بۇ سۆز يەنە «قاقىلاڭ» مۇ دېيىلىدۇ)
- قاقىلاي - سوقۇلاي سۈپ. قېقىلىپ - سوقۇلۇپ. م: ئۇ بالا ئانا - ئانىسىدىن كىچىك قېلىپ، قاقىلاي - سوقۇلاي كۈن كەچۈردى.
- قاقىندى سۈپ. بالاندى. (لوپنۇر)
- قاڭغۇرا ئى. قوڭغۇراق. م: جىڭغىراپ ئۈن كېلىدۇ، قىز بېشىدا قاڭغۇرىسى. (قۇمۇل)
- قاڭقىرا ئى. «زۈئول» سۈلۈك، سازلىقلاردا ياشايدىغان ئۈزۈن تۇمشۇق، ئۈزۈن پۇتلۇق قۇش.
- قاڭقىرىماق تېنىمەك، سەرسان بولماق، زار - زار بولماق. م: ئاسماندىكى ئاي چولپان، ئانار لەيلىگە ئوخشايدۇ، يالغۇز قالغان يارىمنىڭ، كۆڭلى قاڭقىر ئوخشايدۇ. (قۇمۇل) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «قاڭقىرىماق» دېيىلىدۇ)
- قاڭقىغاق ئى. پۇرژىنا. (ئاقسۇ)
- قاڭغىلىماق كەتمەننى ئوتتا تاۋلاپ بىس چىقارماق، تىخ چىقارماق. (كېرىيە)
- قالاق ئى. ياغاچ قوشۇق: ھور چىقىپ كەتمىسۇن ئۈچۈن قازاننىڭ چۆرىسىگە قويۇلىدىغان چەمبەر. (قۇمۇل)
- قالتىرىماق تىتىرىمەك، سىلىكىنمەك. م: ئۇ سىلىكىنىپ،

بەدىنى قالتىراپ كەتتى . (خوتەن)	قالغاي
ئى . «بوت» چاققاقئوت . (قۇمۇل)	قالقا
ئى . ماڭلايچە . (قۇمۇل)	قالقان
ئى . مۇداپىئە ئۈچۈن ، قورغان تامنىڭ ئۈستىگە ئۈچ بۇلۇڭ شەكلىدە تىزىلغان كېسەك قۇرۇلما . (تۇرپان)	قالۇن
ئى . «زۈئول» قۇندۇز . م : قالۇننۇ تېرىسى . (لوپنۇر)	قالغۇلۇق
ئى . يېقىلغۇ ، ئوتۇن . (كېرىيە ، قۇمۇل)	قاللىق 1
سۈپ . ئېگىز . م : بىر قاللىق تاغ — بىر ئېگىز تاغ . (تۇرپان بۇلىقۇق)	قاللىق 2
ئى . «بىن» باراڭ ، سىنچەك ، بېدىش ، چەللە ، لاپاس . م : ئۈزۈممۇ (ئۈزۈمنى) قاللىققا (بېدىشكە) ئالماق . (لوپنۇر ، ئاقسۇ ، شايار)	قاللىق 3
ئى . تويغا بېرىلىدىغان نەرسە . (لوپنۇر)	قاللىق 4
ئى . بىلىق تورىنىڭ قول بىلەن قاماپ تۇتىدىغان يېرى ، باشۋاغ ، لەيلەتكۈچ . (لوپنۇر)	قاللىق 5
ئى . كۆچ : خۇرجۇننىڭ گۈل نۇسخىسى . (كېرىيە)	قاللىق 6
ئى . قامچىلىماق ، قامچا بىلەن ئۇرماق . م : ئۇ ئېتىغا قامچا باستى . (ئىلى)	قاللىق 7
ئى . قوۋۇشماق ، قولاشماق ، يېپىشماق . (چىنىنى) قادىماق ، چىنىگە قاداتاق سالماق	قاللىق 8
م : چىنە قامماق . (كېرىيە)	قاللىق 9
قانغا بويىماق ، قان قىلماق .	قاللىق 10
ئى . تونۇرغا كۆمۈپ يەيدىغان كاۋا . (كېرىيە)	قاللىق 11
ئى . «بىن» ئىشىك ، دېرىزە كېشىكىنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدىغان ياغاچ . بۇ ياغاچ ئىشىك ،	قاللىق 12

دېرىزىلەرگە بېسىم چۈشۈرمەيدۇ. (كېرىيە)	قاۋاق 2
سۇپ. خىلۋەت، چەت، ياقا؛ جىمجىت، تىنچ.	قاۋاماش
ئى. «يېم» ياغ سېپىلگەن كاكاچا نان. (قۇمۇل)	قاۋلىماق
قاۋىماق، ھاۋشىماق.	قاۋۇشماق
جەم بولماق، بىر يەرگە يىغىلماق. م: بىز	
ئاتا-بالا، ئۇرۇق - تۇغقانلار قاچانمۇ	
قاۋۇشارمىز؟ (لوپنۇر)	قاۋۇقچۇ
ئى. دەرۋازىۋەن. (لوپنۇر)	قاۋىماق
سولماق، قاماپ قويماق، سېلىپ قويماق،	
تىقىپ قويماق. م: ئاچقۇچنى ئىشكاپقا قاۋاپ	
قويۇپتۇ. (ئاقتۇ)	
ئى. جۇۋازنىڭ كالا سۆرەيدىغان ئاچا ياغىچى.	قاچا
(خوتەن)	
ئى. كىچىك تاغ، ئېدىر.	قايراق 1
ئى. بىلەي. م: قايراقنى ئىشتان قىرغىقىغا	قايراق 2
قىستۇرۇپ... (ئىلى)	
بىلىمەك؛ ئارقىسىغا ياندۇرماق. م: Δ	قايرىماق
پىچاقنى قايرىماق؛ Δ قوينى قايرىماق. (ئىلى)	
ئى. قايناق سۇ. (كېرىيە)	قايناغ
ئى. دەريانىڭ لېۋى، قىرغاق، ساھىل. سۇ	قايرى-قېيىر
يالاپ، تەكشى بولۇپ قالغان، كېمە چىقىدىغان	
قىرغاق. م: تارىم تاشىپ قالغانغا، ياقاسىغا	
چىققان قايرى. (لوپنۇر)	
سۇپ. ئاۋاق، ئورۇق. (شايار) (بۇ سۆز ئىلى،	قەتەڭگىر
تۇرپاندا «قانائغۇر» دېيىلىدۇ)	
قەددى گۇۋا بولماق قېرىپ ھالىدىن كەتمەك. م: قەددى گۇۋا	
بولۇپ قالدى - قېرىپ تېنىلا قالدى. (ئىلى)	
يۈك. ھەرگىز، پەقەت، ھېچقانداق. (نىيە)	قەدرەم

قەرز- قۇۋۇل ئى. قەرز، بېرىم. م: ئۇ قەرز- قۇۋۇللىرىنى ئاخىرى بېرىپ تۈگەتتى. (قەشقەر)

قەستە قىلماق ئەمەل قىلماق، ۋاپا قىلماق، گېپىدە تۇرماق. م: قارا ئۇنىڭ مۆڭگۈزىنى، غېجىكىڭگە دەستە قىل. ئەر بولساڭ بېلىڭنى باغلاپ، دېگەن گېپىڭگە قەستە قىل. (قۇمۇل)

قەلەم قۇيرۇقى قىلماق قۇيرۇقىنى خادا قىلماق. م: بۇ كېيىك ئادەمنىڭ ھىد- پۇرىقىنى ئېلىپ قۇيرۇقىنى قەلەم قۇيرۇقى قىلىپ تاغقا قاراپ قاچتى. (كېرىيە)

قەلقامىش قەلەم سۈپ. قېلىپ، ئەندىزە. (قۇمۇل)

قەلە سۈپ. شالاڭ، بوش.

قەلىي ئى. قورۇما، سەي (قورۇلغان سەي). (قۇمۇل)

قەلىي پۈلۈسى ئى. «يېم» بەتتە پۈلۈ. (پىچان)

قەنەر ئى. قاسساپلارنىڭ گۆش ئاسىدىغان ئىلگۈچى. م: Δ بۇ بازاردا قەنەرگە چىقارمىغان نەرسىنى بىر كىم ئالمايدۇ؛ Δ بىر قەنەرلىك تېپىپ كېلىڭلار. (خوتەن) (بۇ سۆز نىيىدە «قەنەر») دېيىلىدۇ

قەنەر (ر) قوساق سۈپ. ئوبقان، تويىمغۇر. (خوتەن)

قەندىلەك سۈپ. قەندەك، شېرىن، تاتلىق. م: چوكان ئايلام قەندىلەك. (مەكت يانتاق)

قەۋزە (قىلماق) نەزىرگە ئاتالغان پۇلنى ئۆلگۈچى نەچچە ياشقا كىرگەن بولسا، شۇنچە كىشىگە «ئالدىم- بەردىم» دېيىشىپ تەڭلىمەك. (مەكت يانتاق)

قوپقالجىماق قوزغالماق. م: ئۇ نەچچە قېتىم قوپقالجىپ... (قەشقەر)

- قوبقا - موبقا
قونايماق
- سۇپ. قوپال ، يىرىك ، توك. (قۇمۇل)
تۇگۇلمەك ، دولسىنى قورۇۋالماق . كۆچ: ئېغىر
كۆرمەك ، قىممەت كۆرمەك . م: Δ ماۋۇ ئېشەك
يۈكىنى كۆتۈرەلمەي قوتىيىۋالدى: Δ ماۋۇ
چاپاننى 30 كويغا ئال دېسەم ، سەل قوتىيىپ
تۇرىۋالدى . (تۇرپان)
- قوتۇماق
قوداق
قورام
- ئى . <يېم> قوتۇرماچ ، چەلپەك . (نىيە)
ئى . <يېم> كاۋاپ .
سۇپ. ئۇۋاق . م: سوپۇننىڭ يىنچىكە قورامى
(با) - سوپۇننىڭ ئۇششاق ئۇۋاقلرى بار
(چىرا)
- قورتماق
- ئى . لاي سۇ ياكى قويۇلۇپ كەتكەن سۇيۇقلۇق ،
چۆكمە . (قۇمۇل)
- قوردايلىق
قورساق يېشى
- سۇپ. تارلىق ، ئىچى تارلىق . (قۇمۇل)
ئى . يالغان ياش ، تۆھمەت يېشى ، تۆرەلمە
ھالەتتىكى ۋاقتى . (قەشقەر)
- قورقاق
- سۇپ. بىشەم ، ھازازۇل ، ئەسكى ؛ قىزىتما .
(كېرىيە)
- قورما-قۇرما
- ئى . قونداق . كەپتەر قاتارلىقلارنىڭ قونۇشى
ئۈچۈن ئۆگزە ، ھويلا قاتارلىق جايلارغا توغرا
قويۇلغان بادرا ياغاچ . (مەكىت)
- قورو
- ئى . توپنىڭ ئىككىنچى كۈنى . (پىچان
لۈكچۈن)
- قورۇغۇچ
- ئى . ياغاچتىن ياسالغان بىر خىل جاھازا
بولۇپ ، قۇشلارنى ئۈزگۈتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ .
رەۋ . چۈشتىن ئىلگىرىكى ، يەنى چۈشكە يېقىن
قالغان چاغ . (ئىلى)
- قوزى چۈش
- ئى . <ئاستىر> ھەمەل يۇلتۇز . 3 - ئايدىن
- قوزى يۇلتۇز

باشلاپ كۆرۈنىدىغان يۇلتۇز بولۇپ، بەزى جايلاردىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرى مۇشۇ يۇلتۇز كۆرۈنگەن مەۋسۈمنى يېڭى يىلنىڭ باشلىنىش ۋاقتى ھېسابلايدۇ.

قوش ئى. كويلا، تۈگمەننىڭ كويلىسى. (قۇمۇل) قوشام

ئى. «بىن» چىتلاق، يۇلغۇن ياكى شاخلار بىلەن توقۇلۇپ، ياسالغان توساق. م: قوغۇنلۇققا يۇلغۇندىن قوشام تارتتۇق. (ئاقسۇ، نىيە، خوتەن)

قوشقاق گۆشى ئى. «ئانات» پاقالچاق مۈسكۈلى، شىراقنىڭ لوق گۆشى. (نىيە)

قوشقاۋاق ئى. شاكىلىدىن ئاجرىتىلمىغان دان. م: خاماننىڭ ئاخىرقى قوشقاۋاقلرى ئۆيگە توشۇلۇپ بولغۇچە... (ئىلى، قۇمۇل)

قوشقىراق ئى. كۆچ: خۇرجۇننىڭ گۈل نۇسخىسى. (كېرىيە)

قوشلاش ئى. ئىككى ئېقىننىڭ قوشۇلىدىغان يېرى. (ئىلى)

قوشلاق سۈپ. قوش، جۈپ. (قەشقەر) قوشلاڭ

ئى. كىگىز ئۆيىنى باغلايدىغان يۇڭ ئارغامچا. (قۇمۇل)

قوشماق ئى. بىر خىل ئويۇننىڭ نامى. قوشۇغلۇق

ئى. كىچىك سېۋەت، سېۋەتلەرنىڭ ئەڭ كىچىكى. م: كىچىك قوشۇغلۇق سېۋەتنى... (مەكىت)

قوشۇق پولىسى ئى. «يېم» شويلا. (شايار) قوشۇق سالماق «ئىد» گەپ قىستۇرماق، لوقما سالماق. (قەشقەر)

- قوشۇماچ ئى. «دېھ» بوقۇسا، ساپان. م: قوشۇماچ
 ھەيدىمەك — ساپان ھەيدىمەك. (لوپنۇر)
- قوشۇۋا ئى. «بوت» بىر خىل تاغ ئوتى، گۈلى چوڭ
 قوشۇقتەك، گۈلى قىزىل، يوپۇرمىقى يالاڭ،
 يۇمىلاقراق كېلىدۇ، يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ.
- قوشىغى بار سۈپ. «ئىد» ساراڭ قېتىش، دۆت، ئەخمەق،
 نېرۋىسى سەل ئاجىز. (قۇمۇل)
- قوش يول ئى. ئاچا يول. (لوپنۇر)
- قوغ ئى. قوقاس، ئۆچۈشكە ئاز قالغان، كۈل ئارىلاش
 چوغ، پاخال، سامان چوغى. (قۇمۇل)
- قوغاش ئى. ئۈستى ئوچۇق نور؛ تۈگمەننىڭ سۇ
 چۈشۈرىدىغان نورى. (خوتەن، كېرىيە) (بۇ سۆز
 لوپنۇردا «قوغۇچ» دېيىلىدۇ)
- قوغاچ ئى. پىرقىرىغۇچ، نۇر. بالىلار مۇزدا پىر-
 قىرىتىپ ئوينايدىغان نۇر. (نىيە)
- قوغان ئى. «بوت» گۈرۈچ، ماش قاتارلىقلارنىڭ
 سىرتقى پوستى، چىقىرىندىسى، تۈزۈندە. م:
 قىز بىردە ئاياغ سېلىشقا، بىردە قوغان
 ئېتىشقا،... ئېتىز ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىگە
 قول سېلىپ باقاتتى. (ئىلى، مەكىت) (بۇ سۆز
 نىيە، كېرىيەدە «قوقان» دېيىلىدۇ)
- قوغدا ئى. سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانا. (خوتەن،
 ئىلى، كۇچا)
- قوقاندا ئى. «تېب» ئىسسىتما، قىزىتما. م: قوقاندام
 (ئىسسىتما) باسقۇپ قالدى. (لوپنۇر)
- قوقلاق ئى. «زۈئول» ئانىسىغا ئەگىشەلمەيدىغان
 كىچىك قوزا. (ئىلى، قەشقەر)
- قوقۇناق ئى. خۇي، خاپىلىق، نارازىلىق، كۆڭۈلسىزلىك.

- قوڭخارماق
قوڭخاق
قوڭغۇزلىماق
قوڭغۇلاق
قوڭ قارغا
قوڭگۈرچۈق
قوڭغۇق
قولاش
قولتۇقماش
قولدۇراك
قوللاپ-قۇللاپ
قوللۇق
قولۇشتۇق
قولى ئەمگەكلىك
قولى شور
- ئۆرۈك رەڭ نۈزمەك . (قۇمۇل)
ئى . يېڭى تۇغۇلغان بالا ۋە ھايۋانلارنىڭ پوقى .
(قۇمۇل)
ئۇششاق مېۋە بىخلاش . م : ئۇششاق شاخلار .
دىكى بوغۇملار غۇچچىدە قوڭغۇزلاپ ، چېچەك
ئېچىشقا ئالدىراۋاتاتتى . (خوتەن)
سۈپ . سولاق . (قۇمۇل)
ئى . «زۈئۇل» قاغىنىڭ بىر خىلى . (قۇمۇل)
ئى . «بوت» بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈك .
(لوپنۇر)
ئى . قاقچ . م : تاززى باشىداغى قوڭغۇقتارىدەك
— تازنىڭ بېشىدىكى قاقچتەك . (لوپنۇر)
سۈپ . پۇرلەش ، پۇرلەنگەن (كىيىم) .
ئى . ئىككى قولتۇقتىن ئۆتكۈزۈشكە لايىق
قىلىپ باغلانغان باغلاق . كۆپىنچە يۈدۈ-
لىدىغان ئوتۇن شۇنداق باغلىنىدۇ . (ئىلى) (بۇ
سۆز خوتەندە «قولدىماچ» دېيىلىدۇ)
ئى . كۈلدۇرما ، تۆگىنىڭ بوينىغا ئېسىلىدىغان
چوڭ قوڭغۇراق . (يەكەن)
ئى . گىرە ، گىرەچە . ئىشىك . دېرىزىلەرنىڭ
گىرەچىسى . (خوتەن ، كېرىيە)
ئى . تۇتقۇچ . (قۇمۇل)
ئى . مۇھەببەت - سۆيگۈ . (لوپنۇر)
سۈپ . «ئىد» قولى ئەگرى ، ئوغرى . (قۇمۇل)
(بۇ سۆز كېرىيىدە «قولى قېيىق» دېيىلىدۇ)
سۈپ . «ئىد» قولدىكى نەرسىلەرنى ھە دېسە
بۇزۇپ - چېچىپ قويدىغان ئادەملەرنى
سۈپەتلەش ئۈچۈن قوللىنىدىغان بىرىكمە .

(تۇرپان، كۇچا)

سۇپ. <ئىد> قولدا ھۈنرى بار. (قەشقەر)	قولى گۈل
سۇپ. <ئىد> قولى گال. (ئىلى)	قولى گىرى
ئى. <بوت> قول يۇغۇش، بىر خىل ئوت.	قول يۇغۇش
(قۇمۇل)	

ئى. قونۇپ ئۆتكۈچى، مېھمان. (خوتەن)	قونارچى
ئى. قونالغۇ، ئۆتەڭ. (خوتەن)	قوناغ
ئى. مېھمان. (ئىلى)	قوناق

قوناق بەرمەسلىك <ئىد> گەپنى سەۋرچانلىق بىلەن
 ئاڭلىماسلىق. م: Δ ياندىكى ئۆيدە ئىككى
 ئايال بىر- بىرىنىڭ گېپىگە قوناق بەرمەي،
 غەزەپ بىلەن ۋارقىراشماقتا ئىدى؛ Δ بىر-
 بىرىگە قوناق بەرمىگەن ھالدا... (ئىلى،
 خوتەن)

ئى. <بوت> كۆممىقوناق باش ئالغاندا ئۆسۈپ چىقىدىغان قارا كۆيىسىمان ئۆسۈملۈك. (كۇچا)	قوناق پوخىقى
ئى. قونداق. م: ئاق توخۇ، ئاپپاق توخۇ قونغاقتىدۇر، بىزگە ساقلىغان تۇخۇملىرى قاياقتىدۇر. (ئاقسۇ، نىيە)	قونغاق

جەيلىمەك، سۈركىمەك، كاپلىماق. م: پىچاقنى قوۋۇرۇش — پىچاقنى جەيلىش. (قۇمۇل)	قوۋۇرماق
مىق. پارچە، بۇردا، چىشلەم، ئېغىز. م: Δ بىر قوۋۇز نان — بىر بۇردا نان؛ Δ بىر قوۋۇز گەپ — بىر ئېغىز گەپ. (خوتەن)	قوۋۇز

ئى. <ئانات> مالنىڭ دوۋىسىقى. (خوتەن)	قوۋۇق 1
ئى. ئىشىك، دەرۋازا، قوۋۇق. (قۇمۇل)	قوۋۇق 2~قوق
ئى. ئويمانلىق؛ چۆرىسى ئېگىز، ئوتتۇرىسى ئويمان يەر. (نىيە)	قويناق يەر

قويۇش بەرمەسلىك ساقايماسلىق، ئوڭلانماسلىق. م: كېسىلم
 ھېچ قويۇش بەرمەيۋاتىدۇ. (قۇمۇل)
 قويۇشۇپ كەتمەك نىكاھتىن ئاجرىشىپ كەتمەك. (قۇمۇل)
 قويۇغاش ئى. «يېم» پولۇ. (كېرىيە، تۇرپان، مارالۇپشى
 ئاقساقمارال، قەشقەر پاخپۇ)
 قۇ 1 ئى. «زوتول» ئاق قۇ. (لوپنۇر)
 قۇ 2 ئى. لېنتا. (كېرىيە)
 قۇبۇق ئى. بويۇنغا سېلىنىدىغان تاقاق، جازا قورالى.
 قۇپال رەۋ. ناھايىتى، بەك، ئىنتايىن. (نىيە)
 قۇتۇپ كەلمەك چىپ كەلمەك، دەل كەلمەك. م: بۇ چاپان ساڭا
 قۇتۇپ كەلىپتۇ. (لوپنۇر)
 قۇجۇ سۇپ. قىرتاق. (پاخپۇ)
 قۇچ - قۇچ ئون. كۈچۈكنى چاقىرىش ئۈندىشى. (قەشقەر)
 قۇچۇت سىق. ئوچۇم. (تۇرپان)
 قۇدىغۇي ئى. ئايال قۇدا. (قۇمۇل)
 قۇراق ئى. «بوت» قىياقنىڭ قورۇقلۇقتا ئۆسىدىغان
 تۇرى.
 قۇرامساق ئى. ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان كونا نەرسىلەر. م:
 ئۇنىڭ ئانىسىدىن قالغان قۇرامساقلىرى كۆپ.
 (قەشقەر)
 قۇرتقا ئى. ئانىسىنىڭ ئانىسى، چوڭ ئانا، موما. م:
 مېنى قۇرتقا تاغى ھايات. (لوپنۇر)
 قۇرت - قۇمۇرلۇق ئى. «زوتول» قۇرت - قوڭغۇز، قۇرت -
 قۇمۇرسقا. (قۇمۇل)
 قۇرشۇ ئى. قورشاق، ياغاچتىن قورشاپ ياسالغان
 قوتان. (قۇمۇل)
 قۇرما ئى. چوڭراق، ئۆي شەكلىدىكى كەپە. (ئاقسۇ)
 قۇرۇتما بولماق - قۇرۇتما تۇشماق يىگىلىمەك. م: خەمەكتەر

(خەمەكلەر) قۇرۇتما بولوپ (يىگىلەپ) كېتىپتۇ.
(لوپنۇر)

قۇرۇغ پوققا قوڭ ياقماق تەخسىكە شىلىك قىلماق، كۆز
بويامچىلىق قىلماق، ئارتۇقچە سۈركەشمەك.
(نىيە)

قۇرۇق تەن قۇرۇقشىمال
ئى. ئۆلگەن ئادەمنىڭ تېنى، جەسەت. (لوپنۇر)
سۈپ. دەرەخنىڭ چالا قۇرۇپ قېلىش ھالىتى
ياكى قۇرۇق بىلەن ھۆلنىڭ ئارىلىقىدا بولۇپ
قېلىشى.

قۇرۇم ئىككى تەرىپى لاي بىلەن سۇۋالغان قوشام
تام. (خوتەن)

قۇرماق قۇراپ تىكمەك. ھەر خىل پارچە - پارچە رەخت،
رەختنىڭ پۇرۇچلىرى ۋە شۇنىڭدەك نەرسىلەرنى
بىر - بىرىگە ئۇلاپ، قوشۇپ، بىرەر پۈتۈنلۈك،
پۈتۈن نەرسە ھاسىل قىلماق.

قۇز 1 ئى. <زۇئول> قۇزغۇن، يىرتقۇچ. م: سېخىنىڭ
بېغىغا قۇز كەلمەس (ماقال). (قەشقەر)

قۇز 2 ئى. تاغنىڭ كۈن چۈشمەيدىغان تەرىپى.
تەسكەي. (خوتەن)

قۇشاما ئى. ساتما تېمىنى بۆلۈپ قويغان يېرى.
(لوپنۇر)

قۇشت - قۇشت ئۈن. ئۆردەك، كەپتەر قاتارلىق قۇشلارنى
ھەيدىۋېتىش ئۈندىشى. (گۇما)

قۇشقاچ تىلى ئى. <بوت> پالەككە ئوخشاش يوپۇرماقلىق،
گۈلى يوق بىر خىل ئوت. (مەكىت، ئىلى)

قۇشقاچ ئۆرۈك ئى. <بوت> ئۆرۈك سورتى. خونەكتىن كىچىكرەك
بولىدۇ. (كېرىيە)

قۇش قۇرۇغى ئى. <تېب> چىقان. (شايار)

قۇ- قۇ ئۈن . ئوۋ قۇشلىرىنى ھەيدەش ئۈندىشى . (گۇما)
قۇلاق مىق . سۇ ئۆلچىمى . كىچىك بىر ئېرىق سۇ .
بىر قۇلاق سۇ دېيىلىدۇ . (ئىلى)

قۇلاقتىن سەل كەلمەك قۇلاق ئاقماق . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
قۇلاق قاقماق <ئىد> ئاڭلىماق . م : ئۇ سۆزۈمگە قۇلاق
قاقمىدى . (ئىلى)

قۇلاق قېقىشماق <ئىد> ئۆزئارا ئۇقۇشۇۋالماق ، ئۆزئارا
پاراڭلىشىۋالماق . (ئىلى)
قۇلاقنىڭ توپىسىنى قېقىۋەتمەك <ئىد> سەگەك بولماق ،
ھوشيار بولماق . (خوتەن)

قۇلاق ياقتى گەپ ئى . <ئىد> كۈسۈر- كۈسۈر گەپ . م : قۇلاق
ياقتى گەپلەر تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتى .
(خوتەن)

قۇلاي ئى . <زوتول> يىڭناغۇچ . (لوپنۇر)
قۇلتۇق ئى . قۇتلۇق . (لوپنۇر)

قۇلىقى تۆشۈك سۈپ . <ئىد> قۇلىقى ئۇزۇن ، ھەممىدىن خەۋەردار
ئادەملەرنى سۈپەتلەشتە قوللىنىدىغان بىرىكمە .
قۇما ئى . كەپتەرخانا ، كەپتەر قەپىزى . كەپتەر ، توخۇ
قاتارلىقلارنى سولاش ئۈچۈن تالدىن ، ياغاچتىن
ئاراچ - ئاراچ قىلىپ ياسالغان يازلىق كاتەك .
(قەشقەر ، خوتەن ، نىيە)

قۇماق ئى . پەقەچ ، بوۋاق بالىنىڭ پوقى . (كېرىيە
دەريا بويى)

قۇمباش~قۇمچۆچەك~قۇمتېلى سۈپ . گەپدان ، گېپى تولا .
(قۇمۇل) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «قۇمتەللە» ،
ئىلىدا «قۇمقازى» دېيىلىدۇ)

قۇمچاق ئى . <زوتول> پاقا . (خوتەن . نىيە ، كېرىيە)
قۇمچاق يوتقىنى ئى . (بوت) پاقا يوپۇرمىقى . (خوتەن)

قۇمدىن يىپ ئەشمەك (ئىد) خام خىيال قىلماق، ھىيلە-
مېكىر ئىشلەتمەك. (ئىلى، ئاقسۇ)
قۇمرا ئى. چۆگۈن. م: ئۇ ھويلىدىكى قۇمىدا يۈزىنى
يۇدى. (خوتەن)

قۇمىساق~قۇمىسازسۇپ. قۇم ئارىلاش، قۇمىساڭغۇ. م: قۇمىساق
يەرگە تاۋۇز تېرىدىم، بېلەكلىرى تۈز.
سويىملىرى پىشىپ قاپتۇ، يارىم كېلىپ ئۈز.
(ئاقسۇ) (بۇ سۆز خوتەندە «قۇمۇلاڭ» دېيىلىدۇ)
قۇمغۇق ئى. قاغا تىپىدىكى بىر خىل قۇش. (خوتەن)
قۇنتىلماق سۈپ. ئەستايىدىل، ئىنچىكىلىك بىلەن
ئىشلىمەك. م: قۇنتىلاپ ئىشلىدى -

قۇۋ 1 سۈپ. قاقشال، قۇرۇپ چېكىگە يەتكەن. م:
قۇرۇپ قۇۋ بولماق. (تۇرپان)

قۇۋ 2 مىق. ئۈلۈش، نېسىۋە. م: بىس (بىز) ئۆز
قۇۋۇمۇزۇ (ئۈلۈشمىزنى) ئالدۇق. (لوپنۇر)
قۇۋ 3 ئى. ياپىلاق قىلىپ توقۇلغان ئىشتانباغ.
(قەشقەر)

قۇۋا ئى. باشقا تاقايدىغان غاز بېيى. (لوپنۇر)
قۇۋاق سۈپ. كاۋاك، قۇرۇق، بوش. (قۇمۇل، تۇرپان)
قۇۋداماق ئۈلەشتۈرمەك. م: بۇ گۆشتۈ (گۆشنى) سەن
قۇۋداپ (ئۈلەشتۈرۈپ) بەر. (لوپنۇر)
قۇۋۇرماق بىلىمەك، سۈركىمەك، غىردىماق. م: پىچاقنى
قۇۋۇرۇش - پىچاقنى ئىتتىكىلىتىش ئۈچۈن،
ساپال قاچىنىڭ تۈۋىگە غىرداش، سۈركەش،
بىلەش. (قۇمۇل)

قۇياڭ ئى. «ئانات» سۆڭىگەچ. (لوپنۇر)
قۇيداڭ~قۇي سۆڭەك ئى. سۈپ. ھايۋانلارنىڭ ئۈگىسىز

قاتتىق سۆڭىكى؛ يېشى چوڭ، كۆپنى كۆرگەن،
ئۆز ئىشىغا پۇختا كىشى؛ ھىلىگەر ئادەم. م:
قۇيداڭ سۆڭىكىنىڭ يېغى چىقمايدۇ. (ماقال)
(كېرىيە)

قۇيرۇق چۆرىگۈچ سۈپ. <ئىد> پۈتۈش ئالدىدىكى ئىشنى بۇزۇپ
كەينىگە ياندۇرغۇچى. (كۇچا)
قۇيرۇق سېلىپ يۈرمەك ئىشنى چالا قىلىدىغان ئادەملەرنى
سۈپەتلەشتە قوللىنىدىغان بىرىكمە. م:
سىلىنىڭ ئىشلىرىنىڭ ئايىغى قاچان
ئۈزۈلگەن، ھەر كۈنى قۇيرۇق سېلىپ
يۈرگەنلىرى يۈرگەن.

قۇيقا ئى. سۇ ئېقىپ چۈشىدىغان شارقىراتمىلىق
توما، زاكۇ.

قۇي - قۇي سۈپ. سەت، كۆرۈمسىز.
قۇيمۇچۇق~قۇيمىچاق ئى. <ئانات> تۇغۇر. (قۇمۇل)
قۇيمۇچ~قۇيمۇش ئى. <ئانات> ساغرا. (قۇمۇل)
قۇيۇت ئى. ئوغۇت. م: قۇيۇتنى كۆپ ياغايلىق -
ئوغۇتنى كۆپ يىغايلى. (لوپنۇر)

قۇيۇنلىماق ئوغۇنلىماق. (لوپنۇر)
قۇيۇچ ئى. پولات، گاڭ. كۆچ: قۇۋۋەت. م: ئاتلارغا
بوغۇز بېرىپ قۇيۇچ باغلايلى. (قەشقەر) (بۇ سۆز
كۇچادا «قۇرۇچ» دېيىلىدۇ)

قېپىشماق يانماق، تۇتاشماق (ئوت). م: ئوتۇن ھۆل
ئىكەن، ھېچ قېپىشمايۋاتىدۇ. (قۇمۇل)
قېتىراقچى سۈپ. سوكسوك ئات. (تۇرپان)
قېتىقى ئۇيىماسلىق كۆڭلى قانائەت تاپماسلىق. ئەمىن
تاپماسلىق.

قېجى ئى. <زوتول> قۇماي، تاپقۇش. (قەشقەر پاختۇ)

- قېچىق~خېچىك ئى . < زوئول > كانا . (قۇمۇل)
- قېرىغ سۈپ . بىرەر ئىشنى قىلىشنى خالىمايدىغان ،
ھۇرۇن ، يالقاۋ . (نىيە ، خوتەن)
- قېرىغ سۇ ئى . ئېرىقتىن تېشىپ چىقىپ كەتكەن سۇ .
(نىيە)
- قېرىغ يەر سۈپ . قېقىر يەر ، دۆڭ يەر ، سۇ چىقمايدىغان
يەر . (كېرىيە)
- قېرىن ياغلىق ئى . لۇڭگە . (پىچان)
- قېسىرماق ئى . ياڭاق ، گازىر قاتارلىقلارنىڭ تاشقى
پوستى . (قۇمۇل)
- قېقىراڭ سۈپ . تاقىر ، تېتىراڭ . (قۇمۇل) (بۇ سۆز
كېرىيىدە «قېقىر ساي» دېيىلىدۇ)
- قېيىق ئى . < تېب > قويلاردا بولىدىغان بىر خىل
كېسەل . (قۇمۇل)
- قېيىن بۇيان ئى . قۇدا - باجا (ئايال ياكى ئەرنىڭ تۇغقانلىرى) .
(نىيە)
- قىپال ئى . < ئانات > چېكە ، ئادەمنىڭ چېكىسى . (لوپنۇر)
- قىتا ئى . ۋارۇنكا ؛ چىدام ، سەۋر - تاقەت . (كېرىيە)
- قىتراتماق قىمىرلاتماق ، مىدىرلاتماق . م : ئېڭىكىنى
قىتىرىتىپ جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى .
- قىتلانماق ئادەتلەنمەك ، يولغا كىرمەك ، تولۇق
پايدىلانغىلى بولىدىغان ھالەتكە كەلمەك . م :
قىتلانمىغان پىچاق - تېخى ئىشلىتىلمىگەن
پىچاق . (ئاقسۇ)
- قىغ ئۇن . ئېشەكنى ھەيدەش ئۈندىشى . (قەشقەر)
- قىرتو سۈپ . ئورۇق ، ئاۋاق . (قۇمۇل)
- قىرتىش ئى . يۈز ، چىراي .
- قىرتىشلىماق غىردىماق ، چاچنى ئۈستۈرا بىلەن بىر قېتىم

چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، يەنە بىر قىرىش .
(قۇمۇل)

قىرچاق ئى . «ئانات» ياۋا توڭگۇزنىڭ ئادەم ۋە نەرسىلەرگە
زىيان سېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان يان
چىشى . (كۇچا)

قىرچىلىق ئى . يايلاقلارغا چىقىپ ئۇششاق تىجارەت
قىلغۇچى . م : دادىڭىز قىرچىلىق قىلاتتى -
ھە ؟ (ئىلى)

قىرغىن ئى . دېدەك ، تېجىمەل ، كۆك ، قۇل . (قۇمۇل)
قىر - قىر سۈپ . كۆپ ، تولا ، مىخ - مىخ . م : Δ بازاردا

قىرلىق قىر - قىر ئادەم ؛ Δ قىر - قىر مال . (قۇمۇل)
قىرماق سۈپ . گەۋدىلىك ، بويلۇق ، بەستىلىك . (قۇمۇل)
قىرماق ئى . قازان تۇۋى ، قازاننىڭ تېگىگە چاپلىشىپ

قالغان تاماق يۇقۇندىسى . (بەزى جايلاردا
«قىرماق~قىرماق» دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)

قىرمىزاق~قىرمىزاق ئى . ئۆيىنىڭ تېمىغا نەرسە - كېرەك
قويۇش ئۈچۈن چىقىرىلغان گىرۋەك ، تەكچە .
(قۇمۇل)

قىرىچە بولۇپ يۈرمەك «ئىد» قېيىداپ يۈرمەك ، تەتۈر قاراپ
يۈرمەك ، ماي تارتىپ يۈرمەك . (تۇرپان)

قىرىقچاق ئى . بالىنىڭ قورساقتىكى چېچى . (قۇمۇل)
قىرىيىغى ئى . چوڭ غوۋغا ، قاتتىق ئۇرۇش ، قاتتىق
ماجرىا . (قۇمۇل)

قىزغىشمال سۈپ . قىزغۇچ . (لوپنۇر)
قىزقارماق يېمەك - ئىچمەكتىن چەكلىمەك .

قىز كۆرۈش ئى . توي پۈتۈشكەندىن كېيىن ، توي بولۇشتىن
ئىلگىرى قىزنى كۆرۈش نامىدا قىز تەرەپنىڭ
ئۆيىگە يىگىت تەرەپتىن بىر مۇنچە كىشى

- بېرىپ بىر كۈن مېھمان بولۇپ كېلىش «قىز كۆرۈش» دېيىلىدۇ. (شۇ كۈنى قىز كۆرۈنۈش بېرىدۇ). (قەشقەر)
- قىز مېلى ئى. تويلۇق. (ئىلى)
- قىزىل ئى. چەشلەنگەن بۇغداي. (ئىلى)
- قىزىلاڭ ئى. «بوت» ئۆرۈكىنىڭ بىر تۈرى. (ئاقسۇ)
- قىزىلچا~قىزىلچى ئى. تاختا بېشى، تامنىڭ تورۇس نەرىپىگە چىقىرىلغان تەكچە. (كېرىيە)
- قىزىل چىۋىر ئى. بىر خىل قىزىل توپا. (قۇمۇل)
- قىزىلزەل ئى. كۆزى، قولىقى، تۇمشۇقى قىزىل قوي. (نىيە)
- قىزىلمۇچ سۈپ. كۆچ: ئۇششۇقلۇق، مۇتتەھەم؛ ئاچچىقى يامان. (قەشقەر، مارالۇپىشى تۇمشۇق، ئىلى)
- قىزىل نان ئى. «يېم» كېپەكتىن ياخشى، ئۇندىن ناچارراق قىزغۇچ ئۇندا يېقىلغان نان. (نىيە، كېرىيە)
- قىساق ئى. جىلغىنىڭ تار يېرى. (تۇرپان)
- قىسراق سۈپ. تۇغماس. (بېچان)
- قىسرەمدى ئى. «زۈئول» قىسىر كالىنىڭ موزىيى. (بۇ سۆزنىڭ ئەسلى «قىسىر ئەمدى – قىسىر كالىنى) ئەمگەن موزاي» (ئىلى)
- قىسماچلىماق چىڭ تۇتماق. (لوپنۇر)
- قىسماق ئى. موزدۇزلۇق ئەسۋابى. (قۇمۇل)
- قىسىر~تومۇز ئى. بىر يىل ئاغدۇرۇلماي دەم ئالدۇرۇلغان يەر. (قۇمۇل)
- قىسىل ئى. بوغۇز (جۇغراپىيىلىك يەر تۈزۈلۈشى). (ئاقسۇ)
- قىسىلاچ ئى. قىسىلچاق.
- قىسىم مىق. زۇلۇم، سىقىق، سىقىم، سىقىن.

(قەشقەر)

قىسمى سۈپ. تېگىشلىك ئۇلۇشكە ئېرىشەلمىگەن ، مەھرۇم قالغان .

قىش - قۇرۇن رەۋ. قىش ۋاقتى . م : قىش - قۇرۇندا توقايىنىڭ جاڭگىلىدىن ئوتۇن ئەكەلمەك ئاسان ئىش ئەمەس . (قەشقەر) (بەزى جايلاردا «قىش قۇرۇ» مۇ دېيىلىدۇ)

قىش قىش ئۇن . ئىتنى چاقىرىش ئۈندىشى . (گۇما) قىشقىل ئى . كىسلاتا . م : قىشقىلاش - كىسلاتا - لاشتۇرۇش . (ئىلى)

قىغ - قات ئى . قىغ - پىغ ، قىغ . م : پاخالغا قىغ - قات ئارىلاشتۇرۇپ ئوغۇت ياسىدۇق . (كۇچا)

قىقاراماق قىقو - ماچو قىڭ ئى . ئولاش - چولاش ؛ غەلۋە - غوۋغا . (قۇمۇل) ئى . تاغنىڭ تىك يېرى . (نىيە)

قىغراققۇش قىلاندا سۈپ . بەك كەمبەغەل ، يالاڭتۇش . ئى . قىل بىلەن توقۇلغان ھەميان . (مەكىت يانتاق)

قىلچاق ئى . «دېھ» بوقۇسىنىڭ ئاستى ياغىچى بىلەن ئۈستى ياغىچىنى چېتىپ تۇرىدىغان ياغاچ . (ئاقسۇ)

قىلقان ئوتۇن قىلقالى ئى . قۇرۇپ قاغىراپ كەتكەن ئوتۇن . (لوپنۇر) ئى . ئۆسۈملۈك قۇرۇقى . م : قىلقالدا قالا - دىكەن . (لوپنۇر)

قىلىچ ئى . قىلدىن ئىنچىكە ، تىۋىتتىن تومراق كېلىدىغان تۈك .

قىمىدماق باستۇرماق ، باستۇرۇپ قويماق ، ئىچىگە پۈكۈپ قويماق . م : يوتقاننىڭ چۆرىسىدىن سوغۇق

- مۈشۈكلەرنىڭنى كا. ئىشىكىڭدىن ئالدى
چۈجىنى، قاننىتى يوق سا. (قۇمۇل)
ئى. ئويۇپ ياسالغان كېمە. (لوپنۇر)
ئى. كافۇر، خۇش پۇراقلىق، سۈيۈك جىسىم.
(قۇمۇل)
- كاپان
كاپەر
- كاپپاڭ
كات 1
- قى. كاپام. (قۇمۇل)
ئى. ئاشلىق ساقلايدىغان يوغان ساندۇق.
(قەشقەر)
- كات 2
ئى. ياغاچ كارىۋات. (مەكىت يانتاق، كېرىيە)
(بۇ سۆز خوتەندە «كاتۇ» مۇ دېيىلىدۇ)
- كاتا
كاتاك
- ئى. كەپسىز، شوخ. (گۇما)
ئى. ئورەك. (نىيە)
- كاتاكشىتماق
كاتاكشىتىلغان تاش قوراللار تېپىلدى.
(كېرىيە)
- كاتىۋاش
كاج تالاشماق
- ئى. «زۇئول» يىڭناغۇچ. (شايار)
كاجلىق بىلەن تالاشماق. م: ئارتۇقچە كاج
تالىشىپ ئولتۇرماي، ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى.
(قەشقەر)
- كاداڭ
سۈپ. ئىش بىلىدىغان، تەجرىبىلىك، كۆپىنى
كۆرگەن ئادەم. م: ئاشنى باداڭدىن سورا،
ئىشنى كاداڭدىن. (ماقال) (خوتەن، نىيە،
كېرىيە، قەشقەر)
- كاراسكى
سۈپ. پاسكىنا، كىر. (خوتەن) (بۇ سۆز نىيىدە
«كاشا» دېيىلىدۇ)
- كاراك-كارەك
ئى. قىرغاق، ئىشتاننىڭ قىرغىقى. م:
ھازىلخاننىڭ ئىشتان كارىكىگە تىقىپ قويغان
ئاخىرقى بۇللىرىنىمۇ... (خوتەن)

كارەك	ئى . كاناي . (خوتەن)
كاردالڭ	ئى . چوڭ سېۋەت . (قۇمۇل)
كاردان	سۇپ . ئۆزىنى ئىش بىلەر قىلىپ كۆرسىتىدىغان ئادەم . (قۇمۇل) (بۇ سۆز خوتەندە «كادالڭ» دېيىلىدۇ)
كارسان	ئى . ساپال قاچا ، ئىدىش . (قۇمۇل)
كارگەر	ئى . ئىشچى ، تېخنىك ، ھۈنەرۋەن . (قۇمۇل)
كارنەيچۈك	ئى . «زوتۇل» بىر خىل قۇرت . (قۇمۇل)
كارىز	ئى . ئويمان يەر ، ئازگال . (مارالۋېشى تۇمشۇق)
كارىمگال	ئى . ئېكەك ، ئۈچ قىرلىق ئېكەك . م : غاجاڭ دېسە ، چىشىغا كارىمگال سېلىپ سۆڭەكلىرىنىمۇ پۈركىۋېتىدۇ . (قۇمۇل)
كازا	سۇپ . گەپ تالاشقاق . (پىچان)
كازكۇل قوي	ئى . «زوتۇل» قارا قوي ، يۇڭلىرى بۇدۇر ، كۇچا كۆرپىسى چىقىدىغان قوي . (كۇچا)
كاسا	ئى . قوشۇقنىڭ ئويمان يېرى . (نىيە)
كاساڭ	ئى . تەڭنە . م : تام ئويۇقىدا كاساڭ ، ئاياق ، جاملار قالايمىقان يېيىلىپ تۇراتتى . (خوتەن ، مەكىت)
كاساڭ ئوچاق	ئى . يوغان ئوچاق . (قەشقەر)
كاسىنا	ئى . بۇيرۇتما ، ئۆيدە ئىشلەشكە بېرىلگەن ئىش . (كېرىيە)
كاشكات	ئى . قاسقان ئويىدىغان ، تاسما تىلىدىغان ھىلال ئايىسىمان پىچاق . م : ئامىنەمنى كاشكاتتا قىرىسىمۇ گۆش چىقمايدۇ . (كېرىيە)
كاشلا	سۇپ . تەلەيسىز ، بەختسىز ؛ ئۆزىنىڭ ئىشىنى قاملاشتۇرۇپ قىلالمايدىغان ئادەم . (قەشقەر)
كاككۇك سايىردى	ئى . ياز پەسىلىدىكى مەۋسۇملارنىڭ بىرى

بولۇپ، يېڭىچە 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلىنىدۇ. (خوتەن)

كاكىلاڭ
كاكىلىماق 1 ئى. ياڭيۇ. (قەشقەر باخپۇ) قۇچىقىغا ئالماق. م: زەينەپخان كەچكىچە

كاكىلىماق 2 بالىسىنى كاكىلاپ ئولتۇرىدۇ. (تۇرپان) توخۇ تۇخۇم تۇغماق. (قەشقەر)

كاڭكا 1 ئى. چوڭ سېۋەت. (خوتەن) سۈپ. كالىك، مونەك. م: لەغمەن خېمىرى

كاڭكا 2 كاڭكا بولۇۋاپتۇ. (تۇرپان) سۈپ. كالىك، مونەك. (تۇرپان)

كاڭكىلىماش كالا ئى. تەپكۈچ ئويۇنىنىڭ باشنا بىلەن تېپىپ ئويىدايدىغان بىر خىل شەكلى.

كالا - كۆتە كالا ئويۇنى سۈپ. مۇجەل، تۇتۇق، ئېنىقسىز. (قەشقەر) ئى. بىر خىل بالىلار ئويۇنى. كالا ئوشۇقنى

تۆشۈككە چۈشۈرۈش ئۈچۈن قول بىلەن ئاتىدۇ، باشقىلار ئوشۇقنى كالتەك بىلەن ئۇرىدۇ. (تۇرپان)

كالك ئى. <دېھ> خامان تەپكەندە چارۋىلارنى مومىغا چاتىدىغان ياغاچ چەمبىرەك. م: كالكىنى

تۇتۇپ بىر تارتىۋىدى... (خوتەن) كالىپۇكىدا يەر سۈپۈرمەك <ئىد> دومسايماق. قاپىقىنى تۈرمەك،

ئاچچىقلانماق (نىيە) ئى. خامان قوشقاندا ئەنجىلەرنى تارتىدىغان

كالتا ئاچماق ياغاچ. (نىيە) ئى. جاۋەن. (نىيە) كالتەكچە

كالتىساق ئى. قىسقا قونچلۇق ئاياغ. م: پۈتىدىكى كالتىساقنىڭ سىرتىغا لاي چاپلىشىپ،

ئىچىگە سۇ تولۇپ قالغان ئىدى. (قەشقەر)

ئى . كاجكۆل . (خوتەن)	كالچۆك
ئى . مېۋىسى زىچ ساپاق ، كۆمۈلگەن تالارنىڭ ساپىقى . (كېرىيە)	كالا ساپ
سۈپ . پاكار ، سېمىز ئادەم . (نىيە)	كالىك
سۈپ . ساراڭ ، غەرەز ئوقمايدىغان ، بىغەرەز ، كاج . (نىيە) (بۇ سۆز كېرىيەدە «كالىكو» دېيىلىدۇ)	كالىمكو
ئى . پاشنا ، ئۆكچە . م : ئۆتۈكۈمنىڭ كالىگىرى چۈشۈپ قالدى . (ئاقسۇ) (بۇ سۆز پىچاندا «كەلگىر» ، لوپنۇردا «كالىگەر» دېيىلىدۇ)	كالىگىر
مىق . كالىك ، يۆگەم ، تۈرتەك . م : Δ بىر كالىو ساغزا – بىر كالىك ساغزا! Δ بىر كالىو يىپ – بىر كالىك (يۆگەم) يىپ . (قۇمۇل)	كالىو
ئى . كويلا . تۈگمەننىڭ چاقپىلىكى تۇرىدىغان جاي . (خوتەن)	كالىۇ
ئى . تۈگمەننىڭ نۇرىغا سۇ چۈشىدىغان جاي . (خوتەن)	كالىۇبېشى
ئى . ياغاچقا تۆشۈك ئاچىدىغان ئۆشكە . (مەكىت ، مارالۇبېشى تۇمشۇق)	كالىۋرات
سۈپ . توق . م : بالىسى يوقنىڭ گېلى كالى ، بالىسى بارنىڭ گېلى چالى . (ماقال) (كېرىيە)	كالى
ئى . گىلەمنىڭ ئۆرۈشلىرىنى يۈرۈشتۈرىدىغان كالتەك . (خوتەن)	كامال
ئى . رەگەتكە ، سوزماق . (كېرىيە ، مەكىت يانتاق)	كامالەك
ئى . مال – ئۇلارنىڭ ئېغىلدىكى قېتىپ كەتكەن قىغى . (كېرىيە)	كامپا
كامپاش~قامپاش ئى . قومۇش پۆپۈكى . (لوپنۇر)	كامپاش

- كامدۇ - كاسات سۇپ. كەم - كۇنا. (لوپنۇر)
 كامشۇك~كاۋشۇك ئى. «ئانات» تۇمشۇق، ئېغەك، لەۋ. م:
 كېپەك بىلەن ئۇنى، كامشۇك بىلەن
 بۇنى (بۇرۇننى) پەرق قىلالمايدىغان لەقۋا.
 (نىيە)
- كانار ئى. گىلەمنىڭ چۆرىسىدىكى پاراللېل
 سىزىقلارنىڭ ئارىسى. (خوتەن)
- كانايە ئى. چەت، قىرغاق، چۆرە. م: گىلەمنىڭ
 كانايىسى - گىلەمنىڭ چۆرىسى. (خوتەن)
- كانەيچۇك ئى. «بوت» بىر خىل ئوت. (قۇمۇل)
 كانتا ئى. ئېشەكتە خىش توشۇيدىغان ئىككى
 باشلىق ياغاچ قۇرۇلما. (مەكىت)
- كانتۇ ئى. ئوغرى. (تۇرپان، پىچان، قۇمۇل)
 كانتۇلىماق ئوغرىلىماق. (پىچان، تۇرپان، قۇمۇل)
 كانتىلىماق سوزماق، تارتماق، چۈجمەك. م: قۇلىقىڭنى
 كانتىلاپ قويماي يانا. (مەكىت)
- كانجا سۈيى ئى. «دېھ» كۈزلۈك مايسىغا قۇيىدىغان كەچ كۈز
 سۈيى. (مەكىت)
- كان ئوچاق ئى. ئۈستىگە قازان ئاسقىلى، ئىچىگە نان
 ياققىلى بولىدىغان ئوچاق. (خوتەن)
- كاھ ئۇن. ئاتنى كەينىگە شوخسىتىش ئۈندىشى.
 (بەزى جايلاردا «ساھ» دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)
- كايە~كايە ئى. قىسقا چاپان، ئاياللارنىڭ قىسقا چاپىنى.
 (نىيە، كېرىيە)
- كايىش قىلماق كۆڭۈل بۆلمەك، ئامال قىلماق، بېجىرمەك. م:
 چاققانراق كايىش قىلسىلا. (خوتەن)
- كايىماق 1 ئاۋارە بولماق، ئەھمىيەت بەرمەك، ئېتىبار
 قىلماق. م: كايىماسلىق - ئاۋارە بولماسلىق؛

- ئۇنچىلىك كايىمىسىلىمۇ بولاتتى . (خوتەن) (بۇ سۆز كېرىيىدە «كېيىماق» دېيىلىدۇ)
- خاپا بولماق ، ئاچچىقلانماق . (ئىلى ، تۇرپان) **كايىماق 2**
- ئى . تور توقۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ ئەسۋاب . (لوپنۇر) **كەپ 1**
- ئى . قېلىپ (كېسەك قېلىپى) : يەڭلىك (نان ياققاندا قولغا سالىدىغان) . (قۇمۇل) **كەپ 2**
- ئى . «بوت» قۇرغاق ، تاشلىق يەرلەردە پىلەك تارتىپ ئۆسىدىغان ئۆسۈملۈك . (بۇ سۆز قەشقەردە «بۆرە سويىمىسى» ، قۇمۇلدا «كەلىپىغۇن» دېيىلىدۇ) **كەپ**
- ئى . ئەر . (قۇمۇل) **كەتخۇدا**
- ئى . شامالنىڭ يالىشىدىن شەكىللەنگەن دۆڭ . (كېرىيە) **كەتمە دۆڭ**
- ئى . يار كەتكەن يەر . (خوتەن) **كەتمە گىلىك**
- ئالىۈمىن . **كەتو**
- ئى . دۈمبىگە ئارتىپ نەرسە توشۇيدىغان سايمان . م : دۈمبىلىرىگە كەتىل بىلەن يوغان تاش تۈز ئارتىلغان . (قەشقەر) **كەتىل**
- بوۋاقلارنىڭ چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ مېڭىشى : تايىتاغلاپ ماڭماق . م : رەنا قىز چوڭ - چوڭ كەتەيدىغان بولۇپ قاپتۇ . (قەشقەر) **كەتىمەك**
- ئى . ئىگىسىز ، مۇسادىرە قىلىنغان يەرلەرنى باشقۇرغۇچى ، ئىجارە يىغقۇچى ؛ يېتىم ئاقساقال . (قەشقەر) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «كېتىۋال» مۇ دېيىلىدۇ) **كەتىۋال**
- رەۋ . كەچتە ، كەچ ئەتراپىدا ، كەچقۇرۇن . (قەشقەر) **كەچتە - پاتتا**
- ئى . «زوتۇل» كېلەر . م : كەرەل (كېلەر) نىڭ **كەرەل**

- تۆت پۈتۈ (پۇتى) بار. (لوپنۇر) كەرگە
- ئى. پەن ئورنىغا تېگىگە رەخت تارتىپ قويۇلغان بۆشۈك. (قۇمۇل) كەرۋەكەڭرۇ
- سۈپ. كۆپ، جىق، (تۇرپان، قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپان، پىچاندا يەنە «كەرى» مۇ دېيىلىدۇ) كەسكە
- ئى. ئىتنىڭ بويىغا باغلاپ قويۇلىدىغان تاياق. م: باغلاقتا تۇرمىغان ئىت كەسكىدە تۇرار، ياخشىدا تۇرمىغان خوتۇن ئەسكىدە تۇرار. (ماقال) (قەشقەر)
- ئى. خەتنىچى، خەتنە قىلغۇچى. م: ئۇلار ناسىر كەسكەكچىنىڭ ئۆيىگە بارماقچى بولدى. (ئىلى) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «كېسكىچى» مۇ دېيىلىدۇ) كەسكەكچى
- ئى. «يېم» ئۆگرە ئاش. (تۇرپان) كەسمە ئاش
- ئى. قوينىڭ قۇلىقىنى كېسىپ سېلىنىدىغان ئەن. (نىيە) كەسمە ئەن
- سۈپ. ئۇيقۇلۇق، چۈش ۋە خىيالىي كۆرۈنۈشلەر ئارىلىشىپ كەتكەن روھىي ھالەت. (ئاتۇش) كەشىپى
- ئى. «دېھ» ساپاننىڭ تەڭشەك ياغىچى. م: قوشىچى بالا قوش ھەيدەپ، سۇندۇرۇۋەتتى كەشكىلىنى، ئاخشاملىرى كەل دەيسەن، سەن بىلمەيسەن تەشكىلىنى. (ئاقسۇ) كەشكىل
- ئى. سېھىرگەر، سېرىكچى. (تۇرپان، پىچان تۇيۇق) كەشمىر
- سۈپ. ئالەم سارىڭى، يالغان ساراڭ. (كېرىيە) كەشمىر جىنى
- ئى. «دېھ» دانلىق زىرائەتلەرنىڭ چارىدىن كېيىنكى قالدۇق قىسمى. (قۇمۇل) كەڭكى-كەڭگە
- ئى. ياغاچ غاڭزا. (تۇرپان) كەلتەك

كەمەك	ئى . بىر خىل رەخت . (كېرىيە)
كەمەل	ئى . ئەجەل . (قۇمۇل)
كەمبەر	ئى . ئارزۇ ، ئىستەك . (يەكەن)
كەمىزىر چاپان	ئى . ئۆتۈشمە تۈگمىلىك ئۈزۈن چاپان . (مەكىت يانتاق)
كەمسۇخەن	سۈپ . كەمسۆز ، ئېغىر - بېسىق . م : كەمسۇخەن يىگىت ئىكەن . (قەشقەر)
كەمدەك-كەندەك	ئى . «ئانات» بېلىق سۆڭىكى ، بېلىق ئىسكىلىتى . (لوپنۇر)
كەندىر	ئى . «تېب» سۇ چېچەك .
كەيلۈك	ئى . كالا بىلەن قوتاز بۇقىسىنىڭ چېتىلىشىدىن تۇغۇلغان بىرىنچى ئەۋلاد موزاي . (قۇمۇل)
كو:تىرناق	ئى . بىر قېتىم چىقىپ كېتىپ قايتىدىن ئۆسكەن تىرناق . (قەشقەر)
كودەك	ئى . ئۆسمۈر ، بالا ، گۆدەك . (قۇمۇل)
كودەي	ئى . ئوت كەتكەندىن كېيىنكى قومۇشلۇق قالدۇقى . (لوپنۇر)
كورالڭ	سۈپ . بوش ، كاۋاك . (خوتەن)
كوراج	سۈپ . تاشتەك قېتىپ كەتكەن ، قۇرۇپ تاراقشىپ كەتكەن . م : Δ كوراج نان : Δ كوراج جۇۋا . (قەشقەر)
كورتىغاق	سۈپ . گېپى جىق ، تولا گەپ قىلىدىغان ، ۋالاقىتەگگۈر (ئادەم) . (تۇرپان)
كورولڭ	سۈپ . غەمسىز ئادەم . (كېرىيە)
كوزاغرا	ئى . «يېم» بۇغداي ئۇنى قوشۇلۇپ ، چوڭ قىلىپ يېقىلغان نان . (ئاتۇش)
كوسا	ئى . ئۆسۈملۈكلەرنىڭ پۇتاق ، يوپۇرماق ياكى چېچەك چىقىرىدىغان تۈگۈرچەك يېرى ، بىخ .

	(قەشقەر)	
كوساتماق	تۇغماق ، بوشانماق . (قەشقەر)	
كوسپاڭ	سۈپ . قىسماق . (ئىلى)	
كوسودا	سۈپ . سودا قىلىشنى ، نەرسە ئېلىشنى بىلمەيدىغان ئادەم: بەتخەج . (ئىلى ، شايان)	
كوسۇغۇر	سۈپ . كوتكوت ، تولا سۆزلەيدىغان .	
كوكا	ئى . پىستە ئىت ، خاۋازا . م: سۇۋاشقان كوكىدەك كۈچۈكلىنىۋاتقان بۇ ئادەم تۇردى ھېكىم ئىدى . (خوتەن)	
كوكاچ	سۈپ . سەت ، بەتبەشىرە . م: مەزھەپ بىلەن دىننى ، كوكاچ بىلەن جىننى پەرقلەندۈرمەك تەس . (خوتەن) (بۇ سۆز نىيىدە «كوكاچ» دېيىلىدۇ)	
كوكۈنە	ئى . «تېب» تىرىناق گۆشلىرىنىڭ يىرىغلىشى ، سەينەك .	
كوكۈنچىلىق~كاكۈنچىلىق	سۈپ . ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار ، ئاۋارچىلىك ، ھەلەكچىلىك . م: ئۈچ بالىنىڭ كوكۈنچىلىقىدىن باشقا ، دۈشمەننىڭ ئەلىمگە چىدىماي ، دەرياغا ئۇزىنى ئاتقانمۇ ماماي بولدى . (ئىلى)	
كوكىرام	ئى . سۈنىڭ ئېگىزلىكتىن چۈشىدىغان جايى . (ئىلى)	
كوختەي	ئى . ئوقۇر . قېيىق قىلىپ ئىشلەتسىمۇ بولىدۇ . تەبىئىي توغراقنى ئويۇپ ياسايدۇ . (مەكىت يانتاق ، مارالۇبشى تۇمشۇق)	
كوخكالاك	سۈپ . كاللەك ، مونەك . (قۇمۇل)	
كولما ياڭاق	ئى . «بوت» پوستى قېلىن ، مېغىزىنى پىچاقتا كولاپ ئالىدىغان ياڭاق . (خوتەن)	

كۈ:مەمە ئۈن . ئىتنى چاقىرىش ئۈندىشى . (قۇمۇل)
 كۈملاپ - سوملاپ سۈپ . ئەپلەپ - سەپلەپ . م : كۈملاپ -
 سوملاپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى . (خوتەن)
 كۈبۇر سۈپ . بىمەنە ، مەزىسىز . (كېرىيە)
 كۈت سۈپ . نەق ، دەل . م : بۇ بالا كۈتلا دادىسىنىڭ
 ئۆزى . (ئىلى)

كۈتكۈيلۇق قىلماق سۇرۇشتە قىلماق ، كۈچىلىماق . م : بۇ ئىش
 كىشىلەردە ئېنىق گۇمان پەيدا قىلغان
 بولسىمۇ ، لېكىن ئانچە كۈتكۈيلۇق
 قىلىشىمىدى . (قەشقەر)

كۈچۈك ئى . ئىلغۇر . (خوتەن)
 كۈچۈلۇق ئى . ئوۋچىلىق . (خوتەن)
 كۈدا ئى . (يىپ ئېگىرىشتە) يىپ يۈگىلىدىغان
 غالتەك ؛ چاق مەركىزى . (كېرىيە)

كۈدەك سۈپ . چوناق (قۇلقى كېسك) كىشى . (خوتەن)
 كۈرسىماق كۈرسۇكقا كىرمەك ، كۈيلىمەك (قانجۇق ئىتلارغا
 قارىتا) . م : يا كۈرسىغان قانجىقمۇ بۇ ؟ (قەشقەر ،
 ئىلى)

كۈس سۈپ . تەمسىز ، پىشىمىغان ، تېتىقسىز بىمەزە ،
 لاۋزا (قوغۇن - تاۋۇز ، مېۋە - چېۋە) (كېرىيە)
 كۈس سالامەت سۈپ . بەئەينى ، ئوپمۇ ئوخشاش ، قۇيۇپ
 قويغاندەك . (خوتەن)

كۈسكا چاشقان ئى . «زۈئول» چاشقاننىڭ بىر خىلى . (لوپنور)
 كۈش ئى . «بىن» بالا ياغىچى قويۇلۇپ بولغاندىن
 كېيىن يۈچۈقلارنى ئېتىش ئۈچۈن قويغان تام .
 (كېرىيە)

كۈكۈ سۈپ . پاكىنەك ، پەتەك ، پاپا . (مارالۋېشى
 چارىغا)

- كۆڭ ئى . دېدەك ، قۇل ئايال . (قۇمۇل)
- كۆمۈلەك~كۆمۈلەك ى . «يېم» قوناق ئۇنى خېمىرىنى قۇشقاچنىڭ تۇخۇمىدەك قىلىپ قازانغا تاشلاپ ، چامغۇر قاتارلىقلارنى سېلىپ ئېتىدىغان تاماق . (كېرىيە ، نىيە ، خوتەن)
- كۈننۇس سۈپ . بېخىل ، پىخسىق . (كېرىيە)
- كۈۋۈچ ئى . «بىن» ئادەتتىكى ئۆيلەرنىڭ ياغاچتىن ياسالغان چۆرىسى ئوچۇق قالدۇرۇلغان بولۇپ ، ئۇنى تولدۇرۇش ئۈچۈن قويۇلغان لاي . (نىيە)
- كۆبدۆن سۈپ . ئاۋاق . م : كۆبدۆن بالا – ئاۋاق بالا (لوپنۇر)
- كۆپە - قىياق ئى . قېلىن ئوت - چۆپلۈك . (كۇچا توخۇلا)
- كۆپەش سۈپ . كالۋا ، دۆت . (خوتەن)
- كۆپسىمەك ئىچ - ئىچىدىن يىغلىماق ، يىغىسى ئەدەپ كەتمەك . (تۇرپان)
- كۆپۈك ئى . ئاچچىق ، دەرد . (قۇمۇل)
- كۆتەكباش ئى . پۈچەك باشاق (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «كۆلتۈكباش» دېيىلىدۇ) . (قەشقەر)
- كۆتەڭگەي ئى . «تېب» يېغىر ، يارا .
- كۆتەل ئى . تاغ بېلى ، قاپتال ، داۋاندىن پەسرەك ، دۆڭدىن ئېگىزرەك پەلەمپەيسىمان يەر . م : شۇ خىلدا مېڭىۋېرىپ خېلى ئېگىز بىر كۆتەلدىن ئاشقان چاغدىلا... (قۇمۇل)
- كۆنتەڭ ئى . ئەڭ ئاخىرقى ، تۈگەنچە . (قۇمۇل)
- كۆنلۈك ئى . قۇشقۇن ، ئات ياكى ئېشەكنى ھارۋىغا قوشقاندا ئىشلىتىلىدىغان جابدۇق .
- كۆتۈك ئى . پادىچىلارغا بېرىلىدىغان ئىش ھەققى .
- كۆتۈڭ ئى . ئازگال . (لوپنۇر)

كۆتۈنۈمە ئى . «بىن» ھاجەتخانا ، تەرەتخانا . (كېرىيە)
كۆتۈۋەللىك ئى . قۇشقۇن ، ئات - ئېشەكلەرنى ھارۋىغا
قوشقاندا ، ئات - ئېشەكلەرنىڭ سۆڭگۈچىدىن
باغلايدىغان تاسما . (قۇمۇل)

كۆتىنىڭ پېرىسى تۇتماق رەنجىپ قېىدىماق ، تەتۈر قاراپ
يۈرمەك . (تۇرپان)

كۆچە ئى . ئايال ، خوتۇن ، رەپىقە . م : Δ ئوڭ قولۇمدا
يېتىلەي مەلىكەزادە كۆچۈڭنى بالام : Δ
ئۆزلەنىڭ كۆچمۇ - سىزنىڭ ئايالىڭىزمو ؟
(لوپنۇر ، خوتەن ، قۇمۇل)

كۆچە قاينىماق پاتىپاراق بولماق ، قالايمىقانلاشماق ، تېنىمەك .
(قۇمۇل)

كۆچە:مە ئى . «بوت» كۆكتات كۆچتى . (خوتەن)
كۆچكۈن ئى . قاتتىق جىسىمنىڭ يېرىلىشى ،
پارچىلىنىشى . م : Δ قار كۆچكۈنى : Δ تاغ
كۆچكۈنى .

كۆچمۈر~كۆشمۈرئى . ئوت يېقىلغان پىچانلىق يەر . م : مەن
قۇشۇمۇ ھايدايمەن توپا شە(ر)دە كۆشمۈرگە .
(لوپنۇر)

كۆچۈرمە ئېرىق ئى . سۈنى ئىككىنچى بىر تەرەپكە ئۆتكۈ -
زىدىغان نور . (خوتەن)

كۆچۈگۈچ ئى . ئۆي بۇلۇڭى . (كېرىيە)
كۆچ يول ئى . چارۋا ماللارنى يايلاقتىن قىشلاققا ياكى
قىشلاقتىن يايلاققا كۆچۈرىدىغان يول
(لىنىيە) . (ئىلى)

كۆدەز ئوت ئى . «بوت» يېكەنگە ئوخشاش بىر خىل ئوت .
پاكارراق ، ئىنچىكە بولىدۇ . (لوپنۇر)

كۆدۆ ئى . سۆڭۈچ ، باغقا سۈكسىدىغان ئېرىق . م :

- باغنى كۆدۆسۈ — باغنىڭ سۇڭگۈچى . (لوپنۇر)
 ئى . كۆرەك ، توي ، بايرام : كۆركەم . م : بالاڭنىڭ كۆرەك
- كۆرىكى — بالاڭنىڭ تويى . (قۇمۇل)
 ئى . «بوت» كۈدە ، جۈسەي . (قۇمۇل) (بۇ سۆز كۆرتە
- خوتەندە «كۈدە» دېيىلىدۇ)
 سۈپ . كەمبەغەل ، نامرات ، يوقسۇل ، يالاڭتۇش . كۆرەك
- (قەشقەر)
 ئى . «بوت» چۆلدە ئۆسۈدىغان يانتاقسىمان بىر كۆرگە
- خىل ئۆسۈملۈك . م : قار ئېرىپ ، كۆدەك ، پىچان ، قىغ ئۇۋاقلرىدىن ... (لوپنۇر، مەكت) (بۇ سۆز نىيىدە «كۆرۈك» دېيىلىدۇ)
- كۆرۈكۈتمە قىلماق كۆز- كۆز قىلماق ، باشقىلارغا كۆز- كۆز قىلىپ كۆرسەتمەك . (لوپنۇر)
- ئۈنۈم بەرمەك ، پايدا قىلماق . م : بۇ كېسەلگە كۆرۈشمەك
- ھېچقانداق دورا كۆرۈشمىدى . (بەزى جايلاردا «كېرىشمەك» دېيىلىدۇ) . (قۇمۇل)
- تۆمۈرچىنىڭ كۆرۈكىنى باسماق . م : ئاندىن كۆرۈكلىمەك
- ئوتنى كۆرۈكلەپ ئۇلغايىتى . (كورلا)
- ئى . «تېب» چىقان ، قوڭى يوغان . م : كۆز كۆز
- چىقتى . (مەكت)
- ئى . كۆز مونچاق . (مارالۋېشى چارباغ) كۆز تاش
- ئى . تىلتۇمار . (كېرىيە) كۆز تۇمار
- كۆزەتمەك ، نازارەت قىلماق . (قۇمۇل) كۆزگىمەك
- ئى . سورتلۇق دەرەخلەرنى ئۇلاشقا كۆز (بىخ) كۆز نوتىسى
- ئالدىنغان نوتا . (خوتەن)
- كۆزنىڭ ئوينىغۇچى «ئانات» ئى . كۆز قارىچۇقى . (مەكت)
- كۆز تەگمەك . م : ...چەتنەيدۇ ، كۆزۈكۈنۈپ كۆزۈكەنمەك
- كېتىدۇ دەپ ... (قەشقەر) (بۇ سۆز ئىلىدا

«كۆزەكمەك» دېيىلىدۇ

كۆزىگە ئەلگەك كىيىۋالماق (ئىد) كۆزى ساق تۇرۇپ كۆرمەي قالماق، تونۇماي قالماق.

كۆسەك 1 سۈپ. چالا كۆيگەن. م: ناۋاي نېنىدىن

كۆسەكلەرنى تېرىپ، ئۇنى يېدۈردى. (خوتەن)

كۆسەك 2 ئى. «دېھ» كېۋەزنىڭ مايسىدىن غوزا تۇتۇش

دەۋرىگىچە بولغان دەۋرى. (كۇچا)

كۆسەي ئى. پاشنىسىز خۇرۇم ئاياغ، مەيسە. (يەكەن)

كۆشۈك 1 ئى. كۈن نۇرى ئانچە چۈشمەيدىغان جاي.

(قۇمۇل)

كۆشۈك 2 ئى. تۆت ئەتراپى ۋە ئۈستى رىشاتكىلانغان

ھارۋا؛ يوشۇرۇنىدىغان جاي؛ ئېشەكنىڭ

ئۈستىگە قويۇلىدىغان ساندۇق شەكىللىك

نەرسە. م: دىنىي زىيالىيلار ئاياللارنى تۇتۇپ

كۆشۈككە سولاپ قويدى. (خوتەن، كېرىيە)

كۆشمەل~كۆشۈمەل ئى. گۈللۈك تاغار. گۈللۈك تاغار

توقۇغاندا، ئىككى خىل رەڭنى بىر- بىرىدىن

ئايرىپ تېخىمۇ كۆركەم قىلىش ئۈچۈن ئارىسىغا

يەنە بىر خىل رەڭلىك يىپنى تارتىش

«كۆشمەل قىلىش» دەپ ئاتىلىدۇ. گۈللۈك

تاغار - «قىزىل قارىلىق پالاز» دەپ ئاتىلىدۇ.

گۈللۈك پالازدىن ياسىلىدىغان ئات يوپۇقى

«كىيىم» دەپ ئاتىلىدۇ. (لوپنۇر)

كۆك 1 ئى. «بوت» قىشلىقى قاچىدا ئۆستۈرۈلگەن

مايسا، كۆكتات. م: Δ كۆك مەشرىپى (بۇ مايسا

بېيىت بىلەن بىراۋغا تۇتۇلسا، شۈكشى ئۇنى

ئېلىپ مەشرەپ قىلىپ بېرىدۇ، ئۇ يەنە بىر

كىشىگە تۇتىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ مايسا

ئەتىيازغىچە ئايلىنىدۇ): Δ گۈل - چېچەكلەرگە
ئوراپ كۆكنى تۇتتۇم ئالسلا، دۇنيا دېگەن كارى
چاغلىق، يىراققىنە قويسلا. (قۇمۇل)

سۈپ. كۆكەمە، ئۇششۇق، مۇتتەھەم. م:
نېمىدىگەن كۆك بالا - نېمىدىگەن ئۇششۇق
بالا. (قۇمۇل)

كۆك 2

ئى. مومىسنىڭ ئانىسى. (لوپنۇر)
ئى. سۇ قاچىسى، سۇدان. (لوپنۇر) (بۇ سۆز
تۇرپاندا «كۆكۈر»، قۇمۇلدا «كۆرتە» دېيىلىدۇ)
ئى. «بوت» يول بويلىرى ۋە ئېرىق بويلىرىدا
ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت.

كۆك ئانا

كۆكەر

كۆك ئەمەن

ئى. «بوت» بىر خىل ئوت. (قۇمۇل)

كۆك پىتەك

ئى. «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى. (ئاقسۇ)

كۆك پىشت

كۆك تاشقا مىنمەك مەقسەت - مۇرادىغا يەتمەك.

كەمبەغەل، يالاڭتۇش، نامرات، يوقسۇل. م:

كۆكتوش

ھەممىسى ماڭا ئوخشاش كۆكتوش. (مەكت)

ئى. ئۇچار قاناتلارنىڭ ئىككىنچى قېتىم تۈك
تاشلىشى. (قەشقەر)

كۆك تۈلەك

كۆك چۆچۈرىسى ئى. «يېم» بىدە چۆچۈرىسى. (ئىلى، قەشقەر،
مارالۇبىشى تۇمشۇق)

ئى. كۆكتات تېرىغۇچى دېھقان. (قۇمۇل)

كۆك چۆچۈرىسى

ئى. كۆكتاتچىلىق. (قۇمۇل)

كۆكچى

ئى. ئاياللارنىڭ يەرلىك نۇسخىدىكى تۈز
كۆڭلىكى. (مەكت يانتاق)

كۆك كچىلىك

ئى. «زۈئۇل» سارنىڭ بىر خىلى.

كۆكرەك پۈرمە

كۆكسۇ-كۆكسۇ سۈپ. تولا يۆتىلىدىغان، يۆتەلگەك. (قۇمۇل)

كۆكسار

كۆك سۇ-كۆكلۈك ئى. «دېھ» مايسا بىر غېرىچ بولغاندا
كۆكلىتىش ئۈچۈن قۇيىلىدىغان تۇنجى سۇ.

كۆكسۇ-كۆكسۇ

كۆك سۇ-كۆكلۈك ئى. «دېھ» مايسا بىر غېرىچ بولغاندا
كۆكلىتىش ئۈچۈن قۇيىلىدىغان تۇنجى سۇ.

كۆك سۇ-كۆكلۈك

كۆكلىتىش ئۈچۈن قۇيىلىدىغان تۇنجى سۇ.

كۆكلىتىش ئۈچۈن قۇيىلىدىغان تۇنجى سۇ.

(مەكت) (بۇ سۆز قەشقەردە «كۆك سۈيى»
دېيىلىدۇ)

كۆكسۆ ئى. «تېب» قويدا بولىدىغان بىر خىل
كېسەل. (قۇمۇل)

كۆك شۇلتا ئى. «بوت» بادرىدىن كىچىك، چىۋىقتىن چوڭ
كۆچەت. (مەكت)

كۆكشەرە سۈپ. كۆكەرمە، ئۇششۇق، مۇتتەھەم، ھازازۇل.
(نىيە، كېرىيە)

كۆك(ك) گۈل ئى. «بوت» كۆكگۈل، بىر خىل دورا ئوت.
(قۇمۇل)

كۆكلەم ئى. ئەتىيازدا مال - چارۋا بېقىلىدىغان ئوتلاق.
(تۇرپان)

كۆكلىمەك 1 تىكىمچىلەرنىڭ رەسمىي تىكىشتىن بۇرۇن
بەلگە سېلىش ھېسابىغا شالاڭ تىكىپ

قويۇشى. (تۇرپان)
كۆكلىمەك 2 يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك، ئۆرلىمەك؛ سەكرەك.
م: Δ گۈلەڭگۈچتە كۆكلەپ ئۇچماق؛ Δ ئۇچار

قاناتلار كۆكلەپ ئۇچماق - ئېگىز ئۇچماق.
(تۇرپان، قۇمۇل)

كۆكۈنە ئى. «تېب» تىرناق گۆشلىرى يىرىكلىشىش
كېسىلى، سەينەك. (نىيە) (بۇ سۆز قەشقەردە

«كۆكۈنەك» دېيىلىدۇ)
كۆكۈجۈ سۈپ. بىشەم، كۆكەرمە، ئۆكتەم، ھازازۇل.
(لوپنۇر)

كۆك ئۈچەي سۈپ. كۆكەرمە، مۇتتەھەم (ئادەم). (ئاقسۇ)

كۆكۈر ئى. سۇدان، سۇقاچىسى. (تۇرپان) (بۇ سۆز
لوپنۇردا «كۆكەر» دېيىلىدۇ)

كۆك ئۈزۈك سۈپ. «تىل ھا» نامرات، يالاڭتۇش. (كېرىيە)

كۆكۈشكەن~كۆكشكەن ئى. «زوتول» كەپتەر. (قۇمۇل)
 كۆكسەك گەپ تالاشماق. گەپ تەگمەك. ئەزۋەيلسەك.
 تېرىكمەك. م: Δ ئۇنىڭغا كۆكەپ قان قىزار-
 تىشىڭ ھاجىتى يوق: Δ سىز كۆكەپلا
 كەتتىڭىزغۇ؟ (ئىلى) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا
 «كۆكسەك» مۇ دېيىلىدۇ)

كۆك ئىنەك سۈنى ئى. ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىدە كېسەلنى
 داۋالاش ئۈچۈن ئىستېمال قىلىنىدىغان ئېشەك
 سۈنى. م: كۆك يۆتەلگە كۆك ئىنەك سۈنى ئەم
 بولىدۇ. (قۇمۇل)

كۆكيار ئى. «زوتول» قۇلان. (لوپنۇر)
 كۆگە ئى. ياغاچ كۆيۈندىسى. ياغاچ كۆمۈر. قازان
 قارىسى. م: قۇم قازان تۇتقان بىلەن، قولۇمدا
 يوقتۇر كۆگىسى. يار ئۈچۈن يېگەن تاياقنىڭ،
 دولامدا يوقتۇر يارىسى. (قۇمۇل)

كۆگەشمەك كۆگەنگە باغلىماق. (خوتەن)
 كۆگەل~كۆگەن ئى. «زوتول» ئەركەك ئۆردەك. (قۇمۇل)
 كۆگەن ھەسەن - ھۈسەن يايى. (خوتەن)
 كۆڭلى چىگىلمەك كۆڭلى ئاغرىماق. م: كۆڭلىڭىز
 چىگىلگەندەك بىر ئىش بولغانىدى؟ (ئىلى)

كۆل ئى. گۈلدۈرماما. (قۇمۇل)
 كۆل بۇقىسى ئى. «زوتول» بېلىق يەيدىغان بىر خىل قۇش.
 (مەكىت)

كۆلچۈ ئى. بېلىقچى. (لوپنۇر)
 كۆللەك ئى. ئويمانلىق. (كېرىيە دەريا بويى)
 كۆلمەنچەك ئى. كۆلچەك. م: ئىشىك ئالدى كۆلمەنچەك،
 مۇز توڭلاپتۇ ئەينەكتەك. بىز ئىككىمىز
 ئايرىلدىق، كاككۇك بىلەن زەينەپتەك. (ئاقسۇ)

- (بۇ سۆز قۇمۇلدا «كۆلمەك»، كېرىيە دەريا بويىدا «كۆلمەن» دېيىلىدۇ)
- رەۋ. كېلەر يىلى. (قەشقەر، ئىلى) **كۆلۈ**
- ئى. ئۇلاغ، ئىش ھايۋانلىرى. (قۇمۇل، ئاتۇش) **كۆلۈك**
- ئى. سايە. م: كۆلۈگە بولودىمەن ئېچىلىمگە – يارىمغا سايە بولمەن. (لوپنۇر) **كۆلۈگەچ**
- ئى. ئۇرۇق – تۇغقان، ئۇرۇق – جەمەت؛ ئائىلىدىكى جان سانى. (نىيە) **كۆمەك 1**
- ئى. دالدا، دالدا جاي. (قۇمۇل) **كۆمەك 2~كىمەك**
- ئى. شۈرمەل. (كۇچا) **كۆمەل**
- ئى. ئىشلەنمىگەن تەبىئىي تاش (بەزى جايلاردا «تاختاتاش»، «شېبەنتاش» مۇ دېيىلىدۇ). (كۇچا) **كۆمەل تاش**
- ئى. «يېم» كۆممىقوناق ئۇنىدا قىلىنغان نان، زاغرا، م: ئۆزلىرىمۇ كۆمبەنان بىلەن غىزالىنىپ. (ئىلى) **كۆمبەنان**
- ئى. «ئانات» دۈمبە، دول. (لوپنۇر) **كۆمۈر**
- ئى. «يېم» خېمىرنى قوناق تەك چوڭلۇقتا يىمىرىپ ئېتىلىدىغان تاماق. م: ئۆتكەندىلا بىر ئاياق كۆمۈلەك ئاشلىرىنى ئىچتىمغۇ. (خوتەن) **كۆمۈلەك**
- سۈپ. كۆندۈرۈلمىگەن، ياۋا. م: كۆنەگىسىز تۆگۈگە ئا: غامچا سا: غۇلۇق – كۆندۈرۈلمىگەن تۆگىگە ئارغامچا سالغۇلۇق (كېرىيە قارلۇق) **كۆنەگىسىز**
- ئى. ئېدىر ئارىلىقىدىكى يامغۇر سۈيى ئاقىدىغان چوڭ جىلغا. (قۇمۇل) **كۆندۈ**
- ئى. سېغىز لايىدىن ياسالغان ساندۇق. (قۇمۇل) **كۆندۈك**
- ئى. كۆرپە. **كۆۋە**

كۆۋەت	ئى . «زوئول» دۆ . (تۇرپان)
كۆۋرەك	ئى . «بوت» يۇلغۇنىنىڭ ئاق رەڭلىك بىر تۈرى . (مەكت)
كۆۋرۈمەك	ئۇلغايماق (سۇنىڭ ئۇلغىيىشى) ، سۇنىڭ تېشىشى . (كۇچا ، پىچان)
كۆۋۈلمگۈچ	ئى . ئۇلاغ ئېغىنايدىغان يەر . (لوپنۇر)
كۆۋۈلمەك	ئېغىنماق . م : ئات كۆۋۈلەيدۇ (ئېغىنايدۇ) . (لوپنۇر)
كۆيە	ئى . ياغاچ كۆمۈر ، ياغاچ كۆيۈندىسى .
كۆيەڭ بولماق	ئى . تاماق ئىس تارتىپ قالماق . (قۇمۇل)
كۆيۈكمەك	كۆيۈنمەك . م : ئىچ - ئىچىدىن كۆيۈكۈپ يىغلىماق .
كۈپتە	سۇپ . ناھايىتى سېمىز . (خوتەن)
كۈپتى	سۇپ . دائىرە ، كۆلەم ، تۇرق . م : يۈزىنىڭ كۈپتى سەل كىچىكرەك بولسىمۇ ، لېكىن چوڭ روشەن كۆزلىرى شۇنداق يارقىن ئىدى . (قەشقەر)
كۈپكەك~كۈپەك	ئى . يېڭى تۇغۇلغان قوزا ، ئوغلاقلارنىڭ تۇرىدىغان جايى . (قۇمۇل)
كۈنلەك ئۆي	ئى . بىر ئېغىزلىق ئۆي . (قۇمۇل)
كۈتۈمخانا	ئى . كۈتۈش ئۆيى ، قوبۇلخانا . م : شۈگەپتىن كېيىن ، ئۇ خوجىنىياز پالۋاننى كۈتۈمخانىدا قالدۇرۇپ ئۆزى ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى . (قۇمۇل)
كۈچە	ئۇن . چاغ . ئىتنى نېرىغا ھەيدەش ئۈندىشى . (نىيە)
كۈچ سالماق	كۈچ سەرپ قىلماق ، تىرىشماق . (قەشقەر)
كۈرەك	سۇپ . ياخشى پىشقان ، چىرايلىق ، كېلىشكەن ، قاملاشقان . م : Δ ھەجەپ كۈرەك قوغۇن ئىكەن ؛

- △ كۆرەك ساغزا - ئوخشىغان ساغزا. (قۇمۇل) كۆر(گەك)
- ئى. خاماندا ئاشلىق سورۇيدىغان ياغاچ گۈرچەك. م: كۆر(گەكتە توپاننى توختىماي سورىدۇق. (كېرىيە)
- ئى. <زۈئول> ئات پىتى. (قۇمۇل) كۈرۈت
- يەڭگىمەك، بالا تۇغماق، بوشانماق. (قەشقەر) كۈزەيمەك
- ئى. كۈزدە مال - چارۋا بېقىلىدىغان ئوتلاق. كۈزلەم
- (تۇرپان) كۈزۈكەنمەك
- كۆز تەگمەك. (نىيە) كۈزۈكەنمەك
- ئاغارنىڭ ئاغزىنى پۈرۈپ يىغماق. م: موما، ماڭا قارشىپ كۈزۈكەپ بەرسەڭچۇ؟ (لوپنۇر)
- ئى. <زۈئول> لەڭمەنتاقتاق. (پىچان) كۈسۈتكە
- سۈپ. كۆيۈمچان، تۇغقانچى. (نىيە) كۈشەيلىگ
- ئى. <يىم> پوستۇمبا. (لوپنۇر) كۈككۆمە-كۆنكۆمە
- ئى. داپخۇن، تونۇرنىڭ داپخۇنى. (لوپنۇر) كۈلەك
- كۈلدە كۆمەچ بولماق <ئىد> پايىپتەك بولماق. م: ئەتىدىن كەچكىچە كۈلدە كۆمەچ بولۇپ ئىشلىسەك، يە خېنىم رازى بولمىغان، يە بېگىم. (قەشقەر)
- كۈلۈگىدەپ قالماق سايداپ قالماق(ئاقسۇ) كۈنەز
- ئى. كۈنگەي. (مەكت) (بۇ سۆز خوتەندە «كۈنەس» دېيىلىدۇ)
- ئى. ياقا. م: ئىچ كۆيىنكىنىڭ كۈنچەكلىرى كۈنچەك
- يىرتىلىپ كەتتى. (قەشقەر)
- ئى. <بوت> ئاپتاپپەرەس. (لوپنۇر) كۈنچىچەك
- رەۋ. كۈن بويى. (خوتەن) كۈنلەم
- كۈن ئارىلىماق. كۈنۈشلىمەك
- رەۋ. ھەر كۈنى. كۈنۈن
- ئى. قارا كۈيە. كۆممىقوناقتا بولىدىغان بىر كۈيىباش

خىل كېسەللىك . (كۇچا)	
چىداپ تۇرالماسلىق ، تاقت قىلالماسلىق . م :	كۈيمەسلىك
Δ خىيالىنى ئاياغلاشتۇرۇشقىمۇ كۈيمەستىن ،	
چاچراپ ئورنىدىن تۇردى : Δ ئۇ ياتاققا كىرىپ	
كەشنى سېلىشقىمۇ كۈيمەي ، كارىۋاتقا ئۆزىنى	
تاشلاپ ئۇيقۇغا كەتتى . (قەشقەر)	
شۇغۇللانماق ، ئەرەك بولماق . (قۇمۇل)	كۈيمۈنمەك
ئى . « زوئول » مەتە قۇرت . (قۇمۇل)	كۈيۈ
ئى . قارا توزان كېسىلى ، قارا كۈيە .	كۈيۈندە
ئى . « زوئول » كىرىپە . (نىيە) (بۇ سۆز كەلپىنىدە	كېپىتىكىن
« كىرۋى » ، « ئاقسۇدا » « كىۋە » دېيىلىدۇ)	
ئى . كەش ، قونچىسىز ئاياغ . ئۆتۈك ، مەسە	كېپىش 1
قاتارلىق قونچلۇق ئاياغ كىيىملىرىدىن	
باشقىلىرى . (تۇرپان ، پىچان ، قۇمۇل ، كېرىيە)	
ئى . خام كېسەك . (ئاقسۇ)	كېپىش 2
غىڭشىماق ، تولا يىغلىماق (بالا) ، تولا گەپ	كېپىلىماق
قىلماق . م : Δ ھەجەپ كېپىلىغاق بالىكەن –	
ئەجەب يىغلاڭغۇ بالىكەن : Δ ھەجەپ كېپىلاپ	
كەتتى – ئەجەب تولا گەپ قىلىپ كەتتى .	
(قۇمۇل)	
ئى . كېچىك ، دەريا كېچىكى . م : دەييانىڭ	كېچىكىن
ئاياغىدا بىر كېچىكىن بار . (لوپنۇر)	
سۈپ . جەدە بىلەن تورۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى	كېر
ئاتنىڭ تۈسى – رەڭگى . (ئىلى)	
ئىشكىنى تۈسۈپ تۇرۇۋالماق . (قۇمۇل) (باشقا	كېرەجىمەك
جايلاردا « كېرەلمەك » ، تۇرپاندا « تىرەجىمەك »	
دېيىلىدۇ)	
ئى . ھەرىنىڭ ئىككى بېشىدىن تارتىپ	كېرىش

تۈزىدىغان سىم . (ئىلى) كېرىك
ئى . سۇنىڭ كۆتۈرۈلگەن ئورنى . (قۇمۇل) كېسە
ئى . (ئانات) جەينەك بوغۇمى (نىيە) كېسەر
كەسكىن ئىش قىلىدىغان ئادەملەرگە
قارىتىلىدۇ . م : Δ تۇيغۇن كېسەر : Δ
ئابدۇرېھىم كېسەر . (قەشقەر)
كېسەك تۆكمەك كېسەك قۇيماق . (خوتەن) كېسىلمە
سۈپ . <تىل ھا> ئىككى خۇيلۇق ، ئاسان
ئاچچىقلاپ قالىدىغان ، تەرسا ، سەپرا . (كېرىيە)
ئى . تاماقتىن قىلىنغان زەللە . م : كېشىكى
بەرسەم ھەرگىز يېمەيدۇ . (لوپنۇر) (بۇ سۆز
قۇمۇلدا «كىشىگە» دېيىلىدۇ)
غۇرۇرلانماق ، تەكەببۇرلانماق ، گىدەيمەك .
(ئىلى) كېكىكەيمەك
تەنە قىلماق ، ھەجۋ قىلماق ، ياپتا گەپ
قىلماق . م : كېكىتەپ گەپ قىلماق – تەنە
بىلەن تەگكۈزۈپ گەپ قىلماق . (قۇمۇل)
ئى . <بوت> مالنى تېز سەمىرتىدىغان بىر خىل
ئوت . (خوتەن ، نىيە) كېكىتمەك
ئى . سېرىق رەڭلىك ئۆچكە تېرىسى . (كېرىيە)
پۈچۈلماق ، يېيىلمەك ، ئۇپىرماق ،
سىلىقلانماق . م : دېڭىز شاماللىرىنىڭ تەسىرى
بىلەن كېمىرلەنگەن تاقىر دۆڭلۈك ...
كۆڭلىمنى ئالماق ، ياخشىچاق بولماق . (لوپنۇر)
ئى . <بوت> مەجنۇنتال . (لوپنۇر) كېيىكتال
ئەھمىيەت بەرمەك ، ئېتىبار بەرمەك . م :
خوتەنلىكلەر ئۆيىگە ئانچە كېيىمايدۇ . (كېرىيە)
قوش . سۆز ئاخىرىسىغا قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان كى

تەكەللۇپ قوشۇمچىسى . م: Δ تاماقلاردىن
يېسىلەكى: Δ قېنى، ئۆيگە كىرسىلەكى .
(قۇمۇل)

كىتە - مەتە ئىشلارسۇپ . ئۇشاق - چۈشەك ئىشلار، چەكە -
چۈككە ئىشلار . (خوتەن)

كىت - كىت . ئون . كۈچۈكنى چاقىرىش ئۈندىشى . (نىيە)
كىچىك بەھەك ئى . پىلە قۇرتىنىڭ ئۈچىنچى قېتىم ئۇخلاش
ۋاقتى . (خوتەن)

كىرت - كىرىت ئى . «بوت» سېرىق پۇرچاق . (پىچان)
كىرشەك ئى . «ئانات» تاڭلاي . (لوپنۇر)
كىركەش ئى . مەدىكار، مالاي، چاكار، يىللىقچى .
(كېرىيە، نىيە)

كىرگەت ئى . «ئانات» قوينىڭ تاغاق سۆڭىكىنىڭ
ئىچىدىكى يۇمشاق، يېيىشكە بولمايدىغان ئاق
نەرسە، كۆمۈچەك . (نىيە)

كىرمەن ئى . سىرتماق، سالغا، م: ئۇ ھېلىقى مەخلۇقنىڭ
بويىغا كىرمەن تاشلىدى . (كېرىيە)
كىرىش تاسما سۇپ . «تىل ھا» لىختاسما، بولۇمسىز، يارامسىز .
(ئىلى)

كىسە ئى . ئوقدان . (لوپنۇر)
كىستىكوچا ئى . پۇل سالىدىغان خالتا . (شايار)
كىسسە ئى . غەيۋەت - شىكايەت . (ئاقسۇ)

كىسىلدەك سۇپ . «تىل ھا» جۇۋاينىمەك . (تۇرپان)
كىشكايىتماق ئۇلغايىتماق، ئۆرلەتمەك . م: قويسە، ئوتىنى
كىشكايىتۋەت . (خوتەن)

كىشى - قارا ئال . بىر كىم، بىراۋ . (قۇمۇل)
كىشى قويماق ئەلچى قويماق . (تۇرپان)
كىك ئى . «ئانات» بالىياتقۇ بويىنى .

كىل
كىلىت
كىلىگى
كىن

ئى . نىل . (گۇما ، خوتەن)
ئى . ئاچقۇچ . (تۇرپان ، قۇمۇل ، پىچان ، ئىلى)
سۈپ . تىلى كەمتۈك . چالا گەپ قىلىدىغان
ئادەم . (قۇمۇل)

ئى . غۇم ، ئۆچ ، ئاداۋەت ، بىراۋغا دىلىدا
ساقلانغان خاپىلىق ، نارازىلىق . م : كىن
ساقلىماق – ئاداۋەت ساقلىماق . (لوپنۇر) (بۇ
سۆز تۇرپاندا «گىنا» دېيىلىدۇ)
كىنىمەك
ئەسلىمەك ، سېغىنماق ، ياد ئەتمەك . م : Δ
كۆڭلۈك كىنەيدىكەن ؛ Δ مانا سېنى كىنەپ
كەلدىم . (ئىلى)

كىۋە
كىۋەك سىركىسى
كىيىم

ئى . «زۇئول» كىرپە . (ئاقسۇ)
ئى . «يېم» بۇغداي كېپىكىدىن تەييارلانغان
ئاچچىقسۇ . (پىچان)
كىيىتپ كەتمەك تارتىشىپ قالماق . (كېرىيە)

ئى . «دېھ» دەرەخ ياكى ئۈزۈمنىڭ چوڭقۇرراق ،
تېخىمۇ ياخشى يىلتىز تارتىشى ئۈچۈن ،
ئۇلارنىڭ ئىككى تەرىپىگە قېزىلغان ئازگال
بولۇپ ، سۇ تولدۇرۇلىدۇ . (گۇما ، يەركەن)

گ

گاپشماق
گاتار
گاجاڭ
گادا – گۇدۇ
گاداي

ھاۋشىماق ، قاۋشماق . م : ئىت گاپشىتتۇ –
ئىت ھاۋشىۋاتىدۇ . (قۇمۇل)
سۈپ . ساراڭ ، ئەقىلسىز ، دۆت ، كالۋا . (پىچان)
ئى . ماڭقا . (ئىلى)
سۈپ . مۇنەك – مۇنەك . (قۇمۇل)
ئى . كۆچ : ئادەم ، كىشى . بۇ «ئادەم» دېگەن
سۆزنىڭ ئەركىملىتىپ ياكى جۆكۈرۈپ ئاتىلىشى .

م: Δ ئاۋۇ گاداى - ئاۋۇ ئادەم: Δ روزى مەزكۇر
بۇشتى دېھقان ئىلچى ماچىنلىق گاداى.
(خوتەن، نىيە، كېرىيە)

گادو ئى. تېرە ئەيلىگەندە ئۈستىدىكى ياغنى
تازىلايدىغان ئەسۋاب. (قۇمۇل)

گارا سۈپ. كىر. پاسكىنا، قاسماق. م: كۆينىكىنىڭ
ياقىسى گارا بولۇپ كېتىپتۇ. (قۇمۇل)

گازان ئى. «ئانات» يەملىك، دانلىق. بوغۇزلۇق.
كەپتەر، توخۇغا ئوخشاش جانۋارلارنىڭ
گېلىدىكى دانلىقى. (كۇچا)

گاڭگۈل «گىج گۈن سۈپ. ساراڭ، دېۋەڭ. (نىيە) (بۇ سۆز شاياردا
«گاراي» دېيىلىدۇ)

گاس ئى. مەشنىڭ شالا ئۈستىدىكى يان تەرەپلىرىگە
سېلىنغان لاي؛ كۆچ: يارامسىز، سۈپەتسىز،
قوپال.

گاستاڭ ئى. ئاپتاپپەرەسنىڭ گەردىشى. (ئاقسۇ)
گاس چىقماق نەرسىلەر يارامسىز، سۈپەتسىز بولۇپ قالماق.
م: ئىشلەنگەن مەشلەر ئون كۈن ئوت قالىسىمۇ
ئالىقانى ئىسسىتالمايدىغان گاس چىقتى.
(قەشقەر)

گاشات ئى. بىرەر مەسىلە ياكى ئىشنىڭ ئاقىۋىتى،
نەتىجىسى ھەققىدە قىلىنغان غەم؛ تەشۋىش،
ئەندىشە، ئەنسىرەش. م: خەير ئاكا، مەندىن
گاشات قىلما. (تۇرپان) (بۇ سۆز قۇمۇلدا
«گەشەت» دېيىلىدۇ)

گاگا ئى. گۇۋاھ. (قۇمۇل)

گاگار ئى. ۋەللىي، بىر مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تاياق
بىلەن بىر غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى ياغاچنى ئۇرۇپ

ئوينايديغان بىر خىل بالىلار ئويۇنى . م :
بالچۇق گاگار ئويناپ ، گاگار بالچۇق تامنىڭ ئۇ
تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى . (تۇرپان ، خوتەن) (بۇ
سۆز پىچاندا « گاگو » دېيىلىدۇ)

ئاۋۇ قۇشلىرىنى چاقىرىش ئۈندىشى .
گاھ - گاھ (گۇما)

گالمۇس سۈپ . ئەقىلسىز ، دۆت . (قۇمۇل)
گاڭ - گالاس سۈپ . قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان ، گاراڭ ، گاراخ .

گاڭلىغوت (گاڭلىق ئوت ئى . « بوت » قوچاققول ، بىر خىل
دورلىق ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل)

گالدار (سۈپ . ئاچ كۆز ، ئاچ پاقا . گېلىغا ئامراق ،
نەپسى يامان . (نىيە)

گالدۇڭ سۈپ . دۆت ، ئەخمەق ، دەلدۈش . (نىيە) (بۇ سۆز
ئىلىدا « گالزاڭ » ، لوپنۇردا « گۆلۈزاڭ »
دېيىلىدۇ)

گالدۇڭ - گالدۇڭ ئى . توقۇمىچىلىقتا ئىشلىتىدىغان بىر
خىل قۇرۇلما . (خوتەن)

گالارماق قاشارماق ، ئاستىلىماق . م : Δ پىچاق گالرىپ
قايتۇ : Δ ئېشەك گالرىسا ، ئايىغى قويۇلۇپتۇ .
(ماقال) (كېرىيە)

گەپ - كالىچى ئى . گەپ - سۆز . م : بۈگۈنكى گەپ - كالىچىنى
مۇئەللىم بالا ئۇقمىسۇن . (خوتەن)

گەجگە سۈيى ئى . « دېھ » ئاخبارىما سۈيىدىن كېيىن قويۇ -
لىدىغان ئىككىنچى سۈيى . (مارالۋېشى
تۇمشۇق)

گەجگىلىمەك قايتىلىماق ، ئاخبارىمغا بىرىنچى قېتىم سۇ
قويۇلۇپ ، ئانچە ئۆتمەي ، يەنە سۇ قويماق .
(ئىلى)

- گەختە ئى . قىشلىقى كىيىدىغان چوڭ تېرە پايپاق .
(قۇمۇل)
- گەخۇە ئى . ۋەخپە . (قۇمۇل)
- گەدىش ناپماق بىرەر كەسىپنىڭ يولىنى تاپماق . (قۇمۇل)
- گەردىن ئى . چوڭ چىنە . (تۇرپان ، پىچان ، ئىلى)
- گەركە ئى . گايكا . (كېرىيە)
- گەز ئى . سۈتكە ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ قازان تېگىگە يېپىشىپ قالغان قالدۇقى . (قەشقەر)
- گەزئەن ئى . قوينىڭ قۇلقىنى كېسىپ ئاچا شەكىلدە چىقىرىلىدىغان ئەن . (نىيە)
- گەزلەشمەك ئۇچراشماق ، دوقۇرۇشماق . م : كوچىدا ئۇنىڭ بىلەن گەزلىشىپ قالدىم . (كۇچا)
- گەكسە~گەكسى سۈپ . تىكىلىپ قارىغۇچى : قېلىن ، تاماخور ، داپشاق . م : كالىغا چاپلاشقان گەكسىلەردەك چىڭ يېپىشقان ... (ئىلى)
- گەگىتمەل سۈپ . بوزغۇل ، چارمەيدە (ئۆردەك) .
- گەڭكىلىمەك ئىككى پۈتىنى نۆۋەت بىلەن دەممۇ دەم كۆتۈرۈپ ماڭماق . (تۇرپان)
- گەلدەك سۈپ . بېشىنى چايقاپ ماڭمىدىغان ئادەم . (قۇمۇل)
- گەللە ئى . «ئانات» گەجگە ، گەدەن . (قۇمۇل)
- گەلۋۇر سۈپ . «تىل ھا» ئۇياتسىز ، يۈزى قېلىن . (قۇمۇل)
- گەم 1 سۈپ . تۇتۇق . م : ھاۋا گەم ئىدى . (قەشقەر ، ئاتۇش)
- گەم 2 ئى . دەرد ، ئاغرىق . (قۇمۇل)
- گەملەنمەك ئاغرىماق ، ساقسىزلانماق ، بىتاپ بولماق . (قۇمۇل)

ئى. «بوت» ئىككىنچى قېتىم يېڭى ئۆسكەن ئوت- چۆپ، مایسا. م: تو(ر)تىنچ(ى) ئاي پەسلى بولىدۇ، يەردىن چىققان گەنجەسى. (لوپنۇر)

گەنجە 2~ گەنجى ئى. «بىن» گەج. م: Δ ئىچىمىزدە گەنجى بولۇپ كەتكەن ھۈنرىمىزنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىمىز: Δ ئاغزىدا ئىلىمى بار، ئىچى گەنجە بولۇپ كەتكەن ئادەملەرگە ئوچ ئوخشايدۇ (خوتەن، كېرىيە)

گەندەي گەۋرە~ گەۋرى گەيتو ئى. قالپاق، شىلەپە. (تۇرپان، پىچان) سۈپ. چوڭ، يوغان، بەستلىك. (نىيە، خوتەن) ئى. «خەن» (拮头) يالغۇز كالىلىق بويۇنتۇرۇق. (قۇمۇل)

گوشتاپ گوکەي نان ئى. قالۇننىڭ پەدىسىدىن مۇڭ چىقىرىدىغان ئەسۋاب. (مەكىت) ئى. «يېم» تاۋىدا ياكى قازاندا پىشۇرۇلغان نان. (نىيە)

گولمۇيماق گولسماق گومباڭ گوياخەي گۈلەيمەك، ھومايماق. ئەرز قىلماق، دادلىماق. سۈپ. يوغان، قېلىن. (خوتەن) ئى. «بوت» يوپۇرماقسىز ئۆسۈملۈك، يەردىن بىر تاللا ئۈنۈپ چىقىدۇ. بەزىلىرىنىڭ بېشىدا قالپىقى بولىدۇ، بەزىلىرى ئۇچلۇق بولىدۇ. غولى قىزىل، خەنزۇلار قورۇما قىلىپ يەيدۇ.

گۈدۈڭ~ گۈدۈڭ ئى. كولدۇرما. (شايار، مەكىت، مارالۇبشى تۇمشۇق)

گۈسا ئى. «بىن» ۋاسا. (شايار) (قۇمۇلدا «گۈسە» دېيىلىدۇ)

- گۇسالغۇ ئى . «بوت» ۋاسالغۇ. قۇرۇتۇلغان جۈجەم ، ئۈجمە قۇرۇقى . (كۇچا ، شايار)
- گۈگۈت~گۈگۈت ئى . گۈگۈت ، سەرەڭگە . (نىيە ، كېرىيە ، خوتەن ، قەشقەر ، لوپنۇر ، ئاقسۇ ، قۇمۇل)
- گۈڭ ئى . غۇم ، ئاداۋەت ، ئۆچ . م : قورسىقىڭدا گۈڭ ساقلما . (ئىلى)
- گۈڭ- مۇڭ بولماق پاراڭلاشماق ، ھال - مۇڭ ئېيتىشماق . م : گۈڭ- مۇڭ ئولتۇرايلى . (خوتەن) (بۇسۇز بەزى جايلاردا «گۈڭۈر- مۇڭۈر» مۇ دېيىلىدۇ)
- گۈلاۋا پوتا ئى . گۈللۈك پوتا . م : بىر گۈلاۋا پوتام باردى ، چىت تۈۋىدە قايتۇ ، دەيتۇ . (خوتەن)
- گۈلاۋا قوغۇن ئى . «بوت» قوغۇنىنىڭ بىر خىل سورتى . م : ئەكىرگەن گۈلاۋا قوغۇندىن ... (ئىلى)
- گۈلۈقتۇرماق ئۈنتۈلدۈرماق . (كېرىيە)
- گۈم ئى . دەريالاردا سۇ توختايدىغان چوڭقۇرلۇق . (خوتەن)
- گۈمان ئى . خەۋەر . م : بالاڭدىن گۈمان (خەۋەر) بارمى ؟ (لوپنۇر)
- گۈماندار ئى . سېزىك . (قۇمۇل)
- گۈمبات ئى . گۈمبەز . (قۇمۇل)
- گۈمىنا ئى . گۈمان (نىيە)
- گۈنجى ئى . خىلۋەت جاي ، خالىي ماكان . (خوتەن)
- گۈندا 1 ئى . «تارس» تۈرمە ، سولاقخانا . م : پايدىسى يوق ئوغرىدىن گۈندىنىڭ بىكار تۇرغىنى ياخشى . (ماقال) (قەشقەر)
- گۈندا 2 ئى . ئەتەسنىڭ ئۇرۇشلىرى ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ ياغاچ . (خوتەن)
- گۈپىشمەك سىلكىشلىمەك ، ئىككى تەرەپكە چايقىماق . م :

ئاق ئىت بىر چۆرۈلۈپلا سېرىق ئىتنىڭ قۇلىقىنى مەھكەم چىشلەپ گۆپشىگىلى تۇردى. (خوتەن) (بۇ سۆز يەنە «گۈۋشۈمەك» مۇ دېيىلىدۇ)

گۆدەگە

سۈپ. ئوڭدسىغا. م: گۆدەگىسىگە ئورۇلۇپ) كېتىپتۇ - ئوڭدسىغا ئورۇلۇپ كېتىپتۇ. (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا «گۆدەگىگە» دېيىلىدۇ)

گۆدش ناپماق روناق ناپماق، ئەپ ناپماق، كۆنۈكمەك. (قۇمۇل)

گۆسمە

ئى. غەيۋەت، شىكايەت. م: ياخشىنىڭ يادىغا - سىنى كۆزلەر قېتىدا ساقلىغىن، ياماننىڭ گۆسمەسىنى يىراقلارغا تاشلىغىن. (قۇمۇل) سۈپ. قاۋۇل، كۆچتۈڭگۈر. (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «گۆسمەك»، «گۆسمەس~گۆسمەس» دېيىلىدۇ) (تۇرپان)

گۆسمۇس

سۈپ. بويىدىن ئاجرىغان گۆش ھالىتىدىكى بالا. ئى. «زۈئول» قۇشقاچنىڭ تېخى تۈك چىقارمىغان بالىسى. (كېرىيە) (بۇ سۆز يەنە «گۆشمەك» مۇ دېيىلىدۇ)

گۆشتۇل
گۆشمالتاق

ئى. «بوت» بىر خىل ئۆسۈملۈك. بۇنىڭ يىلتىزى «رەۋەن» دېيىلىدۇ. (قۇمۇل)

گۆشۈنە

ئى. بېلىق تۇتىدىغان قارماق. (لوپنۇر) ئى. ھامامغا قالغان قوقاسنى تارتىپ قويىدىغان ئورۇن. م: پادشاھنىڭ تاج كىيىپ تەختتە ئولتۇرغىنىدىن كۇلا كىيىپ گۆلەختە ياتقىنى ياخشى مەلىكەم. (قەشقەر)

گۆكۈ
گۆلەخ~گۆلەخ

سۈپ. بىرەر ئىشقا دەرھال ئەقلى يەتمەيدىغان،

گۆلەش

ھاڭۋاقتى ، دەلدۈش ، گومۇش .

گۈلمە ئى . سۇغا تىك سېلىنىدىغان ، ۋالېبول

سېتىكىسىغا ئوخشاش تور . م : گۈلمۈمۈمۈ سالىپ

قويدۇم ، دەرياداقى ئاقشقا . (لوپنۇر)

گۈۋۈمەك~گۈپۈمەك قاقماق : قېقىشتۇرماق ، سىلكىمەك . م :

△ قازۇق گۈۋۈمەك – قوزۇق قاقماق :

△ چاپانىڭى گۈۋۈۋەت – چاپىنىڭى قېقىۋەت :

△ قوي گۈۋۈندى . (لوپنۇر ، نىيە)

گۈپسەيمەك ئىشىپ قالماق ، كۆپۈپ قالماق . (ئىلى)

گۈجەك ئى . <بىن> كىچىك قوتان . (مەكت)

گۈجۈر سۈپ . قارا – قۇرا . (قۇمۇل)

گۈدرەت ئى . گۇمان ، شەك ، شۈبھە ، گۇمانلىق . م :

كۆڭلۈم گۈدرەت بولۇپ قالدى . (قۇمۇل ، پىچان)

گۈر- گۈر سۈپ . لاپ ئارىلاش سۆزلەيدىغان ، چوڭ

سۆزلەيدىغان (ئادەم) . (ئىلى)

گۈرۈچ خوردا ئى . <پىم> گاڭپىن ، گۈرۈچ ئاش . (كېرىيە)

گۈزەر ئى . بازار بولىدىغان تۆت كوچا . م : بىر جىڭ

پاختا ئۈچ يىللىق ، ئوقەت گۈزەر ئاغىچام .

ھەپتە يۈزىنى يۇمايتتى ، ناماز گۈزەر ئاغىچام .

(قەشقەر ، ئاقسۇ)

گۈلەش سۈپ . سۆرەلمە ، ھۇرۇن . (خوتەن)

گۈلەڭ ئى . دەريالارنىڭ چۆرگىلەپ ، ئاقماي تۇرۇۋا-

لىدىغان يەرلىرى ، قاينام . (ئىلى)

گۈلەمچى ئى . گۈل باققۇچى . (قۇمۇل)

گۈلەمشۇئا ئى . <بوت> <ف> كل ھىمىشەبھار كۈندە باھار ،

ھەمىشە ئېچىلىپ تۇرىدىغان بىر خىل گۈل .

(قۇمۇل)

گۈل توي ئى . يىگىت توي ، چوڭ توي . (كېرىيە)

چاي ئىچۈرمەك . م : بۇ قىزغا گۈل تۈگۈپ (چاي ئىچۈرۈپ) قويغىن . (لوپنۇر)	گۈل تۈگمەك
ئى . كىچىك شارقىراتما . م : ئېگىز تۈگمەنگە نو قويدۇم . پەس تۈگمەنگە گۈلدۈرمە . ھەرقانچە ئەلەم تارتساڭ دۈشمىنىڭگە بىلدۈرمە . (خوتەن ، كېرىيە)	گۈلدۈرمە
ئى . «بوت» تاغ رەيھىنى . (قۇمۇل)	گۈلدۈرھان
رەۋ . گۈل ئېچىلغان پەيت . (خوتەن)	گۈلدۈز
رەۋ . گۈگۈم . (لۈكچۈن)	گۈلگۈرمە
ئى . «بوت» زەپىرەڭ . (قۇمۇل)	گۈلگۈم
ئى . ئېگەر قاپتىلىنىڭ ئاستىغا سالىدىغان ، كۆلىمى قاپتالدىن سەل چوڭراق كىگىز توقۇم ، جەزلىك .	گۈلمە
ئى . «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر خىلى . (ئاقسۇ)	گۈلىچى
سۈپ . چوڭقۇر ، تىرەن . م : كۆللۈ (كۆلنىڭ) گۈن (تىرەن) يېرى . (لوپنۇر)	گۈن
ئى . تاماقنى ئىلەشتۈرىدىغان كىچىك ياغاچ .	گۈندە
ئال . بەزى ، بەزىلىرى . (لوپنۇر)	گۈۈنۈزى
سۈپ . بۈدۈر ، بۇجۇغۇر : قوزا كۆرپىسى . م : Δ ئۆيىنىڭ ئارقىسى بېدە ، تۇماقنىڭ كۆپىسى گېدە ، زالىملارنىڭ زۈلمىدىن ، يۈرەكنىڭ ياتىسى زىدە : Δ مەن ساڭا ئاتاپ قويدۇم ، قارا كۆرپۆ گېدەنى . (ئاقسۇ ، لوپنۇر ، خوتەن)	گېدە
ئى . يۇڭى 3 س م دىن قىسقا تېرە .	گېلەك
گىرە سالماق . م : بالا ئىنەسىنى بوينىنى گېلىكتەۋالدى . (لوپنۇر)	گېلىكتەمەك
سۈپ . ۋىجىك ، كىچىك : شالاڭ . م : ئۇ بىر گىجىك ساقال ئەرەب ئىدى . (شايار ، قەشقەر)	گىجىك

گىجىڭلىماق ئىككىلەنمەك ، بىر قارارغا كېلەلمەسلىك .
(تۇرپان)

گىجىم رومال ئى . بۆرتىمە شال . (قەشقەر ، مارالۇشى)
گىچاڭلاتماق كۆز - كۆز قىلماق ، داملاتماق . (نىيە ، كېرىيە)
(گۈمىدا «گىجىڭ ئېيتماق» دېيىلىدۇ)

گىدىك ئى . «زۈئول» ماڭغۇدەك بولغان كۈچۈك .
(مارالۇشى چارباغ ، مەكتە يانتاق) (بۇ سۆز
لوپنۇردا «گىدەي» دېيىلىدۇ)

گىدىگەي سۈپ . ھاكاۋۇر ، چوڭچى ، گىدەيگەك . (ئىلى)
(بۇ سۆز قۇمۇلدا «گىدەك» دېيىلىدۇ)

گىدىيىپ قالماق ئاغرىق ياكى ئورۇقلۇقتىن كۆزى ئولتۇرۇشۇپ
قالماق . (ئىلى) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا
«ھىڭگىيىپ قالماق» ، تۇرپاندا «ئوڭغىيىپ
قالماق» دېيىلىدۇ)

گىرتىلەمە-كىرتىلەمە ئى . «ئانات» كۆمۈرچەك . (لوپنۇر)
گىرشىر رەۋ . زاۋال ، گۈگۈم . (نىيە)

گىرۋى ئى . قىرغاق ، ئۇپۇق . م : كۈن چىقار گىرۋى
بىلەن ، يارلار چىقار جۈپتى بىلەن . ھەممە خەق
جۈپتى بىلەن ، مەن ئۆزۈم يىگانمەن . (قۇمۇل)
گىرىشىم ئى . ياغاچنى كۆيدۈرۈپ كۆمۈر تەييارلايدىغان
ئورەك .

گىرىم - سىرىم سۈپ . گىرىمىسەن ، غۇۋا ، چالا - پۈچۈك . م : ئۇ
قاراڭغۇ قازناقتىكى خالىقنى گىرىم - سىرىم
كۆردى . (خوتەن)

گىلاڭ ئى . تىك يار ، ھاڭ . (قۇمۇل)
گىلاماق خىيال قىلماق ، ئويلىماق ، سېغىنماق ،
ئەسلىمەك . م : كەتتى ئۆستەڭ ياقىلاپ ، تاش
بىلەن قۇمنى ساناپ . كېچە بولسا ئۇيقۇ يوق ،

كوڭۇلدىكى يارنى گىلاپ. (قۇمۇل) (بەزى جايلاردا «كىلمەك»، ئىلىدا «كىنمەك» دېيىلىدۇ)

ئى. بۇلاپكا. م: كۆكسىدە گىلگال يانپ... (لوپنۇر)

سۈپ. تايىنى يوق، تۇتامى يوق، ئاساسسىز. م: گىلگىتاڭ گەپ – تايىنى يوق گەپ. (قەشقەر، خوتەن) (بۇ سۆز نىيىدە «گا- لىگىتاڭ» دېيىلىدۇ)

ئى. (بوت) كاشكاپ تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدىغان يۇمىغاقسۇت ئائىلىسىدىكى ئۆسۈملۈك. زۇكام، قىزىتما قاتارلىقلارغا شىپا قىلىدۇ. (نىيە)

گىلگال

گىلگىتاڭ

گىنەپشە

ل

سۈپ. كالامپاي، پالاكەت. (تۇرپان)

سۈپ. لاپچىيىپ ئولتۇرىدىغان (ئادەم). (ئىلى)

سۈپ. پاناق. م: لاپچۇق بۇرۇن. (تۇرپان)

ئى. يوپۇرماق. (لوپنۇر)

سۈپ. لاپ ئۇرغۇچى، پوچى، ماختانچاق.

(مارالۇبىشى تۇمشۇق، قۇمۇل، خوتەن)

سالپايماق، بوششىپ كەتمەك. (قەشقەر)

سۈپ. سۇس، زەئىپ، سولاشقان. (قەشقەر، قۇمۇل)

(قۇمۇل)

سۈپ. تۆگە تاپان (ئادەم). (پىچان لۈكچۈن)

سۈپ. يۇرتىمۇ يۇرت كېزىپ يۈرىدىغان، ھە دەپسە

ھۇ دەيدىغان ئادەم. (قەشقەر)

سۈپ. قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، ئېزىلەڭگۈ،

بوشاڭ ئادەم. (كېرىيە) (بۇ سۆز قەشقەردە

لاپەندى

لاپچاق

لاپچۇق

لاپچىن

لاپخور

لاپسايماق

لاپساڭ

لاپلاخ

لاتا ئاشىق

لاتاكۇس

«لاكات» دېيىلىدۇ

- لاتانگۇزا قىلماق قوغۇن كاسسىغا نان چىلاپ يېمەك . (كېرىيە)
لاخسا سۈپ . ئاچ كۆز . تويماس . (قۇمۇل)
- لاخشى ئى . چوغ . (خوتەن)
- لاسكات ئى . ئاياللارنىڭ يەڭلىك جىلتىكىسى .
«(ۋاسكات)» مۇ دېيىلىدۇ . م : لاسكىتىمنىڭ
يېڭى تار ، ئاق بىلەكم قانداق پاتار . بىزنى
كۆيدۈرگەن خېنىم ، ئاخشى قانداق ياتار .
(خوتەن)
- لاشا سۈپ . لاخشا ، لەخشە . (قۇمۇل)
- لاشىن ئى . ئات - ئۇلاغ باغلايدىغان خادا ، موما ياغاچ .
(لوپنۇر)
- لاغلا بولماق ئېسىلىپ قالماق ، زەمبىلگە ئوخشاش
قورسىقى ساڭگىلاپ قالماق . (سىمتاناپ ياكى
تورۇس ۋادەكلىرىنىڭ قورساق سېلىپ ئېسىلىپ
قېلىشى) . (قۇمۇل)
- لاقا سۈپ . كاتاڭ ، ئازگال ، ئوبمان - چوڭقۇر . (قۇمۇل)
تۇرپان ، پىچان
- لاقسا~لاخسا ئى . خاماندىن سامان قاچىلايدىغان ، ئاتقا
ئارتىپ توشۇيدىغان چوڭ تورقاپ . (قۇمۇل)
- لاقۇ ئى . «زوتول» سىرتىدا قاسرىقى بولمايدىغان بىر
خىل بېلىق ، ئۇ تارىم دەرياسىدا كۆپ . («لوخو
بېلىق» مۇ دېيىلىدۇ) (لوپنۇر)
- لاكاسلىماق بوششىپ كەتمەك . م : ئۇنىڭ پۇت - قوللىرى
لاكاسلاپ قالغانىدى . (قەشقەر)
- لاقتا ئى . «بىن» (خەن) (榔头) تام سوقىدىغان سوقما
تاش : بولقا . (قۇمۇل)
- لاخشىق سۈپ . تۇراقسىز ، تۇتۇمسىز . (قەشقەر)

ئى . باراڭ . (ئاقسۇ)	لاڭغا 1
ئى . «بىن» قاشا ، ئىشىك ئورنىدا ياغاچ ۋە شاخ - شۈمبىلار بىلەن قىلىنغان توساق . غورۇننىڭ ئىككى چېتىدىكى ياغاچ . (ئىلى ، مەكىت يانتاق)	لاڭغا 2
ئى . ئەپكەش . (خوتەن)	لاڭگۇڭ
ئى . ناھال ، ئۆتۈكنىڭ ناھالى . (قۇمۇل)	لال~نال
سۈپ . بىپەرۋا ، بولۇمسىز . م : ئانىسى لالا بولسا ، بالىسى بالا بولۇر . (ماقال) (كېرىيە)	لالا
سۈپ . ئەركە - نايناق ، قىلىقسىز . (كۆپرەك بالىلارغا قارىتىلىدۇ ، بەزىدە ئادەملەرگە لەقەممۇ بولۇپ كىلىدۇ) . م : ھاشىم لالاق . (قۇمۇل)	لالاق
سۈپ . بوشاڭ ، لۆم - لۆم . م : تازا لالاي بىر نېمىكەن . (تۇرپان)	لالاي
ئى . «بوت» لويلا . مال يەيدىغان بىر خىل ئوت . م : لالە دېمەك بىزنى ، يىلدىن چىقارغان سىزنى . ئارپا ئوسۇرغاقنى كۆرۈپ ، تاشلىۋەتمەك بىزنى . (نىيە) (بۇ سۆز كېرىيىدە «لالى» دېيىلىدۇ)	لالە
ئى . «دېھ» (خەن) (拉落) زەمبىل . (قۇمۇل)	لالو
ئى . «بوت» لامباچاي ، بىر خىل ئوت . (قۇمۇل)	لامبا~لامباچا(ي)
سۈپ . لابدۇر ، لەقۋا . (قەشقەر)	لاي پاچاق
سۈپ . مىجىق ، لۆم - لۆم ، سۆرەلمە بالاس ، ئېزىلەڭگۈ ، قاشاڭ . م : چاپسانغا بار ، لايپاسغا يوق . (ماقال) (كېرىيە)	لايپاس
ئى . لاي سۈنى سۈزۈلدۈرۈپ ، تىندۇرىدىغان كۆلچەك . (خوتەن ، ئاقسۇ)	لايداك

ئى . لايلىما؛ لايلىماچ توسما .	لايلىماچ
قېيدىماق ، ئاچچىقلىماق ، ئۇزاققىچە توختىماي يىغلاپ كەتمەك . م : ئاللا يارىم بۇ يايلاقنى قانداق يايلايسەن ، ئۆزۈڭ ئويىناپ ، ئۆزۈڭ كۈلۈپ كىمگە لايلايسەن . (قۇمۇل)	لايلىماق
سۈپ . لەپ - لەپ ، لەپىلدەپ . م : ئۇششاق لەپسەڭ قار چۈشۈشكە باشلىدى . (قەشقەر)	لەپسەڭ
سۈپ . يا تاتلىق يا ئاچچىق ئەمەس ، لاۋزا ، يېقىمىسىز تەم . (تۇرپان)	لەپشىرىن
پەپىلىمەك . م : ئۆكۈڭگۈ لەپشىتىپ ئۇختا - تىپ قوي - ئوكاڭنى پەپىلەپ ئۇخلىتىپ قوي . (لوپنۇر)	لەپشىتمەك
ساماننى داندىن ئايرىماق . (تۇرپان)	لەپكەگدىمەك
سۈپ . دەشنىم يېگەك ، داۋىخور . م : ئۇ تازىمۇ لەتخور بىر نېمە . (خوتەن)	لەتخور
ئى . «بىن» لاپاس . (قۇمۇل)	لەتمە
ئى . «زوتول» لەگلەك قاقتى ، بىر خىل قۇش . (قۇمۇل)	لەگلەك قاقتى
سۈپ . كەڭ ، ئۇلۇغ . م : ئىشىك لەڭ ئوچۇق تۇرۇپتۇ . (ئىلى)	لەڭ 1
ئى . باشقا يۇرتقا توشۇلىدىغان يۈك ، مال ، ئاشلىق ؛ يۈك كارۋانلىرى . (كېرىيە)	لەڭ 2
ئى . (خەن) 粮 يارغۇنچاق ، سوقا . (قۇمۇل)	لەڭزە
ئى . ئانىسىنى ئېمىدىغان قىسىرەمدىنىڭ بۇرىغا ئۆتكۈزىدىغان چۈلۈك . (ئىلى)	لەڭگۈت
ئى . سىياچۈك ، ئۆكۈزنىڭ بويىغا سالىدىغان بوغا . (مارالۋېشى چارباغ)	لەڭگۈك 1
ئى . ئەپكەش . (گۇما)	لەڭگۈك 2

- لەڭلەڭ سۈپ. لەڭشىپ ماڭىدىغان ئادەم. م: بىر چوكان كۆيۈپ قاپتۇ، شادا پاچاق لەڭلەڭگە. (خوتەن)
- لەڭ - لۇڭ ئۇن. يەر تەۋرىگەندىكى ھالەت، باشنىڭ بىردە ئېگىز، بىردە پەسلىك ھېس قىلىش ھالىتى. (ئىلى)
- لەلە سۈپ. گومۇش، پاڭقۇش، ئەقىلسىز، دۆت، لەقۇا. (قۇمۇل) (بۇ سۆز ئىلىدا «لەللە» دېيىلىدۇ)
- لەلىشۇ سۈپ. گېپى تولا، تېتىقسىز. (قۇمۇل)
- لەمبەر سۈپ. لىپمۇلىق، بىراقلا. (قۇمۇل، تۇرپان)
- لەمشىرمەك لۆمشىمەك، سىرغىماق. م: لەمشىرەپ ئاققان سۇ - سىرغىپ ئاققان سۇ. (قۇمۇل)
- لەنپا سۈپ. توكۇر ياكى چولاق، كارغا كەلمەيدىغان. (نىيە)
- لەۋنا ئى. تەخسە. (تۇرپان)
- لەيسلىمەك نېپىزلىمەك.
- لەيلەتكۈ ئى. پۈۋەك. م: قا:ماققى لەيلەتكۈسۈ - قارماقنىڭ پۈۋىكى. (لوپنۇر)
- لو ئى. تاج. قىز-ئايال ئۇسسۇلچىلارنىڭ بېشىغا تاقايدىغان تاجى. (مەكىت يانتاق)
- لوخشۇق ئى. شىرىق. (قەشقەر، مەكىت يانتاق)
- لوخشۇق ئەتمەك يىڭنە بىلەن دوپپا ياكى يوتقان - كۆرپىلەرنى شىرىماق. (قەشقەر، مەكىت يانتاق)
- لوخو سۈپ. سېمىز، دوغىلاق. (قۇمۇل)
- لودور سۈپ. (ردلودىر) ھۇرۇن، بولۇمسىز. (ئىلى)
- لوغۇلدىماق لاۋۇلدىماق، يېلىنچىماق. م: Δ مەشتە

- لوغۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى؛ Δ بىزنىڭ يۈرەك قىزىل چوغدەك لوغۇلداپ تۇرىدۇ. (ئىلى، خوتەن) (قەشقەردە بۇ «لوغۇرماق» دېيىلىدۇ)
- ئى. «بوت» سامان غوللۇق بىر خىل ئۆسۈملۈك. (قۇمۇل) **لوقاق**
- ئى. «زۈئول» تۆگىنىڭ لوكىسى. (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «لۆكۆن» دېيىلىدۇ)
- سۈپ. تەمسىز. بەتتەم، لاۋزا. م: لولاڭ قوغۇن – لاۋزا قوغۇن. (ئاقسۇ) **لولاڭ 1**
- سۈپ. ئېلىشاڭغۇ، كەلسە – كەلمەس، قالايمىقان، ئالجىغان. م: لولاڭ سۆزلىمەك – قالايمىقان سۆزلىمەك. (قۇمۇل) **لولاڭ 2**
- ئى. «زۈئول» خورازنىڭ بىر تۈرى. (قەشقەر) سۈپ. ئاياللارغا ئەگىشىدىغان كىشى، ئاياللارنىڭ ئارقىدىن قاترايدىغان كىشى. (قەشقەر) **لولاڭ 3**
لولاڭچى
- سۈپ. دۆت، ھاماقەت. (نىيە) **لولو**
- سۈپ. «تىل ھا» تېپىشتۇرغۇچى، دەللال، دەللە: يالاقچى، تەخسىكەش. (قۇمۇل) **لومودى**
- ئى. «بوت» ماش پۇرچاق، پۇرچاقنىڭ بىر تۈرى. (لوپنۇر، خوتەن) **لوۋيا**
- ئاسقاقلىماق. (قۇمۇل) **لۆڭگە شلىمەك**
- سۈپ. ئېغىر – بېسىق، ياۋاش. (بىچان) **لۆگەت**
- سۈپ. سېمىز خوتۇن. (كېرىيە) **لۆم – لۆم**
- (خەن 累 + لە) ھارماق، چارچىماق. (قۇمۇل، خوتەن) **لۈيلىمەك**
- سۈپ. بىر يەردە جىم تۇرالمىدىغان. م: باغقا بۇيرۇسا تاغقا، تاغقا بۇيرۇسا باغقا چاڭپىدىغان **لېپەكسىز**

لېپەكسىز، ئىش ئۇقمايدىغان ھۇرۇن ئىدى.
(قەشقەر)

لېپىر 1 سۈپ. كونا، ئەسكى - تۈسكى. م: Δ لېپىر
ساتتى - كونا، ئەسكى - تۈسكىلەرنى ساتقۇچى؛
 Δ لېپىر جوزام - كونا چاپنىم. (قۇمۇل،
ئاقسۇ)

لېپىر 2 ئى. سۆگەت چىۋىقىنىڭ پوستىدىن ياسالغان
نەيچە، پىپى. (تۇرپان)

لېچەك 1 ئى. كۆچ: قوناق بېشىنى ئوراپ تۇرىدىغان
پوست. (تۇرپان)

لېۋىرماق لىس بوشاشماق. (قۇمۇل)
سۈپ. لىق، تولۇق، لىپمۇ لىق. (كۇچا،
خوتەن، قەشقەر) (بۇ سۆز كېرىيىدە «مىس»
دېيىلىدۇ)

لىقىشپ ئاغرىماق سانجىپ ئاغرىماق. م: يۈرىكىم لىقىشپ
ئاغرىيدۇ. (قۇمۇل)

لىقىشتماق لىق ئالماق، تولدۇرۇپ ئالماق. م: كەتمەن
بېتىگە لىقىشتىپ... (ئىلى)

لىڭگىر ئى. ئەپكەش. (تۇرپان) (بۇ سۆز پىچاندا
«لىڭگىرت» دېيىلىدۇ)

م

ماپ بولماق (ئەر)مخو) ئۆلۈپ كەتمەك، يوقالماق. (قۇمۇل)
(بۇ سۆز خوتەندە «مەتلىمەك» دېيىلىدۇ)

ماتاق ئى. ماتاق. تۈز نەرسىنى ئەگرى قىلىش ياكى
ئەگرى نەرسىنى تۈز قىلىش ئۈچۈن مەزمۇت
تۇرغان ئىككى ياغاچ ياكى تۆمۈرنىڭ ئارىسىغا

سېلىپ قايرىپ تۈزلەش «ماتاققا سېلىش»
دېيىلىدۇ. م: ئورمونۇ ۋاختى يەتتى، ماتاققا ئارە
سالپ. (لوپنۇر)

ماتاق چىۋىن ئى. <زۈئول> ئات- ئۇلارنىڭ كۆزىگە
قونۇۋالدىغان ئۇششاق چىۋىن. (قۇمۇل)

ماتال 1 ئى. سوغا، ياغاچ چېلەك. ئىككى يېنىدا
قۇلمى بار يوغان ياغاچ سوغا. ئادەتتە 500
جىڭ ئەتراپىدا ئاشلىق سىغىدۇ. (خوتەن،
نىيە) (بۇ سۆز ئاقسۇ قارىتالدا «مالتاق»
دېيىلىدۇ)

ماتو ئى. ئەتۈركە. (مەكت) (بۇ سۆز كېرىيىدە
«ماتۇڭ» دېيىلىدۇ)

ماتىچى ئى. باھىشە ئايال. (قۇمۇل)
ماتىماق كولىماق. (قۇمۇل)

ماجازا ئى. (خەن <马架了>) يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇق.
(پىچان)

ماجەزە-ماجەس سۈپ. رەزگى. (لوپنۇر، ئىلى)
ماچىگۈچۈ سۈپ. ۋاراك- چۈرۈڭ. (قۇمۇل)

ماخار سۈپ. پاناق بۇرۇن. (قۇمۇل)
ماختۇم سۈپ. ماختانچاق. (قۇمۇل)

ماخەرنىك-ماقراتلىق ئى. قەبرىستانلىق. (قۇمۇل)
ماخولا ئى. (خەن <马号>) ئاتخانا. (قۇمۇل)

مادىخدا بولماق ئارىسالدى بولماق، ئىككىلىنىپ قالماق.
(ئىلى)

مادىڭ ئى. (خەن <马灯>) پانار. (قۇمۇل)
مارداق سۈپ. كىچىك، كىچىككىنە، مەردەك. م:

گېپىنىڭ چوڭلۇقىنى بۇ مارداقنىڭكى
(مەردەكنىڭكى). (قۇمۇل)

- مارقات ئى . قەبرە . م : مەريەمخاننىڭ مارقانى (قەبرىسى) .
(لوپنۇر)
- مارۇق سۈپ . قورۇلۇپ قالغان ، ۋىجىك ، ئىنجىمارۇق .
(ئىلى ، كېرىيە)
- ماز سۈپ . ياسانچۇق ، سۆلەتۈز ئەر . (پىچان)
- ماز پايىنەك سۈپ . تايىنى يوق ئىشلارنى تولا قىلىپ ،
باشقىلارنىڭ كۈلكىسىگە قالىدىغان ئادەم .
(كېرىيە)
- مازۇ مىق . دانە ، بۇغداي دانىسى . (قۇمۇل)
- مازۇ سۈپ . پەخىر ، ئىپتىخار ، مەغرۇرلۇق . م :
مازۇزلۇغۇڭدى (ن) ما (ھ)رۇم بولارسە (ن) –
مەغرۇرلۇقۇڭدىن مەھرۇم بولارسەن . (قۇمۇل)
- مازۇز بولماق مەسىلىكى كەلمەك ، پەخىرلەنمەك ، ماختانماق .
م : Δ قاش قاراسى مەندە دەپ ، قاشىڭغا مازۇز
بولمىغىن . بارچە تىلەك مەندە دەپ ، دۆلەتكە
مازۇز بولمىغىن : Δ ئۇ بالىنىڭ قىلىقلىرىغا
ماز بولۇپ كۈلدى . (قۇمۇل) (بۇ سۆز تۇرپاندا
«ماز بولماق» دېيىلىدۇ)
- ماشچۆپ ئى . «يېم» ئۈستىگە ماش سېلىپ ئېتىدىغان
چۆپ (تاماق) . (قەشقەر)
- ماشقاق ئى . «ئانات» پاچاق ، پاقالچاق . (قۇمۇل)
- ماشو ئى . «خەن» (马) قورۇما قورۇيدىغان ساپلىق .
(قۇمۇل)
- ماشىڭ ئى . «خەن» (麻繩) ئارغامچا ، ئارقان . (قۇمۇل)
- ماشىماق خام گۆشنى پارچىلىماق . (لوپنۇر)
- ماقال ئى . «ئانات» داقال . ساقالنىڭ ئۈستۈنكى
قىسمىدىكى يۇمىلاق تۈك . (نىيە ، ئىلى ،
ئانۇش ، قەشقەر) (بۇ سۆز پىچاندا «داقال»

دېيىلىدۇ

ماقۇل چېيى ئى . قىز تەرەپنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش چېيى .
(پىچان)

ماكلانماق ياڭاقنىڭ كۆك پوستى يېرىلىپ چۈشمەك .
(خوتەن)

ماكلىماق پىشماق ، ۋايىغا يەتكۈزمەك ، يارماق . م :
△ شاپتۇلدىن بىر نەچچىنى ماكلاپ يېدى :

△ گۆشگىردىلەر ماكلاندى . (خوتەن)

ماڭدا~ماندا ئى . تاپسا ، بەگاھ . (قۇمۇل ، تۇرپان) (بۇ سۆز
قەشقەر ، ئىلىدا «مانتا» دېيىلىدۇ)

ئاغداغ ئى . چوغدان .

ئاغداغ ئاستا بولسىمۇ ، مىدىرلاپ مېڭىپ تۇرماق . (بۇ
سۆز «ئاغداغلىماق» مۇ دېيىلىدۇ) م :

ئالدىرىغان يولدا قالار ، ئاغداغلىغان ئۆيگە بارار .
(ماقال) (لوپنۇر)

ئى . قىيىنچىلىق . (كېرىيە)

ئى . «بوت» يۇلغۇنغا ئوخشاش ئۆسۈملۈك .
يۇلغۇننىڭ بىر تۈرى . (خوتەن ، قەشقەر باخچى)

ئى . مال - ۋاران . (خوتەن)

ئى . «زوتۇل» جاڭگال كۆسۈتكىسى . (لوپنۇر)
ئۇن . ئاتنى چاقىرىش ئۈندىشى . (قەشقەر ، گۇما)

ئى . تۈتەك ، تۇمان . م : ئادەم قېرىغاندا ھەممە
نەرسە ماناسقان ئارىسىدا تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ .

(ئىلى)

ئى . كېچىدە ئات - ئۇلاغلارنى ئوتلاققا ئېلىپ
چىقىپ بېقىش ھەرىكىتى . م : ئاتلارنى ماناققا

ئەپچىقىپ كەتتى . (قۇمۇل)

ئى . «بوت» چۆپىنىڭ ئۈچى ، قوناقنىڭ ياكى

- قۇمۇشنىڭ پۆپكى . (لوپنۇر) مانتا ئۇرۇك
ئى . <بوت> ياغلىق ئۇرۇكنىڭ بىر خىلى .
(قەشقەر)
- ئى . گۈللۈك دوپپىنىڭ بىر تۈرى . (قەشقەر) مامپۇ دوپپا
ئى . تار بوغۇزدىكى ئېقىن سۇغا سېلىپ قويۇپ ، مانجار
بېلىق تۇتىدىغان تالدىن توقۇلغان تەتۈر
ئېغىزلىق سېۋەت . (لوپنۇر)
- ئى . تۈرمە ، گۈندىخانا . (كېرىيە) مانچاناق
ئى . <بوت> بىر خىل يۆگۈمەچ ئوت . رەڭگى ماندار
ئاق ، تۇزغا قلىق بولىدۇ . م : ماندارلىقتا ئات
ئۆلمەس ، ئەمەلىكتە ئەر . (ماقال) (مەكت ،
ئىلى)
- مانماق~مانماق مىلمەك ، چىلماق ، تەگكۈزمەك . م :
ناننى سۇغا ماندى - ناننى سۇغا چىلدى .
(قۇمۇل ، ئىلى ، لوپنۇر ، پىچان ، تۇرپان)
- ئى . (خەن <玛瑙>) ھېقىق . (قۇمۇل) مانۇتاش
ئاتنى كېچىدە باقماق . (قۇمۇل) مانماق
سۇپ . مۇمكىن ئەمەس . (كۇچا) ماھال
ئۇن . ئىتنى چاقىرىش ئۇندىشى . (نىيە ، گۇما ،
قەشقەر) ماھ- ماھ
- مۇشۇكلەرنىڭ كۈيلىشى ، بوغاز بولۇپ قېلىشى . ماۋ بولماق
تارتىنماق ، تۈزۈت قىلماق . م : يارىم تۇخۇم
تەڭلىسە ، ماي تارتماي سويۇپ يەيمەن .
(تۇرپان) ماي تارتماق
- ئى . بېلىق تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان كالتەك . مائتۇ
(لوپنۇر)
- ئى . چاقچاق ، غەلۋە - غوۋغا ، ھەزىل ، مايداڭ
ئوينىشىپ قويۇش . م : $\triangle$ ئۇ مايداڭ

كۆتۈرمەيدۇ؛ △ دۆڭ مەلىدە مايداڭ چىقىپتۇ.
(قۇمۇل، تۇرپان)

ئى. چاقچاقچى. م: بۇ بالا تازا مايداڭچىكە(ن)
(چاقچاقچىكەن). (تۇرپان ئاستانە)

ئى. بالدۇر پىشىدىغان ئۇرۇكنىڭ بىر خىلى.
(قەشقەر)

ئى. «زۈئول» غاينۇقتىن تۇغۇلغان موزاي.
(قۇمۇل)

سۈپ. مەتۇ، دۆت: تىلى كەمتۈك. (كېرىيە،
تۇرپان، قەشقەر) (بۇ سۆز قەشقەر، تۇرپاندا يەنە
«مەتۇ» مۇ دەپىلىدۇ)

ئى. «تارس» تۆگىلەرنى باشقۇرغۇچى (ئەمەل
نامى). (قۇمۇل)

ئى. مەتە. م: قونوققو (قوناققا) مەتەن (مەتە)
تۈشۈپتۇ. (لوپنۇر)

سۈپ. ئورۇق، ئاجىز كىشى. (نىيە)
ئى. «زۈئول» باچكا، كەپتەر بالىسى. (قۇمۇل)

ئى. «زۈئول» چوشقا كۈچۈكى. (كېرىيە، قەشقەر
پاخىپۇ) (بۇ سۆز لوپنۇردا «مەردەك» دەپىلىدۇ)

تەمەننا قويماق. (تۇرپان)
ئى. بوز يەر. تىزىمغا كىرمىگەن،
مۇنبەتلەشمىگەن بىنەم. م: يېڭى ئۆستەڭ
چاپتۇق بىز، مەرئايەرنى ئېچىشقا.
گۈللۈتۈشچۈن ۋە تەننى، مول ھوسۇللار
ئېلىشقا. (خوتەن)

ئى. سۆگەتنىڭ پوقمى. م: بالىلار مەرىنى
قىش كېچىسى چوغلاندىرۇپ، كالتەك بىلەن
ئۇرۇپ ئوينايدۇ. (كېرىيە)

مايداڭچى

مايسەن

مايسۇڭ

مەتە

مەتەر

مەتەن

مەجرۇن

مەجىگە

مەدەك

مەدەدە قويماق

مەرئايە

مەرە

مەرەز	سۈپ. بۇزغۇنچى؛ يەپ تۈگەتكۈچى. (نىيە)
مەرەم	ئى. مۇراسىم، بايرام.
مەرچە	سۈپ. ماكانسىز. (چىرا)
مەردەشمەك	باغلاشماق، شەرتلەشمەك. (قۇمۇل)
مەررە بولماق	ئېزىلمەك، ۋايىغا يەتمەك. م: گۆش مەررە بولۇپ پىشتى. (ئىلى)
مەركاپ	ئى. ئېشەك تېرىسى. (نىيە)
مەرگ	ئى. ئۆلۈم. (خوتەن)
مەرگەن چىش	ئى. «ئانات» ئوغرى چىش، ھايۋانلارنىڭ قىلىچ چىشلىرىمۇ «مەرگەن~مەرگۈن» دېيىلىدۇ. م: بىر غېرىچ مەرگىنى بار قاۋان. (خوتەن) (بۇ سۆز لوپنۇردا «مارا تىش» دېيىلىدۇ)
مەرمۇدە قىلماق	چوڭ-كىچىك، ياخشى-يامان ھەممىسىگە ئورتاق باھا قويماق. (كېرىيە)
مەزىت	سۈپ. مەزمۇت، چىڭ، بەك. (قۇمۇل)
مەسقى	ئى. مەسخىرىۋاز، قىزىقچى، ھەييار. (تاغلىقلار سۆزى). (قۇمۇل)
مەسكە	ئى. سېرىقماي. (ئىلى)
مەشرۇ	ئى. لايىقىدا تىكىلگەن بىر يۈرۈش كىيىم. م: ئاتامدىن كىيىمدىم مەشرۇ، ئانامدىن كىيىمدىم مەشرۇ، خۇدايىم بەختىمنى بەرسە كىيەرمەن قاراقاش مەشرۇ. (قۇمۇل)
مەششات	ئى. بەرداز. (ئاقسۇ)
مەششاتە	ئى. بەردازچى ئايال. (ئاقسۇ، ئىلى)
مەشكە	ئى. «زوتول» باچكا، كەپتەرنىڭ تۇخۇمدىن يېڭى چىققان بالىسى. (تۇرپان)
مەشو	ئى. «زوتول» بىر خىل قۇش. (كېرىيە)
مەككە چامغۇرى	ئى. «بوت» ياڭيۇ. (خوتەن، كېرىيە)

مەڭدىگۈر	سۈپ. مەڭدىگەك. (قۇمۇل)
مەڭزىمەك	يېقىنلاشماق. م: ئۆلۈم مەڭزەپ (يېقىنلاپ) قالدى. (لوپنۇر)
مەڭزىتمەك	ئوخشاتماق، تەڭ قىلماق، تەققاسلىماق. (خوتەن)
مەڭكۈ	ئى. يېشىغا يەتكەن (قويغا قارىتا). (قۇمۇل)
مەڭگىسەر	سۈپ. ئۈنۈتقاق، ئالدى-كەينىگە يېنىپ ئىش ئاينىتالماق. (قۇمۇل)
مەڭلەشمەك	كۆكەرمەك، كۆكۈرۈپ قالماق. م: يامغۇردا قېلىپ مەڭلىشىپ كەتكەن ھەم ئۇششاق ھەم قۇرۇق جىگدىلەر. (قەشقەر)
مەلەك قىلماق	دەخلى قىلماق، ئاۋارە قىلماق، مەشغۇل بولماق. م: ۋاقتىمنى مەلەك قىلما. (ئاقسۇ)
مەلتۈك	سۈپ. كەمتۈك. (نىيە، خوتەن، قەشقەر باخپۇ)
مەلغۇن	سۈپ. نېرۋىسى ئاجىز. (مەكىت)
مەللە 1	ئى. ئۇلاغلارغا يۈك ئارتىش ئۈچۈن ئىشلەنگەن ياغاچ قۇرۇلما. (كۇچا)
مەم - مەم	ئۇن. پاھ - پاھ؛ ئاچچىقلاش، ھاياجانلىنىش ھالىتىنى ئىپادىلەش ئۈندىشى. م: مەم - مەم، بۇنداقمۇ ئىش بولۇرمۇ؟ (تۇرپان، قۇمۇل)
مەنۇش	سۈپ. يەرلىك. م: مەنۇش كالا - يەرلىك كالا. (قۇمۇل)
مەھراپ	ئى. تۇر، نۇسخا (گىلەملەردە). م: كىيىچە مەھراپ - كېرىيىچە نۇسخا. (خوتەن)
مەيزان	ئى. باختا ئاتىدىغان دۇكان. (خوتەن)
مەيلىس	ئى. ئويدىكى قىز ئولتۇرۇشى: مەشرەپ، كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش، يىغىلىش. (ئىلى)
	(بۇ سۆز قۇمۇل، پىچان، تۇرپاندا «مىلىس»)

دېيىلىدۇ)

- موتەك ئى. ئۇپراپ كەتكەن، كونسرىغان. (كېرىيە)
موتۇرخەي ئى. (خەن) 猫头鞋 كەشتىلەنگەن پۆپۈكلۈك
لانا خەي. (قۇمۇل)
- موخەك ئى. «ئانات» كېكىردەك. بۇغدىيەك. (قەشقەر)
موخۇليا سۈپ. گاراڭ. (قۇمۇل)
- موخۇليا قىلماق قايمۇقتۇرماق، گالۋاڭ قىلماق. (قۇمۇل)
مورخات ئى. «بوت» زىرىق. (قۇمۇل)
- موروچەن ئى. تۈگمىنى تۈگمىگە سوقۇپ - ئۇرۇپ
ئوپىنايدىغان بىر خىل بالىلار ئويۇنى. (كېرىيە)
- مورۇشۇ ئى. «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى. (ئاقسۇ)
موزاي سۈپ. «تىل ھا» ئەرلەرنى ھاقارەتلەش سۆزى.
(قاغىلىق)
- موغا ئى. «زۇئول» ئېتىز چاشقىنى، دالا چاشقىنى.
(خوتەن، كېرىيە)
- موك سۈپ. پۈتۈنلەي، قويۇق، تولۇق. م: بۇ جاي
موك قوغۇنلۇقكەن. (خوتەن)
- موللاۋى ئى. «بوت» ئۆرۈكنىڭ بىر خىلى. (ئاقسۇ)
موللىقوبىق ئى. بالىلار ئويۇنچۇقى. (قەشقەر)
- مو- مو ئۈن. كالىنى چاقىرىش ئۈندىشى. (قەشقەر)
- مومىخەي ئى. پاختىلىق ئاياغ. (مەكىت يانتاق)
- مونەك ئى. ئۇرۇقچىسى ئېلىنىمىغان شاپتۇل قېقى.
(قەشقەر)
- مونەكچە ئى. «بوت» كۈزلۈك شاپتۇل. ھەممىدىن
كېيىن پىشىدىغان شاپتۇل. (نىيە)
- مونەك~مونەك ئى. «يېم» قوناق ئۈنىدا تۈگۈلگەن گۆشلۈك
جۇۋاۋا. (مەكىت، مارالۋېشى چارباغ، خوتەن)
(بۇ سۆز قەشقەردە «مونەك~مۈكۈرۈللا»

دېيىلىدۇ

- مونچاق ئى . ھالقا ، مونچاق . (نىيە)
- موندەك 1 سۈپ . تولغان ، كېلىشكەن (ئەر) . (كېرىيە)
- موندەك 2 ئى . قوناق مەدىكى : كۆممىقوناق شېخىنىڭ
- مونوخەي كۆتۈچىكى : كىچىك چۆگۈن . (كېرىيە)
- مويا ئى . (خەن <模拟黑> قارانچۇق . (قۇمۇل)
- مويەكچە ئى . (خەن <毛衣> ھوپايكا ، يۇڭ مايكا . (نىيە)
- مويىنىكەش ئى . چوتكا . (قۇمۇل)
- مۇت ئى . تەلپەكنىڭ مويىنى تارايدىغان ئارىسىمان
- سايما . (كېرىيە)
- سۈپ . سۈپ . بىكارلىق ، ھەقسىز ، پۇلسىز . (نىيە ، كېرىيە ، خوتەن)
- مۇجۇق ئى . بۇلۇڭ . م : ئۆينۈ (ئۆينىڭ) تۆت مۇجۇغۇ
- (بۇلۇڭى) . (لوپنۇر)
- مۇچقىيام ئى . لازىجاڭ ، لازا ئۇنىغا قىزىق ياغ قويۇپ
- ياسالغان قىيام . (كېرىيە)
- مۇختەم رەۋ . بىردەم . (قۇمۇل)
- مۇدۇۋى سۈپ . دۈشمەن ، زىت . (خوتەن)
- مۇدۇك سۈپ . دۈمچەك ، ۋىجىك ، كىچىك . م : مۇدۇك
- قەلەمتىراج . (نىيە ، خوتەن) (بۇ سۆز كېرىيىدە «مىتىك» ، بەزى جايلاردا «مۇدۇك~مۇدۇك» مۇدېيىلىدۇ)
- مۇرتارماق تىكىلمەك ، تىكىلىپ قارماق . (قۇمۇل)
- مۇرچۇق ئى . (خەن <门轴> بوسۇغا . (قۇمۇل)
- مۇرغىلەكلەشمەك توپلاشماق ، غۇجمەكلەشمەك . (كېرىيە دەريا بويى)
- مۇرۇللۇغ سۈپ . ۋەدىلەشكەن ، باغلىنىپ قالغان .
- (لوپنۇر)

- مۇزا
مۇزەررەت
- ئى . مانچا ، ئىش ھەققى . (تۇرپان)
سۈپ . تاپا - تەنە ، مىننەتلىك ئىش ، كۆڭۈل
ئاغرىتىدىغان ، رەنجىتىدىغان گەپ - سۆز .
(خوتەن)
- مۇزلاڭ
مۈشكەم
مۇغال
- ئى . نۇر ، پىرقىرىغۇچ . (بىچان)
ئۇن . كالسىنى تىنچلاندۇرۇش ئۈندىشى . (قەشقەر)
ئى . باشلام . (خوتەن)
- مۇغەمبەر تۇماق
مۇقۇدىماق
- سۈپ . ھىيلىگەر ، قۇۋ . (مەكتەپ)
ھەددىدىن ئارتۇق چارچاپ كەتمەك ، قاشارماق .
(تۇرپان) (بۇ سۆز قۇمۇلدا « مۇقىدىماق »
دېيىلىدۇ)
- مۇقۇلداشماق
مۇكالىم
مۇڭقۇي
مۇڭلۇزا
- تىل بىرىكتۈرمەك . (قۇمۇل ، قەشقەر)
ئى . چۈشەندۈرۈش ، چۈشەنچە . (خوتەن)
سۈپ . شىلىم : كۆچ : دۆت ، كالۋا . (قۇمۇل)
ئى . ئىشىك ئۈستىگە ياغاچتىن قاتمۇقات
گۈل - نەقىشلەر ئويۇلۇپ قىلىنغان دەھلىز .
(قۇمۇل)
- مۇخايماق
مۈللەك
مۇم
- زىرىكەك ، مۇڭلانماق . (قۇمۇل)
سۈپ . كاللەك . (خوتەن)
سۈپ . ھەقىقىي ، راست ، جىڭ . م : مۇم
خوتەنلىگ - جىڭ خوتەنلىك . (خوتەن)
- مۇمپۇق
مۇمىسقى
- سۈپ . ئىچىمچىز ، سىر بەرمەيدىغان كىشى .
(قۇمۇل ، ئىلى)
سۈپ . پىخسىق ، بېخىل . م : مۇمىسقى ئايالنى
جەننەتكە تەكلىپ قىلساڭ ، قوتۇر ئۆچكىسىنى
يېتىلەپ ماڭار . (ماقال) (قەشقەر)
- مۇمۇن
- ئى . « دېھ » موما ، خامانغا ئورنىتىلغان موما
ياغاچ . (خوتەن) (بۇ سۆز قەشقەردە « مومۇ »)

دېيىلىدۇ)

مۇنازا سۈپ. ئەتۋار، ئېتىبار. م: ئېشەككە مۇنازا قىل(ل)ساڭ ئوقۇرغا چىچار - ئېشەكنى ئەتۋارلساڭ ئوقۇرغا چىچىدۇ. (ماقال) (قۇمۇل)

مۇنايىقىماق سۈپ. كۆڭۈل ئېلىشماق. (ئاقسۇ) مۇنقىش سۈپ. نېرۋىسى ئاجىز. (بىچان) مۇنۇ ئۇن. ھەيرانلىق، ئەجەبلىنىش مەنىلىرىدىكى ئۈندەش سۆز. (كېرىيە)

مۇنۇپ قالماق قېرىپ ھېچ نەرسىنى پەرق ئېتەلمەيدىغان، تاغدىن - باغدىن سۆزلەيدىغان بولۇپ قالماق، ئالجماق. (قۇمۇل) (بۇ سۆز قەشقەردە «مۇنىيىپ قالماق» دېيىلىدۇ)

مۇنۇچ~مۇنۇي ئۇن. ۋىيەي، پاھ. (ئاياللار قوللىنىدىغان ئۈندەش سۆز) م: توڭلاپ كەتكەنلا، مۇنۇچ قەۋەتلا سوغ بولۇپ كەتتىيا. (خوتەن) مۇنۇكۈم سۈپ. بىچارە، ياۋاش. م: بۇ بەك مۇنۇكۈم ئادەم. (خوتەن، ئىلى) (بۇ سۆز كېرىيەدە «مۇنۇكۈم» دېيىلىدۇ)

مۇيات ئى. يادىكار، ئەستىلىك، خاتىرە. (قۇمۇل) مۇياتلىق ئى. ئەتۋار، ئېسىل، كۆڭۈلدىكىدەك. م: ياخشى يېمەكلىكلەرنى مۇياتلىق مېھمانلار كەلگەندە قويارمىز. (قۇمۇل)

مۇيلىماق مياڭلىماق. م: مۇشۇك مۇيلىدى - مۇشۇك مياڭلىدى. (قۇمۇل)

مۇيىم - تۇيىم سۈپ. ئەپلەپ - سەپلەپ. م: بۇ ئىشنى مۇيىم - تۇيىم قىلىپلا ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئى. (موڭ) مۇرەن) دەريا. (قۇمۇل) (بۇ سۆز مۇرەن

- تۇرپاندا «مۇرەن~مۇرەن» دېيىلىدۇ) مۆرىلەشمەك بەسلەشمەك، قول باغلاشماق. م: ھەتتا كەسلەنچۈكنىڭ بېشىغا مۆرىلىشىپ تەگكۈز- گەنمۇ بولدى. (ئىلى)
- مۆسۈن ئى. «ئاتات» قولاقنىڭ كۆمۈرچەك قىسمى. (قۇمۇل)
- مۆڭ مۆڭكۈ سۈيى سۈپ. دۆت، كالۋا، دېۋەڭ. (تۇرپان) ئى. توغراق سۈيى. م: شۇ مۆڭكۈ سۈيىدىن ئالىپ چىقادو- شۇ توغراق سۈيىدىن ئېلىپ چىقىدۇ. (لوپنۇر)
- مۆڭگەك مۆلەگ مۆلكە سۈيى مۆلكۈمەك سۈپ. خۇيى يامان، غەلىتە مەجەزلىك. (كېرىيە) سۈپ. پۇلغا يارىغۇدەك، ۋەزنى بار. (خوتەن) ئى. زەزمە سۈيى. (قۇمۇل) ئۆمىلىمەك. م: مۆلكۈپ (ئۆمىلەپ) ئاران تالاغا چىقتىم. (لوپنۇر)
- مۆلۈكۈش مۆلۈيمەك سۈپ. پاخما باش. (قۇمۇل) ھۈرىيەمەك، گۆشەيمەك. م: مۆلۈيۈپ (گۆشىيىپ) ئولتۇرما. (لوپنۇر)
- مۆ- مۆ مۇجگەكلىمەك ئۇن. كالنى چاقىرىش ئۈندىشى. (قەشقەر) دۈگدەيمەك، بىر يەرگە بېشىنى ئەكىلىۋالماق. م: جانىۋارلارنىڭ مۇجگەكلەپ كەتكىنىنى. (ئىلى)
- مۇرگۈمەك دەلدەڭشىمەك، سەنتۈرۈلمەك، مۇدۈرمەك. م: مۇرگۈمەس ئات يوق، يېڭىلمەس ئادەم. (ماقال) (قۇمۇل) ئى. گايكا. (لوپنۇر)
- مۇرۋەت مۇزدەك مۇكۈرۈ سۈپ. تېتىقسىز. (پىچان تۇيۇق) سۈپ. ئاۋاق، جىۋەك، ۋىجىك. (قۇمۇل)

مۈكۈل - تېقىل سۈپ. رەتسىز، نەرتىپسىز، قاتتىق - قۇرۇق .
(تۇرپان)

مۇڭايماق مۇنگەش
يېلىنماق ، يالۋۇرماق . (كېرىيە)
سۈپ. قاتلاق، ئىرماش - چىرماش . م:
بويۇنلىرىغىچە قېلىن مۇنگەش قورۇقلار
قاپلىغان . (مەكت)

مۇنۇرىمەك
تاشقى مۇھىتنىڭ تەسىرى ، سوغۇق ياكى
سۇنىڭ تەسىرى بىلەن قول - پۇتلارنىڭ قاتتىق
توڭۇپ ئاغرىشى . (قۇمۇل ، تۇرپان)

مېڭىز
ئى . «زۇئول» بېشىدا تەڭلىك چېكىتلىرى بار
ئاق كەپتەر . م : مېڭىز ئۇيانچى . (قەشقەر)
مستەۋە
ئى . گەپ ، داۋلى ، قائىدە ، چاقچاق . م : Δ گەپ
زاۋۇتى ، مستەۋە ساندۇقى ، دەپ قوياتتى ؛
 Δ مېتەۋىنى ئۆزەڭ قىلىسەن . (خوتەن)

مستەۋىلەشمەك
يوسۇنلاشماق ، زاكۇنلاشماق ، قائىدە
سۆزلەشمەك ، سۆزدە بەسلەشمەك ، گەپ
تالاشماق . (نىيە ، خوتەن)

مىجىق
سۈپ. مىس - مىس ، ھەرىكىتى سۇس ،
ئېزىلەڭگۈ . م : Δ مىجىق ئادەم - مىس -
مىس ئادەم ؛ Δ ئۇنىڭ مىجىققىنە مېڭىشلىرى ،
گەپ قىلماي قالاپ (قاراپ) تۇرۇشلىرى بەك
ئىچىمنى پۇشۇرىدۇ . (مەكت)

مىجىگەن
ئى . «بوت» قوغۇننىڭ بىر خىل سورتى .
(پىچان)

مىختا
سۈپ. پۇختا ، چىڭ . (ئىلى)
مىدىق
مىق . شىڭگىل ، ساپ ، تۇتام . م : Δ بىر مىدىق
يېسىلە تاماقليرىدا قاتۇ ؛ Δ بىر مىدىق ئۈزۈمنى
تۇتقىنىچە ئويلىنىپ قالدى . (خوتەن)

تۇتاملىماق ، باغلام قىلماق . م: بىر ساپ	مىدىقلىماق
ئۈزۈمنى مىدىقلاپ... (خوتەن)	
سۈپ . ئۇششاق سۆز ئادەم . (قۇمۇل)	مىرغەمزە
سۈپ . يىغلاشغۇ . چىدامسىز . م: تازا مىرغىباش	مىرغىباش
بالىكەن . (خوتەن ، كېرىيە)	
سۈپ . زادى ، پەقەت ، ئەسلا . م: مىزەممىتى	مىزەممىتى
يوق . (خوتەن)	
ئى . «يېم» جىگدىنى سۇدا پىشۇرۇپ ، مۇجۇپ	مىزىملاق
يۇمشىتىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ ، كەندىر	
بىلەن قوغۇن ئۇرۇقىنى قورۇپ سوقۇپ ،	
ھەممىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ يەيدىغان تاماق .	
(كېرىيە)	
ئى . «يېم» ماخاردەك گۈل چىقىرىپ مايدا	مىساخزا
پىشۇرۇلىدىغان قۇيماق . (قۇمۇل)	
سۈپ . ئېزىلەشگۈ ، سولاش . لەقۋا . (ئىلى)	مىسىلمىياڭ
ئى . پاخال : پاخالدا ياسالغان كۆرپە ، پاخال	مىسىل
تۆشەك . (خوتەن)	
ئى . «بوت» ساسلىق ئۆسۈملۈكلىرىدىن بىر	مىسىن
خىلى . (كېرىيە)	
سۈپ . كۈل رەڭ . (قۇمۇل)	مىسىي
ئى . «زوتول» مۇشۇك . (نىيە ، لوپنۇر)	مىشى
ئى . «بوت» توشقان تۈكىدەك يۇمشاق ، ئاق	مىشىمىدىق
رەڭلىك ، مال يەيدىغان ئوت - چۆپ . (نىيە)	
سۈپ . چىدىماس ، يىغلاشغۇ . (خوتەن)	مىشىمىرىق
ئى . شاۋرۇن . (لوپنۇر)	مىشۇر-مىشى
ئى . «زوتول» مۇشۇك ياپىلاق . (نىيە)	مىشۇبىشى
ئى . كىچىك قايچا . (كېرىيە)	مىقراز
يىغلىماق (بالا) . (تۇرپان)	مىقىرماق

- مىكە ئى . (خەن 黑) قارا سىياھ . (قۇمۇل)
- مىكىر - چىكىرسۇپ . ئۇششاق - چۈششەك . (قۇمۇل)
- مىگە ئى . «بوت» يوپۇرماقلىرى نېپىز بولغان ،
ئۇرۇقىنى يېگىلى بولىدىغان ، چۆللۈكتە
ئۆسىدىغان بىر خىل زىرائەت .
- مىگەر ئى . پۈتۈن بەدەن ، ئۈگە - ئۈگىلەر . م : مەتنىياز
دەپ قىچقارسام ، سىڭار كۆزلۈك ئەر چىقتى .
ئارقارلارنى قوغلىشىپ ، مىگەرلەردىن تەر
چىقتى . (قۇمۇل)
- مىگزا - مىڭ ھازاسۇپ . ناھايىتى ، ئالاھىدە ، مىڭ مەرتەم . (نىيە ،
كېرىيە)
- مىڭگەن ئى . كورا . (قەشقەر) (بۇ سۆز مەكتەپ يانتاقتا
«مىڭگەك» دېيىلىدۇ)
- مىڭ يادىلىق رەۋ . ئۇزۇن يىللار ، مىڭ يىللار . (كېرىيە)
- مىنا ئى . ئۇ تامدىن بۇ تامغا چىقىرىلغان لاي
تەكچە . (قەشقەر)
- مىنەپتە كۈن ئى . دەم ئالىدىغان كۈندىن باشقا كۈنلەر .
(قەشقەر)
- مىنچا - مىنچاغىنە رەۋ . بىر ئاز ، ئازغىنە . م : ئىنەم مىنچا
(ئازراق) تۈس (تۈز) بەرسە دەيدۇ . (لوپنۇر)
- مىياڭتەي - مىياڭسەپە سۈپ . كېسەلچان ، ئاغرىقچان . (لوپنۇر)
- مىياڭلىماق ئىنجىقلىماق . (لوپنۇر)
- مىيانسال ئى . «بوت» ئەڭ بالدۇر پىشىدىغان سۇلۇق ،
يوغان كۆك شاپتۇل . (خوتەن ، نىيە)
- مىيان 1 سۈپ ئوتتۇرا ھال ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك . م :
مىيان ياغ - ئوتتۇرا دەرىجىلىك ياغ . (چىرا)
- مىيان 2 ئى . يېڭى تۇغۇلغان (تەخمىنەن بىر ئايلىق
بولغان) قوزنىڭ تېرىسى . (مارالۋېشى چارباغ)

سۇپ. قىلىقسىز، بولمىغۇر، ئەسكى، ئوسال،
 ناچار مىجەز- خۇلق، يامان، يېقىمسىز. م:
 شياۋدۇيجاڭ كۈچلۈك بولسا دادۇيجاڭ كەتمەس،
 ئايال مىيانه بولسا تەمىنات يەتمەس. (ماقال)
 (كېرىيە، خوتەن) (بۇ سۆز نىيىدە «مىيان»
 دېيىلىدۇ)

سۈركىمەك. (تۇرپان)

مىلىماق

ن

سۇپ. يارىماس، مۇتتەھەم. (خوتەن)
 سۇپ. بىنەپشە رەڭ. (قۇمۇل)
 سۇپ. «پىسەنتكە ياقمايدىغانلىق» مەنىسىدىكى
 سۆز. (خوتەن)

سۇپ. نامەرد، لەۋزىدە تۇرمايدىغان. (نىيە)
 سۇپ. نازۇك، ئىنچىكە، زەئىپ، ئاجىز.
 (قۇمۇل)

ئى. تەشتەك. م: بىر نادىر گۈل — بىر تەشتەك
 گۈل. (قەشقەر)

سۇپ. توق قىزىل. (قۇمۇل، تۇرپان)
 سۇپ. ئاۋۇستا. (خوتەن)

ئى. «زوئول» ئۆزى ئېگىز ۋە چوڭ، بويى
 ئىنچىكە كەلگەن ئىككى ئۆركەشلىك تۆگە.
 (تۇرپان)

سۇپ. كەم، كەمچىل. (خوتەن)
 سۇپ. پەرىشان، كۆڭلى يېرىم. م: كۆڭۈللىرىنى
 ناگىرىم قىلغىلى جېنىمىز ئون ئەمەس.
 (خوتەن) (بۇ سۆز لوپنۇردا «نىگارەن»
 دېيىلىدۇ. م: نىگارەن بولۇپ ياندىم، قارا كۆزگۈ

نابىگار

ناپارما~ناپەرما

ناپىسان

ناتىيىن

ناجاڭ

نادىر

نارىنجى

ناسەلقى

ناغرا تۆگە

ناقىس

ناگىرىم

ياش ئالىپ.)

ناگىلا سۈپ. غەمكىن، مەيۈس، تۇتۇق، غۇۋا. م: بەزىلىرى ناگىلا، بەزىلىرى خۇشال ئىدى. (ئاتۇش، ئىلى) (بۇ سۆز قەشقەردە «ناگۇزا» دېيىلىدۇ)

نال ئى. قومۇشنىڭ ئىچىدىكى نېپىز پەردە. (ئىلى)

نا:لىماق~ئىرغىنماق ئىرغاقلىماق، لىڭشىماق. م: داراخ شاققارى نا:لىپ تۇرادۇ - دەرەخ شاخلىرى لىڭشىپ تۇرىدۇ. (لوپنۇر)

ناماتمان ئى. كىگىز باسىدىغان ئۈستتا، كىگىزچى. (ئاقسۇ، قەشقەر)

نامارغۇ~نەمرغا سۈپ. نەمخۇش، نەم جاي. م: نامارغۇ يەر - نەمخۇش يەر. (قۇمۇل)

نامرات - چۇمرات سۈپ. نامرات، كەمبەغەل؛ ئاجىز - ئورۇق.

نامۇزۇن سۈپ. تەمسىز، لەززەتسىز، تېتىقسىز. (لوپنۇر)

نامىرەن ئى. «بوت» بىر خىل ئوت. (قۇمۇل)

نانتەك ئى. «يېم» نانقايناق. (خوتەن) (بۇ سۆز تۇرپاندا «نانچۆپ» دېيىلىدۇ)

نان(ن) چۆكۈچ ئى. چەككۈچ. (قۇمۇل)

نان خالتاسى~نانقاپ ئى. «تىل ھا» نان قېپى، تەييارتاپ. (لوپنۇر)

نان - كېچە ئى. «يېم» نان - پان، نان قاتارلىق يېمەكلىكلەر. (لوپنۇر)

ناھا باغ. ئەگەر، ناۋادا. (قۇمۇل)

ناھا قىلماق ناشتا قىلماق، بىر نەرسە يېمەك. (كېرىيە)

ناھان~نېھان سۈپ. يوشۇرۇن. غايىب، مەخپىي. (خوتەن)

ناۋايەت سۈپ. بايلىق، مولچىلىق. (يەكەن)

ئى . سۈپەت: ئۇسۇل . (يەكەن)	ناۋىيات
ئى . <بوت> قاچۇرا، دەرەخلەرنىڭ يىلتىزىدىن ئۆسۈپ چىققان ئوتىسى . (قۇمۇل)	نايتاق
سۈپ . ناتايىن ، ئېنىق بىر قارارغا كېلىنمىگەن ، تايىنى يوق . م: ئۇ بىر نايىننىڭ ئادەم – ئۇ بىر تايىنى يوق (تەبىئىتى يېنىك) ئادەم . (شايان)	نايىننىڭ
سۈپ . ئاسان ، ئوڭاي . (قۇمۇل)	نايى
ئى . <زوتول> ئەركەك كەپتەر؛ ئۇچار قاناتلارنىڭ ئەركىكى . (خوتەن ، نىيە)	نە
ئال . قەيەر . (قۇمۇل)	نەت
ئال . قانداق نەرسە . (نىيە)	نەتەك
ئى . ئويۇلغان ، چېكىلگەن گۈل ، نەقىش . (قۇمۇل)	نەخشە
ئى . خەلق ئارىسىدىكى قول ھۈنەرۋەنلەرنىڭ پىرى . م: نەخشىۋەننىڭ بىرىمەن ، ھويلا قويماي كىرىمەن (ماقال) . (قەشقەر) (بۇ سۆز خوتەندە «نەقىشۋەن» دېيىلىدۇ)	نەخشىۋەن
رەۋ . نەدىندۇ ، قايماقتىندۇ (ياقتۇرماسلىق مەنىسىدە كىلىدۇ) . م: ماۋۇ نەدىن ئارا كەلدى . (قۇمۇل ، ئىلى)	نەدىن ئارا
ئى . كۆز قىرى ، نەزىرى . م: نەزەر – گۈزىرىگىمۇ ئالماي ... (قەشقەر ، خوتەن)	نەزەر – گۈزەر
سۈپ . زادى ، پەقەت ، ھەرگىز . (مەكت)	نەزەمبىللا
سۈپ . ئائۇستا . (قەشقەر)	نەسەلقى
چەنلىمەك ، دەل تەگكۈزمەك . م: سېغىزخاننى نەقلىيەلەيدۇ . (خوتەن)	نەقلىمەك
بۇلا نەمدىمەك . م: ئاشلىق	نەمتىپە قىلماق چالا –

بولمىغانلىقتىن ، چىلان يوپۇرمىقى ۋە توك
چىلان بىلەنلا نەم تېپە قىلىپ يۈرەتتى .
(قەشقەر)

نەۋەي

ئى . ئۈزۈن تەكچە . (قەشقەر پاخپۇ)

نەيزۇ

ئى . يايپاڭ قارا چىنە . (تۇرپان)

نەيكە

ئى . تاماكا ياكى نەشە چەككەندە ، قەغەز ياكى

گېزىتنى كاناي (√) شەكىللىك قىلىپ

ئوراش شەكلى . (كېرىيە)

نوپ

ئى . ئىش - كۈچ . (قۇمۇل)

نوپاسماق

ئەيمەنمەك . (قۇمۇل)

نوپۇق

سۈپ . يوشۇرۇن ، مەخپىي . م : گەپنى نوپۇقراق

ئېيتماق . (قۇمۇل)

نوختىلىق ساقال ئى . بۇرۇت بىلەن ساقالنىڭ تۇتاشقان

يېرىدىكى ساقال . (پىچان)

نور 1

ئى . تامچە .

نور 2

ئى . كۆل . (قۇمۇل)

نوغالچى

ئى . تۆت تەرىپى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان ئاكوپ .

(قۇمۇل)

نوغلا

ئى . قوناق ئۇن خېمىرىدا تۈگە ئۈچۈن

قىلىنغان كومىلاچ ، پوم .

نوغۇچ

ئى . يىپ ئايرىش تايلاقچىسى . (لوپنۇر)

نوغۇچ ئاياغ

سۈپ . ئىنچىكە ، ئۈزۈن پۈت ، شادا پاچاق .

(قەشقەر)

نوقتىچىلىق

سۈپ . ئالدىراشچىلىق ، بېسىقچىلىق . م : بۇ

ئىش تازا نوقتىچىلىق چاغدا كەلدى . (ئاقسۇ)

نوقانچى

سۈپ . خاماندىن ئاشلىق تىلەيدىغان تىلەمچى .

م : نوقانچىنىڭ كۆزى يامان ، سۇخەنچىنىڭ

سۆزى . (ماقال) (ئىلى)

نولماق	(خەن < 附 + لا -) مۇجۇماق . (قۇمۇل)
نومچىمە نىگۈل	ئى . «بوت» كۆك چېچەكلەيدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك . (نىيە)
نوناۋىشتىماق	بىر نېمىلەرنى قىلماق ، ئەپلەپ - سەپلىمەك ، سەۋر قىلماق ، چىدىماق . (نىيە)
نوۋەر~نوۋەر	سۇپ . ياش ، قىران ؛ ياشلىق ، قىرانلىق . (قۇمۇل) (بۇ سۆز نىيىدە «نوۋەي» دېيىلىدۇ)
نۇر	ئى . تەپكۈچ ئويۇننىڭ ئارقىچىلاپ پاشنا بىلەن تېپىپ ئوينايدىغان بىر خىلى . (ئىلى)
نۇرما	ئى . قوقاس ، ئۆلۈك توپا . (قۇمۇل)
نۇرۇن	ئى . دەستىگاھنىڭ بىر قىسمى . (لوپنۇر)
نۆتۈرمەك~نۆتەرمەك	گاڭگىرىماق ، گالۋاڭلاشماق . (قۇمۇل)
نۆزەمبىللا	ئى . ئاللاننى شىپى كەلتۈرۈپ ئىچىلگەن قەسەم . (قەشقەر)
نۇچۇك	ئال . قانداق . (قۇمۇل)
نېغىچاق	ئى . نېغىچاق . تۈگىنىڭ ئۇچۇلۇقىنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان ياغاچ شال . م : چەرچەندىن كەلگەن نېغىچاق ئۈچ كۈنگىچە غىچىرلاپتۇ . (ماقال) (كېرىيە ، نىيە)
نېقىپ	ئى . نەخ - ھاۋا ، جىڭ - تارازىلارنىڭ جىڭلىقىنى تەكشۈرگۈچى . (خوتەن)
نىخ	مىق . يىپىنىڭ بىر تېلى . بىر تالاسى . (خوتەن)
نىزىر - نۇزۇرەت	ئى . نەزىر - چىراغ . (قۇمۇل)
نىلقا	ئى . بوۋاق ، نارەسىدە . م : نىلقا بالا - نارەسىدە بالا . (قۇمۇل)
نىمتە	سۇپ . پارچە ، پارە - پارە . م : ئۇ تاشنى ئىككى نىمتە قىلىۋەتتى . (كېرىيە)
نىمچاكسا	مىق . ئېغىرلىق بىرلىكى ، چاكساننىڭ يېرىمى .

نىمىنە
 نىمىششەك
 نىمىسوق
 نىياز چاچ
 نىياۋە

يېرىم جىڭ . (كېرىيە)
 ئال . نېمە . (قۇمۇل ، لوپنۇر)
 مىق . ئېغىرلىق بىرلىكى ، ئىششەكنىڭ
 يېرىمى ، ئىككى جىڭغا تەڭ . (كېرىيە)
 يۈك . ھېچقىسى يوق . (خوتەن)
 ئى . ئوغۇل بالىلارنىڭ توختاپ قېلىشى ئۈچۈن
 كىچىك ۋاقتىدا بېشىنىڭ بىر چېتىگە
 چۈشۈرۈلمەي قويۇپ قويۇلدىغان چاچ ،
 سېكىلەك . (تۇرپان)
 ئى . نوۋەت ، ئۆچىرەت ، بىرەر نەرسىنى
 توپلىشىپ ئېلىش ئۈچۈن نوۋەت ساقلاش . م :
 مېنى (مېنىڭ نىياۋەم كەلدى . (لوپنۇر))

ھاپا قوۋۇز~ھوپقوۋۇز سۈپ . قوۋۇزى سېمىز ، قوۋۇزى ئىششىپ
 قالغاندەك . (قەشقەر)
 ھاپپا~ھامبا
 ئى . شاپلاق . م : ئەركىن تىزغا ھاپپاقلاپ ،
 بىردەم ئالدىغا ، بىردەم كەينىگە تەۋرىنىپ
 يىغلىماقتا ئىدى . (كېرىيە) (بۇ سۆز گۇمىدا
 «ھاپپال» دېيىلىدۇ)
 ھاپ ئۇرماق
 ھاتاڭ
 ھانتار
 ھادىرۇسكۇن
 ھادىرۇسكۇنچىلىق
 ھارە ئەن

لاپ ئۇرماق ، پو ئاتماق . (ئاقسۇ)
 ئۇن . ۋايتاڭ ، ئۇقىمىدىم ، بىلىمدىم مە -
 نىسىدىكى ئۈندەش . (نىيە)
 ئى . دورىپۇرۇش . (خوتەن)
 رەۋ . قالايمىقان ، پاتىپاراق .
 ئى . ھەرە ئەن . قوينىڭ قۇلىقىغا كۈچۈك
 چىشى چىقىرىپ سېلىنىدىغان ئەن . (نىيە)

ھاراسەنلىك ئى . خاپىلىق ، كۆڭۈل ئاغرىقى . (كېرىيە)
ھاردۇققا چىقماق پېنسىيىگە چىقماق ، دەم ئېلىشقا
چىقماق . (قۇمۇل)

ھارمىدىماق ھاردۇق سورىماق . (قۇمۇل)
ھازىنا~ھاسنا ئى . ياشانغان ئەر- خوتۇنلار ياكى كۆڭلى
يېقىن ، تەڭ دېمەتلىك كىشىلەر بىر- بىرى
بىلەن پاراڭلاشقاندا ، قارشى تەرەپنىڭ
ئىسمىنى ئاتاش ئورنىدا ئىشلىتىدىغان
«ھەي ، ۋاي» مەنىسىدىكى تەكەللۇپ سۆز:
چوڭلارنىڭ كىچىكلەرنى ئەركىلىتىپ دەپ
قويدىغان سۆزى . (نىيە) (بۇ سۆز كېرىيىدە
«ھازىناي» دېيىلىدۇ)

ھاسار سېپىل ئى . شەھەر سېپىلى . (قۇمۇل)
ھاشا توساق ئى . چىتلاق . (تۇرپان)
ھاش قاپاق سۈپ . ياپما قاپاق . (خوتەن)
ھاكىنا سۈپ . ئورۇق ، ئاۋاق . (كېرىيە)
ھاكىنەك ئى . بېلىق يېغىغا ئۇن چېلىپ ئېتىلىدىغان
تاماق . (ئاقساقمارال)
ھاكىۋاتۇ يۈك . ئىشقىلىپ ، قانداقلا بولمىسۇن:
تاسادىپىي ، تۈيۈقسىز ، پەۋقۇلئاددە . (خوتەن ،
نىيە)

ھاڭگىز سۈپ . ئېگىز .
ھاڭ سۈپ . پاك ، قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان . (نىيە)
ھاڭچى~ھاڭدا ئى . «رۇنول» ھاڭگا ، ئەرەك (ئېشەك) . (گۇما)
ھاڭغۇق ئى . بويۇنتۇرۇق . ئۆكۈزنى قوشقا قاتقاندا
بويىغا سېلىنىدىغان قوۋۇق . (ئىلى)
ھاڭ قالماق سۈپ . ھاڭ- تاڭ قالماق ، ھەيران قالماق .
(نىيە ، تۇرپان)

ھاڭكام	رەۋ. ھامان. (تۇرپان)
ھاڭكامە	سۈپ. ئاۋارچىلىق. (قۇمۇل)
ھال	ئى. ھويلا. (نىيە) (بۇ سۆز خوتەندە «ھالو» دېيىلىدۇ)
ھالاب	ئى. يالغانچى؛ قىزغانچۇق. (نىيە)
ھالپەش	ئى. ئۈچ تەرەپكە تۇتاشقان پېشايۋان. (كېرىيە)
ھالپو	سۈپ. كىچىك ئىشنى يوغان قىلىپ كۆرسىتىدىغان لاپخور. (خوتەن)
ھالگايى	سۈپ. سېرىق رەڭ. (قۇمۇل)
ھالگىۋىدىت	ئى. ھالۋابىدىت، شىزى. (قۇمۇل)
ھاللازلىماق	ھاڭگا ئېشەكنىڭ ھاڭراپ يۈگۈرۈشى. (بۇ سۆز يەنە «ھاللاز ئاتماق» مۇ دېيىلىدۇ). (كېرىيە، خوتەن)
ھاللازچى	ئى. يامان خۇيلۇق ئېشەك. م: ئېشەك قېرىسا ھاللاز- چى بولۇر، جالاپ قېرىسا نامازچى (بولۇر). (ماقال) (كېرىيە)
ھاللاڭ	سۈپ. ئوچۇق، ئېچىقلىق. م: ئىشك ھاللاڭ قالدى. (كېرىيە)
ھاللىسە	سۈپ. بار نەرسىنى تەڭ كۆرۈپ پايدىلىنىش. (قۇمۇل)
ھالۇ	ئى. ھويلا. (خوتەن) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «ھال~ھولو» دېيىلىدۇ)
ھاما	يۈك. «شۇنداقمۇ، شۇنداققۇ، قانداق دېدىم» دېگەندەك تەستىقلاش مەنىسىدىكى يۈكلىمە. (خوتەن) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «ھامۇ» دېيىلىدۇ)
ھاما- ھاما	يۈك. «ئاڭلاپ تۇرۇڭ، ماڭا قاراڭما» دېگەندەك تەكىتلەش مەنىسىدىكى يۈكلىمە. (خوتەن)
ھامات قىلماق	پەش قىلماق. (قۇمۇل)

- ھامنام سۈپ. تىنچىق، دىمىق. (قۇمۇل)
- ھام يول ئى. چوڭ يول. (كېرىيە)
- ھانا سۈپ. بەدەننىڭ ئېگىلىپ قالغان، بىر تېرە - بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان ھالىتى. (خوتەن)
- ھانناز سۈپ. ئىش خۇشياقماس، جايدا تۇرمايدىغان (ئادەم). (كۇچا)
- ھاۋىتاشام قىلماق غەلۋە - غۇدۇر قىلىپ ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈ - ۋەتمەك. (كېرىيە)
- ھاۋىلىماق زۇكامدىماق، تۇمۇدىماق. (نىيە)
- ھايتاق سۈپ. كەپسىز، بەڭۋاش، گەپ ئاڭلىمايدىغان. (نىيە)
- ھايداخچى ئى. «دېھ» قوشچى، قوش ھەيدىگۈچى. (ئاقسۇ)
- ھاىلى ئى. مەجەز، ساقلىق. م: بۈگۈن ھاىلىم يوق. (تۇرپان)
- ھەب دورا ئى. «تېب» تابلىتكا دورا. (مەكت)
- ھەپپەت ئى. «يېم» قوناق ئۈندىن قىلىنغان پېتىر خېمىرنى قازاننىڭ چۆرىسىگە يېقىپ، ھوردا پىشۇرۇلىدىغان مانتا. يېقىشتىن ئىلگىرى كەينىنى تۇزلاپ، قازاننى قىزىتىپ، قازان ئىچىگە سۇ قۇيۇپ قاينىتىپ، ئاندىن يېقىلىدۇ. (پىچان) (بۇ سۆز تۇرپاندا «ھەپەش» دېيىلىدۇ)
- ھەپتىرەڭ سۈپ. ئۆزگىرىشچان، ئالمىجوقا، تۇتۇرۇقسىز. (قۇمۇل)
- ھەپسەر سۈپ. تويماق، قارنى يامان. (تۇرپان)
- ھەپسىلا ئادەم سۈپ. كۆڭلىنىڭ شىرىسى بار ئادەم. (خوتەن)
- ھەتتەم~ھەتتەمشا سۈپ. پوچى، تەكەببۇر، ھاكاۋۇر، ئۆكتەم.

(قۇمۇل)

ھەجەڭگە~ھەجەڭگۈچ ئى. ئىلەڭگۈچ. (قۇمۇل)

ھەجەن ئىم. ئەجەبلىنىش، كەمسىتىش، كۆزگە ئىلماسلىق، كۆرەلمەسلىكنى ئىپادىلەيدىغان سۆز. (نىيە)

ھەربار رەۋ. ھەرقېتىم، ھەر قاچان. (خوتەن، قەشقەر)
ھەرراس ئى. دېھقان.

ھەزىتى غۇم ئى. «يېم» بىر خىل ئۇماچ. سۇغا ئازراق ماي، كۆكتات، قاتتىق نان سېلىپ قاينىتىپ، پىشۇرۇلدىغان تاماق. يەنە بىر خىل ئاتىلىشى «شايى پەتتا». (پىچان)

ھەسەلى سۈپ. بوز، قوڭۇر (قوينىڭ رەڭگى). (قەشقەر)
ھەش سۈپ. سەت، پاسكىنا. م: ئەل جېنى بىلەن، ھەش قىز ئېرى بىلەن. (ماقال) (ئېلى)

ھەققۇۋ ئى. ۋەج، بىسات، دۇنيا. (خوتەن)
ھەگىنە دەرۋازا ئى. ئۈستى تەرىپى شادىلىق دەرۋازا. (ئاتۇش)

ھەلەق سۈپ. پاسكىنا، كىر. (خوتەن)
ھەلەلەڭ سۈپ. ئەخمەق، گۈل.

ھەللى سۈپ. «ئۇيات»، «نومۇس» مەنىسىدىكى ئۆكۈنچ سۆزى. (خوتەن)

ھەللىسى سۈپ. چېغىدا، نورمال. (خوتەن)
ھەمزەك ئى. گۈل باسقان ماتا. م: ھەمزەك يوتقان. (مەكت)

ھەمسات سۈپ. بىردەم، قىسقا ۋاقىت، دەرھال، شۇئان. م: ھەمساتنىڭ ئىچىدە بېرىپ كېلىمەن. (كۇچا، ئىلى، مەكت)

ھەمسال سۈپ. تەڭتۇش، قۇرداش؛ كۆيۈمچان، مېھرىبان. م: ئۇلار بىر-بىرىگە بەك ھەمسال.

	(تۇرپان)	
ھەمكام	سۇپ. ئىناق ، ئىتتىپاق . (خوتەن)	
ھوبو	يۈك . ھەيران قالغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان ئۈندەش سۆز . (قاغىلىق)	
ھوپ	ئۈن . ياتقان ئۇلاغنى قوپۇرۇش ئۈندىشى .	
ھوچ~ھويتچ	ئۈن . ئېشەكنى توختىتىش ئۈندىشى . (قەشقەر تاشمىلىق)	
ھور 1	ئى . چوڭ ياغاچ ھاۋانچا . (قۇمۇل)	
ھور 2	ئى . بۇغداي ياكى گۈرۈچ ئاقلايدىغان سوقا . (قەشقەر)	
	ھورنى چىقارماسلىق (ئىد) چاندۇرماسلىق ، تۈيدۈرماسلىق . (قەشقەر)	
ھوششەرە	سۇپ . بارىكالا ، يارايدۇ . (ئىلى ، قومۇل)	
ھوشۇقچە	ئى . دوپپا شاپىقىغا پاراللېل ھەم قايچىلاش قىلىپ تىكىلگەن ئۇزۇن سىزىقچىلار ئارىسىغا بالداق شەكىللىك تىكىلگەن گۈل . (قەشقەر)	
ھوگا	سۇپ . چۇقان - سۈرەن . م : پۈتۈن شەھەرنى قاپلىغان تېخىمۇ كۈچلۈك ھوگا كۆتۈرۈلدى . (قەشقەر)	
ھوگاز	ئى . ئويۇق . (قۇمۇل)	
ھوگۇنا	ئى . «زوتول» جەرەننىڭ ئەركىكى . (قۇمۇل)	
ھوڭ	ئى . نىشان ئۈچۈن تاش ياكى كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان دۆۋە ، ئېگىزلىك . (قۇمۇل)	
ھولا	ئى . ئوت ، يالقۇن ، گۈلخان . م : تونۇرنىڭ ئوتى ھولا بولۇپ كېتىپتۇ . (قەشقەر) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «ھالۇ~ھولۇ» مۇ دېيىلىدۇ)	
ھوۋۇقماق	ئىششىپ قالماق . م : ئۇنىڭ كۆز - قاپاقلىرى ھوۋۇقۇپ قاپتۇ . (ئىلى)	

- ھۇجرا گېپى ئى . توي كۈنىنىڭ ئەتىسى قىز ۋە يىگىتنىڭ دوستلىرى بىر يەرگە جەم بولۇپ ئۆتكۈزىدىغان مەرىكە . (ئىلى)
- ھۇجرا ئۆي ئى . يىگىت بىلەن قىزغا تۇتۇپ بېرىلگەن ئۆي . (پىچان ، ئىلى)
- ھۇجۇن ئۇن . قورقۇش ياكى سوغۇقتىن شۈركۈنۈشنى بىلدۈرىدىغان سۆز . (نىيە)
- ھۇررەك 1 ئى . نۇر ، نۇرەك . بالىلار مۇزدا ئوينايدىغان نۇر ، پىرقىرىغۇچ . (نىيە)
- ھۇررەك 2 سۈپ . ئۇششۇق ، كۆكەرمە ، مۇتتەھەم . م : جەدەلنى بۇلغا سېتىۋالدىغان ھۇررەكلەر . (ئىلى)
- ھۇرۇڭقىماق تاماقتا بېزەپ بولماق . (تۇرپان)
- ھۇقۇيتماق ۋارقىرماق ، توۋلىماق ، چاقىرماق . (خوتەن)
- ھۆپلىمەك ئىسسىق ئۇرۇپ كەتمەك . م : ئىسسىقنىڭ قاتتىقلىقىدىن بۇغدايلار ھۆپلەپ يېتىپ قالدى . (تۇرپان)
- ھۆپىگەن ئى . «زۈئول» چاشقان جىنىسىغا كىرىدىغان بىر خىل ھايۋان . (خوتەن)
- ھۆپىلەكتاش ئى . بىر خىل بالىلار ئويۇنى . «بەش تاش» نىڭ چوڭى . (ئىلى)
- ھۆجىمەك~نۆجىمەك گۈمۈرۈلمەك . (قۇمۇل)
- ھۆدەك~ھوداق سۈپ . ئۇششۇق ، بىشەم ، كۆكەرمە ، تۆھمەتخور . (كېرىيە ، خوتەن)
- ھۆدەيچى ئى . خەۋەرچى . (قەشقەر)
- ھۆددەس رەۋ . مۇتلەق ، پەقەت ، زادى ، ئەسلا (نىيە ، خوتەن)
- ھۆسۈت ئى . ھەسەت ، قىزغىنىش .

ھۆلتەن~يۆلتەن ئى. تىرىك جان. (لوپنۇر)
ھۆندىگە - سۆندىگە بولماسلىق ھېچنىمىگە دال بولماسلىق. م:
ئۇنىڭ ئازغىنە پۇلى ھۆندىگە - سۆندىگە
بولماپتۇ. (خوتەن)

ھۆشكۈش - ھۆشكۈش ئۇن. موزايىنى چاقىرىش ئۈندىشى.
(نىيە)

ھۆكۈنەك ئى ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۆنىكى. (خوتەن)
ھۆللە ئى. بىر- بىرىنى تېپىپ ئوينايدىغان بىر
خىل بالىلار ئويۇنى. (كېرىيە)
ھۆللىمەن سۈپ. مۇتتەھەم، بويۇنتاۋ، گەپ ئاڭلىماس.
(نىيە)

ھۇل سۈپ. ئىسسىق، نەپت. (قۇمۇل)
ھېچىپىندەي سۈپ. غەلىتە، ئەقىلگە سىغمايدىغان. (نىيە)
ھېرىقماق ھارماق، چارچىماق. (قەشقەر، ئاتۇش)
ھېشىق ئى. جىنسىي مۇناسىۋەت جەرياندا ئاياللارنىڭ
جىنسىي يولىدىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان
سۇيۇقلۇق: كۆچ: «تىل ھا» قېلىن، گەپ
ئۆتمەيدىغان؛ ھاراملىق. (كېرىيە)
ھېكىماچ ئى. «دېھ» تاق كالا تارتىدىغان قوش، ساپان.
(خوتەن)

ھېلىلىق سۈپ. پاسكىنا، كىر. (خوتەن)
ھېيجېن ئۇن. «ۋىيەي، قويە سېنى» دېگەندەك يات
قىلىقلارنى ئەيىبلەش مەنىسىدىكى ئۈندەش
سۆز. م: ھېيجېن، شۇنىڭغىمۇ يىغلامتىكەن!
(خوتەن)

ھېبىز سۈپ. ھەرگىز، قەتئىي. (پىچان) (بۇ سۆز
قەشقەردە «زىبىز» دېيىلىدۇ)
ھىجايماق ھىجايماق.

سۇپ. ھىجىيىپ يۈرىدىغان ئادەم .	ھىجاق
سۇپ. گومۇش ، كالۋا ، دەلدۇش ، ھاڭخۇاقتى ، پاڭخۇش . (بۇ سۆز « ھېرلىگۈدۈك » مۇ	ھىرلىك
دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)	
مىشقىرماق . (قۇمۇل)	ھىڭىرمەك
رەۋ . دائىم . (خوتەن)	ھىلەك
ئاستا يەلپۈنمەك . م : دېرىزىدە سۇس ھاۋارەك	ھىلىپىرلىماق
پەردە ھىلىپىرلاپ تۇراتتى . (خوتەن)	
ئى . مەقسەت ، مۇددىئا ، ئىچ گەپ : ئىم ، پارول .	ھىم
م : ھىمىنى بىر قىلىپ - گېپىنى بىر	
قىلىپ . (نىيە ، خوتەن)	
ھىمىرىق ئاش ئى . «يېم» قولداما . (قۇمۇل)	
ھىمىدۈك~يىمىدۈك سۇپ . يەپ قاچا بىكار قىلىدىغان ،	
قولدىن ئىش كەلمەيدىغان ئادەم . نان قېپى ،	
تەييارتاپ . (قۇمۇل)	
ئى . كىشىلەر بىلەن بولغان ئىناقلىق ،	ھىمىرلاش
ئىتتىپاقلىق .	
سۇپ . چىڭ ! ھىم .	ھىمىق

ئو

ئۈن . ئو : ش . سەتلەش ياكى نارازىلىقنى	ئوئەش
بىلدۈرۈش ئۈندىشى . م : ئو : ئەش ئوغامنى	
قايناتمىغىنا ! (ئىلى)	
سۇپ . قېرى . (لوپنۇر ، خوتەن)	ئوبۇشقا
ئى . ئەپكەش . (مەكت)	ئوبقا
ئوتلىماق (چاينى) . (قۇمۇل)	ئوبلىماق
سۇپ . ئويمان ، ئازگال : كۆچ : ئالدام ، دام ،	ئوپۇر
تۇزاق . م : Δ ئاقچۇق سېيى ئوپۇركەن ، چىيەن	

دارىن بىر چوقۇركەن: Δ ئوپۇرغا چۈشۈپ
كەتمەك - ئالدام خالتىغا چۈشۈپ كەتمەك.
(قۇمۇل، تۇرپان، لوپنۇر)

ئوپۇرماق

تېگىگە يەتمەك، پەملىمەك، بىلمەك. م:
ئوقت قىلساڭ، ئوپۇرۇپ قىل، تومۇرىنى
قومۇرۇپ قىل (ماقال). (قەشقەر)

ئويۇم

مىق. يۇتۇم، ئوتلام. م: بىر ئويۇم سۇ. (قۇمۇل)
رەۋ. تۇن كېچە، يېرىم كېچە. م: ماشىنا بىلەن
ئوتتۇرا كېچىدە قاغىلىققا كىرىپ كەلدى.
(خوتەن)

ئوتتۇرا كېچە

ئوتكۆچ قىلماق ئاشلىماق. (مەكت)

ئوتلاپ قاقماق باخشىلار بېرە ئوينىغاندا پىچانغا ئوت يېقىپ،
يەتتە يەردە ئوڭ - تەتۈر ئايلاندۇرماق.
(مەكت)

ئوتلاق

ئى. ئوت قالغان ئۆي. (كېرىيە دەريا بويى)
ئى. تونۇرنىڭ كۈلىنى چىقىرىدىغان تۈشۈك،
داپخۇن. (تۇرپان)

ئوتلۇق

ئوتقا كۆنمەك، سۈتتىن ئايرىلىپ ئوت يەيدىغان
1 ئوتۇقماق 1 بولۇپ قالماق (قوزا - ئوغلاقلار). م: قوزا
ئوتۇقتى. (ئىلى)

ئىشىشىپ قالماق. م: ئۇنىڭ يۈزى ئوتۇقۇپ
2 ئوتۇقماق 2 قاپتۇ. (قۇمۇل، قەشقەر، ئىلى) (بۇ سۆز
لوپنۇردا «ئوتۇقماق» دېيىلىدۇ)

ئوت ئېغىز

سۇپ. ئاغزى ئىتتىك. (قۇمۇل)
ئى. «تارس» مال دوختۇرى. (خوتەن)

ئوتىچى

قوي گۆشىنى پۈتۈن پېتى پىشۇرماق. م: بىر
ئوچا قىلماق قويىنى سويۇپ، قازانغا پۈتۈن ئوچا قىلىپ
سېلىپ بوپتۇ. (خوتەن)

ئوچاقمانتا ئى . يېزىلاردىكى قازان ئېسىپ قويۇلغان يوغان ئوچاق . م : كۆكۈم كۆيۈپ ئوچاقمانتىغا يامىرماقتا . (ئىلى ، كۇچا)

ئوچۇن قوڭغۇزى ئى . < زوئول > بوڭبوڭ قوڭغۇز . (خوتەن)
ئوخشۇغۇ ئى . كىگىزدىن ياكى پاختىدىن ياسالغان كىچىك شارچە بولۇپ ، قانغا چىلانغاندىن كېيىن ئوۋ قۇشلىرىغا بېرىلىدۇ . (گۇما)

ئوخشۇالماق ئوخشۇاپتۇ . (قۇمۇل)
قېتىۋالماق ، گىدىيۋالماق . م : بۇ تازا

ئودوغۇچ ئى . تۇتۇرۇق ئوتۇن . ئوت تۇتاشتۇرۇش ئۈچۈن ئايرىپ ئېلىنىدىغان ئوت . م : مەشتىن ئودوغۇچ ئال . (لوپنۇر)

ئورا ئى . تەسكەي . (قۇمۇل)
ئورا تۇۋى سۇپ . ئۇزۇن مۇددەت ساقلانغان ئاشلىق ۋە نانغا كىرىپ قالىدىغان غەلىتە تەم . (كېرىيە)

ئورام ئى . ئورما . م : ئورام ۋاقتى .
ئوران ئى . لەھەت ، گۆر . (خوتەن)
ئوراي ئى . باشتىكى چاچنىڭ چۆگىلىمىسى . (قۇمۇل)

(بۇ سۆز لوپنۇردا « ئورۇغوي » دېيىلىدۇ . م :
باشىمى ئورۇغۇيۇ ئىككى . زىناقمۇ « ئورۇغوي »
دېيىلىدۇ)

ئوردا كۆچ - كۆچ ئى . بىر ئادەم ئوتتۇرىدىكى كامارغا قولىدىكى پاپۇز (ئەگرى ياغاچ) بىلەن جەينى سولايدۇ ، باشقىلار قولىدىكى پاپۇز بىلەن جەينى توسىدۇ . (بۇ ئويۇن « پاپۇز » مۇ دېيىلىدۇ) (مەكىت يانتاق)

ئوردۇ ئى . چاشقان ۋە كۈسۈتكىگە ئوخشاش يەر ئاستىدا ياشايدىغان ھايۋانلارنىڭ ئۇۋىسى .

ئورلاڭ

سۈپ. بېقىندى، باغلاندى، قورچاق؛ چوڭ پادشاھلارغا قارايدىغان كىچىك خان - بەگلەر. م: ئورلاڭ بېگى - بېقىندى بەگ. (ئىلى) ئى. خامپا.

ئورۇلۇق

ئى. پايتىما. (لوپنۇر، كېرىيە، نىيە)

ئورۇنجى

چوڭقۇرلاپ كەتمەك، ئولتۇرۇشۇپ ئوربەك بولۇپ كەتمەك، چوڭقۇرلىماق.

ئوردىماق

ئۇن. قوش ھەيدىگەندە كالىنى تاپقا كەلتۈرۈش ئۇندىشى.

ئوش - كە

ئۇن. كالىنى توختىتىش ياكى تۇرغۇزۇش ئۇندىشى. (قەشقەر تاشمىلىق)

ئوش - ئوش

يارىلاندىرماق. م: قالغاچنى ئوشۇتۇپ قويدى - قارىلغاچنى يارىلاندىرۇپ قويدى. (كېرىيە قارلۇق، تۇرپان)

ئوشۇتماق

ئوشۇقچىلىق قىلماق ھەددىدىن ئاشماق، زورلۇق قىلماق. م: ھەددىدىن ئېشىپ ساقچىلارغىمۇ ئوشۇقچىلىق قىلدى. (قەشقەر)

ئوشۇقچىلىق قىلماق

ئالدىرىماق، نەتىرىمەك، ھولۇقماق، چۆچىمەك، جىددىيلەشمەك. م: ئوشۇقماي گەپ قىل. (قەشقەر)

ئوشۇقماق

ئى. باسماق، تۇزاق. (خوتەن)

ئوغچا

ئى. ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان ھاۋانچا.

ئوغۇ

قۇسماق، ياندۇرماق، ھۆقىلماق. م: بىزىزى قاتۇن ئوغۇتۇپتا تۇرادۇ - بىزنىڭ خوتۇن ھۆقىلىپلا تۇرىدۇ. (لوپنۇر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «ئوغۇماق» دېيىلىدۇ)

ئوغۇتماق

ئى. «بوت» بىر خىل ئوت. تۆگە يېمەيدۇ. (نىيە)

ئوغۇز سېرىق

- ئوغۇلجىماق
ئوغىيامان
- تەزىم قىلماق ، ھۆرمەت قىلماق . (خوتەن)
سۈپ . ئاچچىقى يامان ، زەھەر خالتىسى .
(قۇمۇل)
- ئوق 1
ئى . «بىن» كىگىز ئۆيىنىڭ تۇڭلۇكىنى تىرەپ
تۈرىدىغان قوۋۇرغا ياغاچ . (قۇمۇل) (بۇ سۆز
خوتەندە «ئۇغ» دېيىلىدۇ)
- ئوق 2
ئوقتاغا
ئوقتاش
ئوق شاخ
- مىق . ھەسسە ، ئۇلۇش . (قۇمۇل)
سۈپ . ئويمان - دۆڭ يەر . (قۇمۇل)
ئى . قىزلارنىڭ تاش ئويۇنى . (قۇمۇل ، تۇرپان)
ئى . «بوت» قوغۇنىنىڭ دەسلەپ ئۆسۈپ چىققان
غول شېخى . (كېرىيە)
- ئوقۇغا
ئوقۇرۇق 1
ئوقۇرۇق 2
- ئى . قوتازنى چاندىغان چاتقۇ . (خوتەن)
ئى . مېۋە قاقىدىغان تاياق . (قۇمۇل)
ئى . ئات تۇتىدىغان سالما . م : كەسلەنچۈككە
ئوقۇرۇق سالدىم ، سۈرۈلدى قاچتى . يېنى يوق
قوڭغۇز مېنىپ قوغلىۋىدىم ، بەش داۋان
ئاشتى . (ئىلى)
- ئوقۇرى ئېگىز
ئوقۇمباشى
- سۈپ . «ئىد» نەزىرى ئېگىز . م : ئېگىز ئوقۇردا
بوغۇز يەپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەم ، ئۇنداق -
مۇنداقنى ياراتمايدۇ . (خوتەن ، ئىلى)
ئى . «تارس» باش ئۆلىما ، چوڭ ئۆلىما .
(لوپنۇر)
- ئوك پۇت
ئوڭدۇرماسلىق
- ئى . ئوك تەرەپ ، ئىشكىتن كىرگەندىن
كېيىن مورا ئوچاقنىڭ ئوك تەرىپى ، تۈر تەرەپ .
(نىيە ، خوتەن)
ئىلگىرى كەلتۈرمەسلىك ، ئالغا باستۇرماسلىق ،
باشقىلارنىڭ ئىشىغا توسقۇنلۇق قىلماق . (ئىلى)
- ئوك سېپى
- سۈپ . لايىقىدا ، ئۆز ئورنىدا . م : ئۇنى ئوك

سېپىدا ئىشلەت. (قەشقەر)	
ئى. «بوت» بىر خىل ئوت، ئۆسۈملۈك. (ئىلى)	ئوڭغاق
ئاغرىق ۋە باشقا سەۋەبلەردىن ئورۇقلاپ، ماغدۇرسىزلىنىپ كەتمەك، رەڭگى ئۆچۈپ كەتمەك، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتمەك. (بەزى يەردە «ئىگگەيمەك» مۇ دېيىلىدۇ. م: ئاغرىپ ئىگگىيىپلا قاپتۇ) (ئىلى)	ئوڭغايماق
ئى. پالتا، كەتمەن قاتارلىقلارنىڭ ساپ ئورنىتىدىغان ئورنى. (قۇمۇل)	ئوڭغۇل
سۈپ. ئوڭ تەرەپ، ئوڭچە ئىش قىلغۇچى ئادەم. م: ئازابىم يەتتىمۇ خۇدايىم بۈگۈنۈزە پىشتكە ئوڭقىيىنى بەردى. (مەكت)	ئوڭقاي
سۈپ. ئىلگىرى كەلمەس، ئىشى ئوڭغا تارناماس، تەلەيسىز، پالاكت بېسىش. م: ئەتىگەن ئوڭمىغان كەچكىچە ئوڭماس. (ماقال) (قەشقەر، ئىلى)	ئوڭماس
ئى. چىغنىڭ تۈپ تەرىپىدىكى ئاقلىۋېتىلىدىغان يوپۇرماقلىرى. (كۇچا)	ئولاڭ
سۈپ. يالغۇز، يەككە، غېرىب، بىچارە؛ ئەركىن، ئىختىيارىي. م: كۆلەڭگەم تامدىن ئېشىپ، يەردە تۇرۇرنى بىلمىدىم. بۇ مېنىڭ ئولان بېشىم، مۇڭغا قالدۇرنى بىلمىدىم. (قۇمۇل)	ئولان
ئى. كاڭ توپىسى، كونا توپا. (قەشقەر)	ئولپان
ئى. ئولتۇرۇش، زىياپەت، چاي. (كېرىيە)	ئولتۇرۇشماق
ئى. «تېب» پالەج. (مەكت)	ئولتۇرۇم
ئى. «زوتول» ئوغلاق. (لوپنۇر)	ئولغوق
تەتۈر باغلىماق. م: چاننىڭ ئوق ياغىچىغا ئولغۇر سالىدى. (ئىلى)	ئولغۇر سالماق

ئولغۇما
ئولغۇن
ئى . بۇرما ، بۇرغۇچ . م : ئولغۇما مىخ . (خوتەن)
ئى . ئوغلان . م : ئاتتار قارىسا ، قۇلۇلار
ئويۇنچۇق ، ئا : دەم قارىسا ، ئولغۇنلار ئويۇنچۇق .
(لوپنۇر)

ئولغىماچ
ئى . باغلانغان ئارغامچا ياكى سىمىنى چىكىتىش
ئۈچۈن ئارىسىغا قىستۇرۇپ تولغايدىغان كالتەك
م : خەپ ، ياقۇپقا بىر ئولغىماچ سالمىسام .
(خوتەن ، قەشقەر) (بۇ سۆز لوپنۇردا «ئولغام»
دېيىلىدۇ)

ئولكىۋا
ئوللالەم
ئولۇماق
ئال . ھەممە ، جىمى . (كېرىيە)
يۈك . ئېھتىمال ، بەلكىم . (كېرىيە)
تولغىماق ، ھىمىرمەك ، بارماق بىلەن
چىمدىماق . م : يانا شۇنداق دەيدىغان بولساڭ ،
تىلىڭنى ئولۇۋېتىمەن . (ئىلى)

ئومبا - دومبا
ئوناق
سۈپ . ئالدىراپ - تېنەپ . (قەشقەر)
ئى . پەرەز ، مۆلچەر ، قىياس . م : ئوناق ئوناققا
كەلمىدى ، يەر قوناققا كەلمىدى . (ماقال)
(قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «ئونۇق» دېيىلىدۇ .
بۇ ماقالمۇ «ئونۇق ئونۇققا كەلمەدى ، ئارقاداقى
يەر قونۇققا كەلمەدى» دېيىلىدۇ)

ئونوماق
ئاتماق : ئەسلىمەك ، ئويلىماق ، سېغىنماق .
م : Δ بۇنى ساڭغا ئونوپ قويغون . — بۇنى ساڭا
ئاتاپ قويغان ؛ Δ سېنى ئونوپ (سېغىنىپ)
كەلدىم . (لوپنۇر)

ئونون
قوش . «پاھ ، ۋاي» مەنىسىدىكى
ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرىدىغان قوشۇمچە .
(خوتەن)

ئوۋا
ئى . چېچەك ، قاپارتما . (لوپنۇر)

ئوۋاڭ - دوۋاڭ سۈپ. ئېگىز - پەس ، مالماتاڭ . (قۇمۇل)
ئوي 1 سۈپ. چوڭقۇر . م: پۇلىنى يانچۇقۇڭغا ئوي سال .
(كېرىيە)

ئوي 2 ئى . «بوت» ئازغانغا ئوخشايدىغان ئوت . (خوتەن)
ئويلاتماق قاچۇرماق ، قوغلىماق . م: تۆمۈر خەلىپە
قوزغالدى ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك ، چيەن
دارىنى ئويلاقتى جاڭگالدىكى توڭگۇزدەك .
(قۇمۇل)

ئويلۇق سۆڭەك ئى . «ئات» بىلەك سۆڭىكىنىڭ يوغان يېرى .
ئويلىماق قاچماق . (قۇمۇل)
ئويمائەن ئى . قوينىڭ قۇلقىنى ياي شەكلىدە ئويۇپ
چىقىرىلىدىغان ئەن . (نىيە)

ئويمات ئى . ئون مودىن تارتىپ يۈز موغىچە كېلىدىغان
تېرىلغۇ يەر ، تېرىلغۇ مەيدانى ؛ ئوي ، ئويما ،
ئويمانلىق . (شايار ، تۇرپان) (بۇ سۆز ئىلىدا
«ئويپات» ، كېرىيەدە «ئويداڭ» دېيىلىدۇ)
ئويماتلاشماق بۆلەك - بۆلەك تېرىلغۇ يەرلەر ئۆزئارا
تۇتاش تۇرۇلۇپ بىرلەشتۈرۈلمەك ، كۆلىمى
چوڭايتىلماق ، مەيدانلاشتۇرۇلماق . (شايار ،
تۇرپان)

ئويۇق ئى . كەشتە نۇسخىسى ، ئەندىزە . (قۇمۇل ،
تۇرپان)

ئۇ

ئۇپ ئى . يازنىڭ قىزىق ئاپتېپى ، تىنچىقى . م: ئۇپ
ئوتتۇپ قالماق . (خوتەن) (بۇ سۆز تۇرپاندا
«ھۇپ» دېيىلىدۇ . م: بۇغدايلار ھۇپلەپ
يېتىپ قاپتۇ .)

پۇچقاق ، ھەر جاي . (ئىلى)	ئۇچۇرما
ئى . چوڭقۇر ، تىك . (تۇرپان)	ئۇچۇرما نان
ئى . تونۇرنىڭ ھارارىتىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن تۇنجى قېتىم ياققان نان . (قەشقەر)	ئۇچۇن
ئى . بىرىنجى دەرىجىلىك ئۇن . (قۇمۇل)	ئۇچۇنما
ئى . <تېب> ئاغرىق ، كېسەل . م : ئۇچۇنما قوزغىلىپ قالدى . (تۇرپان)	ئۇچۇنماق
شامال تەگمەك ، شامال دارماق . م : ئۇچۇنۇپ قالدىم . (تۇرپان)	ئۇدۇسقىماق
چۈشەكمەك . بوۋاقلارنىڭ ئۇخلاۋېتىپ كۈلۈشى ياكى يىغلىشى . (قۇمۇل ، تۇرپان)	ئۇرۇچ
ئى . ئۈچ .	ئۇرۇڭقاي
سۈپ . ياسانچۇق ، مىشچان . (ئىلى)	ئۇرۇالماق
ئۆڭتۈرۈلمەك . م : كەمە (كېمە) ئۇرۇالسىپ (ئۆڭتۈرۈلۈپ) كەتتى . (لوپنۇر)	ئۇرۇال يەر
ئى . دەم ئالدۇرۇپ ياكى نۆۋەتلەشتۈرۈلۈپ تېرىلىدىغان يەر . (قۇمۇل)	ئۈزۈت
سۈپ . ئۈزۈن . م : ئۈزۈتسىغا – ئۈزۈنسىغا . (تۇرپان)	ئۈستۈرا
ئى . گىلەمنىڭ تىۋىتىنى كېسىدىغان مەخسۇس پىچاق . (كېرىيە)	ئۈسقاق
ئى . چۆمۈچ ، ساپلىق . (لوپنۇر)	ئۈش
سۈپ . ئاتاقلىق ، داڭلىق . (قۇمۇل)	ئۈشاختىق
ئى . سەيلىك ، كۆكتاتلىق . (لوپنۇر)	ئۈشاق – چىپەسۈپ . ئۈشاق – چۈشەك ، ئۈشاق بالىلار :
بىر خىل بالىلار ئويۇنى . (خوتەن ، كېرىيە)	ئۈشلىماق
تۇتماق . م : ئۈشلىماڭ بىلەكمىنى ، كۆيدۈر – مەڭ يۈرەكمىنى . (ئىلى ، قەشقەر ، خوتەن ،	

- كۇچا) رەۋ. ئۇ يەردە. (قۇمۇل) ئۇغۇنۇتتە
- ئى. «زوتول» بېلىق يەيدىغان قۇش. (لوپنۇر) ئۇقاي
- ئۇۋىلىماق، بەدەننى مۇجۇپ قويماق، تۇتۇپ ئۇقىلىماق
- قويماق. (ئىلى) ئۇگىلانچۇق
- ئى. «تېب» كىشىلەرنىڭ قول - پۇت ئالغىنىغا سۈركەيدىغان بىر خىل دورا. (نىيە) ئۇگىلانماق
- ئىچ ئاغرىتماق، ئىچى سىيرىلماق. م: پۇلنى يىتتۈرۈپ قويۇپ، ئۇگىلىنىپ كەتتىم. (تۇرپان) ئۇگىلىماق
- ئازراق سۇ قۇيۇلغان كاتەكچە تاشقا بەزى قاتتىق دورىلارنى سۈرۈپ، دورا ئارىلاشقان سۇنى بىمارنىڭ چېكە ۋە ئاغرىق جايلىرىغا چاپماق.
- ئى. «زوتول» ئۇلار، تاغ توخۇسى. (قۇمۇل) ئۇلان
- ئى. بۇس، پار، ھور. م: قايناققى ئۇلايى - قايناق سۇنىڭ ھورى. (لوپنۇر) ئۇلاي
- ئى. يۇندا؛ كېرەكسىز، ئېتىبارسىز. (نىيە) ئۇلتاڭ
- رىمونت قىلماق. (پىچان لۈكچۈن) (بۇ سۆز لوپنۇردا «ئۇلتاملىماق» دېيىلىدۇ. م: ئۆتۈك ئۇلتاملىدىم)
- سۈپ. تاقىسىز (ئات). (خوتەن) ئۇلداق
- چىڭتىماق (تامنىڭ ئۇلىنى): ئوغۇتلىماق. م: قوناقنى ئۇللىماق - قوناقنى ئوغۇتلىماق. (قەشقەر) ئۇللىماق
- ئى. پىلە قۇرتىنىڭ تۆتىنچى قېتىم ئۇخلاش ۋاقتى. (خوتەن) ئۇلۇغ بەھەڭ
- ئى. «دېھ» ھەر بىر تۈپ تەك ئارىلىقىدىكى ئېرىقنىڭ يان باغرى. (تۇرپان) ئۇلۇغ بېشى
- ئىلەشتۈرمەك، ئارىلاشتۇرماق (نىيە) ئۇماچلىماق

- ئۇماي ئى. «ئانات» ئەش، ھەمراھ: ئوغۇل بالىنىڭ ئۇرۇقىدىنى. (قۇمۇل، خوتەن)
- ئۇمىتاق ئى. چايغا چىلاپ يۇمشىتىپ ئۇماچ ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن نان. (نۇرپان)
- ئۇنتۇق سۈپ. ئۇۋاق، تالقان، پاراشۇك. م: ئۇنتۇق سويۇن. (قۇمۇل)
- ئۇۋا 1 ئى. يول بەلگىسى. (پىچان)
- ئۇۋا 2 ~ ئۇبا ئى. «تېب» ۋابا: چېچەك (كېسەل): ئاپەت، بالا قازا. م: چارخلىغ ئىچىگە ئۇۋا كىرىپ كىتەدۇ ئىكەن – چارقىلىق ئىچىگە چېچەك كىرىدىكەن (تارقىلىدىكەن). (لوپنۇر، نىيە)
- ئۇۋا 3 ئى. «دېھ» قوغۇن مايسىسى ئۆسۈپ چىقىدىغان جاي. (كېرىيە)
- ئۇۋا تەگكۈر ئى. «تىل ھا» ئۆلگۈر، بالا تەگكۈر. بىراۋنى قارغىغاندا ئىشلىتىلىدىغان ھاقارەت سۆزى. (نىيە)
- ئۇۋا تەگمەك ئاپەت تەگمەك، بالا - قازا تەگمەك. (نىيە)
- ئۇۋەت ئى. ئۇيات، نومۇس، ھايا.
- ئۇيا ئى. ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداش، قانداشلىق مۇناسىۋىتى بار. (قۇمۇل)
- ئۇيخا سۈپ. مەنە، تايىن. م: ئۇيخاسى يوق يەر - تايىنى يوق يەر. (قۇمۇل)
- ئۇيخاسىز سۈپ. ئەھمىيەتسىز، تايىنى يوق، مەزىسىز. (قۇمۇل)
- ئۇيقا - تۇيقا سۈپ. ۋەيران، خاراب. م: بوران كۆكتاتلارنى تۇيقا - تۇيقا قىلىۋەتتى. (خوتەن) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «ئۇيۇق - تۇيۇق» دېيىلىدۇ)
- ئۇيقاش سۈپ. مۇۋاپىق، ئۇيغۇن، ماس. م: شائىر

ئاھاڭدارلىقنىڭ ئوغلانىسى ، ئۇيغۇن - ئويقاشلىقنىڭ ئۈستىسى . (قۇمۇل)	ئويقاشماق
ماسلاشماق ، قاملاشماق ، قاپىيە كەلمەك . م : ئويقاشمىغان گەپلەر . (قۇمۇل)	ئويقىلىماق
بەدەننى ئۇۋۇلاپ تۇتۇپ قويماق ، ئۇۋۇلىماق . ئى . ئۇيۇتقان نەرسە ، ھۈجەيرە ، كىلىپتىكا . (قۇمۇل)	ئۇيۇتقا
ئى . ھايۋانلارنى باغلايدىغان باغلاق (جىگدە ، يۇلغۇنلارنىڭ شاخلىرىغا باغلايدۇ) . م : ئۇيۇلغۇڭۇ چىڭ باغلا ، مەن چۈرۈلۈپ ئوتتويىمەن . جانىمى قولغا ئالدىم ، مەن ھەچكىمدىن قورقمايدىمەن . (لوپنۇر)	ئۇيۇلغۇ
ئى . جامائەت . (لوپنۇر)	ئۇيۇم

ئۇ

ئۆپكە - باغرىنى قاقماق (ئىد) كۆيۈنمەك ، مېھرىبانلىق قىلماق . (ئىلى)	ئۆپكە - شالاق
ئى . ئۆپكە - ھېسىپ . (كېرىيە)	ئۆپكە قاقماق
ئى . ئاچچىق قىلماق ، تېرىكىپ نارازىلىق بىلدۈرمەك .	ئۆپلەن
ئى . (زۈئول) چاشقان تىپىدىكى بىر خىل جانىۋار . (خوتەن)	ئۆپۈپ - تېتىماق
ئى . ئاچچىق قىلماق ، ئۇيغۇن تېگىپ قويماق . (قەشقەر)	ئۆپۈم
ئى . يۈتۈم ، ئوتلام . م : بىر ئۆپۈم چاي . (قۇمۇل)	ئۆتەگ
ئى . (تېب) ئىچ ئۆتۈش كېسىلى . (خوتەن)	ئۆتكۈن
ئى . ئۆتكۈر . م : ئۆتكۈن پىچاق - ئۆتكۈر	

پىچاق . (خوتەن)	
ئى . ئۆتنە - يېرىم .	ئۆتنە - ياغام
ئى . قايچا قۇدا .	ئۆتۈشمە قۇدا
ئى . كېچىك ، دەريانىڭ كېچىكى ، دەريانىڭ	ئۆتۈك
ئۆتىدىغان يېرى .	
ئى . پاشنىسى بار مەسە . (پىچان)	ئۆتۈك مەسە
ئى . ھايۋانلارنىڭ بالا ھەمراھى ، ئېشى . (شاپار)	ئۆتىنە
ئى . ۋاپا ، مېھىر ، كۆيۈم . (قۇمۇل)	ئۆدەك
سۈپ . ۋاپادارلىق ، مېھرىبانلىق . (قۇمۇل)	ئۆدەكلىك
ئى . «زوتول» ئاغمىخان . (لوپنۇر)	ئۆدۈگەن
ئى . تاغنىڭ تىكرەك كەلگەن جايى . (قۇمۇل)	ئۆدى
ئاتنىڭ بىر ئالدى ، بىر كەينى پۈتىنى قوشۇپ	ئۆدسەك
باغلىماق . (قۇمۇل)	
ئى . يۇقىرى ، ئېگىز . (كېرىيە)	ئۆرە 1
يۈك . خۇددى ، بەئەينى . م : بۇ بالا ئۆرە دادىسىغا	ئۆرە 2
ئوخشايدىكەن . (قۇمۇل)	
سۈپ . بىسەرەمجان ، قالايىمقان . م : نېمە	ئۆرەستە
ئانداق ئۆرەستە ئادەمسەن ؟ (كۇچا)	
سۈپ . ئاجايىپ ، غەلىتە ، قاملاشمىغان ،	ئۆرەسكەل
ئەپلەشمىگەن . م : ئۆرەسكەل ئادەم - غەلىتە	
ئادەم . (قۇمۇل)	
كۆكرەكنى كۆكرەككە ياكى باشقا نەرسىگە	ئۆركىمەك
ياقماق ، سۈركىمەك . (قۇمۇل)	
ئى . نەسەت . م : باش ئۆرگۈتكۈمنى قىلدى -	ئۆرگۈتكۈ
ئاساسلىق نەسەتتىكى ئورۇندىدى . (لوپنۇر)	
ئى . دوقمۇش ، ئايلانما . (مارالۋېشى چارباغ)	ئۆرگىلىۋاي
ئى . «يېم» بولاق مانتا . (مەكىت) (بۇ سۆز	ئۆرلەت مانتا
نىيىدە «ئۆرلەگ مانتا» دېيىلىدۇ)	

- ئۆرلىمەك قورساق تويماق . م : قورسقىم ئۆرلەپ كەتتى .
ئۆرمەك ئى . قىل تاغار . (قۇمۇل)
- ئۆرمەك چىۋىن ئى . «زۈئول» ئۆمۈچۈك . (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا «ئۆرمۈگۈچۈ» دېيىلىدۇ)
- ئۆرۈش ئى . توقۇلمىلارنىڭ ئۆرۈش يىپى . (خوتەن)
- ئۆرۈكسۆيمەك باخپايماق . م : چاشتارنىڭ (چاچلىرىنىڭ) ئۆرۈكسۆيۈنۈپ (پاخپىيىپ) كەتپتۇ . (لوپنۇر)
- ئۆرۈمە ئى . مەشرەپلەردە ئۇسسۇل ئوينىغانلارنىڭ بېشىدىن ئۆرۈيدىغان پۇل ياكى نەرسە (بەزى يەرلەردە «ئۆرۈم» دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)
- ئۆرىدىمەك ئۆرىدىمەك ، چارۋىلار بېشى تۆۋەن ، تۆت پۇتى ئاسمانغا بولۇپ قالماق . (ئىلى ، نىيە ، تۇرپان)
- ئۆرىلەشمەك ھەپلەشمەك ، شۇغۇللانماق ، مەشغۇل بولماق . (ئىلى)
- ئۆزە ئى . ئىككى تاغ ئارىسىدىكى كەڭ يول . (خوتەن)
- ئۆزەك ئى . يادرو ، مېغىز ، يۈرەك . م : ئۆزەكتىن چىققان ئوي يامان ، ئۆزىدىن چىققان يات يامان . (ماقال)
- ئۆزگەن ئى . ئاق ئۇۋاق كۆتىكى ، ئۆزەك ، نومۇر . (قۇمۇل)
- ئۆزگۈ ئى . ئۆگزە . (لوپنۇر)
- ئۆزىگە كەلمەك ھوشىغا كەلمەك . م : ئۇ ئاران ئۆزىگە (ھوشىغا) كەلدى . (تۇرپان)
- ئۆسۈمتە ئى . دەرەخلەردە پوقاقتەك چىقىپ قالىدىغان مۇدۈرچەك (كېسەللەك) .
- ئۆش ئون . كالىنى جىم تۇرغۇزۇش ئۈندىشى ؛ ئۈنلۈك توۋلاپ دېيىلگەندە كالىنى بىر ياققا قوغلاش ئۈندىشى . (نىيە)

- ئۆشەمەك   قابىقىنى تۈرمەك ، دومسايماق ، ئاچچىقلانماق .
(نىيە)
- ئۆشۈقۇت   ئى . <زۈئول> مەددە قۇرت . م : ئۆشۈقۇت :
تۈشۈرمەك — مەددە قۇرت چۈشۈرمەك . (لوپنۇر)
- ئۆشۈڭتوت~ئۆشەڭتوت ئى . <بوت> بىر خىل جانسىز ئوت .
چارۋىلار دەسسەپ يەپ ، ئەسلى ھالىتى
يوقىتىلغان ، چەيلىنىپ كەتكەن ئوتلار . م :
ئاتنى ئۆشەڭگە باغلاپ قوي . (لوپنۇر)
- ئۆكەرەك   سۈپ . چىرايلىق ، ئوماق . م : ئۆكەرەك چوڭ
ۋو(لۇ)پتۇ — ئوماق چوڭ بولۇپتۇ . (قۇمۇل)
- ئۆكسۈك   سۈپ . كەم ، ئاز . م : يار ئۆكسۈگى ياردىن ، يارى
بولمىسا قايدىن . (پىچان ، قۇمۇل)
- ئۆكسۈكلۈك   ئى . كەمنى تولدۇرىدىغان بۆلەك ياكى نەرسە .
(پىچان)
- ئۆكسۈمەك   كەملىك قىلماق ، يەتمەي قالماق . (قۇمۇل ،
تۇرپان ، پىچان)
- ئۆكمۇ   ئى . <ئانات> ئۆپكە . (لوپنۇر)
- ئۆكۈ   ئى . سىڭىل . (لوپنۇر)
- ئۆكۈرەك   سۈپ . ئاتنىڭ چوڭ-چوڭ سەكرەپ مېڭىشى .
م : دادىسى ئاق بوز ئاتنى ئۆكۈرەك تاشلىتىپ
شەھەرگە كېتىپ باراتتى . (ئىلى)
- ئۆگەن - سۆگەن سۈپ . ئەيب ، نۇقسان ، كەمچىلىك . (قۇمۇل)
- ئۆگەي - چاقاي بولماق ئۆگەيلەنمەك ، يەكلىنىپ قالماق . م :
بالا ئۆگەي - چاقاي بولۇپ قالغان بولسىزە؟
(قەشقەر)
- ئۆگۈز   سۈپ . يېتىم ، ئاتا - ئانىسى يوق ؛ تەمتىرەپ
قالغان ئادەم . (بۇ سۆز بەزى جايلاردا
«ئۆكۈز» مۇ دېيىلىدۇ)

- ئۆڭەر ئى . بەش ، چا پاننىڭ پېشى . م : Δ تاش ئۆڭەر -
 تاش پەش : Δ ئىچ ئۆڭەر - ئىچ پەش . (بۇ سۆز
 «ئۆڭۈر» مۇ دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)
 ئېڭىشمەك . (قۇمۇل) ئۆڭكەيمەك
 دۈم قىلىپ ئارتماق . م : ھەر بىرسىنى ئۆز
 ئېتىغا ئۆڭكۈردى . (ئىلى) ئۆڭكۈرمەك
- سۈپ . غەيرىي ، غەلىتە ، باشقىچىلا . م : خېنىم
 چىرايىڭىز ئۆڭگە ، كىشى سۆز بەردىمۇ سىزگە .
 كىشى سۆز بەرسە بەرگەندۇ ، يامانلىق ئەيلىمەڭ
 بىزگە . (ئاقسۇ) (بۇ سۆز كەلىپىندە «ئۆگسە» ،
 كۇچادا «ئۆڭگۈل~ئۆڭگىلاڭ» دېيىلىدۇ) ئۆڭگە
- ئى . «ئانات» كۆكرەكنىڭ ئىچكى قىسمى .
 (قۇمۇل) (بۇ سۆز قەشقەردە «ئۆڭگەرچەك»
 دېيىلىدۇ) ئۆڭگەر
- سۈپ . غەلىتە ، بىر قىسما ، بىر قانداق .
 ئى . تاغنىڭ قىياسىدا ئۆڭتۈرۈلۈشتىن پەيدا
 بولغان ئۆڭكۈرسىمان ئويمان جاي . ئۆڭگۈل
 ئى . «ئانات» بۇغدىيەك . (قۇمۇل) ئۆڭ ئۆي
- ئى . زەي ئۆرلەيدىغان يەر . (پىچان) ئۆلەڭ
 ئى . «بوت» كېۋەزنىڭ ئورۇقى (چىگىت) . ئۆلەڭ
 يۆتكىمەك ، تېرىماق . ئۆلەڭلىمەك
- ئى . خۇش پۇراق بىر خىل ئۆسۈملۈكنىڭ
 يىلتىزى ، يېڭىلى بولىدۇ . ئۆلەن
- ئۆلتەش قىلماق بىر ئېقىننى بىرلىك قىلىپ ئىككى
 قىرغاقتىكىلەر ئۆزئارا بىر نەرسە ئەۋەتىپ سوۋغا
 قىلماق . م : مەتتۇرسۇن ماڭا بىر قوي ئۆلتەش
 قىپتۇ . (كېرىيە) ئۆلچۈك
- ئى . ئۈلگۈجە ، ئىلگۈنچەك . م : چاسا ئۆلچۈك

ئۆمە - دۆمە   يۇمىلاق مۇجۇققا چۈشمەس (ماقال). (قەشقەر)
سۈپ. ئاددىيلا. چالا - بۇلا. م: ئۆمە - دۆمە ئارام
ئېلىۋالساملا بولىدۇ. (قەشقەر)

ئۆمچىكىلمەك   ئۆمەللىمەك، ئاغزىنى مىدىرلىتىپ گەپ
قىلىشقا تەمشەلمەك.

ئۆمسۈرۈن   سۈپ. پاراكەندە، چىرايى تاتارغان، باشقىچە

ھالەت. م: ئۇنىڭ چىرايى ئۆمسۈرۈن تۇرىدۇ.
(تۇرپان، ئىلى، خوتەن، مەكىت) (بۇ سۆز بەزى
جايلاردا «ئەمسۈرۈن» دېيىلىدۇ)

ئۆمكەن   ئى. «ئانات» چوڭ ماللارنىڭ كۆكرىكى.
(قۇمۇل)

ئۆمگەك   ئى. «ئانات» لوققا، لىپىلداق، كىچىك
بالىنىڭ بېشىدىكى قاتمىغان يېرى.

ئۆمگەن   ئى. «ئانات» گۆرەن تومۇر.

ئۆمىلاقمان 1   رەۋ. ئىزچىل، دائىم، ھەمىشە، قاچانلا قارىسا:

ئالدىراشلىق، تېنەشلىك. م: Δ ئانام
ئۆمىلاقمان ئېتىزدا ئىشلەيتۇ، دادام تالادا
ئوينايتۇ - ئانام دائىم ئېتىزدا ئىشلەيدۇ، دادام
تالادا ئوينايدۇ: Δ ئۆمىلاقمان ئادەم -
ئالدىراش ئادەم. (نىيە، كېرىيە، خوتەن)

ئۆمىلاقمان 2   سۈپ. مالمان، قالايمىقان. (تۇرپان)

ئۆنجمەس   سۈپ. سىجىل، كۈن ئاتلىماي، ئۇدا. م:
ئۆنجمەس توخۇ - كۈن ئاتلىماي تۇغىدىغان
توخۇ. (قۇمۇل)

ئۆنجمەك   كۈن ئاتلىماق. (قۇمۇل)

ئۆنچۈك   ئى. «بىن» ئالچۇق، كەپە. (قۇمۇل)

ئۆندە   سۈپ. يامان، قالتىس. كارامەت م: ئۆندە گاداي

- يامان نېمە. (خوتەن) (بۇ سۆز قۇمۇلدا

«ئەندۇ» دېيىلىدۇ

ئۆندۈلۈك ئى. خاتالىق، سەۋەنلىك. (لوپنۇر)

رەۋ. كۈنگەي. (قۇمۇل) ئۆۋەر

ئۆۋەكتە ياتماق ئى. ئېغىر ئاغرىق ئادەمنىڭ ئاۋايلاپ

سەگۈنچۈكتەك نەرسىگە سېلىپ ياتقۇزۇلۇشى. م:

ئۇ بەھوش، ھېچنېمىنى ئۇقماي ئۆۋەكتە

ياتىدۇ. (ئىلى) (بۇ سۆز لوپنۇردا «ئۆۋۈك»

دېيىلىپ، «يۆلەنچۈك» دېگەن مەنىنى

بىلدۈرىدۇ. م: ئارقامغا بولغۇن ئۆۋۈك.)

ئى. مەڭگەن، بۇغداي پاخىلى. (لوپنۇر) ئۆيە

ئى. ئۆي - سەرەمجان. م: ئۆي - ئەملاختارنى ئۆي - ئەملاخ

ئۇلاختارىغا ئارتىپ ماڭادىكەن. (لوپنۇر)

ئى. ئۆي ئىشلىرى، قازان بېشى ئىشلىرى. ئۆي تۆشۈكى

(قەشقەر)

ئى. ئۆي سايان، ئۆي تەرەپ. م: ئۆيسەن ئۆيسەن

كىزىلى - ئۆيگە كىرەيلى. (كۇچا)

ئى. ئۆي - ۋاق. (لوپنۇر) ئۆي - كېچە

ئۆيگە ياندۇرماق ئى. چىللاق قىلماق. (شايار) ئۆيگە ياندۇرماق

ئى. سازلىق، چىملىق، چىمەن، ئوتلاق. ئۆيلەك

(«ئۆرلەك» مۇ دېيىلىدۇ). (قۇمۇل)

ئۆيلەك چېچىكى ئى. «بوت» چىملىقتا ئۆسىدىغان سېرىق ئۆيلەك

گۈل. (قۇمۇل)

ئى. «زۈئول» چاشقان تىپىدىكى بىر خىل ئۆيلەن

كىچىك جانۋار. (خوتەن)

بىئارام بولماق، باشقىچە بولماق، ئەنسىرىمەك، ئۆيمەك

خانجرەم بولالماسلىق؛ تۇيماق. م: Δ ئۇلار

كۆڭلى ئۆيگەن ھالدا بىر - بىرىگە قاراشتى؛

Δ ھەمشېرىك بولسام غېمىڭگە دىلدىن

ئۆيۈك

ئۆيمەيسەن دەدىڭ. (قەشقەر، خوتەن، نىيە)
ئى. كېچىك، دەريانىڭ كېچىكى، دەريانىڭ
ئۆتىدىغان يېرى.

ئۆي ئىچىلىك

ئى. ئۆي ئىشلىرى؛ ئۆي ئىچىدە كىيىدىغان
كىيىم. م: Δ : بۇ خوتۇننىڭ ئۆي ئىچىلىكى يوق
– بۇ خوتۇن ئۆي ئىچىنى باشقۇرۇشنى
بىلمەيدۇ؛ Δ ئىش قىلغاندا ئۆي ئىچىلىكىنى
كىيىۋالدىغان – ئىش قىلغاندا ئۆي ئىچىدە
كىيىدىغان كىيىمنى كىيىۋېلىش كېرەك.
(نۇرپان)

ئۈ

ئۈت

ئال. ئۈيەر، ئۇياق. م: ئۈتكە كەتتى – ئۇياققا
كەتتى. (قۇمۇل)

ئۈتتە – بۈتتە

ئال. ئۈيەردە – بۈيەردە. (قۇمۇل)
ئى. «ئانات» ھايۋانلارنىڭ قۇيرۇق ئومۇرتقىسى.
ئى. جۈپ، جورا؛ ئەجىر، ھەق. م: ئالا غوللۇق
غاڭزىنىڭ، سېرىق ئىكەن جۈيزىسى. قۇمۇل
شەھىرىدە يوق ئىكەن، بىزنىڭ يارىنىڭ
ئۈجۈرىسى. (قۇمۇل)

ئۈجەن

ئۈجۈرە

ئى. «ئانات» چوچاق، كىچىك ئوغۇل بالىلار –
نىڭ جىنسىي ئەزاسى. (قۇمۇلدا بۇ «چولدۇر»
دېيىلىدۇ)

ئۈجۈك

ئۈجۈلمەك

يەكلىمەك. م: ئۈجۈلەيدۇ – يەكلەيدۇ. (لوپنۇر)
ئى. تاشلىق جۇۋا. م: چىپەرقۇتتۇن ئۈجۈك
كەيسە ئۈجۈك باي. (لوپنۇر)

ئۈجۈك 1

ئى. «ئانات» قاسراق. م: ئىلاننى ئۈجۈكى –
ئىلاننىڭ قاسرىقى. (لوپنۇر)

ئۈجۈك 2

ئۈچى	ئى . «يېم» بېلىقنىڭ ئۈچەي يېغىنىڭ چىگرىنىكى بىلەن ئۈجۈل ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان يېمەكلىك . (لوپنۇر)
ئۈچىنچى تازىم چىيى	ئى . يىگىت بىلەن قىز كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۆتكۈزۈلىدىغان چاي . (پىچان)
ئۈدۈرگە	ئى . ئىسكىنە (ياغاچچىلارنىڭ) . (پىچان)
ئۈدۈسكىلىمەك	تەمتىرىمەك ، تىمسىقلىماق . م : كۆزى كۆرمەي ئۈدۈسكىلەپ يۈرۈيدۇ . (ئىلى)
ئۈدۈك	ئى . كۆيۈك ، ئىشق . (خوتەن)
ئۈدۈكلىمەك	يىقىنلاشماق ، ياخشى كۆرۈشمەك . (خوتەن)
ئۈدۈگەن	ئى . «زۈئول» ئاغمىخان . (لوپنۇر)
ئۈدۈمەك	قوزغالماق . (قۇمۇل)
ئۈرە	ئى . ئىجىل ، ئىناق . (ئىلى)
ئۈرە بولماق	كۆنمەك ، ئىجىل بولماق . م : بۇ ئىت ئادەمگە ئۈرە بولمىغۇدەك . (ئىلى)
ئۈرگۈدەمەك	مۈگدەمەك . (لوپنۇر)
ئۈر-ئۈرۈ	ئى . تۈلكىنىڭ بالا تۇغۇش ئۈچۈن دۆڭدە قازغان ئورسى . م : تۈلكۈنۈ ئۈرۈنۈ قازىپ ، ئالىپ يېگەن ئىتالانى . (لوپنۇر)
ئۈز	ئى . ئۈستىگە ئۆرلەپ چىققان ياغ ، ماي . م : بۇ ئاش ئۈزلۈك بوپتۇ . (قۇمۇل)
ئۈزۈتلۈك	سۈپ . بېخىللىق ، پىخسىقلىق . (قۇمۇل)
ئۈسكەن	ئى . ئىككى باشلىق ئۈزۈنچاق سېۋەت : تۈگمەننىڭ ئۈگۈت قۇيدىغان ساندۇقى . (خوتەن ، مەكىت)
ئۈشەيلىگ	ئى . «ئانات» جەينەكتىن مۈرىگىچە بولغان ئارىلىق . (نىيە)
ئۈشۈرۈم	سۈپ . قاپىقى تۈرۈك ئادەم . (خوتەن)

ئۈشكۈرمەك~ئۈشكەرمەك ئىسقىرتماق ، ئۈشقىرتماق . (قۇمۇل)
ئۈشۈرمەك تۈرمەك . م : قاپقىنى ئۈشۈرمەك – قاپقىنى
تۈرمەك . (خوتەن)

ئۈگۈجەكلىك ئى . ساندۇق ياساشقا تەييارلانغان ياغاچ .
(قەشقەر)

ئۈگمەك ئۈشاقلىماق . تارتماق ، يانجىماق . م : «دان» نى
«ئۈگمەن» يا بۇرۇن يا كېيىن ئۈگەر . (خوتەن)
ئۈزاتماق . (نىيە)

ئۈلەتمەك شاللىماق ، ئىلغىماق ، يىرىكىدەمەك ، نەرسىنىڭ
يىرىكىنى ئايرىۋەتمەك . م : ساماننى ئۈلگۈ-
دىمەك – ساماننىڭ يىرىكىنى ئايرىماق .
(ئىلى) (بۇ سۆز تۇرپاندا «ئۈلگۈمەك»
دېيىلىدۇ)

ئۈلگۈرچە ئى . ئۇن تارتىش ئۈچۈن ئالدىن تەييارلانغان
ئاشلىق . (قۇمۇل)

ئۈلۈشۈك ئى . ئۆلۈمدە ئۈلەشتۈرىدىغان نەرسىلەر .
(قەشقەر باخپۇ)

ئۈلۈمەك بىر چىشلەمدىن ئۈشتۈپ ئاغزىغا سالماق .
(كېرىيە)

ئۈنەك ئى . ئىنتىقام ، قىساس . م : Δ ئارغا بولغوناڭلار
قانى ، خىيال قىلغىن يەڭگەم تۆلەت ، ئالماي
دۈشمەندىن ئۈنەك : Δ دۈشمەندىن ئۈنەك
ئالىپ ، بارىۋىدىم خانىم بىلەن . (لوپنۇر)

ئۈ- ئۈن . ئاتنى توختىتىش ئۈندىشى . (قەشقەر)
ئۈبە 1 ئى . «ئانات» بوغۇم . (لوپنۇر)

ۋ

ۋاناۋوي سۈپ . چوڭ-كىچىك . (كېرىيە دەريا بويى)

ۋاتىچاق قىلماق غەلۋە قىلماق، ۋاراڭ - چۈرۈڭ قىلماق .
قۇشلارنىڭ سايىرىشىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ .
(نىيە)

ۋاخان
ۋاخىنا
سۈپ . پاكار ، پەتەك . (خوتەن ، كېرىيە)
ئى . شوتا ، كارىۋات ، ئورۇندۇققا ئوخشاش

نەرسىلەرنىڭ ئارىلىقلىرىغا بېكىتىلگەن
بالداق ، دەسسگۈچ . م : كونا شوتىنىڭ
ۋاخىنىسى بىلەن ئالدىرىماستىن ئۆگزىدىن
چۈشتى . (مەكىت)

ۋاشات
ۋاغجىر
ئى . غەم ، ئەندىشە .
سۈپ . بۇجغور ، بۇدۇر . م : ۋاغجىر قوي - بۇجغور
قوي . (قەشقەر)

ۋال ~ ۋالەك
ئى . ئۆرۈكنىڭ تىكەنلىك شاخلىرى ئۆتكۈزۈلگەن
شوتىدەك جازا ، تۇلۇق ئورنىدا بۇغداي
يۈمىشتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ . (خوتەن)

ۋاللىي ~ ۋەللىي
ۋايىم
ئى . گاگار ئويۇنى . (قەشقەر ، خوتەن ، ئىلى)
ئى . غەم ، ئەندىشە . ۋەھىمە . م : ئۇچسا قۇرغۇي
ئاسماندا ، لاچىنىمىكىن دېمەسمەن . يارىم ماڭا
ۋاپادار ، زادى ۋايىم يېمەسمەن . (ئاقسۇ)

ۋەتۈرەك
ۋەدىك
ئى . لەگلەك . (خوتەن ، لوپنۇر)
ئى . «بىن» ئوتتۇرىغا تاختاي ئېلىنىپ ، ئىككى
تەرىپى سېغىز لاي بىلەن سۇۋالغان تام : تام
ئېتىشكە تەييارلانغان ياغاچ بالداق . (نىيە ،
كېرىيە)

ۋاسكات
ۋەدىشمەك
ۋەلەك 1
ئى . جىلىتكە . (خوتەن)
ئادەتلەنمەك ، كۆنمەك . (ئاقسۇ)
سۈپ . قۇلاق كەستى ، ئالىقانات : ھارامدىن
بولغان بالا .

ئى. ھارۋىغا قوشۇلغان ياكى ئاتنىڭ ئىككى
پىنىدىكى ئارغامچىنى ھارۋىنىڭ ئوقى بىلەن
تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئىككى بېشى بالداقلىق
ياغاچ. (ئىلى)

ۋو- ۋو
ۋېتەك
ئون. ئاتنى ئوڭغا بۇراش ئۈندىشى. (قەشقەر)
مىق. نەپەر. م: ئىككى ۋېتەك ئادەم مۇشۇ
ئىشنى پۈتتۈرەلمىدىڭلارمۇ؟ (ئىلى) (بۇ سۆز
تۇرپاندا «ۋىردەك» دېيىلىدۇ)

ئى

ئېپى - مەلە ئى. ئەھلىمەھەللە، قولۇم - قوشنا. (قەشقەر،
ئاقسۇ)

ئېپى - يەڭگە ئى. ئاكا - ئىنىنىڭ خوتۇنلىرى. (قەشقەر)
ئېتەك سالىدى قىلماق «ئىد» يىغىش قىلماق، پۇل ياكى
نەرسە چىقىرىشماق. م: ئاغىنىلىرىم تويۇم
ئۈچۈن ئېتەك سالىدى قىلىپ، مىڭ كوي پۇلنى
ئالدىمغا قويدى. (قەشقەر)

ئېتۈرمەك ئېتىز
مىق. ئېغىز: قىر، مو. م: Δ بىر ئېتىز ئۆي -
بىر ئېغىز ئۆي: Δ بەش ئېتىز يەر - بەش قىر
يەر. (قەشقەر)

ئېتىگى ئوتلۇق سۈپ. «ئىد» ئاسانلا قارا چاپلىنىپ قالىدىغان
ئادەملەرگە، بولۇپمۇ ئاياللارغا قارىتىپ
ئېيتىلىدۇ. (تۇرپان)

ئېجىرىقوت ئى. «بوت» ئاجرىق ئوت، بىر خىل ئۆسۈملۈك.
(قۇمۇل)

ئېجىلغا چۈشمەك (كالا) كۈيلىمەك، كۈيگە چۈشمەك. (ئىلى)
ئى. «ئانات» كاناي، قىزىلئۆڭگەچ (كۆپىنچە

ھايۋانلارنىڭ كىنى كۆرسىتىدۇ. (كېرىيە)	
سۈپ. ئېچىغان. م: ئېچىغ ئادا. (خوتەن)	ئېچىغ
سۈپ. كىيىمنىڭ كونا - يېڭىسىنى ئايرىپ ،	ئېچىقسىز
ئاۋايلاپ كىيىشنى بىلمەيدىغان خوتۇنلارغا	
قارىتىلىدۇ. م: ئېچىقسىز خوتۇن - كىيىمنى	
تاللاپ كىيەلمەيدىغان خوتۇن. (قۇمۇل)	
تازىلىماق. (قۇمۇل)	ئېدىرئىماق
ئى. كىچىك تاغ تىزمىلىرى. (قۇمۇل)	ئېدىرغا
ئى. ئۇ يەر - بۇ يەردە سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان يەر.	ئېدىرلىق
(مارالۇپىشى تۇمشۇق)	
قېرىشماق ، قارشىلاشماق ، تاكالاشماق . م:	ئېرەكەشمەك
ھۆكۈمەت بىلەن ئېرەكەشكىلى بولامدۇ؟	
(ئىلى) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «ئېرىقىشماق»	
دېيىلىدۇ)	
ئى. ئەر ، ئەر كىشى ، ئەر كەك . (نىيە ، خوتەن)	ئېرەكتە
قېرىشماق. (قۇمۇل)	ئېرىقىشماق
سۈپ. ھەممىسى ، پۈتۈنلەي ؛ پاكىز ، ساپ ، تازا .	ئېرىغ
(خوتەن ، نىيە ، كېرىيە ، ئاقسۇ) (بۇ سۆز	
مەكتەپ ، قۇمۇل ، تۇرپاندا «ئېرىق» دېيىلىدۇ)	
قېرىشماق ، تاكالاشماق .	ئېرىقىشماق
سۈپ. ئالتە بارماقلىق ئادەم . (لوپنۇر)	ئېرىغاي
جىن چاپلاشماق . (ئاقسۇ)	ئېسەلنىشمەك
پۇرىماق . (قۇمۇل)	ئېسكىمەك
ئاسرىماق ، ئاۋايلىماق . (قۇمۇل ، تۇرپان ،	ئېسىركىمەك
لوپنۇر)	
پۇشايماق قىلماق ، ئەپسۇسلانماق .	ئېسىكىمەك
كۆپۈپ كەتمەك . م: ھۆپپىدە ئېسىلىپ ...	ئېسىلماق
(قەشقەر)	

ئېشەك 1 ئى. «زۈئول» چايان، سېرىق ئېشەك. (تۇرپان، قۇمۇل)

ئېشەك 2 ئى. «مۈز» خەرەك. (مەكت يانتاق)
ئېشەك تىكەن ئى. «بوت» يول بويلىرى، ئېتىز- داللىلاردا ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت. (قەشقەر)

ئېشەك قول ئى. «ئانات» بېگىز بارماق. (كېرىيە)
ئېشىكى ئۆت چىشلىق بولماق «ئىد» بەك خۇشال بولماق، ئىشى كۆڭۈلدىكىدەك بولماق. (قەشقەر)

ئېشىقماق توپماق. م: ئېشىقىمىدى - توپمىدى. (تۇرپان)
ئېغى بىلەن بېغى يوق سۈپ. «ئىد» قىلچە تەييارلىقى يوق، تايىنى يوق. (تۇرپان)

ئېغىرىيوي سۈپ. ئېغىر ئاياغ، ئىككىقات، ھامىلىدار. (قۇمۇل) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «ئېغىرقات ~ئېغىر ئۈستىخان» مۇ دېيىلىدۇ)

ئېغىز ئۆي ئى. تاشقىرىقى ئۆي، دالان، ئارىلىق ئۆي. (تۇرپان)

ئېقى كېلىشمەسلىك مېجەزى كېلىشمەسلىك. (خوتەن، ئىلى، قەشقەر)

ئېگىن~ئىگىن ئى. كىيىم. (لوپنۇر، قەشقەر) (بۇ سۆز تۇرپاندا «ئېگىل~ئېگىن~ئىگىن - بېشى» دېيىلىدۇ)

ئېگىن - كېچەك ئى. كىيىم - كېچەك. م: ئېگىن - كېچەك تال بويۇڭغا ياراشىپ، پۇلى بارلار ئالمىپ كەتتى تاللاشىپ. قىزىل گۈلۈم سەن ئاڭغا سەپەر قىلساڭ، بىز ئامالسىز يىغلاپ قالدۇق قاراشىپ. (لوپنۇر)

ئېگىز قۇشقىچى ئى. «زۈئول» ئېتىزدا بولىدىغان چوڭ چېكەنكە. (مەكت)

ئېل ئۈزۈكى سۈپ. (ئىلىك+ئۈزۈك) سېرىقتال،

ئۈزۈكچىلىك . م : ئېل ئۈزۈگى ۋاختى -
سېرىقتال ۋاقتى ، يىلىنىڭ ئۈزۈكچىلىك ۋاقتى .
(لوپنۇر)

ئى . توغان ، توسما . (خوتەن ، يەكەن)

ئى . ھارۋىنىڭ شوتىسى .

ئى . دەريادىن ئۈستەڭلەرگە سۇ باشلايدىغان
جاي . (خوتەن)

ئى . باج ، ئالۋان . م : ئېلىقىدىن سېلىقى كۆپ .
(ماقال) (كۇچا)

ئارىلاشماق ، يېقىن ئۆتمەك . م : تەقدىرىڭنى
ئەلگە قات ، ئەلگە ئېلىق . (خوتەن)

ئى . ئېمىزگۈ . (قەشقەر)

ئى . مالغا بېسىلىدىغان تامغا ، ئەن . (لوپنۇر ،
قۇمۇل ، ئاقسۇ قارىتال)

ئەن سالماق ؛ ئاتىماق . م : يارىم بەرگەن
ئاتىڭنى ، قىزىڭغا بەرگەن ئېنەپ . (لوپنۇر ،

كېرىيە ، مارالۋېشى ئاقساقمارال)

ئى . ناخشىچى . (قۇمۇل)

ھېيىقماق . (لوپنۇر)

ئېلىش 1

ئېلىش 2

ئېلىشېشى

ئېلىق

ئېلىقماق

ئېمىزەك

ئېنەك

ئېنىمەك

ئېيتقاق

ئېيىكمەك

ئى

ئال . ئاۋۇ ، ئۇ . م : ئاندىن ئى يەگە ، بىيەگە گۈل
تۈشۈتۈ - ئاندىن ئۇ يەرگە ، بۇ يەرگە گۈل
چۈشىدۇ . (خوتەن)

ئى . چۈلۈۋۈر . م : ئاتتى (ئاتنى) ئىچەگىنى
(چۈلۈۋۈرنى) تارتماق . (لوپنۇر)

سۈپ . ئىتۋاز ، ئىت تالاشتۇرغۇچى . («ئىتۋاز~
ئىشتاچى~ئىشتاۋاز» مۇ دېيىلىدۇ) (خوتەن)

ئى

ئىچەك

ئىتچى

ئىتالغۇ	ئى . « زوئول » لاجىنىسىمانلار ئائىلىسىگە مەنسۇپ بىر خىل يىرتقۇچ قۇش ، ئايىغى بايقاقلىق بولىدۇ . م : كى شۇڭقار ئىتالغۇنىڭ ئوبدانىدۇر . (بۇ سۆز مەكتىتە « ئىشتەلگە » ، بەزى جايلاردا « ئەتەلگۇ » مۇ دېيىلىدۇ)
ئىتتىملىق	ئى . ياراملىق . م : ياخشى ئادەم بالاسى ، ھاممە ئىشقا ئىتتىملىق . (لوپنۇر)
ئىت ياتقۇ	ئى . ئىت ئوۋىسى . (پىچان)
ئىجە	ئى . ئاچا . م : مېنىڭ ئىجەم (ئاچام) . (لوپنۇر)
ئىجە - ئوڭۇ	ئى . ئاچا - ئىنى . (لوپنۇر)
ئىجىك	سۈپ . ئامراقلىق ، مەسلىك . م : ئىجىكى كەلمەك - مەسلىكى كەلمەك ، ئامراقلىقى كەلمەك . (قۇمۇل)
ئىچ پۇشماق	خاپا بولماق . م : ما تۇيقىدا ئىچىم پۇشۇق - شۇ تاپتا خاپا بولۇۋاتىمەن . (خوتەن)
ئىچ تۇرقىماق	ئىچ پۇشماق ، پەرىشان بولماق ، ئىچى تىت - تىت بولماق ، زىرىكەك . (قۇمۇل)
ئىچكىنەم	ئى . يۈرىكىم ، باغرىم . « ئىچ » سۆزىنىڭ ئەركىلىتىپ ئېيتىلىشى . م : قارلىق تاغدا قار يېغىپتۇ ، بوز تاغدا تۇمان . ئىچكىنەمدە ئوت كۆيدۇ ، كۆڭلۈمدە گۇمان . (قۇمۇل)
	ئىچى قاراڭغۇلاشماق قەۋزىيەت بولماق . (مەكت) ئىچىگە كىيىنمەك دەرد - ئەلەمنى ئىچىگە ئېلىپ كەتمەك . (تۇرپان)
ئىخچام	سۈپ . تېز ، چاپسان . (قۇمۇل)
ئىدەت	ئى . پەرھىز ، ئىدەت . م : ئىدەت تۇتماق - پەرھىز تۇتماق . (قۇمۇل)
ئىدەلىك	سۈپ . قاۋۇل ، بولۇق . م : ئىدەلىك ئۆسكەن

- بۇغداي مايسىسى . (قەشقەر)
- ئى . تېرە ئەيلەشتە ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ ئىدرەك
 قىرغۇچ . (قۇمۇل)
- ئى . پەردە ياكى كۆڭلەك قاتارلىق نەرسىلەر ئىدرەم
 ياكى ياغاچ ئۈستىدىكى گۈلگە ئوخشاش سىزىقلار؛ ئوڭغۇل - دوڭغۇل ، يول - يول . م :
 ئىدرەملىك ياغاچ . (قۇمۇل)
- ئى . ياغاچنىڭ پورى ، پور ياغاچ . (قۇمۇل) ئىدىق
 ئى . ئۇچۇر ، دېرەك ، خەۋەر . م : ئىدى - گۈپاسى ئىدى - گۈپا
 يوق - ئىز - دېرىكى يوق . (قۇمۇل)
- پورلاشماق ، كۆكرىپ قالماق ، ئېچىپ قالماق . ئىدىماق
 (قۇمۇل)
- ئى . رەڭدار يىپەك بىلەن تىكىلگەن گۈل ۋە ئىراقى
 شۇنداق گۈل تىكىلگەن نەرسە . م : Δ ئىراقى چاپان ؛ Δ ئىراقى جىيەك ؛ Δ ئىراقى دوپپا .
 (لوپنۇر ، قەشقەر)
- ئى . ئابروي ، ئىناۋەت . (خوتەن) ئىراي
 سۈپ . ھىجايغاق ، كۈلۈپلا يۈرىدىغان ئادەم . ئىرجاخو
 (قۇمۇل)
- ئى . ھەۋەس ، ئىشتىياق . م : تۆرت ئاشۇققۇ ئىرسىق
 ئىرسىقى ، ئۇنۇ ئازدۇردۇ يولدىن - تۆت ئوشۇقنىڭ ھەۋىسى ، ئۇنى يولدىن ئازدۇرى .
 (لوپنۇر)
- ئى . ھالقا ، ھالقا زىرە . (شايار) ئىرغاڭزا
 سۈپ . لۆم - لۆم ، گومۇش ، بوشاڭ . (قۇمۇل) ئىركاشا
 ئىرىڭ - سىرىڭ سۈپ . ھۇرۇن ، ئېزىلەڭگۈ .
- ئى . بىس . م : Δ پىچاققى (پىچاقنىڭ) ئىزى ئىز
 (بىسى) ؛ Δ ئىككى ئىززىق (بىسلىق) .

(لوپنۇر)

- ئىزىبى
ئىزەك
ئىزنە
ئىزنىماق
ئىستارە 1
ئىستارە 2
ئىستىغار
ئىسرا
ئىسىغ يەل
ئىسمائىلتاپ
ئىسنا
ئىستىۋارخانا
ئىسىمدىماق
ئىشقىلىماق
ئىشمەر
ئىشك ئاچتى
ئىشكىتا
- سۈپ. ئارتۇق ، ئوشۇق ، زىيادە . (نىيە)
ئى . بىر نەرسىنىڭ جۈپى . (قۇمۇل)
ئى . بۇيرۇق ، ئەمىر ، پەرمان . (كېرىيە)
كىشىنىمەك (ئات - ئۇلاغ) .
سۈپ. پۈتلىكشاڭ ، توسالغۇ ، نەسلىك ، پالا -
كەتلىك . (قۇمۇل)
سۈپ. كۆكەرمە ، ئۇششۇق ، مۇنتەھەم : ئورۇق ،
ئاۋاق . م : قەلەم بىچارە ، موللا ئىستارە .
(ماقال) (خوتەن) (بۇ سۆز كېرىيىدە «ئىستارى»
دېيىلىدۇ)
ئى . «تېب» ئۆپكە تۇپىركۈلىۈز ، سىل . (شايار)
ئى . «زوتۇل» ئاغىمخان . (نىيە)
ئى . خۇشامەتچى ، تەخسىكەش . (نىيە)
ئى . موزدۇزلۇقتا يىپىنى ئىلىپ قويۇپ
ئىشلىتىدىغان ئىلمەك تۆمۈر .
ئى . ئۈسسۈل . (قۇمۇل)
ئى . ھاجەتخانا . (تۇرپان ، شايار)
كېسەل سەۋەبىدىن قىزىپ كەتمەك . (خوتەن)
سۈركىمەك ، ئۇۋىلىماق . م : ياغاچلارنى
ئىشقىلاپ ئوت - يورۇق ئالدى ئۇ . (خوتەن)
سۈپ. قولى ئەپلىك ، چېۋەر ، قولىدىن ئىش
كېلىدىغان . (ئىلى)
ئى . توپىدىن ئاۋۋال ئەلچىلەر قىز سوراپ كېلىپ
بولغاندىن كېيىن ، قىز تەرەپ ماقۇل كۆرسە ،
ئاياللار تاۋاق كۆتۈرۈپ بارىدۇ . بۇ «ئىشك
ئاچتى» دېيىلىدۇ . (تۇرپان)
ئى . بوسۇغا تۇۋى ، ئىشك ئالدى . (نىيە)

- ئىكتى 1 سۈپ. بۈركۈت چۈجىسى ، بالا بۈركۈت. م: ئۇ خۇددى كۆزلىرىنى تىكىۋاتقان «ئىكتى» نىڭ ئۆزى بولۇپ قالدى. (خوتەن)
- ئىكتى 2 سۈپ. كۆچ: قۇۋ، ھىيلىگەر، ئاغزىدا بار، ئىشتا يوق، جېنىنى ئايايدىغان ئادەمگە قارىتىلىدۇ. (كۇچا)
- ئىكىرلىك ئى. دەرد، مۇڭ، رەنج، ئەلەم. (قۇمۇل)
- ئىكىندى رەۋ. دىگەر ۋاقتى. (ئىلى)
- ئىك~ئىيىك~چىلەك ئى. ئۇرچۇق. م: چىلەككە ئىپ تۈيمەك – ئۇرچۇققا يىپ تۈرمەك. (لوپنۇر)
- ئىگە- ۋاقا ئى. ئىگە- چاقا. (لوپنۇر)
- ئىڭەك چۈشمەك «ئىد» كۈتۈپ تەقەززا بولماق، تېڭىرقىماق. (قەشقەر، ئاتۇش)
- ئىڭغىرچاق ئى. لىڭگىرچاق.
- ئىڭگاڭ ئى. ھىنگان، چىشى تۆگە. (قۇمۇل)
- ئىڭگەكلىمەك خامانغا يىغىلغان زىرائەتنى شامال ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن باغلىقتىن يېشىپ، تىتىپ بىرىرگە قايتا توپلىماق. (كېرىيە)
- ئىلا~ئىلە ئى. داۋا، سەۋەب. م: ئىلا قىلسا ساقايماي، ئىشەكلەرنى (ئېشەكلەرنىڭ) ياغىرى يېغىرى. (لوپنۇر)
- ئىل ئاشى ئى. يىل نەزىر. (لوپنۇر)
- ئىلەڭ- چىلەڭسۈپ. يېمەك- ئىچمەكلەر مول بولۇپ ئېشىپ- تېشىپ تۇرۇش ھالىتى، توقچىلىق، مولچىلىق. (قۇمۇل)
- ئىلەڭگۈتمەك تەۋرەتمەك، ئىراغلاتماق. (قەشقەر)
- ئىلەنمەك چاپلانماق، قوشۇلماق، باغلانماق. م: سىزگە ئانم ئىلەنىپ، مەن قىنىمغا پانالماي. غارىپ

جان ئوتۇڭ يامان ، كېچە ئورنۇمدا ياتالماي .
(لوپنۇر)

تەۋرەتمەك ، سىلكىتمەك ، ئىرغاڭلاتماق . م :
ئالمنى ئىلدىرلىتاي ، شاپتۇلنى شىلدىرلىتاي .
ئوتى يوق بەھوش جۇگانغا ، ئوتنى سېلىپ
يالىدىرلىتاي . (قۇمۇل)

ئى . بېلىق قارمىقى . (ئاقسۇ قارىتال)
چېتىلماق ، ئارىلاشماق : ئېرىشمەك . (قۇمۇل ،
ئىلى)

سۈپ . كۆچ : ئاقساقاللىق ، گەپدانلىق . م :
ئەلنىڭ ئالدىدا ئىلگىرىلىك قىلما . (ماقال)
يۈك . پەقەتلا ، زادى . (لوپنۇر)

ئى . «بوت» بىر خىل پۇراقلىق ئوت . م :
ئىللىسۇنمۇ ئىللىسۇن ، ئىللىسۇنمۇ تېرىسۇن .
مەن يارىمغا خالتا بەرسەم ، ئىللاپ - ئىللاپ
يىغلىسۇن . (قۇمۇل)

پۇرىماق ، ھىدىلماق : ياقتۇرماق . م :
ياخشىنىڭ يادىڭارنى ، كۆز ئېقىدا ساقلىغىن .
غولى بولسا باشقا سانجىپ غۇنچىسىنى
ئىللىغىن . (قۇمۇل) (بۇ سۆز لوپنۇردا
«ئىلداماق» دېيىلىدۇ)

ئى . ھالقا ، سرغا . (لوپنۇر)
ئىلوخشا «ئېل بوخچائى . تۇرمۇشقا چىققان قىزغا ئانىسى
تەييارلاپ بېرىدىغان بوغچا . (بۇ سۆز لوپنۇردا
«ئىلىكتەلە» دېيىلىدۇ) (قۇمۇل)

ئى . «زوتۇل» سانجاق ، سانجاق چۈش . (قۇمۇل)
سۈپ . زىلۋا ، ئىنچىكە . (قۇمۇل)
ئى . «زوتۇل» ھاشارات . (كېرىيە)

ئىلدىرلاتماق

ئىلغا

ئىلكەشمەك

ئىلگىرىلىك

ئىللە - تەۋەرە

ئىللىسۇن

ئىللىماق

ئىلمە

ئىلوخشا «ئېل بوخچائى

ئىلون

ئىلۋە

ئىلى

- ئىلىتىمەك باشلىماق ، ئەگەشتۈرمەك . م : ئۇ مېنى
ئىلىتىپ باردى . (ئىلى)
- ئىلىقكۆك پىدىنە ئى . «بوت» يالپۇزنىڭ ئۆستۈرۈلگىنى . (شايار)
ئىلىق - مىلىق ئى . بىرئاز ئىسسىقلىق ، ئىلىق .
ئىلىك قاپ ئى . پەلەي . (خوتەن)
- ئىلىكتەلە ئى . تۇرمۇشقا چىققان قىزنىڭ ئانىسى
تەرىپىدىن ئېلىپ كەلگەن قىز مېلى . (لوپنۇر)
- ئىلىكتىمەك كۆزگە ئىلىماق ، ئېتىبارغا ئالماق ، ھېسابقا
ئالماق . (قۇمۇل)
- ئىلىنچۈك ئى . ئاساس ، باھانە : باغلىنىش : يۆلەنچۈك .
(قۇمۇل)
- ئىلىنچىق سۈپ . ئېلىڭ - سېلىڭ : كۆڭلى ھېچنېمىنى
تارتىمىغان ھالەت . م : ئىلىنچىق ئاغرىق بولۇپ
يۈرگىلى بىر نەچچە كۈن بولغان ئىدى . (ئىلى)
- ئىمە تۇتماق تاما قىلماق . م : مەن بالىلاردىن ئىمە
تۇتمايمەن . (كېرىيە)
- ئىمبە~ئىمبەر ئى . پارول ، مەخپىي بەلگە . (قۇمۇل)
- ئىمزەڭگۈ ئىمزەڭگۈ . م : روھ پاكلىنىپ ، يوقايدۇ
ئىمزەڭگۈ ۋىچىرلاش . (خوتەن)
- ئىملىمەك ئىشارەت قىلماق . م : ئۇ ئايشەمنى ئىملىپ
چاقىردى . (قەشقەر)
- ئىمىلەكلىمەك بايپاسلىماق ، ئالدىراپ - تېنىمەك . م : بايىقى
توكا ياغى ئىمىلەكلەپ يۈگۈرۈپ چىقىپ
كەتتى . (خوتەن)
- ئىن ئى . بۆلە . م : ئىن يارماق - بۆلە يارماق .
(قۇمۇل ، خوتەن)
- ئىنە ئى . ئاپا ، ئانا . (قۇمۇل ، لوپنۇر)
- ئىنەك ئى . مەڭز ، يۈز ، كاچات . (كېرىيە)

ئىن - تاڭ

ئىنجا 1

سۈپ. ھاڭ - تاڭ. (قەشقەر)
سۈپ. ماغدۇر: پىلان، ئەپ: خەۋەر، سادا.
م: Δ باغقا بۇغداي تېرىسام، يالاڭ بۇدۇشقاق
بولىدۇ. ئە(ر) دە ئىنجا بولمىسا خوتۇن
ئۇرۇشقاق بولىدۇ؛ Δ ئۇنىڭدىن ھېچبىر ئىنجا
يوق. (مەكتەپ يانتاق) (بۇ سۆز لوپنۇردا
«ئىنجا» دېيىلىدۇ)

ئىنجا 2

سۈپ. ئۇرۇق، زەئىپ، ئاجىز. (ئىلى) (بۇ سۆز
قۇمۇلدا «ئىنجە~ئىنجەمە» دېيىلىدۇ)
رەنجىمەك. (خوتەن)

ئىنجىماق

ئىنچى غۇرۇق

سۈپ. «ئىد» سىركە پىياز، بىر ئىشنى
ھەددىدىن زىيادە ئىنچىكە قىلىدىغان ئادەم.
(قۇمۇل)

ئىندەمەك~ئىندىمەك تەكلىپ قىلماق، چاقىرماق؛ جەلپ
قىلماق، قاراتماق، ئوڭىتىۋالماق. م: Δ
ئىندە - ئىندە غېرىپنى شەرىڭىزگە، قەدىمىنى
بىلمەدىڭىز ياناي شەرىمگە؛ Δ ئايدىن ئۆتەر
يۈزىڭىز، چولپانغا ئوخشار كۆزىڭىز. مەن سىزگە
كۆيگەن ئەمەس، ئىندىۋالغان ئۆزىڭىز. (لوپنۇر،
قۇمۇل، ئاقسۇ، كېرىيە)

ئىندىل

ئى. «تېب» ئىشتىھادىن ئارتۇق تاماق يەپ
بولدىغان كېسەل. (خوتەن)

ئىندىمەسلىك

پىسەنت قىلماسلىق، كارى بولماسلىق، قۇلاق
سالماسلىق، جاۋاب بەرمەسلىك. (قەشقەر)
سۈپ. ئىنجىق، ئېزىلەڭگۈ. (قۇمۇل)

ئىنسىقتى

ئىنلىماق

پۇرىماق. (قۇمۇل)
چۈشمەك، چۆكەك. م: سۇغا ئىندى (چۈشتى).
(قۇمۇل)

ئىنمەك

ئى . ئېمىكئانا . (قۇمۇل)	ئىنىگە
شامال - بوراندىن دالدا بولغۇدەك جاي ھازىرلىماق (چارۋىچىلار): كۆچ: داۋا قىلماق ، دورا قىلماق . (لوپنۇر)	ئىۋا قىلماق
سۈپ . ئاشلاق ، ئاشلانغان . م: ئىيلەك تېرە - ئاشلانغان تېرە . (تۇرپان ، قۇمۇل)	ئىيلەك
ئاشلىماق . (قۇمۇل) (بۇ سۆز ئىلى ، قەشقەردە «ئەيلىمەك» دېيىلىدۇ)	ئىيلىمەك
ئى . ساپىقىدىن تۆكۈلۈپ قالغان ئۈزۈم دا - نىچىلىرى . (پىچان تۇيۇق)	ئىين
ئۇن . ئاتنى سولغا بۇراش ئۈندىشى . (قەشقەر تاشمىلىق)	ئىي - ئىي

ي

سۈپ . پۈتۈنلەي ، ھەممىسى ، ساپلا ، داۋاملىق ، ھەمىشە ، (خوتەن ، كېرىيە ، نىيە)	ياپا 1
ئى . گۈرجەك . (قەشقەر)	ياپا 2
ئى . ھارۋىنىڭ ھارۋىكەش ئولتۇرىدىغان تاختىيى . (خوتەن)	ياپەن
ئى . «بوت» يەر بېغىرلاپ ئۆسىدىغان ئوت . (قۇمۇل)	ياپپاغزا
سۈپ . قىپپاش ، قىپپاش يەر . تۈز ئەمەس ، يانتۇ . (قەشقەر)	ياپسال
سۈپ . ھىم ، ماس ، مۇۋاپىق . م: ياپسا كەلمەك - ماس كەلمەك ، مۇۋاپىق كەلمەك . (لوپنۇر) (بۇ سۆز بەزى جايلاردا «جاپسا-جىپسا» دېيىلىدۇ)	ياپسا
ئى . «بىن» يانتۇ يەرگە سېلىنغان ئۆي . م:	ياپشاڭ

ياپشاڭ ئۆيىنىڭ تېگى تۈز بولسا، ئانىسىنىڭ
دېڭى چىقۇر قىزى ئۈز بولسا. (قۇمۇل)
ئى. تۇۋاق. (ئاقسۇ قارىتال)
سۈپ. ئۇدۇل، توغرا تەرىپىنى بويلاپ.
ئى. «دېھ» سۆرەم. (قۇمۇل)
ئى. ياچىۋەك، بۆشۈك تەۋرەتكۈ؛ ياچىۋەك
تۇخۇمى. (قەشقەر)

ياپقا

ياپمىسىغا

ياپۇرغا

ياتا تۇڭ

ئى. پاختا ئاتقۇچىنىڭ مۇشتىكى. (قۇمۇل)
سۈپ. غەلىتە، بۆلەكچىلا، غەيرىي. م:
ياتلىۋىلاڭ گەپ قىلسەنغۇ؟ (مەكتەپ) (بۇ سۆز
تۇرپاندا «ياتلىبىر» دېيىلىدۇ)
سۈپ. يات، تونۇشمايدىغان، ناتونۇش. (قۇمۇل)
ئى. كۈمۈش پۇل. (ئىلى، لوپنۇر)
ئى. يامغۇر- يېشىن، قار- يامغۇر. م: يادا
ياغماق - قار- يامغۇر ياغماق. (قۇمۇل،
تۇرپان)

ياتاڭ

ياتلىۋىلاڭ

يات- يوپۇر

ياچەن

يادا

ئى. يامغۇر ياغدۇرغۇچى. (قۇمۇل)
سۈپ. خار. (خوتەن)

ياداچى

ياداڭ

ياداڭغۇرماق

ئورۇقلاپ قالماق. م: ئۇنىڭ ياداڭغۇرپ قالغان
مەڭزىنى سىلاپ «ئەستەغپۇرۇللا» دەپ جىم
بولۇپ قالاتتى. (قۇمۇل) (بۇ سۆز ئىلى،
قەشقەر، ئاتۇشتا «يادىماق~جۈدىمەك»
دېيىلىدۇ)

ياداچا

سۈپ. تەخمىنەن، قارىسىغىلا، كۆڭۈلگە يۆلەپ.
م: ياداچا گەپ قىلماق - كۆڭلىگە يۆلەپلا بىر
نەرسە دېمەك. (قۇمۇل)

ياداى - چۇداى

سۈپ. ئاددىيلا، غورىگىل، چۆپچىل، قاتتىق -
قۇرۇق؛ ئىلاجىسىز. م: $\triangle$ داستىخنىمىز

ياداي - چۇداي بولۇپ قالدى. رازى بولۇشىملا: Δ مەن سېنى يارىم دېدىم، قاچان سېنى دائىم دېدىم. يارغىنامنىڭ يوغىدا، ياداي - چۇداي يارىم دېدىم. (قۇمۇل)

يارا - شىرىق

ئى. «تېب» بەدەنگە چىقىدىغان تۈرلۈك ئۇچۇق، چاقا، يارا ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش كېسەللىكلەر. (قۇمۇل)

يارشىق

ئى. پاسىل، چېگرا. م: سىزدەكى يە: ۋىلەن مەندەكى يە: نى ئارالمىقىنى «يارشىق» دەيدۇ. (لوپنۇر)

يارما بولۇسى

ئى. «يېم» يارما ئاساسى ماتېرىيال قىلىنىپ ئېتىلگەن بولۇ. (پىچان)

يارما شاپتۇل

ئى. «بوت» شاپتۇلنىڭ ئالاھىدە بىر تۈرى. (قەشقەر، خوتەن)

يازۇق

ئى. گۇناھ؛ ئاچچىق، تۆھمەت، غەيۋەت. (لوپنۇر)

ياستۇڭكا-يەستۇڭكا ئى. لېگەن (نىيە، كېرىيە)

ياسرۇق ئەن

ئى. قوينىڭ قۇلقىنى پىچاق بېسىنىڭ ئۇچى شەكلىدە شىلىپ سېلىنىدىغان ئەن. (نىيە)

ياسىق

ئى. ۋادى، دەريا ئاققان ئارىلىق. م: دەيىانى ياسىقى - دەريانىڭ ۋادىسى. (لوپنۇر)

ياش

ئى. «بوت» چامغۇر. م: مۇزلاپ ئېرىگەن ياشنى، توغراپ سالامدۇ ئاشقا. بىرلا كەلگەن دۆلىتىم، يېنىپ كىلمەدۇ باشقا. (قۇمۇل)

ياشاڭ

ئى. «بوت» چاتقال، ئوت. م: كالاڭنى سۆرەۋ ياشاڭغا ۋار - كالاڭنى سۆرەپ چاتقاللىققا بار. (لوپنۇر)

ياشلىماق

قايتىدىن ئىسسىتىپ بەرمەك. م: سىلى ۋاقتىدا كەلمەي، ئاشلىرى سوۋۇپ قالدى.

ياشلاپ بىرەي. (قەشقەر، ئانۇش)
ياشمان ئى. «يېم» چۈچۈتۈلگەن ياغقا ئۇۋۇتۇلغان ناننى
ئارىلاشتۇرۇپ قىلىنغان تاماق (بەزى جايلاردا
«يەرمەن» مۇ دەپىلىمدۇ). (تۇرپان)
ياغاق سالماق يالپاقلىماق، يالپاقدىماق. (مەكت)
ياغىبىغىر ئى. «يېم» جىگەرنى پىشۇرۇپ، پىياز ۋە دورا-
دەرمەكلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ، چاۋا يېغىغا تۈگۈپ،
چوغقا قاقلاپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل تاماق.
(مارالۋېشى تۇمشۇق)
ياغ دادا ئى. بوۋا، ئاتىسىنىڭ ئاتىسى. (لوپنۇر)
ياغلىغوت ئى. «بوت» لويلا. (قۇمۇل)
ياغلىقچى ئى. شوۋىكەش، يۇمشاقۋاش، سولامچى. (كېرىيە)
ياغلىغۇ ئى. قورۇما قورۇيدىغان ساپلىق. (قەشقەر
پاخىۋ)
ياغ مانتا ئى. «يېم» خوشالڭ. (كېرىيە)
ياغى ئى. دۈشمەن، ياۋ. (لوپنۇر)
ياق ئى. رەخت، توقۇلما. (لوپنۇر)
ياقا ئى. ئىجارە (يەر). (قۇمۇل)
ياقا تىش ئى. «ئانات» ئېغىز چىش. (قۇمۇل)
ياقاڭلىماق ئىرغاڭلىماق، چايقالماق. (قۇمۇل)
ياقا - ياۋان سۈپ. چەت - ياقا. م: بىز يۇرتچۇلۇق ئىشىغا
ئارالاشماي، ياقا - ياۋاندا يۈرۈپ چارىپاي باقىپ
كۈن كەچۈرۈپ كەلگەن ئادەم. (لوپنۇر)
يا:قىماق چايقىماق، يۇماق. م: Δ چىنە - قاچىلارنى
يا:قىۋەت: Δ ئاغزىڭنى يا:قىۋەت. (قۇمۇل،
تۇرپان)
ياڭاق ئويۇنى ئى. بىر خىل بالىلار ئويۇنى. (تۇرپان)
ياڭپايلى ئى. يانتۇلۇق، يانتۇ يەر.

- ياغسۇڭ سۈپ. نامەرد؛ ئەجنەبىي، چەت ئەللىك. م: ياخشى گەپنىڭ باھاسى، ھەر كىم ئالسا مىڭ تىللا. ئوينا خىل گاڭگۇڭ بىلەن، جان قىينالار ياغسۇڭدا. (لوپنۇر، خوتەن)
- ياغشاماق سايىراپ كەتمەك؛ كۆپ سۆزلىمەك، مەمەدانلىق قىلماق، چالۋاقماق، كايىماق. م: ئوندۇق (ئۇنداق) ياغشاپ (چالۋاقاپ) كەتمە. (لوپنۇر)
- يالاق ئى. ئەۋرەز، پاسكىنا سۇ تۆكۈلىدىغان جاي. (خوتەن)
- يالاغىداق سۈپ. ھېچ نەرسە كىمىگەن، ئايىغى يوق، ئاياغسىز. (قەشقەر، ئاتۇش)
- ياللاڭ ئوينىماق ئى. تاق سان ئويۇنى. (تۇرپان)
- يالماق بويلىماق. م: ئوشۇ ئۆسسۈڭۈڭ (ئۆستەڭنى) يالاپ (بويلاپ) مالڭ. (لوپنۇر)
- يالا ياپماق بۆھتان چاپلىماق، قارا چاپلىماق. (قەشقەر)
- ياله ئى. يامغۇر، سەل. (خوتەن)
- يال بۆرە ئى. «زوتول» كۆك بۆرىنىڭ ئەركىكى.
- يالپا سۈپ. ياپىلاق، كەڭ. م: يالپا يۈزلۈك نىياز... (خوتەن)
- يالتىراق ئى. سۇلياۋ. (نىيە) (بۇ سۆز مارالۋېشىدا «يەلتىراق» دېيىلىدۇ)
- يالجا ئى. نەتىجە، ئاقىۋەت. (ئىلى)
- يالجىتماق يېلىنجاتماق، يالقۇنلاتماق. م: خۇددى شامال يالجىتقان قوقاستەك... (قەشقەر)
- يالجماق 1 ئىلگىرى كەلمەك، روناق تاپماق؛ كۆپەيمەك، زورايماق. م: يالغانچى يالجماس، ئوغرى بېيىماس (ماقال). (ئىلى، قەشقەر)
- يالجماق 2 زىرىكمەك. (ئىلى)

زار بولماق . م : شۇنچە يالى بولدۇڭمۇ منە - تۇرغان ئۇلاققا . (لوپنۇر)	يالى بولماق
ئى . تەشتەك ، گۈلدان ، گۈل قاچىسى . م : يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا ياملارغا ئېلىنغان رەيھانگۈل قويۇلغان ئىدى . (قەشقەر)	يام
ئى . «يېم» يارغۇنچاقتا يانچىغان بۇغداي (قوناق) نى قاينىتىپ ئەتكەن تائام . (قەشقەر)	يا:ما
ئى . «تېب» چاشقان يارسى : بويۇن لىمفا سىلى ، بويۇنغا چىقىدىغان ساقايماس يارا . (تۇرپان)	يامان يارا
ئى . سۈپۈرگە . (تۇرپان ، پىچان ، قۇمۇل)	يامداق
ئى . «بوت» سۈپۈرگە قىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك . (قۇمۇل ، پىچان)	يامداقلىق
سۈپۈرمەك . (قۇمۇل)	يامدىماق
ئى . «زۈئول» قارا قۇچقاچتىن چوڭ ، پۇتى ئۇزۇن ، سۇ بويلىرىدا يۈرىدىغان قۇش .	يامغۇرچى
بىلمەك ، چالا - بۇلا بىلمەك ، ئانچە - مۇنچە بىلمەك . م : ئۇ ھەممىلا ھۈنەرنى يا:مىدايدۇ . (خوتەن ، قەشقەر)	يا:مىدىماق
ئى . ياغاچ تېشىدىغان سايمان . (خوتەن)	يانپۇچاق
سۈپ . بېشى قىيسىق بالا . (تۇرپان)	يانتۇق
ئى . چىللاققا جاۋاب چىللاق . (ئاقسۇ قارىتال)	ياندۇرغا
ئى . «ئانات» نامسىز بارماق . (كېرىيە)	يان قول
ئى . «بىن» كېشەك ، ئىشكىنىڭ يان ياغىچى . (تۇرپان ، قۇمۇل)	يان ياغاچ
ئى . «بوت» چىمەنلىكلەردە ئۆسىدىغان بىر خىل ياۋا چېچەك ، تاغلاردىمۇ بولىدۇ . (ئىلى)	ياۋا كۆكنار
ئى . «بوت» سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك ، تاغلىق	ياۋا ماش

جايلاردىكى ئۆسۈملۈكلەر ئارىسىدا، ئورمان
چەتلىرىدىكى نەملىك جايلاردا ئۆسىدۇ.

ياياق

سۈپ. پىيادە. م: تىكەنلىككە تىكەن دەسسەپ
ياياق كەلدىم، ھەمرايم يوق غارىپ يالغۇز
يىلغاپ كەلدىم. (لوپنۇر، قۇمۇل، تۇرپان)
ئۇن. كەپتەر ياكى ئۆردەكنى چاقىرىش ئۈندىشى.
(قەشقەر)

يا - يا - يا

ئى. يايغۇ، نوغۇچ. (خوتەن)

يايغۇ

سۈپ. سۇ تارىلىپ، يېيىلىپ ئاققان جاي.
(مەكىت)

يايقۇن (سۇ)

ئى. ھەسەن - ھۈسەن. م: ئاسماڭا (ئاسمانغا)
يايى (ھەسەن - ھۈسەن) چىقىپتۇ. (لوپنۇر)

يايى

بىزار قىلماق، بەزدۈرمەك. (نىيە)

يەدۈرمەك

ئى. قەبرىستان. م: بىزنىڭ قۇمۇللاردا يەر
بېشىنى ئەتىگەنلىرى يوقلايدۇ. (قۇمۇل)

يەر بېشى

ئى. «بوت» يەر تۈزغىقى، موگۇ. (تۇرپان) (بۇ
سۆز مارالۋېشىدا «يەر قالىقى» دېيىلىدۇ)

يەر پورى

ئى. بوسۇغىنىڭ ئاستىغا قويۇلغان ياغاچ.
(كېرىيە)

يەر چۈشەك

ئى. «زوتول» چۈمۈلە. (قۇمۇل)

يەر چىۋىنى

ئى. «زوتول» سازاڭ. (لوپنۇر)

يەر قۇرتۇ

ئى. «بوت» يۇلغۇن. (كېرىيە)

يەر ئۈچە يىگۈسى

ئى. «بوت» خاساڭ. (تۇرپان)

يەر ياڭىقى

ئى. «تىل ھا» يەر يۇتقۇر، ئۆلگۈر. م:
بارمىغۇرەي، بارمىغۇر، بارغان يېرىدىن

يەر يالىغۇر

كەلمىگۈر. بىزنى يوللارغا قاراتتى، ئاشىق
دېگەن يەر يالىغۇر. (قەشقەر)

ئى. كىرىسەن. (كۇچا)

يەر يېغى

يەكتاپ رەۋ. بىر- بىرلەپ، ئاق، يالغۇز. م: ئەمسە
 مەيزاپنى بىر پىيالىدە يەكتاپ ماغدۇراي.
 (خوتەن)

يەككە چچە سۈپ. يەككە شەمە. (لوپنۇر)
 ئى. نان ياققاندا قولغا كىيىۋالدىغان رېپىدە.
 (پىچان) (بۇ سۆز تۇرپان، ئىلى، نىيىدە
 «يەڭلىك»، قۇمۇلدا «يەڭدە چچە» دېيىلىدۇ)
 ئى. ستولبا، سىمىتاناپ تۇۋرۇكى. (قۇمۇل)
 سۈپ. باشقا، ئايرىم. (كېرىيە)
 ئى. ئىلەڭگۈچ. (لوپنۇر)
 ئى. «تېب» ئاتتا بولىدىغان بىر خىل كېسەل.
 (قۇمۇل)

يەل خۇلىنجى ئى. «تېب» ئۈچەي سانجىقى. (نىيە)
 يەللىمەك يېلىن سالماق، مال - چارۋىلارنىڭ تۇغۇتتىن
 ئىلگىرى يېلىنغا سۈت كىرىشى. (كېرىيە)
 ئى. «تېب» سىفلىس. (لوپنۇر)
 سۈپ. ئېرىنچەك، بوش. (خوتەن)
 ئى. تىلەمچىنىڭ نان خالىتىسى. (خوتەن)
 ئى. «زۈئول»، بۇلاقلاردىكى قۇرتقا ئوخشاش
 جانىۋار. دورا ئورنىدا سۇ بىلەن تىرىكلا
 ئىچىلىدۇ. (قۇمۇل)

يەھ- يەھ ئۇن. كەپتەرنى چاقىرىش ئۈندىشى. (قۇمۇل)
 سۈپ. ئۇدۇل، دۇچ، روبىرو، قارىمۇ قارشى. م:
 △ بىر ماشىنا ئۆيىنىڭ يوپۇرسىغا كېلىپ
 شىپىدە توختىدى؛ △ بالام ھېلىقى ئادەمگە
 يوپۇرا كېلىپ قالمىغىن جۇما! (قەشقەر،
 خوتەن)

ئى. سۆرەم. (قۇمۇل) يوپۇرغا

- يوبۇلاق ئى . كېيىنەك ؛ لەگلەك . (پىچان ، تۇرپان)
- يوتۇق سۈپ . يانتۇ ، قىيپاش ، يانباغىر . م : يوتۇق يەر – يانتۇ يەر . (قۇمۇل)
- يوتۇقماق كۆز قاپقى ياكى يۈز – كۆزى ئىشىشپ قالماق . (قەشقەر)
- يوچۇن سۈپ . غەلتە ، باشقىچە ، يات ، ناتونۇش . م : يوچۇن ئادەم – غەلتە ئادەم . (پىچان ، تۇرپان ، قومۇل ، خوتەن ، قەشقەر ، ئىلى)
- يوخشماق ئات ئوت يېمەستىن خامۇش بولۇپ جىم تۇرماق .
- يودا سۈپ . ئەبگاھ ، سوکال ؛ نامرات ، گاداى ؛ ئورۇق ، قوتۇر . (قەشقەر) (بۇ سۆز قۇمۇلدا «يوغى – يودان» ، ئىلىدا «رودو» دېيىلىدۇ)
- يودىماق قورسىقى ئاغرىيدىغان ئادەملەرنى تۈز ، نان قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن ئاشلىماق (خۇراپىي ئۇسۇل بىلەن داۋالاش) . (ئاقسۇ ، قەشقەر ، ئاتۇش)
- يوسول ئى . «نارس» پۇقرانى ئالۋاڭ – ياساققا ھەيدىگۈچى ئوردا دورغىسى ، ئالۋان بېگى ، ياساۋۇل . (قۇمۇل)
- يوسۇن تۇتماق تويىدا يىگىت بىلەن قىزنىڭ ئالدىنى رەخت تۈتۈپ توسۇش ئادىتى . ئارغامچا تارتماق . (پىچان)
- يوسۇنلىماق تۈزلىمەك ، تۈزەتمەك . (خوتەن)
- يوغا 1 ئى . «زوئول» بۆكەن . (چاقىلىق)
- يوغا 2 ئى . «بىن» تەكچە ، ئويۇق . (ئاقسۇ)
- يوغىتامغا مىنمەك «ئىد» مەسخىرە قىلىش سۆزى . م : ۋېلىسىپىتكە مىنمەن دېگۈچە ، يوغىتامغا

مىنگىنە! (قەشقەر)

يوغان پوق يولەك
سۈپ. مەمەدان، ھاكاۋۇر، پوچى. (خوتەن)
ئى. ئارىلىق، كارىدور، قورۇنىڭ دەرۋازىسىدىن

قورۇنىڭ ئىچىگە كىرگۈچىلىك بېسىپ ئۆ-
تىدىغان ئارىلىق. (قەشقەر)

يول تاشاقماق يولدىن سىرتىغا چىقماق، يولنىڭ سىرتىنى
بويلاپ ماڭماق. (خوتەن)

يوليولىقاي رەۋ. يولدىن ئۆتكەچ. م: ئۇ ئادەتتىكى
ئىشلاردىن تاشقىرى، پۈجۈك ئاغچا

ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا كېلىپ، يوليولىقاي
قۇمۇلغا چۈشكۈن قىلىدىغان ئەمەلدارلارنىڭ
خېنىملىرىنى قوبۇل قىلغاندا ئۇنىڭغا
تەرجىمانلىقمۇ قىلاتتى. (قۇمۇل)

يوزاتماق گەپ ئەگىتمەك، سەل تەگكۈزۈپ گەپ قىلماق.
م: سۆزنى سەل يوزىتىپ ئېيتتى. (ئىلى)

يوناك سۈپ. دەل، توغرا. (خوتەن)
ئى. جۇۋازخانا. (پىچان، ئىلى)

يۇپۇك سۈپ. يېلىك، يۇپقا. (تۇرپان)
سۈپ. باشقىچە. م: ئۇ ئادەم تىلىنى يۇتقالچە

يۇتقالچە (باشقىچە) سۆزۈپ (سۆزلەپ) ئولتۇرادۇ.
(لوپنۇر)

يۇتما ئى. كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدىن ئۆتىدىغان ئېرىق.
م: Δ ئېقىن يۇتمىسىغا كىرىپ كەتتى: Δ تاغ

يۇتمىسى غۇۋا كۆرۈنۈپ... (خوتەن)
ئى. توشقان ئۇۋىسى. (كۇچا)

يۇتۇق يۇدى - يۇقى سۈپ. شىرەم، يىراقراق. م: يۇدى - يۇقى
تۇغقان. (ئىلى، لوپنۇر)

يۇق سۈپ. كىر. م: يۇق قىيىتىمىز - كىر

يۇيۇۋاتىمىز. (قۇمۇل)

يۇمشاق~يۇمشاق ئىشقا سالماق. م: ئىنەم مېنى

يۇمۇشقا يۇمشاغان (قۇمۇل، لوپنۇر)

سۈپ. تۈرۈلگەن، كالىك يىپ.

يۇمغاق

ئى. «ئانات» تاماق، كېكىردەك. (قۇمۇل)

يۇمۇرغا

قومۇرماق، يونۇماق، ئاغدۇرماق. (قۇمۇل)

يۇمۇرماق

يۇمۇرغا يۇقماسلىق «ئىد» ھېچ نەرسە چاغ كەلمەسلىك، قىلچە

تەسىر قىلماسلىق. (تۇرپان، قۇمۇل)

يۇمۇزلىماق

يۇگۇزلىماق، يۇگىدماق. (تۇرپان)

يۇمىلاچ

سۈپ. يۇمىلاقلانغان، يۇمىلاق شەكىلگە

كەلتۈرۈلگەن.

سۈپ. قاسماق، پاسكىنا. (قۇمۇل)

يۈندۈلۈك

ئى. «بوت» قىچا. (قەشقەر پاختۇ)

يۈنۇسقا

ئۈن. ئىتنى ھەيدەش ئۈندىشى. (گۇما)

يۇ

تولۇقلىماق، قوشۇمچە قىلماق. م:

يۈتۈكلىمەك

ئاشلىغىمىز تۈگەپ قالدى، يۈتۈكلىمەپ

بىرىڭلەكى – ئاشلىقىمىز ئاز قالدى، تولۇقلاپ

بېرىڭلار. (قۇمۇل)

يۈرگۈل~يۈرگەل ئى. «بوت» سېرىق يۈگەي. ئوتلارغا يامىشىپ

ئۆسىدىغان ئوت، يېپىشقاق ئوت. م: يۈرگۈل

بولۇپ گىرە سالاي مويىنۇڭغا. (لوپنۇر)

ئى. «بوت» ھەشقىپىچەك. (شايار)

يۈگەيگۈل

ئى. «يېم» يۈگۈمەچ قىلىپ قاسقاندا پىشۇرۇ-

يۈگۈمەچ

لىدىغان ھورنان، خۇاجۇەر. (لوپنۇر)

ھۆللىمەك. م: چاچىڭنى (چېچىڭنى) يۈلۈتۈپ

يۈلۈتمەك

(ھۆللىپ) ئاندىن تارا. (لوپنۇر)

ئى. قانئىدە، تەرتىپ، يول. م: ئۇلارنىڭ

يۈن

دۈشمەنلىك ھەرىكىتىگە يۈن بەلگىلەپ...

(ئاتۇش)

يۈدۈمچۈ ئى. ھاممال، يۈكنى يۈدۈپ توشغۇچى.

(لوپنۇر)

يۈرۈش 1 ئى. قاتناش ۋاستىسى ياكى بىر ياققا

بارىدىغان ئادەم. م: بىرەر يۈرۈش چىقىپ

قالسىلا ئەۋەتىپ بىرىمەن. (تۇرپان)

يۈرۈش 2 ئى. قاندىدە، نىزام، پەدە، چە. م: Δ قۇمۇل

يۈرۈشىدە – قۇمۇلچە، قۇمۇل بەدىسىدە، قۇمۇل

قاندىسىدە: Δ ئۇ ناخشىنى قۇمۇل يۈرۈشىدە

ئېيتىدىكەن. (قۇمۇل)

ئى. سېزىك. (قۇمۇل)

يۈرۈك يۈرۈك 1 ئى. بالىلارنى ئەملەشتە يەتتە ئۆيدىن تىلىگەن

پاختا پىلتە. (قەشقەر)

يۈرۈك 2 سۈپ. ئاق. م: ئات مىنىدىم يۈرۈك قاشقا.

(خوتەن)

يۈرىكى سۇ ياقىلاپ تۇرماق «ئىد» ئەنسىرەپ تۇرماق، قورقۇپ

تۇرماق، يۈرەكئالدى بولماق. (تۇرپان)

يۈزلۈكلەشمەك ئابروي ئاپماق. م: قاسىم بەگ كېيىگە

كەلگەندىن كېيىن، بەكمۇ ھاكاۋۇرلىشىپ،

يۈزلۈكلىشىپ كەتتى. (كېرىيە)

يۈزىنى ئاچماق قىز ھامىلىدار بولغاندىن كېيىن، قىزنىڭ

ئاتا- ئانىسى مېھمان چاقىرىپ مەرىكە

ئۆتكۈزۈپ بەرمەك. (شايار)

ئى. قازناق. (لوپنۇر)

يۈكتۈك ئۇي يۈمۈرمەك سۈندۈرماق، چاقماق. م: داۋزۇنى يۈمۈرەپ –

دەرۋازىنى سۈندۈرۈپ (ئاقسۇ بەشتۈگمەن)

سۈپ. گېپى تولا، ئۇششاق سۆز. (تۇرپان)

سۈپ. بىزەڭ، يۈزى قېلىن. (ئىلى)

يېپەڭ

يېپىشمق

يېتۈچى~يېتۈ
يېتىنچان
ئى . يېتىلگۈچى ، ئانى يېتىلەيدىغان ئادەم .
سۇپ . مېھرىبان ، غەمگۈزار ، كۆڭۈلچەك ؛
چېچەن ، ھوشيار ، ھەممىگە يېتىشىدىغان .
(قۇمۇل)

يېرىنداق
يېزەك
ئى . يېرىلغان ئوتۇن ، ئوتۇن پارچىسى . (كۇچا)
ئى . زەربە ، دەككە . م : Δ ئۇنىڭ يېزىكىنى
بەردەم : Δ نازا بىر يېزىكىنى يېدى : Δ
يېزىكىنى بېرىۋاتقىنا . (لوپنۇر)
ئى . ياپىلاق . (قۇمۇل)

يېسى
يېسىۋىلەك
يېسىيان
ئى . «بوت» بەسەي . (تۇرپان)
ئى . «بىن» ئۆي تورىسىنىڭ يان تەرىپىگە
قويۇلغان ئوتتۇرىدىن يېرىلغان بالا ياغىچى .
ئۆينىڭ ئۆت تەرەپ گىرۋىكىگە قويۇلىدۇ .
(نىيە ، كېرىيە)

يېشىق
سۇپ . بوش ، ماغدۇرى يوق ، ھوسۇلسىز .
(خوتەن)

يېڭى يىتماق
يېمىز
ئى . يېڭى كېلىن . (كېرىيە)
ئى . «ئانات» تېقىم . م : بالىنىڭ يېمىزى
پىشىلىپ قاپتۇ . (قۇمۇل)

يېنى - ۋېلى
يېيىن
رەۋ . ئەتراپى ، چۆرىسى . (قۇمۇل)
سۇپ . سۇ يېيىلىپ ئاقىدىغان يەر . (مارالۋېشى
تۇمشۇق)

يېتىم سوقتا~سېرىق سوقتا
(يېچان تۇيۇق)
ئى . «بوت» يېڭى چىققان شۇڭ .

يېچاق
يىخا - يۈگەم
يىدىغ
ئى . يۈچۈك ، ئاراج . (كېرىيە)
سۇپ . (خەن) Δ - يۈگەم) قارقويۇق . (قۇمۇل)
سۇپ . پالاق ، بۇزۇلغان . م : يىدىغ تۇخۇم .
(خوتەن)

يىرىگ
يىڭ
ئى . مەنگەن ، ساماننىڭ يىرىكى . (كېرىيە)
ئى . چاچ ئايرىدىغان ياغاچ زىخ . م : بىر
دېدىكى يىڭ تۇتۇپتۇ . (خوتەن)

يىڭگىلىك
ئى . ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ھالقا ، سىرغا . م :
چىڭگىلىككا چىڭگىلىك ، ئۆستەڭ بويى
چىڭگىلىك . ماڭا ئاشنا بولسىڭىز ، ئېپ
بېرىمەن يىڭگىلىك . (شايار ، ئاقسۇ) (بۇسۇز
لوپنۇردا «ئىڭگىلىك» دېيىلىدۇ)

يىگويەللىك چاپان ئى . (خەن «褰圆长衫» ئاياللارنىڭ بىر
خىل مىللىيچە چاپىنى (نوي قىلىدىغان قىزلار
ئۈچۈن ئانىسى تەرەپتىن تەييارلىنىدۇ) .
(قۇمۇل) (بۇ يەنە «يىگويەن» مۇ دېيىلىدۇ .
م : ئېتەك يىگويەن ، چاشما يىگويەن چاپانلارنى
كىيەتتى)

يىگىنە
يىلان باغرى
يىلەم
يىلغاڭغۇ
يىلغاماق
يىلىماق
ئى . قۇلاققا ئاسىدىغان ھالقا . (قۇمۇل)
ئى . كۆچ : خۇرجۇننىڭ گۈل نۇسخىسى (كېرىيە)
ئى . پاختا يىپتا توقۇلغان پالاز .
سۈپ . يىلغاڭغۇ . (لوپنۇر)
يىلغىماق . (لوپنۇر)
ئۇزۇن ئىككى شال (تاختاي) نىڭ بىرىنى
ئەركەك . بىرىنى چىشى قىلىپ چاپماق .
(نىيە)

يىمىڭسو
يىنمۇسى (يەنە بىمىسى ئال . يەنە بىرسى ، ئاياللار ئەللىرىنى
شۇنداق ئاتايدۇ . (نىيە)

«لۇغەت» تە پايدىلانغان ئەسەرلەر

1. بوداكوۋ: «تۈركىي - تاتار دىئالېكتلىرى سېلىشتۇرما لۇغىتى» (ئىككى قىسىم) سانكت - پېتېربورگ، 1869 - يىلى، رۇسچە نەشرى.
2. ۋېلھېلم رادلوۋ: «تۈركىي تىللارنىڭ دىئالېكت لۇغىتى» سانكت - پېتېربورگ، 1893 - يىلى، رۇسچە نەشرى.
3. گۈننار يارىڭ: «شەرقىي تۈركچە - ئىنگىلىزچە دىئالېكت لۇغىتى» 1964 - يىلى، ئىنگىلىزچە نەشرى.
4. مالوۋ: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ قۇمۇل دىئالېكتى» 1959 - يىلى، موسكۋا، رۇسچە نەشرى.
5. مالوۋ: «لوپنۇر تىلى» فرونزى، 1956 - يىلى، رۇسچە نەشرى.
6. تېنىشېۋ: «ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى لۇغىتى» موسكۋا، 1990 - يىلى، رۇسچە نەشرى.
- 7 غۇلام غوپۇرى: «ئۇيغۇر شېۋىلىرى سۆزلۈكى» بېيجىڭ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىلى 1 - ئاي، ئۇيغۇرچە نەشرى.
8. ش ئۇ ئا ر مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى تۈزگەن: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» 1~6 - توم، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1990~1996 - يىللار، ئۇيغۇرچە نەشرى.
9. مىرسۇلتان ئوسمانوۋ: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتلىرى»، ئۈرۈمچى، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1990 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
- 10 قۇمۇل شېۋىسىنى تەكشۈرۈش مەخسۇس گۇرۇپپىسى تۈزگەن: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قۇمۇل شېۋىسى» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى، 1997 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.

11. مرسۇلتان ئوسمان: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن دىئالېكتى» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2004 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
12. فۇماۋجى، ھاشىم تۈردى قاتارلىقلار: «لوپنۇر تەلەپپۇزى تەتقىقاتى» بېيجىڭ، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2000 - يىلى خەنزۇچە نەشرى.
13. ئايشەم ئەخمەت: «قۇمۇل» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
14. «لوپنۇر خەلق قوشاقلىرى» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1992 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
15. «قۇمۇل نەزمىلىرى» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1991 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
16. «ئاقسۇ نەزمىلىرى» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1993 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
17. «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى» 2 - قىسىم، بېيجىڭ، مىللەتلەر نەشرىياتى 1983 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
18. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈز: «ئويغانغان زېمىن» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
19. زوردۇن سابىر: «ئانا يۇرت» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 2000 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
20. جالالىدىن بەھرام: «مېھرىگىياھ» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
21. روزى سايىت: «روزى سايىت شېئىرلىرى» بېيجىڭ، مىللەتلەر نەشرىياتى 2001 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
22. مىرزاهىد كېرىمى: «سۇلتان سەئىدخان» بېيجىڭ، مىللەتلەر نەشرىياتى 1997 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
23. مىرزاهىد كېرىمى: «سۇلتان ئابدۇرەشىدخان» ئۈرۈمچى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىلى ئۇيغۇرچە

نەشرى .

24. ئابلا ئەھمىدى: «تۆشۈك مۇنچاق» قەشقەر، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 1999 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى .
25. ئايشەم ئەخمەت: «مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ» ئۈرۈمچى ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 1999 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى .
26. ئەخمەت تۇردى: «سەرسان روھ» قەشقەر، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 1999 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى .
27. ئەختەم ئۆمەر: «باياۋاننىڭ سىرى» ئۈرۈمچى ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى .
28. تۇرسۇن لېتىپ: «رېھىمشاھ پالۋان» ئۈرۈمچى ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى .
29. غۇلام ئۆمەر: «باياۋاندىكى گۈلخان» ئۈرۈمچى ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى .
30. ئامىنە غاپپار، مىرسۇلتان ئوسمان: «پاخپۇ شېۋىسى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 1990 - يىللىق 3 - سان .
31. ئىمىن تۇرسۇن: «خاقانىيە تىلى ۋە خوتەن شېۋىسى» (ئۇيغۇرچە) «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى» (2) بېيجىڭ ، مىللەتلەر نەشرىياتى ، 1983 - يىلى نەشرى .
32. تۇرسۇن ئايۇپ: «(كاشىغەر) تىلى توغرىسىدا مۇلاھىزە» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 1984 - يىللىق 4 - سان .
33. مۇھەببەت قاسىم ، خالىق نىياز: «ئۇيغۇر تىلى مۇرتۇق شېۋىسىنىڭ فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكى» (خەنزۇچە) «مىللەتلەر تىل - يېزىقى» ژۇرنىلى ، بېيجىڭ ، 1983 - يىللىق 3 - سان .
34. گاۋ شۇجۇن ، ئابدۇرىشىت ياقۇپ ، باھارگۈل ھامۇت: «لۈكچۈن شېۋىسىنىڭ فونېتىكا ۋە لېكسىكىسىنى

تونۇشتۇرۇش» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ،
ئۈرۈمچى ، 1992 - يىللىق 4 - سان .

35. مۇھەممەت سابىت: «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ كۆكيار
شېۋىسىدە ساقلىنىۋاتقان بەزى ئامىللىرى» (ئۇيغۇرچە) «تىل
ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 1992 - يىللىق 4 - سان .
36. ماھىرە ھاجىئەكبەر: «قۇمۇل خەلق قوشاقلاردا
ئۇچرايدىغان شېۋە سۆزلىرى» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە»
ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 1996 - يىللىق 6 - سان .

37. ئارىلان ئابدۇللا ، پەرىدە مامۇت: «قۇمۇل شېۋىسىدىكى
قەدىمىي سۆزلەر توغرىسىدا ئىزدىنىش» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە
تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 1997 - يىللىق 6 - سان .

38. ئابدۇرىھىم ئابلىز: «لوپنۇر خەلق قوشاقلاردا
ئۇچرايدىغان دىئالېكت تەركىبلىرى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل
ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 2000 - يىللىق 5 - سان .

39. رەھىمجان ھاكىم ، مەرىيەمگۈل مەنسۇر: «ئاتۇش
شېۋىسىنىڭ فونېتىكىلىق ۋە لېكسىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى
توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ،
2000 - يىللىق 3 - سان .

40. مەرىيەم مەتتۇرسۇن ، ئوسمانجان مەتتۇرسۇن: «خوتەن
دىئالېكتى كېرىيە شېۋىسىدىكى بىر قىسىم تۇرغۇن سۆزلەرنىڭ
مەنىسى ۋە ئىشلىتىلىشى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە
تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 2004 - يىللىق 2 - سان .

41. زۈمەرەت غاپپار: «لوپنۇر دىئالېكتىنىڭ لوپنۇر خەلق
قوشاقلاردىكى ئىپادىلىرى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە
تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ، 2004 - يىللىق 2 - سان .

42. مەھرابى ئابدېلىم ئابىرال ، ياقۇبجان ئىسرائىل «ئىلى
ئۇيغۇرلىرىنىڭ شېۋە سۆزلىرىگە تارىخ ۋە فولكلور نۇقتىسىدىن
بىر نەزەر» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى ، ئۈرۈمچى ،

2004 - يىللىق 3 - سان

43. تاھىرجان سىدىق: «تۇرپان سېۋىيەسىنىڭ تەلەپپۇزى» دىئالېكتىدىكى بىر قىسىم سۆزلەرنىڭ تەلەپپۇزى. جەھەتتىكى ئورتاقلىق ۋە پەرقلىرى» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى، ئۈرۈمچى، 2004 - يىللىق 3 - سان.
44. پاتىنگۈل توختى، سالامەت ئابدۇقادىر: «گۇما شېۋىسى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى، ئۈرۈمچى، 2004 - يىللىق 3 - سان.
45. ئابلەت ئابدۇللا: «خوتەن دىئالېكتىدىكى كېرىيە يەرلىك شېۋىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە) «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى، ئۈرۈمچى، 2005 - يىللىق 1 - سان.

مەسئۇل مۇھەررىر
مەسئۇل كوررېكتور

خەيرىنسا روزى

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت ۋە شېۋىلىرى لۇغىتى

تۈزگۈچى: ش.ئۇ.ئار. ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئورنى

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېبىڭلى شىمالىي كوچا 14 - قورۇ
پوچتا نومۇرى 100013 ، تېلېفون نومۇرى: 64290862 - 010
ساتقۇچى جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ مىللەتلەر باسما چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى
نەشرى 2007 - يىلى 3 - ئايدا 1 - قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى 2013 - يىلى 11 - ئايدا بېيجىڭدا 2 - قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى 850 × 1168 م . م . 32 كەسلىم
باسما تاۋىقى 13.25
باھاسى 25.00 يۈەن

ISBN 978-7-105-08162-2/Z.1317(维 59)

责任编辑:

海衣尔尼沙·肉孜

责任校对:

图书在版编目(CIP)数据

现代维吾尔语方言七语词典/新疆维吾尔自治区社会科学院语言研究所编. —北京:民族出版社, 2009. 7 (2013. 11重印)

ISBN 978-7-105-08162-2

I. 现… II. 新… III. ①维吾尔语(中国少数民族语言) — 方言 — 词典 ②维吾尔语(中国少数民族语言) — 俚语 — 词典 IV. H215. 7-61

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2007)第 034989 号

出版发行: 民族出版社 <http://www.mzcbs.com>
社 址: 北京市和平里北街 14 号 邮编: 100013
电 话: 010-64290862 (维文室)
印 刷: 北京民族印务有限责任公司
版 次: 2007 年 3 月第 1 版 2013 年 11 月北京第 2 次印刷
开 本: 850 毫米×1168 毫米
印 张: 13. 25
定 价: 25 元

ISBN 978-7-105-08162-2/Z. 1317(维 59)
